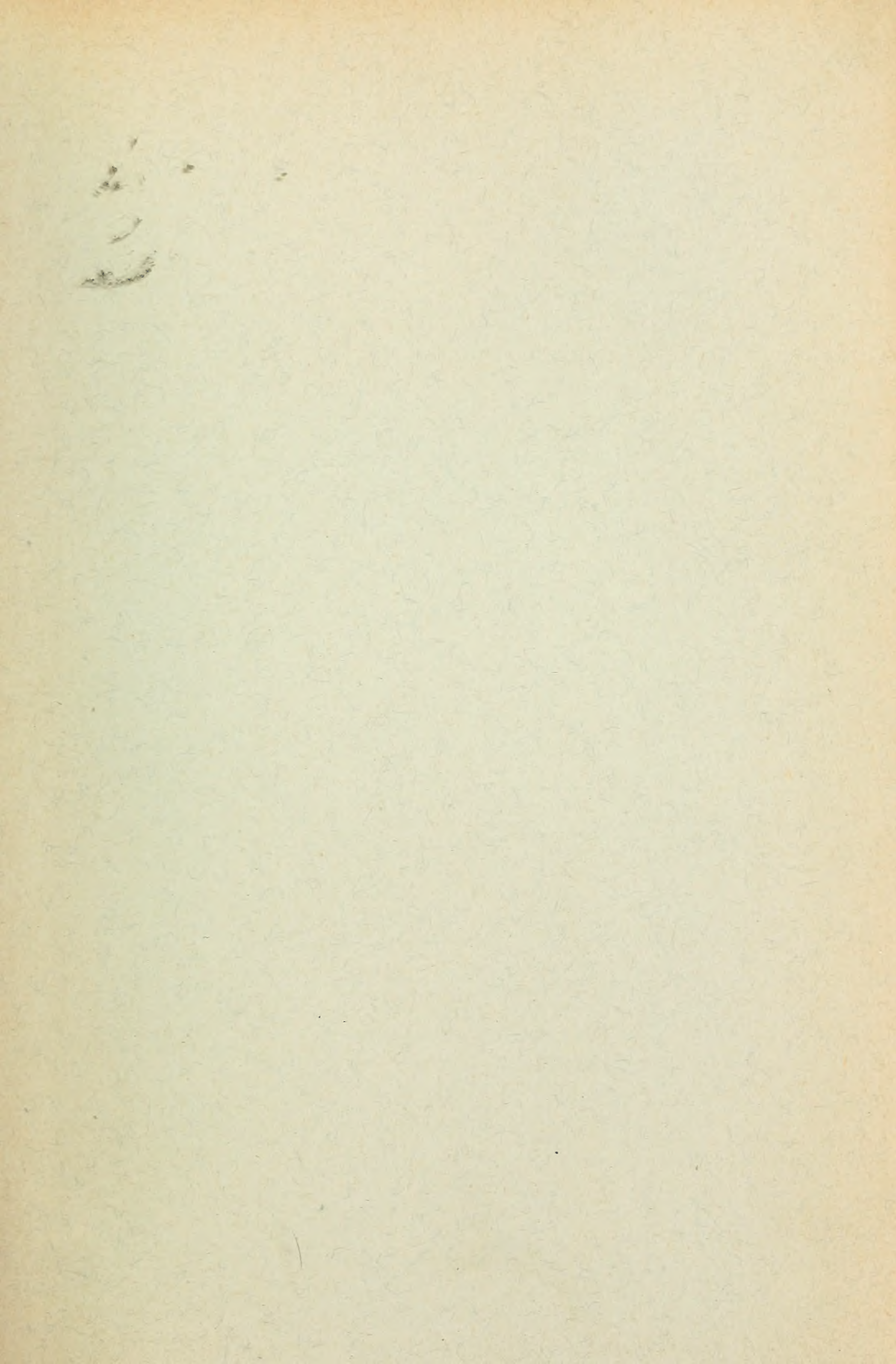

ДЕЛО

ЛИСТ

ЗА

НАУКУ, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ТРИДЕСЕТ ДРУГА КЊИГА

ГОДИНА ДЕВЕТА

БЕОГРАД

„ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ“ — ШТАМПАРИЈА АЦЕ М. СТАНОЈЕВИЋА

МАЋЕДОНСКА УЛИЦА БРОЈ 40.

1904.

LIBRARY
APR 30 1969
UNIVERSITY OF TORONTO

САДРЖАЈ XXXII КЊИГЕ

СТРАНА

I Белетристика

II Наука

III Хроника

IV Критика и библиографија

СТРАНА

V Белешке

ДЕЛО

КЊИГА 32. Јули, 1904. год. СВЕСКА 1.

ПОЕЗИЈА

СЕЋАЊЕ

I

Често пута кад те видим гредом
Где корачаш хладна, мирна, строга:
Увек иста, увек с умним гледом —
У тренутку успомена многа

Оног доба ког сад више нема
Јави ми се, свој напушта ћивот:
Ја осећам где се прошлост спрема
Да ми, мртва, приповеда живот.

Ја осећам њу и песму једну
Што је младост к'о свој терет носи:
Ону чудну, нејасну и чедну
Којом љубав срећу за нас проси.

Ја осећам... И у часу, махом
Песма стаје, а бол са кајањем
Задахне ме својим тешким дахом
И пружи ми мржњу с очајањем.

Гледам како негда тражих пута —
Ал' сад блато знам газити и ја,
Гледам како предрасуда крута
Свих времена све пороке нија.

А то гледам када видим тебе —
Живи израз свију мојих снова,
Па тад једва и познајем себе —
Моја прошлост увек ми је нова.

II

У даљини, из нејасних шара,
Гледао сам у самоћи често
Слику једну, коју машта ствара
За постоље, за будући престо.

На том месту нас двоје би били
Свет за себе — нераздвојан, вечан:
Све док светлост не би оставили,
Сваки дан би за нас био свечан.

Ма да срећа нема своје лице —
Њезин изглед осенчава нада,
А њој човек не мери границе —
Прави простор тек у њему влада.

И та слика, та маглина сама
Из заноса и у снима мојим,
То обличје пространо к'о тама,
Као јутро са зрацима својим —

Падало је испред твога стаса,
Испред мене — покривало двоје,
И ширило видик нашег спаса,
Да се двоје тек у њему споје.

Муљ и злато река ваља собом —
Свом све даље крећe се увиру,
И ја идем али не и с тобом —
Моји дани у мени умиру.

III

После греха реч долази „ако“:
Она нама и утеху крије —
Моја сумња јесте и мој пак’о,
Моје небо на ком сунца није.

Грозна сумњо, окове полета,
Као ватра горела си снове,
Сваку жељу што душу оплета,
Сваки осмех и радости нове!

Увијена у огртач знања,
Храну примаш из бедина недра:
Жедна, гладна и жељна сазнања —
Увек стара — никад ниси ведра.

Осмех лице видео ти није,
Погурена ти се крећеш вазда;
Душу људску недокучност крије —
Гониш таму — ал' те тама сазда.

Много види кад је човек с тобом,
Ал’ за љубав ти не имај гледа:
Љубав рађа и доноси собом
Лик вечности у пролазност беда.

Ноћ у тмини нек служи за дане!
За уздахе нису само уста!
И мрак има своје светле стране —
Мисо с' рађа кад је срећа пуста.

IV

Некад имах и ја своју младост.
Сад је гледам и сећам се како
У њој беху несрећа и радост,
Љубав, сумња, страсти и сам пак’о.

У природи има много дана
Мутних, тамних као ноћи крило,

У животу има много рана,
Само зато што је снова било.

Од искони грли копно море,
Капља камен без одмора дуби —
Кретање је на земљи и горе,
Човек живи да пати и љуби.

Често пута кад те видим гредом,
Ја се сећам шта си била за ме,
Успомене изађу ми редом,
Тужно, мртво погледају на ме.

Ти још не знаш ни да л' сам те вол'о —
Моја љубав остала је тајна,
Не знаш ни то да сам све пребол'о,
Да си сада прошлост моја сјајна.

Моја љубав под животом спава,
Откуд мисô рађа своја чеда:
Тако мртви дају каткад јава —
Моју љубав још сећање не да.

Dis.

И ТАКО.

Ето сузâ баш никако!
А радо бих ја оплако
Свој Вавилон — старе дане
И све наде — затрпане
Са животом; али тако —
Сузâ нема баш никако.

Много сузâ о да ми је
Да их око плаче, лије —
Да прелије мисли, снове,
Љубав, младост и болове —

И све мртве... па и жеље!
Чини ми се кад бих плако —
То би било тек весеље!
...Али сузâ баш никако.

Каткад само душом плине
Успомена и маглине
Засниване моје среће,
И задрхти биће цело:
Из даљине шум се креће —
Разлива се у опело.

Ја га слушам дуго тако,
Немислећи откуд дође.
Успомена душом плине,
Дрхти биће — па све мине,
Али сузâ баш никако!...
...Како брзо све нам прође!

Dis.

М. М. П.

ШАЉИВА ИГРА У 1 ЧИНУ

НАПИСАО

МИХ. СРЕТЕНОВИЋ

ЛИЦА:

Јова Петровић, чиновник у пензији
Савета, његова жена
Дивна, њихова кћи
Даница, њена другарица
Роза, служавка.

Догађа се у Београду у кући Петровићевој. Време садашње.

Соба у кући Петровићевој. Десно писаћи сто и две столице. Лево канабе и столице. До канабета клавир. По зади орман с фијокама и полица с књигама. По зидовима разне слике.

I

Дивна (седи за столом и пише)

Тако! Писмо је готово. Још само да га адресујем. (Лепи коверат и пише) Госпођици Даници Симићевој, овде... А, да додам у руке (пише) Тако!... А сад да јој пошаљем по Рози. (На ове последње речи Јова извири мало на врата и гледа шта Дивна ради).

Јова (с поља, за себе)

А, а!... И опет писмо! Е, чекни де мало кћери, нећеш тако!

Дивна (звони)

Розо!... Розо!...

Јова (с поља, за себе)

Сад ће, сад! (Рози, натраг) Пст! Ћут'!

Дивна (звони јаче)

Розо!... Розо! (љутито). Та где је та девојка?! (Устане и пође вратима, па сретне оца). Ух!... Ти си, оцо, колико сам се уплашила.

II

Дивна, Јова (улази)

Јова

Е, гле, молим те! А што да се уплашиш? Што звониш толико? (Гледа јој право у очи). А шта је ово? (Узме јој писмо из руке)

Дивна

Писмо, оцо.

Јова

Писмо! Та видим и ја да је писмо, није протокол. Него (меће наочари) да видимо коме је, и шта у њему пише! (чита). Госпођици Даници Симићевој, у руке, овде.

Дивна

Написала сам, оцо, мојој другарици Даници.

Јова

Видим, видим. Тако гласи адреса... Али што си написала ово „у руке"? (Показује).

Дивна

То је због тога, оцо, да га не би ко други случајно отворио.

Јова

Знам, знам већ. А што опет, да га баш ко други не отвори? А и ко би га могао други отворити до њени родитељи? И какве су ми то тајне, међу вама, девојкама, да их ни ваши родитељи не смеју знати?

Дивна (полако)

Па... овај... Наше ствари.

Јова

Је ли? Видиш ти ње, молим те! „Па наше ствари“. А какве су, молићемо, те ваше „ствари“? Да ли их смемо и ми дознати? (Хоће да отвори писмо).

Дивна (цикне и полети)

Не, отац! (Полако). Драги оцо, то би било од вас сувише! Дајте ми писмо!

Јова

Шта?!.. Видиш ти ње, молим те! А из ког ли је романа та фраза: „Драги оцо, то би било од вас сувише“? Наопако, Бога ми!... Зар од оца „сувише“? Зар се од родитеља сме нешто крити?

Дивна (кроз плач)

Ја не кријем ништа од вас, али то писмо није за вас. Ви не треба да га читате, јер је оно упућено мојој другарици.

Јова

Ама зар ја, као отац, не смем прочитати писмо, које је писала моја ћерка својој другарици? Аја, то ми не иде у главу (Кида крајеве коверта). Е, баш хоћу да га прочитам.

Дивна (цикне)

Отац! (Побегне на поље).

III

Јова (сам)

„Има овде нешто! (Гледа за њом). Кажем ја жени: Море жено, море бабо, пази де ти на ово наше дете, оно је сада у лудим годинама. Али немаш ти то коме говорити! Е, ето јој сада! (Показује на писмо). Чисто не смем да га читам. Ко зна шта је све у њему?! Може ме и капља ударити. Зар је мало родитеља тако страдало? (Остави писмо на сто, метне руке у џепове, хода и хуче). Е, мука је са овом женском децом!... Мушко ти је већ друга ствар. Ако хоће да слуша — лепо; ако неће, за јаку па на поље, нека сам себи тражи селамета. Али, са женском је невоља... Па и деца су сад изишла некако друкчија! Чим мало одвркне а оно ти се уозбиљи, прави се важно, трпа се у разговор, хоће да нешто зна, да и оно има своје ја!... (Крети се) Буди Бог с нама шта нам би од деце! (Стане и гледа у писмо). Ето, ко зна шта је сад тамо?! Али морам га прочитати, па ма шта да је. Отац сам, морам водити рачуна о своме детету. (Узима писмо). Помози Боже! (Прекрсти се, седне у наслоњачу, метне паочари и чита):

„Драга моја Данице! Добила сам твоје писмо. Ствар о којој ми пишеш врло је добра“. (Застане). Мораћемо наћи то писмо, да видимо каква је то „врло добра ствар“. (Чита даље). „Ја држим, да, кад би се такво једно друштво организовало, могло би чуда створити и корисно послужити отаџбини. Може у почетку бити сметњи, али не треба одмах клонути но храбро и смело напред“. (Застане). Гле, гле како ти је ова моја ћерка ратоборног духа! Какво ли им је само то друштво и шта хоће са тим. Али, да видим шта пише даље. (Чита). „Не знам да ли ћу моћи доћи на збор, јер ти врло добро знаш мога оца. (Врти се и кашље). Знаш какав је особењак. Знаш како има чудне и назадне погледе, (кашље) и ја верујем да ме неће пустити, па му за то нећу ништа ни спомињати“... (Застане). Но, лепа кондуита од ћерке! Кажем ја, нема више деце. Зар овако пише дете о своме оцу? (Чита). „Он је уобразио и увртео себи у главу да сам ја балавица, да треба да ми прати сваки корак, и то до крајности испуњава. Постао је већ и смешан“. (Скочи). О хо! Хвала лепо, кћери! Дакле и смешан!? Е, чекај, роде, чекај! (Чита). „Ако мами буде добро, замолићу је да са мном дође. Она ће ме зацело послушати“... Па хоће да Богме, ћурка матора. Зар она зна шта ради? Њу је лако на свашта навратити!

(Чита). „Ако не дођем, дођи ти к мени, или ми јави шта сте учиниле. Грли те и хиљаду пољубаца шаље твоја другарица Дивна". (Баце писмо) Е, дивно, Дивна! Баш ти хвала! Дивно пишеш о оцу... Тако му и треба. (Устане и хода). Па каже човек роди ти њега!... Па хајде де и роди!... То најпосле није баш тако велика мука... Али брате, гаји га, негуј га, храни га, одевај га, школуј га, лечи га, брини се за њега... И шта ти је награда за све то? Награда ти је, да те, кад одрасте, назива „на адним" човеком, са „чудним погледима", који је „смешан". (Хода љутито).

IV

Јова, Савета

Савета (улазећи загледа се у Јову)

А шта је теби, Бога ти, те си се тако узод'о, као да си у деветом? (Стане пред њега).

Јова (одмахне руком)

Иди!... Ћути!... (Хода и даље).

Савета

Бог с тобом Јово! Шта је теби? Што си тако љут? (Љупко). Ко ми те је наљутио, маторо моје? Баш је Роза опет неку штету начинила, а?

Јова (љутито)

Није!..

Савета

Онда, ваљда ниси могао доћи на ред, да прочиташ новине?

Јова

Не!...

Савета (јаче)

Па шта је онда? Што већ једном не говориш?

Јова (показује писмо на столу)

Ено ти одговора.

Савета (гледа)

Где? Каква одговора?

Јова (пакосно)

Ето на столу!... Писмо твоје ћерке.

Савета (зачуђено)

Писмо моје ћерке?!

Јова

Да, да! Писмо твоје ћерке! Прочитај га само! Да видиш како ти ћерка пише о своме оцу. (Хода и даље. По неки пут застане и посматра значајно Савету).

Савета

(Прилази столу, узима писмо и чита га у себи).

Јова (стане пред њу)

А шта је теби, Бога ти? Што се смејеш?

Савета (смеје се)

Ха!... Ха!... Ха!...

Јова (љутито)

Е, доста, брате! Доста, чујеш! Шта ту има смешно? Чему се толико смејеш, кад је то више, како да рекнем, управо да кажем жалосно!?

Савета

Ха, ха, ха! Нема овде ничега жалосног! (Озбиљно). А што се ти опет љутиш због овога писма?

Јова (за себе)

Хм! Чудна жена! (К њој) Јеси ли ти видела ово овде? (Показује у писму) Јер ти знаш мога оца. Он има неке чудне и

назадне погледе"... Чекај, чекај, није то све! (Узме писмо и шапуће). Ха, ево оно овде! Чуј само: „Постао је већ досадан и смешан"... Зар ја досадан и смешан? (Баци писмо) Зар ја... Њен отац?! (Хода љутито).

Савета

Ха, ха... Ха!...

Јова (стане пред њу)

Чујеш, Савета! Немој више да се смејеш!... Тај твој смеј још више ме љути... Узми се у памет, знаш?! Све има своју меру и своју границу! Немој де да прекардашиш. (Хода).

Савета

Е, јеси ли чуо, човече... Ха! Ха!... Ха!... Е, не могу да се уздржим, па шта ћу ти? (Смеје се). И ти се, Бога ти, због овога љутиш? А зар није овде дете казало истину?

Јова (љутито лупне ногом)

Какву истину?

Савета (исто тако)

Па такву, лепу истину!... Зар ти не сматраш њу као неку балавицу, и ако је навршила већ осамнаесту годину? Зар ти ниси нешто уобразио, па све вребаш, све нешто сумњаш?... Ено, гледала сам те ономад на забави. Сви људи седе са својим друштвом, а ти мало мало, па отрчиш у салу, и доведеш је да седи уза те!... Као да је она жељна, да пиљи у твоју ћелаву главу!...

Јова (љутито стане пред њу)

Жено!...

Савета (такође)

Није то „жено"! Али, кад ми се већ језик одрешио, хоћу баш да ти изговорим све, па да знаш. И јеси постао смешан! И јеси постао већ досадан. Држиш је као птицу у кафезу. И други свет има женске деце, али не ради тако као ти.

Јова

Него, шта би ти хтела? Да је пустим да шпарта кроз Београд, је ли? Кад не знаш ништа, онда боље ћути! Не знаш ти наше мушкарце, а ја сам их и гледао и слушао онде на углу код „Руског Цара“ и преко пута „Албаније“. Начете се па само жену, и мало којој да што не добаце, а посматрају је таквим погледом, да ми је више пута дошло, да по неком од њих, пришијем једну, па да му три дана пева уво. (Хода).

Савета

Па ако. Спреми и васпитај своју кћер, па се за њу не бој. Нека је гледа како ко хоће, нека говори шта хоће; неће за њу ништа прионути. А ја држим да је наша Дивна и спремна и васпитана, и да не заслужује да тако с њоме поступаш! Сирото дете! (Брише сузе).

Јова (мало блаже)

А како то ја поступам?

Савета

Па тако, ето видиш! Од куда ово писмо у тебе?

Јова (ушепртљи)

Па... овај... Она га је писала.

Савета

Знам да га је она писала, али откуд у тебе?

Јова (збуњено)

Овај!... Ја сам хтео, знаш, да видим шта пише и коме пише.

Савета

А што ти је то требало?

Јова (мало јаче)

Па дете је. Ја сам отац, и као отац треба и морам да знам, шта и коме она пише.

Савета (шалећи се)

Еј, маторо моје, маторо!... Ето ти сад! Што си тражио, то си и нашао. Да ниси узимао њено писмо, не би се љутио.

Јова

Е баш дивна и красна логика!

Савета

Па лепо. Шта си дознао из тога писма?

Јова (љутито)

Опет ти! Шта сам дознао?! Дознао сам мишљење своје кћери о себи.

Савета

Које је врло правилно, јер је дете у праву.

Јова (љутито)

Правилно како и колико ти разумеш... А пошто си ти само... матора ћурка, која ништа не разуме, то се ти и у овоме ништа не разумеш.

Савета (плаче)

Јово, ти си данас расположен да се свађаш и да ме вређаш.

Јова

Боже ме сачувај!... Према свецу и тропар. Што си заслужила, то сам ти и рекао.

Савета

Моли ти Бога што је данас празник, и што нисам расположена за свађу, а ја бих теби већ казала шта си и какав си ти.

Јова

Знам то већ, знам. Казала си ти то мени сто хиљада пута до данас.

Савета (плаче)

Ја матора ћурка, ја?!... А шта си онда ти? Нећу да ти кажем, а мени тако и треба. Како си некада умео лепо лагати и ласкати, а сада ћурка. (Брише сузе).

Јова (блаже)

Па нисп ти увек била матора ћурка.

Савета

Некад сам ти била голубица.

Јова

Остави то, де! Рек'о, рек'о. Одох ја да прочитам новине. И опет ти кажем да на дете пазиш. Што се тиче овога писма, ја ћу се с њом већ рачунати. (Пође).

Савета (благо)

Јово!

Јова (стане и гледа је)

Шта је сад опет?

Савета

Остави, болан, дете. Ја ћу је већ прекорети за то. Је ли да хоћеш? Је л' да се нећеш на њу више љутити? (Загрли га и милује).

Јова

Ето ти сад, женска посла! Мало пре да ми очи изгребе, а сад се умиљава.

Савета

Реци ми, реци. Обећај ми да се нећеш више љутити..... Наше јединче, болан!... Наша Дивница!... Та зар би се ти могао на нашу Дивницу љутити? Сећаш ли се кад је била мала, па је ти узмеш и метнеш у недра? Знаш ли, а? Је ли да се не љутиш на твоју Дивницу? (Милује га).

Јова (брише сузе)

Е, де, де, сад ти опет!...

Савета

Реци ми да јој прашташ! (Загрли га).

Јова

Па добро, де!... Ето велим. Праштам јој!

Савета (пољуби га)

Тако! Сад си добар! Ето пољубила сам те. Хоћеш ли и ти мене, па ништа није ни било?!

Јова (смеје се)

Ха, ха, ха! Хајде баш да ти и то учиним по вољи.

Савета (прекорно)

Тако, је ли?! А у младо доба ти си мене молио за пољубац.

Јова

Е добро, добро, бако! Ето! (загрли је и пољуби) Је ли ти срце на месту?.. Него... одох ја сад у читаоницу. (Гледа у сат). Ин, они су већ сви дошли!... Збогом! (Оде).

Савета (љупко за њим)

Збогом Јово, пожури!

V

Савета (сама)

Сирото дете! Знам како јој је било, кад јој је писмо отео! (гледа у писмо). Дај да га склоним, да му опет не дође руку, јер такав је, поново би се почео љутити. (Меће писмо у орман, у доњу фиоку). Сирота Дивна! Где ли је то она само?! (Закључа орман и меће кључ у џеп). Да је зовем, те да је обрадујем. (Звони).

VI

Савета. Роза.

Савета (Рози)

Где је наша Дивна?

Роза

Госпођица је у башти, госпођо!

Савета

Иди је зовни, Розо.

Роза

Хоћу, госпођо. (Пође па застане). Госпођица је врло нерасположена, госпођо. Видела сам је и да плаче! (Пође).

Савета (брзо)

Нека, Розо, нека стоји, немој је звати. Отићи ћу ја сама к њој. (Оде).

Роза (за њом)

Ено је под вењаком!

VII

Роза (сама)

Шта ли се то могло десити мојој госпођици?! Сиротица, како је снуждена, како плаче! Баш ми је много жао. Тако је добра... добра... да бих све за њу учинила... Па и стара је госпођа добра, а то је, Бога ми, реткост. Зато сам се и задржала овде две године. Само је господин врло пргав, и све нешто тајанствено вреба (смеје се) као мачак миша. Не знам шта му је! (Чује се куцање с поља на вратима). Слободно!... Напред!... (Потрчи вратима).

VIII

Роза. Даница.

Даница

Добар дан, Розо! Јесу ли ваши дома? (Гледа око себе).

Роза (поклекне у знак поклона)

На служби, госпођице. Стара госпођа и госпођица Дивна су код куће. Само је господин отишао.

Даница

Врло добро, Розо, врло добро! Хоћете ли бити тако добри, да јавите Дивни да сам дошла?

Роза

О, молим госпођице! Изволите сести. (Даје јој столицу). Сад ћу ја одмах јавити. (Отрчи).

IX

Даница (сама, скидајући шешир)

Наша ствар иде врло добро. Којој смо се год другарици обратили, добили смо повољан одговор. Све су одушевљено прихватиле моју идеју. (Седне). Дивота! Дивота! За кратко време имаћемо своје друштво. Показаћемо ми господи мушкарцима шта ми вредимо!... Дивна ми само није ништа одговорила... Али, за њу сам већ унапред сигурна. Знам је каква је још док смо у школи биле.

X

Даница. Дивна.

Дивна (улазећи)

О, добар дан, Данице, добар дан! (Загрле се и пољубе).

Даница

Добар дан, Дивна! (Прекорно). А је ли, што ти мени не одговори на моје писмо?

Дивна (благо, смешећи се)

Мани се! Због мога одговора на твоје писмо, у мало није била читава комендија.

Даница (изненађено)

Како?! Шта је то било?

Дивна (жалосно)

Мало пре, написала сам ти била одговор на твоје писмо о оснивању друштва, која ми се ствар веома допада.

Даница (брзо)

Томе сам се већ надала.

Дивна

Седела сам баш ту где ти седиш. Затворим писмо и лепо га адресујем...

Даница (упадне јој у реч)

Нисам га добила, нисам, веруј ми!

Дивна

Та чекај! Буди парламентарна. Еле, адресујем писмо, и, таман зовнух Розу да ти га пошаљем, кад наиђе мој отац. А ти знаш какав је он.

Даница

Знам већ, знам. Али ту још ништа не видим...

Дивна

Чим спази писмо у мојим рукама, он се сав нарогуши. Уобразио да ми, девојке, не можемо ништа друго писати, до љубавна писма.

Даница (смеје се)

Ха, ха, ха! Даље, молим те! Већ почиње бивати забавно.

Дивна

За тебе забавно, али за мене без мало трагично.

Даница (озбиљно)

Како?!

Дивна (уздахне)

У писму сам рекла неколико речи о оцу, да бих ти се оправдала што нећу моћи бити на првоме скупу.

Даница

А... сад разумем. Он је то писмо од тебе одузео и прочитао.

Дивна

Да!... Можеш мислити како ми је било. Надала сам се, чудо ће бити. Али, хвала Богу, мајчица га је умирила и утишала.

Даница

Дȍбра̑ тета Савета!

Дивна

Ах, мајчица ми је анђелска душа. (С поља се чује Јовин кашаљ). Ево оца!

Даница

Дакле, ти се слажеш и пристајеш да будеш члан друштва?

Дивна

Од свег срца!

XI

Даница. Дивна. Јова.

Јова

(У све џепове натрпао новине да му вири. Улазећи не опази њих две, које су устале и мимиком даље разговарају). Е, што јесте јесте, али има безобразних људи! Сваки дочепао по једне, по двоје новине, па тај синак не мисли пустити, да их и други чита. Ја чекај, чекај, па кад видох зло очима, вратим се лепо кући, а узгред себи купим новине. (Вади из џепа новине и љутито их баца на сто). Пуче ми само два гроша! Али, осветиће се Јово њима! Чекаће они други пут мене, али их нећу пустити, па ма морао и све огласе прочитати! (Опази Дивну и Даницу). А гле, ове су овде! (Гласно к њима). А шта ви ту радите?

Даница (приђе и љуби га у руку)

Љубим руку, чика Јово!

Јова (отима се)

Хвала, хвала! Жива била! Седите, седите. (Он седне за сто и почне читати новине. Почешће погледа на њих, а оне се мимиком разговарају). Да ми је само знати шта имају да шапућу. (Чита).

Дивна (полако)

Ето га видиш. Сео је овде, а верујем да не чита, него само да чује шта се ми разговарамо.

Даница (полако)

Треба га од тога лечити, јер ће ти иначе пресести, а мучно да ће те и у друштво пустити.

Дивна

Знам, али како?

Јова (за себе преко новина)

Шапућу нешто. Не могу баш ни речи да чујем.

Даница (полако)

Мисли и тражи начина. (Гласно). Е, да ја сад идем. (Устаје). Имам много послова. (Намешта шешир). Збогом чика Јово! (Љуби га у руку).

Јова

Хвала! Збогом! Поздрави оца!

Даница

Хвала лепо! Збогом Дивна! (Љуби се. Одлази).

Дивна (допрати је до врата)

Збогом! Дођи! (Врати се).

Јова (не гледећи, Дивни)

Где ти је мати?

Дивна (умиљато)

У соби је, оцо.

Јова (скупи новине)

Кад сам их платио, бар да о једном трошку и њој прочитам. (Оде).

XII

Дивна (сама)

Још је љут. (Гледа за њим). Ах, оцо, оцо! Да зна само колико га волим, па зашто је према мени такав?! Да сам бар чиме дала повода да сумња: да сам изгубила веру код њега, не би ми криво било! Ух, ала ми је врућина. (Брише зној). Хајде да потражим оно моје писмо да га уништим. Може га отац наћи, па по ново да се љути. Мајчица ми рече да га је оставила у орман. (Вади кључ из џепа). Дала ми је и кључић, а до сада ми никада није хтела допустити да овај орман отварам. Хајде да видим где је. (Приђе орману отвори горњу фијоку и претура). Овде га нема, мора да је у средњој. (Отвори средњу фијоку и тражи. Нађе на један пакетић везан црвеном пантљиком са три крупна слова: М. М. П. Узме пакетић) „М. М. П“! Шта ли ће то да значи? (Гледа и отвори завежљај). Гле, нека писма. (Хоће да отвори па се тргне). Не, туђа писма не треба читати. (Остави) „М. М. П“. Шта ли је то? (Гледа). Најпосле, то су стара писма, ко зна чија. Смем једно видети. (Узме једно писмо и чита у себи). Дивота, дивота! (Чита даље). Све лепше! (Замисли се па узме друго писмо). Шта ли је ово? (Чита у себи). Тако, тако, славно! (Чита даље, па се замисли). Прекрасна мисао?... Ево лека! Ево лека! (Тапше рукама и скакуће весело). Ти овамо (остави једно писмо на сто), а ти овамо (метне друго у џеп). А сад брзо на посао! (Звони).

XIII

Дивна. Роза.

Дивна (Рози која се појави)

Розо, где је отац?

Роза

Господин је у соби с госпођом. Чита новине.

Дивна

Слатка Розо, припази на њих, па кад видиш да који пође овамо, а ти се добро накашљи, да ја чујем. Хоћеш ли, слатка моја Розице? (Милује је).

Роза

Како не бих, милостива госпођице? Накашљаћу се да се све тресу прозори.

Дивна

Е, сад иди и пази!

Роза

Разумем, госпођице! (Оде).

XIV

Дивна (сама)

Брзо на посао! (Седне за сто). Перо је ту, хартија је ту, мастило је ту. Боже помози! (Пише). Ово ће, надам се, помоћи. (Пише па застане). Али као поручено. (Пише). Е, оцо, оцо! (Пише). Само да не наиђу док не свршим. (Пише). Гле, гле. Ха, ха, ха! (Пише). Још мало само, још мало, причекај оцо. (Пише). Ово ће бити доиста дивна шала. (Пише). И надам се да ће ово бити за њега лек и добра лекција. (Пише и даље. На пољу се чује Розин кашаљ). Ено је кашље, али све је готово. Сад брзо у коверат, па без адресе. (Звони).

XV

Дивна. Роза. Јова (на вратима застане).

Дивна (опази Јову на вратима)

Слатка Розо, ти ћеш бити тако добра, да предаш ово писмо коме треба. Ти већ знаш оног?!...

Јова (на вратима за себе)

Дакле, ипак ја нисам погрешио.

Роза (полако, изненађено)

Не разумем, милостива госпођице! Коме, кога ја знам?

Дивна

Ништа, Розо, ништа. Кажи само гласно: разумем, предаћу.

Роза (полако)

А, тако… (Гласно). Разумем, милостива госпођице, предаћу му ја одмах. (Пође на врата, спази Јову и цикне). Милостиви господин.

Дивна

(Цикне и побегне на друга врата).

Јова (љутито)

Писмо! Писмо то овамо!

Роза (уплашено)

Молим, господине, ја нисам ништа крива. Ја ништа не знам, ништа не разумем. Молим вас, милостиви господине.

Јова (љутито)

Знам ја. Разумем ја. Писмо то овамо! (Приђе и отме јој писмо). Без адресе, лепа ствар. (Поцепа коверат и почне гласно читати). „Драги и најдражи мој!“ (Гледа на врата куда је отишла Дивна). Врло лепо, кћери, врло лепо! Зато сам те десет година школовао. (Рози љутито). Иди зовни госпођу и госпођицу, да одмах дођу. Одмах разумеш ли?

Роза (снуждено)

Разумем, хоћу, господине! (Оде).

XVI

Јова (сам)

([illegible] и хода). Дакле: „Драги и најдражи мој?!… Ха! (Хода). Ама нисам ја луд. Нисам ја у залуд говорио: море

жено, море жено, припази де ти на дете!... Немаш ти то коме говорити!... Е ето јој сад: „Драги и најдражи мој!“ (Хода). Али што већ не долазе?! (Хода и гледа у писмо).

XVII

Јова. Савета. Дивна. Роза.

Савета (гледа га питајућим погледом)

Ти си ме звао, Јово?

Јова (љутито)

Јесам. Седи тамо!

Дивна (снуждено и стидљиво)

Ево ме, отац!

Јова (љутито)

Стани тамо!

Савета (за себе)

Шта ли му је сад? (Гласно). Шта је теби, Бога ти, Јово?

Роза

(Пође на врата).

Јова (дрекне на Розу)

Ти стани ту! (Савети). Сад ћеш чути шта ми је. (Показује јој писмо) Чија је ово рука писала? Познајеш ли?

Савета (меће паочари и гледа)

Дивнина! (Гледа у њу).

Јова

Је ли њена рука?

Савета

Јесте!

Јова (Дивни)

Јеси ли ово писмо ти писала?

Дивна (снуждено)

Јесам, отац.

Јова (Савети)

Е, сад чуј твог „анђела од детета“. (Седне поред Савете на канабе, метне наочари и чита). „Драги и најдражи мој!“

Савета (уплашено)

Јух, Јово!

Јова

Јух, јух, ја!... Чуј само даље: „Твоје писмо моме срцу драго, примила сам и до словца разумела, мили мој“..

Савета (прекине га)

Јово...

Јова (љутито)

Та ћути и слушај! (Чита). „Немаш права, мило злато моје, што ми пребацујеш, јер ти знаш колико те ја неизмерно волим, колико гинем за тобом“...

Савета

Јово, Јово!... То је...

Јова (љутито)

Хоћеш ћутати кад ти кажем?! (Чита). „Али, ја не могу сваки пут изићи, да се под капијом пољубимо“... Под капијом јеси ли чула?

Савета (равнодушно)

Јесам, јесам. Читај даље!

Јова

И хоћу, чуј! (Чита). „Прођи довече поред наше куће, ја ћу на сваки начин гледати, да бар један пољубац украдемо, и ако на мене много пазе, анђеле мој! Грли те и љуби те твоја, ти знаш која“...

Савета (озбиљно)

Је ли то све?

Јова (скочи и љутито)

Шта?! Теби је ово мало? А шта би ти још хтела?

Савета (смешећи се)

Ништа! (Дивни) Јеси ли ти писала ово писмо?

Дивна

Нисам, мајчице!

Јова (плане)

Шта? Зар ово није твој рукопис?

Дивна

Јесте, отац. Мој је рукопис.

Јова

Па како онда? Што кажеш да га ниси ти писала?

Савета (озбиљно)

Дивна истину говори. Ово није њено писмо.

Јова (љутито)

Ти си увек готова да је браниш, ма да и сама видиш да је крива.

Савета

Дивна није крива, и готова сам да је браним. Јово! Јово!... Ћерка те је надмудрила. Зар се ти не сећаш тих речи из писма?

Јова (збуњено)

Чега, брате, да се сећам, шта да се сећам?

Савета

Прочитај га још један пут.

Јова

(Чита писмо у себи. За тим посматра Савету па Дивну). Прочитао сам!

Савета

Зар се ништа не сећаш?... А некада ти је играло срце у грудима, кад си га читао. Јер то писмо... (свечано) то писмо писала сам ја теби, Јово.

Јова (гледа час једну час другу)

Ама, сањам ли ја? Савета, Дивна!...

Дивна

Јесте, отац. Ево оригинала одакле сам га ја само преписала. (Даде му писмо).

Јова (чита оригинал)

Бабо, бабо! Ова комедија са мном, твоје је масло.

Савета (смешећи се)

Није, Јово, није!

Јова (гледа писмо и уздише)

Боже, Боже, давно ли је то било! Дивно ли је оно време било!...

Дивна

А то је писмо одговор на ово писмо. (Даје му писмо). Све сам то нашла у овом завијутку, са натписом: М. М. П. (Даје му). Има још пуно писама.

Јова (радосно загледа)

Јесте! „**М. М. П.**“ „Моја момачка писма“. (Гледа у писмо). Јест', јест', моје писмо, моја рука! (Чита). Сећам се сад свега!... Бабо, сине!... Одите да вас загрлим. (Загрли обадве). Како су то лепе, како су то миле успомене! (Брише сузе).

Дивна (умиљавајући се)

А зар ја да немам тако лепих успомена, оцо, кад будем ваших година? Допустите ми да напишем само једно једино.

Јова

Коме?

Савета

Господину Јеши. Ја већ знам. Деца се воле, а и ти против Јеше немаш шта.

Јова

Ала сам весео! Ала сам весео! Дела ми, сине, отпевај једну!

Савета

Дела, Дивна, послушај оца!

Дивна (пева)

„За тобом срце уди, за тобом душа мре,
У залуд Бога вичем на наше душе две.
Тако ће и живот проћ'.
Лаку ноћ, лаку ноћ!

Живот је тако бедан, Бог нам је потр'о све,
Утари сузе, душо, и сневај слатке сне.
У њима тражи моћ.
Лаку ноћ, лаку ноћ!

Прекрсти руке нежне на света недра та,
Почивај тихо, мирно, над тобом лебдим ја.
С тобом ћу и у гроб поћ'.
Лаку ноћ, лаку ноћ!...

Јова

Лепа песма!... Врло лепа, само много жалосна!. . Ниси требала тако жалосну песму да певаш сад, сад у овом тренутку кад сам тако весео.

Дивна

Ја је много волим, отац.

Савета

А ти учини да ти ћерка буде весела, па ће ти и веселе песме певати.

Јова (радосно)

Па ја то и хоћу!... Бабо, сине! Ја сам данас радостан, ја хоћу да ми и ви такви будете! (Грли и љуби једну па другу).

Дивна (загрли га нежно)

А моје писмо, отац?

Јова

Јесте, писмо. Ходи, сине, седи овде па пиши! Пиши му да одмах дође, да пожури. Нећу ни мало да чекам, немам времена. Пиши му да дође, да одмах дође. Реци му... реци му да га чека отац!...

Роза

А ја ћу га све трчећи однети.

Јова

Е, ово можеш!

Дивна (загрли га)

Мили оче!...

— ЗАВЕСА —

НАША ВОЈСКА И ЊЕНА ОРГАНИЗАЦИЈА

ДРУГИ ДЕО

I

У чланцима пред овим изнели смо и претресли формацијске радње у нашој војеној организацији. Но то није целина стања које постоји. Појмови о циљу и задатку војске и на основу њих створени унутрашњи ред и одомаћени обичаји, карактер и правац васпитања, обуке и рада у војсци уопште, погледи на разне потребе, разни захтеви, свест или појмови о дужности и праву, о војничком духу и т. д. — саставни су делови тога стања, они га, тако рећи, ретуширају и чине његову рељефност. Да расмотримо, дакле, и ту страну нашега војеног уређења.

Кад год је код нас у јавности била реч о војсци, њеној спреми и уређењу, она се у току све наше прошлости, обично врзла: или око оружја и бојног материјала, или око бројне јачине војске, или око новчаних издатака — величине буџета за војску. Других питања, којих има много и која су, и ако по изгледу ситна, важна као и наоружање и бројност војске, ретко се кад ко дотицао или се дотицао узгред и површно. Сматрало се увек па се сматра некако, на жалост, и данас још, да је главно и важно имати на броју што већу војску и за ову савремено оружје са довољно муниције и новаца на плате и најнужнију храну, па је с тим и све друго готово или бар лако готово.

Гледиште непотпуно и једнострано, али, с обзиром на наше прилике, оно се даје објаснити, па, донекле, и оправдати.

Малени број читалаца у војсци и скученост личних материјалних средстава чине, те немамо нити, док овако траје, можемо имати повремених стручно-објективних списа, о стању наше војске ни каквих трајних периодичних листова, који би се самостално и независно могли бавити прегледом наших војених прилика и разним стручним питањима. „Ратник“, кога већ имамо од толико година, не можемо овамо урачунати, зато што је он орган војенога министарства и као такав неприступачан је за расматрање ствари које су званично или законским прописима оформоване. Сваковрсне лепе теорије и високопарне апстракције, које овај журнал често у изобиљу пружа и које он педантно хонорише, поучне су, то стоји, а за поједине теоретичаре — специјалисте и веома занимљиве; али оне махом далеко стоје од ствари што код нас већ постоје и не казују нам како је у нас што. Наопако би било кад би он и такве неблагодарне теме износио у својим ступцима па још и награђивао! Од навале љубитеља за кућење и нових пројеката за поправке, мира никад имао не би, нити би их могао задовољити и са дуплим и триплим буџетом својим. Његов млађи сабрат „Службени Војни Лист“ — печата указе, распореде, министарска тумачења, разна наређења и разне расписе. О трећем органу, сада већ упокојеној „Српској Стражи“, — било би испод достојанства и говорити. Њено је било, као и свакој другој рептилији, да хвали или куди, како се кад наређивало и да се, наравно, за своје „савесне“ услуге наплати. У последње време имамо нов лист, „Војску“. По досадањем свом раду он је независан, обећава доста утешнога и нас то радује, али је питање, хоће ли и докле ће моћи да истраје? Његови су сарадници махом активни официри и млађи људи, који се знају, те лако могу бити и спречени у својим лепим намерама чим ураде нешто, што се надлежнима неће допадати. У осталом, његова је улога будућа, она се тек има да види и оцени, а ми говоримо о ономе што је до данас постојало. Стога и све, што је по кат-кад излазило је у обичним политичким, ретко у књижевним, листовима и већином испод пера људи невојничкога реда, који, и при најбољој интелигенцији, војене послове цене по спољној страни успеха. Њихов је објект, обично, многобројност војске, савремено наоружање и доста муниције или материјално-новчана страна ове установе. Око тога се њихова пажња концентрише и ту или плачу или ликују. Даље од овога они не иду и

сматрају да је све остало ствар споредних детаља, који сами собом долазе и за које они нису ни позвани ни компетентни да се брину.

Бројност војске неоспорно има велики значај, али, ипак, она сама по себи није сигурно јемство за успех. Број људи пописаних или наименованих за поједине јединице на час и скупљених у ове и наоружаних, не чине још војску. Све што је громадно није увек и јако. Историја је пуна примера да су малобројне војске тукле непријатеља бројем неколико пута надмашнијег. Као бројност тако исто од значаја је наоружање војске. Не треба ни доказивати, јер је ствар сама собом очигледна, да је војска с бољим оружјем поузданија од војске с оружјем лошијим, и да је, по томе, дужност државе да своју војску снабдева најбољим савременим оружјем па ма то било и по цену највећих жртава, само што притом ваља увек имати на уму, да тиме није учињено све и да се у топовима и пушкама не састоји сва снага војске. **Снага војске колико је у маси војника и конструкцији оружја, којим је војска наоружана, толико је па и више у системи организације и унутрашњега уређења војске.** Французи 1870. године имали су савршеније оружје од Немаца, па су опет ови последњи однели победу. Године 1876.—77. и 78. наша народна војска са лошим, у Аустрији и Русији шкартованим пушкама, старих конструкција и преживелим топовима, показала је већу отпорну снагу и више ратне разборитости, но што је тога имала у 1885. години наша регуларна војска, која је била снабдевена најсавршенијом пушком тога времена и, притом, била у сукобу с једном тек створеном и слабије наоружаном војском. У рату руско-турском 77. и 78. године руска крнковача, прерађена из старе 6-то линејне предњаче, којом је била наоружана сва армијска пешадија, борила се с најбољом у то доба системом „Хенри-Мартини" и, после великих теренских препрека и ужасних елементарних незгода, с тријумфом стиже под зидове Цариграда. **И најсавршеније оружје губи своју односну вредност ако војсци недостају други погодни материјални и морални услови.** Топови и пушке не туку сами, већ њима бије војска, која је рационално уређена и снабдевена свима потребама и за бој и за живот, и која је, уз то, добро васпитана и обучена, и паметно поведена. **Корисност оружја пропорционална је разумном решењу питања која претходе наоружању и која упоредо иду с њим.**

Признати се мора, да добро наоружање подиже дух и кураж у војсци кад је у њој и све остало како ваља и кад војска не трпи неоправдано осетне оскудице. Но овде је, као што се види, тај услов да је све остало како ваља и да нема оскудица. Од војника, који често гладује, чије тело и ноге нису заштићене од влаге и хладноће, који оскудева у „насушним“ потребама, или, који није у потребној мери васпитан и обучен за свој посао, који није дисциплинован смишљено и у интересу потребнога реда и, што је најглавније, који осећа празнину разумног руковођења и недостатак старања о њему, — од таквога војника не може се ни очекивати да покаже истрајност и духовитост стога само, што му је дато најбоље оружје. Сила војске састављa се из више делова и у сваком од њих подједнако се огледа. Важност једнога дела војене силе истиче из важности свих других делова и обрнуто. Њихова вредност почива у међусобној вези и у правилности узајамних одношаја.

Данашње оружје наше војске одговара савременим захтевима наоружања. У том погледу ми нисмо заостали и нека нас сутра одведу прилике ма на коју страну, ми ћемо свуда наћи на противника ако и не с лошијим, а оно не и с бољим оружјем. Али то је тек један део успеха, и то део мањи. Други део, општа материјална спрема, не стоји како би ваљало и то је, како смо већ говорили, већ наша слаба страна и слабија но у ма којој другој војсци. Па ипак и то није тако ни велико ни несавладљиво зло. При иоле бољим материјалним приликама у земљи и озбиљнијем старању нашем може се доста још поправити и више-мање испунити што не достаје и без чега се апсолутно не може да буде. Важнији је и много важнији део трећи, онај део, који се од једном не исправља и који се, главно, ни за какав новац не може купити или лиферовати са стране, као што се, например, набављају пушке и топови, муниција, кола и коњи, одело и т. д.

Да бисмо у расматрању нашега уопште војенога стања могли што тачније и објективније изрећи наш суд о њему, ми ћемо узети у преглед и оцену цео период развитка наше војене снаге у току времена од кад се прешло са милицијског устројства на војску данашњега типа, не одвајајући сталност од постављене основице у прошлости.

II

Догађаји 1885. године подвргли су нашу војску испиту зрелости и, ваља признати, на испиту се пало. Јучерашњи и још, тако рећи, несформовани Бугари, та доскоро послушна и најмирнија турска раја, од које су политички рачуни трећега измајсторисали народну целину и државу, показаше нам своју надмоћност. Млада и неискусна бугарска војска, остављена од својих тутора и учитеља у најкритичнијем моменту — војска без вођа, без довољне ратне спреме, без сваке раније устројене коморе и без икаквих резервисаних бојних и животних потреба, — одбија и гони војску стару, опробану у бојевима, модерно уређену и спремну, бољом пушком наоружану, потпуно дисциплиновану и обилато снабдевену вештим, ученим и прослављеним вођима и официрима!

Сваки, ко је знао или само чуо за давнашњу Србију и тек сковану Бугарску, био је пренеражен исходом ове борбе и у први мах није умео да да себи рачуна и да разуме појаву, која као да је хтела да пркоси целој ратној историји. Нагађало се свашта: непопуларност „братоубилачког" рата, побуне у земљи и некакве прокламације у редовима војске, издајство од стране некојих командапата, узајамни пораз у магли двеју залуталих дивизија, недостатак муниције и т. д. Претпоставкама није било краја. Затим, кад је први утисак изненађења минуо, и кад се све претпоставке показале као неосноване, свет, који је дотле бугарску војску сматрао као гомилу шовинизмом опијене младежи, за коју је доста био и један пуцањ, један плотун ћоравада, па да се у комаде распрште, — нагло преокрете мњењем и поће да узроке пораза српске војске тумачи једино стањем и особинама духовне моћи бугарске војске. Наши пријатељи, које ми, уосталом, не би смели с уверењем у то ни именовати, и наши непријатељи, којих је, рекли бисмо, и сувише много за нас овако незнатне и малене, стекоше се тад и прокламоваше успех Бугара: неки у генију злогласног Батенберга и умало те не и у неким његовим чаролијама, помоћу којих он искрсаваше свуда једновремено и у лику свога мађионичког „јестаства" паљаше из свакога топа, предвођаше сваку чету и сваког војника посебице: — неки пак приписиваху њихов успех богатој образованости и особитом војеном духу бугарских војника, што им завешташе њихови бивши инструктори.

Наравно да сва ова тумачења нису ништа друго до прост производ фантазије, изазване неочекиваним обртом догађаја и ондашњим расположењем света према зараћеним странама. Симпатије оних биле су тад на страни Бугара, те се и тумачило онако, како је тим симпатијама годило.

Но оставимо се туђег мишљења. По нашем нахођењу победе Бугара негативног су својства. Њих није извела ни генијалност Батенбергова, нити умна ни морална моћ бугарске војске: оне су последица наших домаћих прилика и наше војене несређености. Неуспех, или јаче да се изразимо, пораз свој српска војска носила је у себи и тиме већ унапред осигурала победу бугарској војсци, која по нашем добром познавању исте, ни данас још није у погодбама, да се може сматрати као ваљана војска у савременом смислу, а још мање као војска, која би тада, пре деветнаест година, за свој успех била обвезана неким врлинама своје умне и моралне моћи. Сва духовна спрема и све знање бугарског војника, из којих он, у очима туђег света црпе ту своју моралну снагу, састоје се у необузданом шовинизму и дивљој манитости Бугариновој, коме се неочекивано и без сваких жртава од његове стране, насмејала срећа народне слободе и политичке самосталности.

Немамо намере, а није нам ни потребно, да крњимо стечену славу и показано јунаштво бугарске војске, али, мислимо, учинили бисмо штету себи, својој војсци, кад би, у хатар Бугарима и њиховим поклоницима, па ма ко они били, признали им својства којих они, по нашој оцени, никако немају. Није у нашем српском интересу да кудимо Бугаре и да им, из нашег националног частољубља, поричемо врлине које они одиста имају, али у нашем интересу није ни то, да их из неке међународне етикеције или ма из каквих политичких обзира неоправдано респектујемо и преузносимо. Наш је интерес да их познамо као што су, — дакле, да их и прикажемо нашој јавности у њиховој истинској вредности, подједнако чувајући се и од прецењивања и од потцењивања.

Са наведених узрока, а пре но што наставимо даље разматрање наших војених поредака, у којима и леже основни узроци наших неуспеха у ономе рату, — узроци, који су нас вратили са Сливнице, а Бугаре довели у Пирот, — нужно је да се за часак зауставимо на кратком прегледу некојих бугарских прилика, које како нам се чини, нису довољно познате и јасне код

нас, а које, међутим, посредно или непосредно опредељују физичку и духовну снагу бугарске војске.

Бугарски официрски кадар комплектује се преко софијске војне школе. Младићи од 17 година старости и војници сталнога кадра, који положе пријемне испите, ступају у старију или млађу класу школе на курс од једне или две године. Они младићи од 18 година и више, као и војници сталнога кадра, који нису прошли кроз курс војене школе, а желе да буду официри, пошто издрже у војсци једно логорно вежбање од 4 месеца и ту добију нужну стројеву припрему, — полажу испите при истој војеној школи по општем програму за питомце школе. Ђаци са сведоџбама о свршеном пуном курсу грађанских средњих школа, примају се без полагања пријемнога испита у старију класу или полажу коначан испит само из предмета војених наука уз услов да претходно и они издрже једно логорно вежбање од 4 месеца. Курс општих наука софијске војене школе сматра се законом раван курсу гимназија и осталих средњих школских завода у држави.

Стручно војено образовање у софијској војеној школи удешено је понајвише према захтевима службе у строју и у мери, колико је нужно за успешно и самостално вршење, извођење војничке наставе у трупи и за командовање деловима војске, који одговарају њиховим чиновима. Према томе и школа ова, по програму и обиму предмета, који се у њој предају, не даје дубокомислене и занешене теоретичаре, али зато, не може се не признати, она даје на здравим основима средње образоване људе, добро припремљене старешине и потпуно спремне, и теоријски и практички, ваљане инструкторе војсци.

Официра просто из фронта и по особитим испитним програмима — нема, те, стога, ни за делење официрскога кора на касте, на „фронташе“ и „академике“, као што је то, на жалост, код нас, бугарска војска савршено не зна. У њој су сви официри равноправни и сви међу собом колеге. Способност доказана службом у строју, главно је мерило које даје официру право на боље или лошије квалификације. Право и квалификације за командовање већим деловима војске зависе од успешног командовања претходно мањим делом и достижу се по искључивој кандидацији непосредно претпостављених старе-

шина; но с тим, да свака таква кандидација добије потврду свих виших инстанција. То исто правило важи и за унапређење из мањега у већи чин, а уз тај услов још, да се у дотичном, претходном чину одслужи најмање колико закон прописује, и да се за већи чин, у који се кандидат има да унапреди, упразни место и по буџету и по формацијском саставу. Чинове и положаје нико не може поклањати. Преводи из команде у команду допуштају се у законом предвиђеним приликама и са пристанком непосредних команданата са обе стране. Из једнога рода оружја у други преводи се врше под условом претходне практике у новој служби, а опет, разуме се, да на тај превод издаду свој пристанак дотични команданти. Командовање ма којим деловима војске у једном роду оружја припада само стручним официрима. Например, артиљеријски или инжињерски официр, ни ма каквих он био способности, не може ни у ком случају постати старешином ма које пешадијске јединице, као и обратно. Ранг официра води се засебно у сваком роду оружја и по њему се врше унапређења у чинове и постављања на веће положаје. Из овога се даје лако разумети, да се, например, за рачун упражњеног места за неки чин у пешадији, не може произвести у тај чин официр у коме другом роду оружја, нити се командир, рецимо, батерије или ескадрона може поставити за команданта пешадијског батаљона па ни за командира чете, а најмање за команданта пешадијског пука и т. д.

За више образовање у неким специјалностима и за прелаз у генерал-штабну струку, шиљу се, у мери потребе, у стране више школе они официри, који су службом у строју војске стекли право на то и доказали, да, по способностима, засведоченим од њихових команданата, то заслужују. Но и квалификације, добијене у страним вишим школама, отпочињу да важе тек пошто се официр врати у строј у свој род оружја и потврди стечено знање применом на практици, сем, наравно, у чисто техничкој специјалности, за коју се повратак у строј не тражи.

Официри у званијима ађутаната, благајника, деловођа, магационара и т. д. у трупама војске, не могу остати на тим положајима дуже од две године; по истеку тога времена они се обвезно враћају у строј на дужности командира или команданта — према свом чину.

Ради што веће потпуности слике означене тек у општим контурама, да поменемо још, да су бугарски официри у свом

спољашњем држању и понашању, и на служби и ван службе, прилично углађени, угледни и доста интелигентни. Руси, који су установили софијску школу и њоме управљали све до евакуације Батенберга, обратили су нарочиту пажњу на естетички део васпитања у школи, о чему питомци њени, по склопу и начину ондашњега друштвенога живота у Бугарској, нису имали апсолутно никаква појма. Дотеривање манира и у опште дресура кретања, држања и понашања, например, у салонима, на ручковима, репрезентацијама, у разговорима на јавним, приватним и званичним местима, даље обука у певању, игрању и другим друштвеним потребама и светским етикецијама — иду кроз сав течај курса и обавезни су за све питомце војене школе. И успех је, колико је требало, постигнут, — тако, да данас бугарски официри, с малим изузетком, представљају један отмен сталеж, чији су чланови више-мање елегантно васпитани и који, у свима приликама, умеју да се нађу и да не баце у бригу своје сународнике, да, као у неком погледу представници друштвеног угледа, буду незгодни и незграпни. Уопште, може се сасвим слободно рећи, да је бугарски официр доста добро истесан кавалер за све прилике и светски углађен толико, да се, ако не сасвим потпуно, оно без црвенила може назвати официром европским и стати уза њ.

Но ова наша кратка карактеристика бугарских официра, која је за њих тако повољна, нека се не разуме једнострано па да доведе до закључка, да смо им тиме признали какве особите способности и већу стручну спрему, но што се даду добити у свакој другој, на здравим основима, уређеној школи. Ми их ценимо и квалификујемо као официре-почетнике и као официре са довољном спремом за прву каријеру. Стручни у свом послу но не претерујући ни у чему, ни у једној специјалности, до крајњих граница и до, тако рећи, специјалистичког лудила, они су обучени свему у потребној мери и у истој мери припремљени за усвојење свега, што може да их учини и образованим људима и ваљаним официрима. Свакоме од њих који, пошто остави школску клупу, захте да иде даље, стоје више-мање отворена врата бољој будућности и научном напретку.

Само се по себи да разумети, да бугарски официри, способни и исправни за вршење послова у положајима млађих старешина, никако још нису, према обиму и карактеру своје

школске спреме, способни нити могу бити способни за каква виша и самостална командовања, која, поред школских теорија и поред њиховог непрекидног и темељног изучавања војене науке, траже још и навику, добијену путем дуговременог опита и сопственог искуства. Но, ваља нам такође приметити, при свем здравом почетку и правилно датом правцу, ипак знатан део бугарских официра застаје на школском знању и не испољује никакве особите тежње ка проширењу својих знања путем самообразовања. Свет и друштво, у које бугарски официр ступа по изласку из школе, стоје обично ниже од њега и, наравно, немају у себи погодаба, које би га покретале и изазивале на умну утакмицу, нити које би му оспоравале право на доминирајући положај. Примљен и уважен свуда, материјално потпуно обезбеђен, он не осећа потребе да своју слободу уживања и поштовање, које му се свуд указује, жртвује досадној усамљености и сухом напрезању мозга крај књига. Надмашност његова сама се истиче и он је задовољан оним што има. Резултати садашњости ту су и опипљиви, док, међутим, „доцнији плод дрвета познања“ ко зна какав ће бити, а он је човек, није нечан и као такав хита да окуси сласти живота, особито онај, који је од рођења тек животарио и борио се с невољама, патњама и оскудицама.

Такав је бугарски официрски кадар, истесан и обрађен у школи, и уведен у прилике живота и интереса, више мање издвојених од опште друштвених — који се, свакојако у многоме разликују од интереса војника по занату.

Но, да се позна морална моћ целе војске, није доста познавати само спољну и шаблонску спрему њених официра. Бугарска војска је у суштини народна војска с регуларним обликом и њена морална снага лежи, у главном, у особинама масе, која даје онај главни војнички контингент, који се, за кратко време своје касарнске службе, има да преобрази у живу убојну силу, остајући по тенденцији под својих грађанских интереса и права. Да размотримо те особине.

Бугарин је физички потпуно здрав, добро развијен и, што је главно, има јаке и издржљиве ноге. Високе планине и кршеве он преваљује невероватном покретљивошћу, а и даљина пута њега не замара лако. Карактер земљишта (терена) и бивша политичка и социјална бесправност, које су га лишавале могућности гајења коња за раскош јахања и вожње, изградиле су

од Бугарина лаког, брзог и чврстог пешака. Било да се од некуд враћа у село или да са села иде на њиву и на пољски рад, или у шуму по дрва, или у варош ради продаје или куповине чега, или ма куда, — Бугарин је, поред коња или мазге са самаром, поред воловских кола и пуних и празних, вазда пешачио и само пешачио. На коњу или на колима могао се по где-кад видети само по какав имућан чорбаџија или по неки отменији варошанин, али сељак скоро никад.

Потребе за живот код Бугарина сведене су на најмању меру. Главна му је храна: пшенични хлеб, со, паприка и краставци — зелени или из туршије. Пасуљ, купус, пиринач и т. д. употребљавају се мање и свака их кућа нема посведневно, а месо од стоке и живине, јаја, сир, млеко, сланина и други мрс, сматрају се већ као неки луксуз, који себи могу да дозволе само какве богате или бар имућне куће по варошима и тек по гдекоји сељак о већим празницима. Може се рећи да је Бугарин - сељак одвише штедљив и да код пуних чаброва сира и буради вина или ракије, и код изобиља других продуката, живи уопште веома скромно, једе и троши с великим рачуном и само оно и онолико, што је себи унапред наменио и колико му је у минимуму потребно. Ипак, овако умерен и штедљив у својој кући и у свом малу, он је (нека нам не замере браћа што у интересу истине морамо додати) врло лаком у приликама џабалука... Жељан и жедан код читава језера свог вина и своје ракије, Бугарин се брзо и лако одаје страсти пића чим окуша ту сласт на туђем добру.

Но откидајући себи од уста и задовољан хлебом и чистом водом, Бугарин, на част му и у похвалу буди речено, тражи већи конфорт у домаћем животу. Добру постељу и кућевну удобност претпоставља доброј храни. Исто тако шире је руке и релативно издашан на своје одело, које му је и доста практично и не без укуса. Сиромах као и богат одева се увек пажљиво и с неким, према свом разумевању и својим средствима, кицошством па чак и шиком.

По нарави и темпераменту Бугарин изгледа благ, кротак, спокојан и чак, према спољним појавама, равнодушан. Али то само тако изгледа. Кад се у дужем времену и ближем додиру посматра, опазиће се, да су и благост и спокојство и равнодушност његова само споља и да се под њима скрива веома немирна душа и унутрашњост скроз изрешетана утисцима спољ-

них појава. Бугарин уме дуго да ћути и може да зачуди својом трпељивошћу; али је јако осетљив и у души пун осветне пакости и злобе. Услови дугог, вековног робовања развили су код Бугарина способност вештог претварања, научили га да свагда и према свакоме буде опрезан, и да своје тежње и постављени ш и достиже увек заобилазним путевима. Бојажљив пред јачим, покоран и услужан власти, он је бесан и неумитан у сили и моћи, а у свима приликама лукав и пун притајане зависти. Туђина и сваког странца мрзи из дубине душе и подмукло им завиди; али подмукло и са страшћу прима и присваја све њихове спољашње особине, доступне површном схватању и подражавању онако од ока. Притворна смерност, срачуњена предусретљивост и источњачки лукаво и услужљиво опхођење, прате свагда покрет Бугаринов и он је мајстор да њима очара свакога странца и да тиме изазове према себи расположење и симпатије брже и јаче по ма који други народ на Балкану.

У целој Европи, па чак и код нас Срба, постоји мишљење да су Бугари један и веома раден и веома привредан народ, да су вешти земљорадници и од сваке руке вични свакој домаћој индустрији. Али то је заблуда. Никаква особита радиност ни особита домаћа индустрија код њих не постоји. Крпаре и ситничаре као и сви други балкански народи. Њихова индустријска способност не иде даље од обичних кућевних женских радова за своју кућевну потребу и од најобичнијих ручних заната, везаних у живот домаћом месном потрошњом. Домаће терзије за своју потребу и потребни чаршији и околини кројачи, обућари, бојаџије, ћурчије, абаџије и т. д. не чине још развијену индустрију ни индустријску какву јачу способност. Исти Македонци што су код нас, и код њих су дунђери и зидари; ови исти Арнаути и њихови су тестераши, алваџије и бозаџије; Цинцари и Грци, што долазе и раде код нас као бакали и механџије, долазе и раде то исто и код њих и раде у много већем броју и у већој мери. Народ, који је предузимачкога и трговачкога духа, који има полета и квасца за индустрију, такав народ не допушта тако лако никоме са стране, па макар то био и брат Македонац, да у његовој земљи и у његовој кући више ради и више заради од њега, и да га, таким начином експлоатишу туђини.

Као земљорадници Бугари су свакојаки и како где: негде бољи — негде лошији, негде вреднији — негде млитавији или

прилежни, а свуда примитивни. Раде онолико колико им треба и колико морају — сасвим као и наши сељаци. Где је сточарство пробитачније па и само могућно, тамо је мало њива и вргова, а много ливада и попаша. Где напредују шљиве, јабуке и друго воће, тамо су виногради ређи и мање занимљиви. Изузетак чине једно десетак села у околини Трнова, чији се становници од вајкада, ваљада још од доласка Турака, растурају као баштовани по Румунији, Србији и унеколико по јужној Аустро-Угарској, те одатле разносе славу агронома за све уопште Бугаре. У истини речено, да није ових баштована — скитача, досељених од некуд још у старо доба, кад је Трново било престоница и вероватно ради њених потреба, сви остали Бугари, они најближи као и они најдаљи овом месту, сумњамо да би и знали: једе ли се она зелен и оно поврће, које и њима као и нама производи та шака баштована из трновске околине. И збиља, поред све хвале којом их обасипају с разних страна, и поред тога што они веома радо подражавају свему што поражава њихове љубопитљиве очи, Бугари су, у самој ствари, још сувише сирови и толико још примитивни у свакој својој радиности, да је не само неосновано и сувише прерано, него и доста смешно, кад их квалификују као особито вредне и радене, а још више смешно кад се хоће до оцене као привреднији и индустријалнији од других народа на Балканском Полуострву.

Према овим племенским карактерним цртама и услед утицаја прилика, у којима се Бугарин развијао и формирао, он је, као војник, у једном правцу захтева војенога дела врло добар, а у другом — мање подесан материјал. Добар је и подесан свуда где се од војника тражи аутоматизам у раду, а мање пригодан за обраду и употребу у приликама, кад сваки војник треба сâм да се определи и да покаже логичност и хармонију сопственога дејства у вези са дејством других, од њега независних и самосталних индивидуа. По природи радознао а по васпитању ћутљив и лукав, Бугарин је лак на схватању и усвајању свакога рада који се даје очима сагледати и са примера препочети. Али, кад се рад не даје представити у примеру и кад тај рад захтева неко комбиновање или упоређивање сопственим размишљањем, или, кад се у раду тражи нека доза личне иницијативе с доследном самосталношћу — ту је он већ мање способан, мање окретан, доста тежак, неумешан, па чак и збуњен. Тако, например, свако

телесно вежбање, пушчане радње, марширање, мирноћа у строју и друге механичке радње доводе се до савршенства у врло кратком размаку времена; док, међутим, еволуције у смакнутом строју — разна постројавања и престројавања — иду теже и с мањим успехом. Радње пак у расутом строју, без команде и по ранијем датом наређењу или упуту врше се, већим делом, бесмислено и чине камен спотицања за бугарског војника. На предстражи је опрезан и бодар у највећој мери, али послат у извиђање непријатеља рђав је посматрач и мало способан за оцену нових, од раније непознатих му прилика. Према овим особинама, бугарски војник је веома упоран на заузетој позицији у перпендикуларној одбрани и јогунасто тврдоглав у изабраном правцу напада; али у исто доба лако посрне и непоуздан је пред непријатељем, који, багателишући га, стоји такође упорно или наступа поуздано и маневрисањем. Непријатељеве демонстрације и маневре не са стране фронта и покушаје удара на бок или позадност, никако не трпи, буне га, боји их се и пред њима често узмиче без икакве потребе и оправдања. Потоме, знајући своје слабе стране, замишља их и код противника и, онда, да би овога предухитрио, радо и често, и кад треба и кад не треба, прибегава овом начину напада. Према уочљиво слабијем противнику или кад осети свој успех, Бугарин је безобразно насртљив и до цинизма дрзак, неуморан, беснп као олујина и не зна за милост, али тада се ту баш и најлакше хвата у замку.

У гађању бугарска војска доста добро напредује на промереним даљинама, али у оцени даљина оком веома је слаба, и ако се често вежба у томе. Стрелаца од руке и од ока на непознатом земљишту проценат је незнатан. У току двогодишње службе бугарски војник, пушком наоружан, избаци до 500 метака.

Дисциплина у бугарској војсци одржава се машиналним покоравањем под утицајем страха од казне. Свест о дужности и преданости делу из убеђења, слабо је развијена. Способан да се потпуно аутоматизира под притиском неограничене субјективне воље ван њега, бугарски војник, при најмањој толеранцији у опхођењу с њим, излази из колосека потчињености. Послушан као роб и употребљив у рукама апсолутне власти, он је разуздан и тешко савладљив кад окуси слободу своје личности и кад схвати границе човекових права. Било је примера

или случајева, да су целе чете, у којима се никад није чуо ропот или ма какво незадовољство под управом људи жестокога и нечовечнога опхођења, прелазиле у отворену непослушност чим је ова жестина престајала и наступали правилни односи. Човечно понашање и поштовање закона човечје природе Бугарин је расположен да тумачи као слабост старешине, кога он тада багателише и не слуша. Кад се, после нереда, предузму опет строге и оштре мере, он се тад тешко покорава и обично протестује бегством. Бегство је у бугарској војсци врло честа појава и у великом проценту не само код регрута, него и код старих војника, па чак и код подофицира на старијим роковима службе.

Уопште узев, бугарској се војсци, у маси њеној, нема шта замерити у механичкој извежбаности, у стројности и чврстини свакога смакнутога поретка. Док је, тако рећи, у линијама геометријских фигура, она се даје управљати и кретати онако, како захте и уме онај, који је модификује. Деси ли се пак да изиђе из граница ових линија и да измакне из руку свога модификатора, она се онда или изгуби и узбуркана укочи, или остаје инертна у затеченом правцу све дотле док се од удара о другу и јачу силу не отисне у обратну страну. Њена добра страна кад је у маси и облику намештеног механизма и у подлежају строго опредељених шаблона, паралише се одсуством иницијативе при слободном кретању и недовољном способношћу „лавирања“ и нахођења поступно и саобразно наступању нових прилика.

Ако, дакле, и ценимо значај физичке способности Бугаринове и ако смо далеко од помисли да му поричемо подесност и употребљивост у масеноме поретку, опет, на основи уверења добијеног из блиског и објективног посматрања бугарске војске, дужни смо рећи, да њему, Бугарину, још много productosшта не достаје и да он нема још свих других погодаба, које би га чиниле потпуним војником. Врлине и махне код њега стоје у равнотежи и он је сасвим обичан и осредњи војник, који, и ако у многим војеним захтевима није лошији, нема никаквих особина, које би га могле уздићи и ставити морално и умно више од других ма којих страних војника.

Али, рећи ће нам се, бугарска је војска још млада и да је од ње и оно, што је до сад постигла и показала, већ доста па и много.

Јесте, истина је, она је млада ако се рачуна по времену од кад је постала, али не и по начину како је постала, јер је њена основа давнашња и стара. Први кадар њен образован је из старе војске пуне искуства и традиција, а њен инструкторски персонал до разводника закључно, није поникао из ње саме, већ јој је допао потпуно готов и издашно снабдевен свима интелектуалним погодбама и материјалним средствима. Потоме бугарска војска не треба, а и не може да се сматра другаче, него као продужење руске војске, из које се она и развила. Она је бугарска у толико, што припада бугарској држави и што је ова давала из масе бугарског народа регрутски контингент — најпре у мањим и доцније тек у потпуном броју. Шта више, можемо рећи, да се са оним средствима и са онолико духовне снаге, што је и колико утрошено од Руса на организацију и васпитање бугарске војске, могло постићи далеко више, да је само Бугарин, у моралном и умном погледу, био бољи материјал за војника.

Руси, који су добро познавали свој производ, нису много полагали на његову умну и моралну моћ; а сами Бугари, ма да су о себи имали, као и увек, ванредно лепо и високо мишљење, ипак су некако забринуто и са неким инстиктивним страхом погледали на своју војену па и политичку будућност кад их Руси оставе самима себи. Али наш, српски неуспех 1885 године учини цео преврат у дотадањем мишљењу не само код Бугара којима се то не може много ни да замери, него и код многих других народа, који су могли бити хладнији у оцењивању прилика и узрока бугарског успеха. Русе и те друге народе Сливница је изненадила и довела до неке радосне збуњености, а Бугаре, што се могло и очекивати, — до таквог шовинистичког самопоуздања и охолости да су, на послетку, постали несносни свакоме, ко је с њима долазио у додир, а понајпре и понајвише, рекли бисмо, самим њиховим ослободиоцима.

Наравно, Бугари то не увиђају; они су својим подвизима дотле заслепљени, да у оцени себе самих немају граница равних под небесним сводом и само „да их земља не вуче — би још и полетели“. Успех свој у години 1885., ако и веома [illegible] и условљен од прилика које нису од њих зависиле, они приписују једино својим војничким врлинама, наслеђеним у крви од својих витешких предака. Уопште говорећи, у мишљењу о себи, Бугари иду тако далеко, да се налазе увређени чак и

онда кад им „старији брат“ Рус рекне да има и неких његових заслуга за сливнички сјај бугарскога оружја. Такве „заблуде“ Бугари никако не трпе. Но има их који и много даље иду и који, опијени славом на Сливници и Пироту, јавно и са искреним убеђењем тврде и исповедају, да је утицај Руса у знатном степену пореметио „бугарско-то мужество“ и ослабио ратоборност наследну у племену Крумову!

Али ништа их не узбуди и не разгневи толико, као кад се од стране Срба не признаје бугарско урођено јунаштво или кад се њихове стечене победе омаловажавају и багателишу. Тад они излазе из граница присебности и на све су готови. Најнезнатнији чланчић у најнезнатнијем каквом листићу српском, у коме се рекне нешто што сумњичи њихову храброст и војничку способност, доводи их до беснила и у стању су, ако хоћете, одмах и да завојште. Бугари данашњи могу се уподобити гомили размажене, распуштене и разуздане младежи, која не уме да се задовољи оним што има и што може да има, већ која би хтела да рукама зграби све, што очима види и ушима чује. Њихови захтеви и њихове махните тежње често натерују човека и да се од чуда крсти и да се од млатњаве смеје. Напалите се узгред да их упоредите са другим народима балканским, па том приликом и правде ради, признајте им да су они ваљани и од вредности и као народ и као војници толико колико, рецимо, ваљају и вреде Грци или Румуни, њих ће то ужасно да наљути и они ће да вас нагрде. Никаква изједначења ни с ким они не примају: они отворено исповедају и јавно претендују, да су они, по својој специфичној раси, првенствујући народ на Балкану и да на мање не пристају него да их сви балкански народи, а пре свију, на првом месту Срби, ти њихови историјски душмани, јавно признају не само као јуначнији и надмоћнији народ, већ и као народ коме је намењена прва улога и будућа хегемонија на југо-истоку Европе. На том терену с њима нема и не сме бити спора. Ко се усуди да им оспорава првенство и право старешинства на Балкану, тога ће, као и Србе што је, да сатре гнев њихов! И што је понајважније, то и такво расположење није израз само појединаца или само некога дела друштва, није израз случајних прилика, није појава повремена или каквих партикуларних односа — не, то су назори, душевно расположење и усредсређена тежња целокупне Бугарије. Ми смо се годинама кретали у средини свих редова и слојева бугар-

ских, и бугарске масе и бугарске интелигенције, и смемо да засведочимо да је ово расположење опште, да су подједнако „настројени“ и да подједнако мисле и осећају сви, и најпростији и најобразованији Бугарин — и сељак, и трговац, и чиновник, и официр, па чак и научник. Ту су они сви једно „ја“, сви једно осећају и сви једноме теже: и у кући, и на улици, и у породици, и у кавани, и у службеној канцеларији, и у неслужбеној штампи, у оној шаљивој и спекулантској, као и у најозбиљнијим стручним расправама литерарним, научним и војеним. За доказ да наведемо и један историјски пример из области питања о војсци — пошто ово и пишемо у циљу војничком.

Пред објаву рата 1885. године командант наше Тимочке војске издао је био војсци својој један упут, у коме је, између осталога, рекао, како су Бугари, као млади војници, „без икаква бојног искуства“, да је „дух у војсци и народу пао због неуспеха у Пловдиву“ и како је у тој војсци уопште „слаба ратничка спрема и појединце и у целокупности“. Таква карактеристика Бугаре је изненадила и озловољила. Бугарски писац дела „Историјске белешке“ о српско-бугарском рату, цитирујући овај упут српски на дотичном месту у свом спису, узбуђено о њему напомиње и, у исто време, не може да се начуди дрскости Срба што су се усудили да унапред исказују тако лоше мишљење о бугарској војсци, о њену војничком духу и моралној снази. У ствари упут овај, у колико се Бугара дотакао, обична је појава за сличне прилике и он непријатеља нема шта и не треба да вређа чак ни онда, кад не би било тако. Тиме, што их, Бугаре, њихов противник не ставља више од себе и што их морално и интелектуално потцењује у очима своје војске, не чини им се ништа на жао, нити се ту има смисла макар колико чудити и љутити. Томе чуђењу и тој љутњи није било места у толико пре, што се карактеристиком у поменутоме упуту није у ствари ништа закидало од вредности бугарске војске онога доба. И речени писац, који је, ваља му признати, у осталом делу свога рада уопште доста објективан и хладан, овде, кад се говори о нераљињеном војничком духу Бугара, излази из такта и жести се као и сваки други бугарски шовиниста. Њему, као и осталој браћи бугарској, није доста што су Бугари без очекивања и себи чисто не верујући, изишли тад као победиоци, већ и он налази, да Срби нису смели чак ни мислити другаче о Бугарима! По нишчеву, дакле, мишљењу, а он је

образован и учен и као војник и као човек, српски командант требао је унапред да зна ко су Бугари и унапред да их својој војсци прикаже као непобедне!?! И ми ћемо за сада овде и стати са сликањем народно-војничкога карактера Бугара и да их оставимо њихову уображењу. Њихове фантастичке претензије бар нама су и сувише добро познате.

Но, кад смо се већ дотакли напред поменутога упута, који је, као што смо видели, Бугаре толико ујео, не можемо не додати овде, да тај несрећни упут и нас, са нашег српског гледишта не задовољава. Поред неумесности целога II одељка у њему, у коме се сад, кад је и сувише доцкан било, уче старешине како треба да рукују ватром и да маневришу у борбама, он је неумесан поглавито и по највише стога, што је стање наше војске преузнео и лажно квалификовао. Таком чему било је, можда, места у званичним новинама или у прес-биро-у, само никако не у срцу војске, која је на лицу места осећала и видела једно, а у упуту слушала и читала о себи нешто сасвим друго. О „савршенству наше администрације“ кад је све задоцњавало и често се трпеле разне оскудице, „о духу и дисциплини на највишем ступњу војске“ која је на ратни бивуак дошла у кошуљи и гуњевима право са њива својих, и о томе, „да је наш старешински кадар превасходан“ кад се у исто време обучава како се ваља окретати и кретати, — поштеније и кориснији би било да је аутор упута сасвим oћутао, па, место тих празних декламација, да се побринуо, ма то било скопчано и са неком одговорношћу, да се те квалификације саме истакну и потврде на бедемима тврђаве, која није била ни тако далеко ни у таквом положају да је требало скоро читавих десет дана док јој се само на домак приспело. Вољан је сваки да ради онако како му се најбоље свиди, али ми држимо да шупље рекламе, основане на срачуњеној лажи, мало кад да не омаше циљ и да чешће не доносе негативне резултате. Живи људи, којима је потребно да на време загреју свој празан стомак, да сачувају своје измучено тело од непогода и зиме, и да разумеју циљ својих мука, не траже хвале и фантастичких басана, него пре свега хлеба и смишљенога дела. Беседе, које противрече стварности, мање помажу и више деморалишу, јер се у њима огледа, или незнање и лакомисленост беседникова у чијим је рукама живот и судбина многих хиљада људи, или његова зла иронија над тешком судбом паћеника.

III

Као што смо већ рекли, узроци наших недаћа у рату противу Бугара леже у нашој војсци и ту треба тражити њихово тежиште. Духовна и физичка моћ бугарске војске овде је од значаја у толико, у колико се код нас у војсци, неразумевањем ратних прилика и неприлика, падало из погрешке у погрешку, док се, најпосле, није изгубила и моћ и памет. Нема, дакле, основа да се Бугари, услед наших неуспеха, данас цене преко њихове стварне вредности, као што није било основано ни оно багателисање, које смо им, у охолости својој, исказивали до рата. Ступајући у рат, код нас се није знало ни разбирало за јачину и расположај противника, није нам било познато ни земљиште (терен) на коме се имало ратовати, нити се ко постарао да се о томе сазна; шта више, ни главни штаб српски ни војено министарство нису знали о топографској карти Бугарске, коју су Руси израдили за време окупације и која се увелико и слободно продавала у свима књижарама и о чему је војени министар био извештен од наше софијске агенције још у 1883. години. Запојени слепом вером у своје „превасходство“ и у ништавило противника, гурнуло се напред ћораво, без плана, без свести, и јасног циља и, по томе, није никакво чудо, што се, наишавши на неочекивани и озбиљан отпор, све унепртљило и од забуне изгубило, приписујући овај изненадни у дарац некој трећој, скривеној сили. Међутим и противно нашем „настројењу“, Бугари, забринути и обузети страхом за своју будућност и свој опстанак, и не пишући о „савршенству своје администрације, о духу и дисциплини на највишем ступњу и о превасходству старешинскога кадра“, као што се то радило код нас, напрегли су сву своју снагу и у онај мах тежили једино томе, да сваки одговори својој дужности, да дела говоре и да она спасу што се још спасти може. Наше уображено знање официрскога дела и наша фиктивна спремност, које су нас одвеле најпре у потцењивање и презирање непријатеља, а одмах затим, после првога неуспеха, у крајност неоправдане респектације непријатељске снаге, створиле су и прокламовале бугарску ратну вредност, којом је цео свет тако пријатно изненађен. Иначе и није могло бити кад се слепо пошло и кад је сваки, и патентовани и непатентовани „невежда“ имао меродаван глас и ра-

чунао да се прослави и наплати чиновима и декорацијама. Неуспех, дакле, наш није дошао од мниме силе Бугара, нити је он резултат какве веће војничке способности њихове: он је израз наше слабости, а наша слабост понајвише и пре свега у томе је, што ми сами себе не познајемо и што нити радимо нити хоћемо да себе познамо.

Код нас се одомаћио један ружан и штетан обичај, да сваки неуспех, па ма на ком пољу рада био, тумачимо узроцима, који леже у рђавој политици и тад обично теретимо наше политичке противнике, које су прилике довеле да руководе догађајима. Тако и у овом случају наш неуспех на бојноме пољу приписујемо искључно политици онога доба, па чак и с уверењем, као да би, да су тад на управи земаљској били људи других политичких погледа, и резултати рата били обрнути, те, место тога, што је Пирот видео Бугаре, Софија би и Филипопољ дочекали Србе с хлебом и сољу.

Не мислимо да овим бранимо тадашњу српску политику и људе који су је представљали. Тиме ми хоћемо да кажемо само то, да су непосредни резултати рата, победе или порази, независни од правца политике, који се заступа. Политика тога доба крива је, можда, за мотиве, који су је упутили у рат, чије последице нису биле довољно одмерене и предвиђене. Лично ми чак мислимо, да политичке последице тога рата и при успеху српскога оружја тешко да би биле повољније но што су биле и при неуспеху, сем што се, наравно, не би црвенило пред светом за образ наше војске и што би утицај српске државе на балканске Словене био више-мање очуван. Исход рата сведочи да је мало вођено рачуна о последицама и да се у рат загазило, под утицајем дворских личних интереса, не питајући и не знајући шта смо кадри и какви смо ми, а шта је кадар и какав је непријатељ, т. ј. они, који су решавали рат, заслепљени милошћу и обећањима злокобног владара, или нису хтели и умели да процене прилике, средства и снагу ни своју ни непријатељеву или су, у најмању руку, били обманути од стране с њима солидарне централне војене управе, што ипак ни нај-

мање не смањује њихову одговорност. Ето ту и у томе може бити кривице до политике и до људи, који су рат решили. Уосталом, ма како се кривци рата правдали, Сливница је неизглађљиви жиг политике и људи онога доба. Жртве толиких хиљада српских синова, толика материјална штета, бламаж за земљу и војску и за дуго још непоправљиви односи с Бугарском, а главно изгубљени престиж у Македонији, што је све донео тај олако или обесно решени рат, леже и лежаће као тешки камен на имену и савести људи, који су се тад играли судбином своје земље, и који ће наћи праведна суда са зла помена у српској историји.

Но овде није питање о политици рата нити је у нашем задатку да расматрамо неуспешност рата с његове политичке стране. Нас се тиче друго питање — питање техничко о изгубљеним биткама на бојноме пољу. Битке могу понекад бити и изгубљене, а да опет рат у крајњем резултату свом донесе успех и достигне циљ, за који се ушло у рат, као и обратно. Италија је у рату за независност и уједињење била потучена на бојним пољима, али је остала у губитку победитељка Аустрија. Победе Турака године 1876. скупо су стале Турску и потиснуле је у њене данашње границе, а своје победе над Грчком пре неколико година платила је Критом. Но из овога, из доцнијих ратних последица, које су продукт међународних политичких чинилаца, не може се изводити, да је италијанска војска извршила своју мисију без прекора, нити опет да је достојанство слободоумне грчке војске и оружје гладне, голе и необучене српске милиције осујетило турске тријумфе на Домоку и Бунису. Успешно ратовање зависи колико од победа на бојном пољу, толико, ако не и више, од спољних и унутрашњих прилика за време и до рата, што све мора строго и тачно да прорачуна и оцени свака влада пре, но што се пусти у ратне прилоге; док, међутим, победе или изгубљене битке у борби — нарочито с непријатељем у приближној равнотежи сила — спадају искључно у заслугу војске и, поглавито, у заслугу њених управних органа. Бугари, и ако су изашли као победиоци у рату 1885. године, добили су толико колико би добили и да није било рата, али наш неуспех у томе рату, на првом је месту војнички неуспех и за њега, за тај неуспех, стоји пред судом у целом узета наша војска, која није одговорила свом задатку, и која је показала, да жртве српског народа на њу,

она, оваква као што је, није у стању да искупи. А војска наша чија се вредност тачно определила у последњем рату, није творевина политике 1885. године: оваква као што је, наша је војска производ стања, творевина државна, и основи њене организације почивају на принципима нашег унутрашњег политичко-социјалног строја, који нема ништа заједничког са правцем политике за рат с Бугарима.

РУСЛАН И ЉУДМИЛА

— ПУШКИН —

(НАСТАВАК)

ПЕСМА ДРУГА

Вештине такмаци крваве
Не трпте мира благу ћуд,
Примајте данак мрачне славе
И опијајте распром груд!
Нек се камени свет не свик'о
Успехе грозне гледати,
За вама неће жалит' нико
Нит' ће вам нико сметати!
Вама, такмаци другог рода,
Парнаски борци, велим ја,
Немојте бити смех народа
Нескромним шумом раздора;
Борте се, само предострожно.
Но ви, такмаци Љељови,
Живите братски, буде л' можно:
Јер, знајте, моји другови:
Судбина кога већ намени
Девојци, њој је мио тај,
Ма и у наточ васелени;
Сметати томе, грех је, знај!

Када Родгај необуздани,
Предосећајем мучен тајним,
Остави своје другове,

И поље у крај усамљени,
Кроз неме, јашећ', лугове;
Дубоком мишљу замамљени —
Злодух је ревно чупао
С његове душе љуте ране;
И он је мрачно шаптао:
„Убићу ко ми на пут стане...
Руслане!... знаћеш мене ти...
Заплакаће ти нева мила..."
И тај час натраг полети, —
Коњицу вихар даде крила.

Међутим, честити Фарлав,
Све јутро слатко продремав,
Од жеге заштићен подневне,
У поточића свежини,
Да силе поткрепи душевне,
Руча у мирној тишини.
Одједном спази изненада
Где неко лети као бес,
И, не часећи часа сада,
Фарлав, одбацив свој обед,
Копље и оклоп до визира,
Ухвати маглу без обзира;
А онај за њим у нештед.
„Бегунче, кукавицо, стани!" —
Фарлаву довикну незнани —
„Презрени, чекни мало ти,
Јаћу ти главу скинути!"
Фарлав, чим позна глас Рогдаја,
Престрашеном му мрче свет,
Сиромах, мисли: ето краја!
Па с коњем све у бржи лет;
Баш као зечић — не буд' криво —
Заметнув уши бојажљиво,
Што граби пољем брзоног,
Бежећи испред кера злог.
Али на месту славног бега,
Од окопнелог хладног снега,
Потоци мутни теку свуд

И рију земље влажну груд.
Долете рову коњ блатљивом,
Узмахну репом, белом гривом,
Загризе у ђем челични
И преко рова прескочи:
Коњаник к небу избаци пете,
Стрмоглав слете у блатни ров,
Из очију му светлаци лете,
За смрт је био већ готов.
Родгај на сами руб долета,
Зазвони мача смртни звон:
„Сад гини!“ — грмну — „губо клета!“
Ал' ту Фарлава позна он.
Гледа и руку мирно спусти,
Лице му покри досада, гнев,
Челом се надви облак густи,
Шкрипећи зубма, онемев,
Клонуле главе, препун једа,
Одјезди витез ко бачен кам,
Беснећи... но тек једва — једва
Не засмеја се себи сам.

И тада срете под гором
Старицу једва живу, бледу,
Грбаву, суху, ко снег седу!
Путничком она палицом,
Према северној страни пружи:
„Тамо је“ — рече — „тај пут држи!“
Весело Родгај закликта
И верној смрти похита.

А Фарлав наш и дах прекиде,
Лежећ' у рову, од силна стра,
Мисли: куда ли то отиде
Зликовац? Да л' сам још жив ја?
Ал' у том зачу, у добри час,
Старице седе гробни глас:
„Младићу, устај, пусто је поље,
Где хоћеш, можеш миле воље:
Доведох, гле, и коња твог,
Устани и чуј савета мог!“

Сметени витез побауљке
Из рова пузи блатњав сав,
Плашљиво око себе гледа,
Сад чисто живну душа бедна:
„Но, хвала Богу, кад сам здрав!“
„Чуј ме!“ — рече му стара меко:
„Тешко је наћи Људмилу,
Умакла нам је предалеко,
Најмање, ти ћеш наћи њу!
Опасно ј' лутати по свету;
Та ни ти ниси томе рад.
По моме владај се савету,
Окрени коња, па назад.
Испод Кијева, у тишини,
У наслеђеној дедовини,
Безбрижан живот настави:
Људмилу нама остави!“

Рече, ишчезну. Нестрпљиво
Благоразумни наш херој,
Тај час пожури у дом свој;
Од срца он се махну славе,
Нит' мисли о деви младој;
И шум најмањи са дубраве,
Сенице цвркут, водâ гред,
Бацаху њега у жар и лед.
Међутим, Руслан далеко оде;
Кроз поља, неме дубраве,
Његове мисли удиљ броде
Око Људмиле убаве.
И збори: да л' ћу наћи друга?
Премила где је сад супруга?
Хоћу л' јој чути слатки глас,
Гледати лица дивног крас?
Ил' покрај страшног чаробника
За слободом ће чезнути,
Старећ' ко дева бледолика,
У вечном ропству венути!
Или ће такмац дрзовити...
Не, не! Никада, цвете вити!

Мој верни мач је уза ме још;
Још главу удес не скиде лош!“

Једном, кад паше ноћне сенке,
Над обалама каменим,
Јахаше витез поред реке:
Тихо је; кад, али у том,
Зазвижда од стреле зујање,
Оклопа звук и клик, хрзање
И топот по пољу немом.
„Стој!“ громовити грмну глас:
Он се осврте: у пољу том,
Окомив копље лети ко гром
Ужасни коњик — али кнез
На сусрет пође такмацу свом.
„Аха, стигох те, сад си мој!“
Кликну небојша коњаник,
Смрт се за живот маша твој:
На овом месту падај, мри, —
Тамо невесту тражи ти!“
И Руслан плану од силна гнева,
Тај бујни он познаје глас...

Друговн моји! а наша пева?
Махнимо витезе на час;
Њима ћемо се вратит' скоро.
А и време је било већ
О кнегињици коју реч'
И о ужасном Црномору.

Ћудљивог свога маштања
Миљеник кад-кад нездржани,
Причо сам како, у час тамни,
Људмила, ко цвет, узабрана,
Од успламтела Руслана
Ишчезну у мрак као тајна.
Јаднице! Злотвор кад те твој
Уграби у загрљај свој
И са постеље диже брачне,
Ко вихар јурну у облак;
Кроз густи дим и тмине мрачне

У горски с тобом оде мрак —
Теби се узе свест и глас,
Па тек у замку вешца тог,
Дршћући, лица блеђаног,
У неки ти се освести час.

Са прага свога тако сам
У један летњи видео дан,
Кокици кад је плашљивој,
Султан кокошињака, пето мој,
Преко дворишта јурио,
И похотљивим крилима
Љубезну већ обгрлио;
Баш тад кружаше над њима,
Пилића селских стари тат,
Пагубна жеља њега жури,
Носи се, лебди, јастреб сури,
И, као муња, супостат,
Слете, изви се. Летпув гор,
У развалине удаљене,
Јадницу однесе злотвор.
Узалуд тугом сломљени
И ледним страхом, очајано
Љубезну зове пето сад...
Он виде само ужас, јад,
Где лети перје рашчупано.

До јутра млада кнегиња
У заносу је тешком била,
Ко страшне снове да је снила,
Но, најзад, буди се она;
Прену, мучена пламним јадом,
Ужасом страшним смућена,
Душа јој жуди за насладом,
Неког са чежњом чека младом:
„Супруже мили, где си ми?“
Зовну — и страхом онеми.
Плашљиво гледа, туђе све је...
Људмила, твоја соба где је?
Лежи несрећна невестица

Усред постеље перјане,
Под гордом сенком балдахина:
Завесе, раскошна перина,
Китице ту су злаћене:
Простра диба немилице,
Трепери смарагд и рубин;
А тамо златне кандилнице
Свој мирисави вију дим.
Ал' доста! Није преше сада
Описивати чаробни дом,
Давно је већ Шехеризада
Претекла мене у овом.
Но жалосна је то наслада,
Кад мили супруг није с њом!

Три красне моме, у часу том,
Одете лаком ткашином,
Кнегињи младој ступају,
До земљице се клањају.
Нечујно, прва међу њима,
Над њом се тихо наднела,
Ваздушним својим прстићима
Златне јој власи оплела,
И, са вештином горских вила,
Бисерни венац обавила
Около блеђана чела.
За овом, као робињица,
Ближи се друга, скромна лица —
Сарафан плави у тај час,
Људмилин дивни обви стас;
Витице златне, плећа нежна
И недарца јој скрине снежна
Као дим велом прозрачним.
Одећа љуби завидљива
Диводу, вредну небеса,
Обућа лака обгрлила
Ножице, чудо чудеса.
Кнегињу трећа девојчица
Бисерним пасом обвија,
А невидовна певачица

Веселе песме извија.
Ах, ни бисерне низе те,
Сарафан, нити благо све,
Ни песме миле и веселе
Не блаже душу жалосну;
Узалуд црта огледало
Лепоту њену, накит њен,
Њезин је поглед оборен,
Болом јој срце опхрвало.

Они, што воле истину
И са дна срца што читају,
Без сумње знају јасно то:
Ако је жена у очају,
Па кроз плач, макар и крадом,
У пркос горком јаду свом,
У огледало не погледа —
Е, ту је онда права беда!

Опет је сама Људмила,
А та самоћа немила,
На решме окна сад је води,
И њезин поглед сетно броди
Широм по даљи суморној.
Мртво је свуд. Неме равнине
Под хладном леже снежином;
Трепере горске те висине,
Под једноликом белином,
И дремљу вечном тишином.
Не узвија се дим с кровова,
Нит' видиш траг у снегу том,
Ни звонки рог веселог лова
Да одјекује пустињом;
Изретка само, с тужним писком,
Вихар у пољу урла чистом,
И далеко, у снежни руб,
Љуља се оголели дуб.

Плачући очајно, Људмила
У ужасу је лице скрила;

С удесом, јадна, шта ће злим,
Вратима јурну сребрним;
Са музиком се пут, отвори
И наша нева сад се створи
У врту. Чаровити крај:
Дражи од вртова Армиде
И оних што их уживаше,
Цар Соломон ил' кнез Тавриде.
Пред њом се нижу на поглед:
Дубраве, ко из вилских снова,
Палме и шуме ловорова,
И мирисавих мирта ред,
И горостасних кедра стас;
Зреле се брескве повијају,
Над потоком се навијају.
Брежуљци, цбуње и долине,
Пролећем блеште од милине;
Ћарлија благо ветрић мајски
Сред очараних пољана,
И пева славујак китајски
У сенци тананих грана.
Ту се пљускају шедрвани,
Веселим шумом у дугин плам,
Под њима трепте истукани,
Ко да су живи; Фидије сам,
Миљеник Феба и Паладе,
Гледајућ' на тај дивни рој,
Он би чаробни длето свој
Из руку швирно од досаде.
Прштећ' мраморној по огради,
Подобно дузи блиставој,
Тутње и шуме водопади,
Поток под сенком мамљивом,
Ту шуми песмом сањивом.
Склоништа мира и тишине,
Кроз зеленило, мимолет,
Виде се светле сеничице,
Ода свуд ружа читав сплет,
Мирисним дахом дише цвет.
Но очајна је она била,

Несвесно туда пролази;
Чаровље залуд стреса крила,
На јад јој све то долази.
Не знајућ' ни где стаза води
Около врта чаробног ходи,
Сузама горким даје мах;
Суморни поглед њезин броди
У немилостива небеса.
Од једном прену мома красна,
Принесе прстић к уснама;
За цело, мисао ужасна
Рађа се.... Међу стазама
Пред њом на стуба стоји два,
Високи мостић над потоком;
У тешком болу, предубоком,
Крочи на њега жалосна,
Валима хучним поглед прати,
Плачући прокле удес љут:
Сад ће је талас закопати;
Ал' ипак, к води није нагла,
Већ даље, даље узе пут.

Моја прелепа Људмила,
Ходећи сунцем јутарњим,
И сузе већ је осушила,
Уморна мисли: доста с тим!
На траву седе, осврну се,
Одједном над њом шатор, гле,
Раскрили своје сенке густе, —
И богат обед поред ње;
Посуђе светло од кристала,
А тамо, иза ћбунова,
Невидна харфа задрхтала.
Диви се млада Људмила,
Но ипак рече премила:
„Кад нема драгог покрај мене,
Све су то муке нечувене!
О, ти, пагубна чија страст,
Растрза мене, проклети,
Страши ме, мислиш, твоја власт:

Људмила уме умрети.
Не требају ми шатре те,
Весеље, песме несносне:
Нит' ћу ти јести нити сести,
Смрт гладна пек ме умори!“ —
Помисли тако и — поче јести.

Устаје нева, а шатор,
Раскошни и сјајни прибор,
И звуци харфе, свег нестаде
И мир наново владат' стаде.
По врту опет Људмила
Међ' џбунићима немо ходи,
Небесна трепте кандила,
А међу њима месец броди;
Маглица слази са свих стран',
На брежуљке се сутон свила,
Над кнегињом се нија сан;
Ал' невидовна у том сила,
Пролетњег ветра нежнија,
У месечев је узви зрак,
Над чаробним се дворцем нија
И предстрожно с њом се свија,
Кроз тамњан ружа мирисних,
На њезин одар жалосни.
А у том часу све три моме,
Већ приступају послу своме:
Скидају накит злаћени;
Но њихов израз смућени,
Очију сетних мучаљив збор,
Одају уздах пригушени
И судби немоћни прекор.
Но пожуримо: руком меком
Скидоше са ње хаљине;
Премила, у лепоти нежној,
У кошуљици белоснежној,
Леже да сана почине.
Сетно се деве поклонише,
И журно све се удалише,
И тихо приклопише клет;

Сад заробљени шта ће цвет?
Дркће ко листак, дах престаје;
Недра се леде, крв се таје,
Тренутни санак махну њу,
Не спава, слуша шумор свак,
И у несносни мотри мрак.,.
Око ње тама и ћутање
Тек срца чује трепетање...
Ослухне... шапће тишина;
Постељи њеној иду тише;
Под јорган сакри се она:
Ето... ох!... сумње нема више,
Зачу се шум: озарена
Затрепта блеском ноћ суморна,
Врата су већ отворена.
Безшумно, смело ступајући,
Сабљама гордо севајући,
Арапа иде дуги ред;
Два и два, важно и побожно,
На свилен душек предострожно
Доносе седу брадуру;
За брадом гордо, кроз ноћ тију,
Величанствено дигнув шију,
Грбави кепец пружа крак:
Његовој глави ошуреној,
Гломазном шапком покривеној,
Припадала је брада та.
Он се приближи, ал' у том,
Кнегињица је поскочила,
За калпак седог грбацу
Хитро је руком дохватила:
Дршћући диже песницу,
И опаучи тако њом,
Да је арапе заглушила.
У страху он се скљуси свом,
Блеђи од неве преплашене,
Окломпи уши, бегат' стаде,
Ал' у густишу дуге браде,
Забатрга се, сав се пружи,
Устаде, паде; у тој тмуши

Арапа црних рој се тиска,
Спотиче, мува, стоји писка,
Да га размрсе из те браде;
Људмили шапка у ћар паде.

Но шта би с нашим витезом,
На ненадноме свом сусрећу?
Уметним својим потезом
Цртај, Орловски, ноћ и сечу!
На месечини бледаној
Витези су се дочепали,
Пламте у ватри помамној;
И копља већ су побацали.
Саломљени су мачеви,
Оклопи крвљу обливени,
Штитови у прах раздробљени:..
Сад се хватају с хатова;
К небу се диже густи прах,
Коњи се грудма ударају;
У коштац витези помамни,
Друг друга стежу и остају
У седлу као приковани.
Мишце се мржњом сплетају,
Ни челик од њих тврђи није,
Из очију им пламен бије,
Груди о груди пуцају.
И крају већ се клони бој —
Ко ли ће пасти? — Витез мој,
Планув притегну борца ближе,
Гвозденом руком с коња диже,
Узвину силно над собом —
И рину с обале у реку;
„Пропадај!“ — рикну као гром —
„Злобо, на путу умри свом!“ —

Ти већ погађаш, читаоче,
Ког рину честити Руслан:
То беше борбе љубимац,
Родгај, кијевски витез знан,
Људмиле мрачни просилац.

Около Дњепра дубоког
Такмаца тражио је свог,
И нађе — но негдашња сила
Љубимца свог је оставила;
Русије древне богатир
У таласима нађе мир.
И о Родгају чу се тада,
Русалка га је једна млада
На хладне груди узела;
И жудно љубећи витеза
Са смехом на дно однела.
И дуго потом у ноћној тмини,
Блудећ' крај тихе обале,
Богатирев је призрак силни
Плашио смеле рибаре.

Д. Ј. И.

(Наставиће се)

О РУМУНСКИМ ШКОЛАМА

Румунски министар просвете поднео је своме краљу опширан извештај о своме раду на јавној настави и о садашњем стању њеном. Овај је извештај штампан на француском језику под насловом „Rapport adressé a Sa Majeste le Roi de Roumanie sur l' activite du Ministère de l' instruction publique et des cultes, par Spiru C. Haret ministre; Bucarest. 1903". (Стр. 458—328). Из тога извештаја изнеће се овде о свим врстама румунских школа по нешто што може интересовати читаоце „Дела". Из овога ће се уједно видети, како су румунске школске прилике у многом сличне нашима, и како се њихово образовање развијало у главном у истом правцу као и наше образовање. Интересантно је и то да су и њихови и наши главни просветни закони постали у истим периодима времена (у 7. и 10. деценији прошлога века). —

У општим посматрањима, министар се жали, како су њихове школе по закону од 1864. г. спремале само чиновнике, јер није било стручних школа. С тога се у најновије време почело радити на том да јавна настава не буде чисто теоријска, него да буде и практична. У том су правцу донесени нови закони: закон о основној настави од 1896. г., закон о средњој и вишој настави од 1898. г., и закон о професионалној настави од 1899. г.

Основна је настава обавезна и бесплатна; па ипак само [illegible] за школу способне деце походе школу. Главни су узроци томе недовољан број учитеља и недовољан број школских зграда. Сад има 5.949 учитеља и учитељица, а на 6 милиона становника требало би да их има 11.500. Школске зграде које су ра-

није подигнуте биле су скупе (једна школа са 4 учионице стала је 28.000 до 40.000 динара). Зато је 1901. год. допуштена различита грађа за школске зграде. Од онда су школе много јевтиније, и оне се сад нагло умножавају.

Наставна средства за основне школе почео је министар набављати од 1896. г. Тако је набавио збирку геометријских тела, метарских мера и потребних карата (мапа). После је одредио комисију која је изабрала слике за румунску историју. Слике израђују домаћи сликари. До сад је израђена 31 слика, и то стаје 178.000 дин. Уметницима је плаћано за скице 200 до 400 дин. — И код нас је, пре 20 година, Главни Просветни Савет одредио комисију за избор слика, па као да она није ништа израдила.

Уџбеници у основној школи били су до скора рђави, а при том скупи. Министар се жали, како су само писанке (прописи) за I. разред стајале преко 4 дин., а за остале разреде 9 до 10.50 дин. С тога је 1898. г. наређено да деца сама себи праве писанке (свешчице). Уџбенике је пре одобравао министар према извештају просветнога савета, где су књиге већином површно оцењиване. Писци су сами растуривали своје књиге. Учитељи су сваке године мењали уџбенике; а они су били скупи. Министар је 1901. г. завео државни буквар и државне читанке, које се добивају на овај начин: распише се стечај и одреди се комисија од 12 чланова која ће ценити поднесена дела. За буквар и за сваку читанку одређене су по три награде, и то: а) за буквар: I. награда 1.500 дин., а уз то писац чије је дело примљено добива још по 3.000 дин. на годину (свега три године), II. награда 1.500 дин., III. награда 1.000 дин.; б) за читанку II. разреда: I. награда 2.000 дин. и годишњи добитак од 3.500 дин., II. награда 2.000 дин., III. награда 1.500 дин.; в) за читанку III. разреда: I. награда 2.500 дин. и годишњи добитак од 4.000 дин., II. награда 2.500 дин., III. награда 2.000 дин.; г) за читанку IV. разреда: I. награда 3.000 дин. и годишњи добитак од 4.500 дин., II. награда 3.000 дин., III. награда 2.500 дин. Награђена дела остају својина министарства просвете за три године, а после тога се расписује нов стечај. Министар штампа за сваки разред оно дело које је добило I. награду; ну он може учинити у њему потребне измене, користећи се при том материјалом оних дела која су добила II. и III. награду. — Као што се из овога види, награде су за ове

уџбенике веће него код нас; али тамо има три пут толико ученика као код нас, те се много више књига продаје.

Од 1898. г. установљене су школске трпезе, те деца која остају цео дан у школи добивају топлу храну за 5 до 10 пара. Сиромашна деца не плаћају ништа. За децу која зими не могу ићи кући направљене су собе за спавање. — Има друштава која дају одело сиромашној деци. И општине потпомажу сиромашне ученике.

Наставни су програми знатно смањени 1903. г., нарочито из граматике, те је остало више времена за ручни рад и за пољопривредне радове.

Учитељских школа има свега 9: 7 мушких и 2 женске. Њихов се број мора умножити, да би се повећао број учитеља и учитељица.

По закону од 1896. г. требало је отворити забавишта и у већим сеоским општинама; али то још није извршено.

Рад у неподељеним сеоским школама (с једним учитељем) распоређен је од 1902. г. овако: ученици II. и III. одељења долазе у школу само пре подне, а ученици I. одељења само после подне. I. одељење чини I. разред; II. одељење састављају II. и III. разред; а III. одељење чине IV. и V. разред. Ученици II. и IV. разреда остају по 2 године у истом одељењу. I одељење остаје у школи само 2 часа на дан, а остала одељења по 3 часа. Тим је олакшан рад и учитељу и ученицима и њиховим родитељима којима деца пола дана помажу код куће или у пољу. Још је овим распоредом добивено и у том што се на овај начин може више ученика школовати у мањим школским зградама, и с мањим бројем учитеља. Место 10.500 учитеља може се овако проћи са 7.000; а како је просечна плата једног учитеља 1191 динар, то се овим уштеђује 4,5 милиона динара на годину.

Велики школски одмор траје 47 дана, а божићњи и ускршњи одмор по 15 дана. Поред тога, у селима се даје до 20 дана ферија за време пољских радова. Дане одређује општински одбор у појединим местима, по предлогу учитељеву.

При свршетку основне школе, ученици V. разреда полажу завршни испит у присуству министрова изасланика. Из више обližњих школа скупе се ученици у једну школу која је у средини, те полажу испит заједно. Ово је корисно због утакмице међу ученицима и међу учитељима.

У сеоским школама полаже се велика важност на практичну пољопривредну наставу. 1902. г. допуштено је учитељима да у време које је згодно за пољске радове прекину предавања за 3 дана, па да с ученицима раде у пољу. Поред тога, оних 20 дана месних или пределних ферија могу се употребити на привредне радове. Ну пошто многи учитељи немају практичне спреме из пољске привреде, то је заведена система амбулантних агрикултурних учитеља. Овакав учитељ има практичне спреме из пољске привреде, из вртарства и воћарства. Кроз 7 месеци у години поучава он старије ученике у раду по 1 или 2 дана у једној школи, затим иде у другу школу итд. Он ради у 7 до 12 школа у својој околини. Пошто један пут обиђе све школе, враћа се опет у прву школу, те поучава ученике у другим радовима. Том приликом и учитељи уче пољопривредне радове. Сад има у сваком округу по један учитељ путник. Ну боље би било, кад би учитељи основне школе поучавали ученике у пољопривредним радовима. Зато је од 1903. г. заведена у учитељској школи практична пољопривредна настава, која се даје у свима разредима са 4 часа недељно у оним месецима кад се врше пољски радови.

1902. г. наређено је да старији ученици, поред рада у школској башти, сваки код своје куће сам обрађује малу баштy, и да то учитељ надзирава у згодно време. — Исте је године наређено, да се од школског земљишта за пољопривредну наставу употребе 2 хектара, и да то обрађује учитељ с најстаријим ученицима, под управом амбулантног учитеља, пола дана у седмици. Од прихода тога припада учитељу 25%, амбулантном учитељу 10%, и ученицима који учествују у раду 65%. — Те је године заведена и светковина сађења дрвећа. Ученици сеоских школа заједно с учитељима саде месеца марта сваке године различно дрвеће на општинском имању, на друмовима, на школском и црквеном земљишту. То чине ученици два најстарија разреда, а у неговању засађеног дрвећа помажу им и млађи ученици. Оним ученицима који се покажу немарни у том, смањује се оцена владања. Заведене су и награде од 50 динара за оне ученике који се одликују у том раду.

Ручни се рад учи сад у 1.234 школе, и то уче се лаки занати, као плетење сламних шешира, плетење котарица, прављење ужета и разних домаћих ствари од дрвета. Ручни рад не служи овде васпитној настави, него служи индустриј-

свој настави. Министар налази да је чисто теоријска настава од 5 година сувишна, него да треба више практичне наставе. — 1902 г. постављен је нарочити инспектор за ручни рад, који приређује течајеве за учитеље. — Женски ручни рад поверава се стручним учитељицама.

Учитељи су основали народне банке (пољопривредне задруге). Сад их има 700, са 60.000 чланова, а капитал им је преко 4½ милиона динара. Оне дају зајам сељацима, који сад плаћају највише 12% интереса, а пре су плаћали до 500%.

Установљене су и културне дружине 1902. год. То су мања учитељска удружења, којима је циљ узајамно усавршавање и уз то поучавање сељака. Школе у појединим окрузима подељене су у групе: у свакој групи има највише 9 школа. Учитељи једне групе састају се недељом, од месеца септембра до месеца маја, редом у свакој школи свога круга, и држе две седнице, једну приватну и једну јавну. У првој седници расправљају чисто дидактична питања, а у другој држе поучна предавања сељацима, и к томе долазе још певање у хору, гимнастичка вежбања, народне игре и декламовање. Учитељи су дужни долазити на ове састанке; неоправдани изостанци кажњавају се губитком једног дела плате. Ревизор је дужан походити ове конференције. Сад има свега 444 оваква удружења, која су дужни и свештеници потпомагати. При предавањима се по негде употребљавају слике пројекционог апарата (скиоптикона).

Основане су и школске вечерње дружине, које држе предавања женама о ручним радовима, о храни, из хигијене, о васпитавању деце. Она се зими радо посећују. Сад има 446 таквих дружина.

Законом су предвиђене школе за одрасле. Сад их има 995. Учитељ добива од општине додатак за рад у овој школи.

У сеоским школама учитељи треба да држе бесплатно продужне течајеве за старије ученике који још нису навршили 14 година, и то најмање 2 часа недељно. Али у том се слабо успева, јер учитељи немају времена за то.

Да не би ученици заборавили читати пошто сврше школу, покренут је 1897. год. један популаран лист за њих, особито за сељаке, и уз то се оснивају сеоске књижнице.

Учитељи се усавршују у својим конференцијама и на учитељским скупштинама. Поред тога, они се упућују на те-

чајеве у учитељским школама. За њих се још издаје **педагошка библиотека** на народном језику.

После 3 године привремене службе учитељи полажу испит за сталне учитеље. Ко хоће, може после 3 године сталне службе полагати **испит за унапређење**. Ко положи овај испит, добија већу плату и има право на учитељско место у варошкој школи. — 1898 год. заведена је **медаља**: награда за рад на основној настави. 1900. год. заведена је медаља и за наставнике средњих школа. — Учитељи се **казне** оштро за неморално владање и за немарно вршење дужности.

Учитељице у селима имају тежак положај. Зато у мешовитој школи треба да буде увек учитељ. У овој школи предаје ручни рад стручна учитељица, коју плаћа општина, а поставља је ревизор. У мушким варошким школама учитељице могу бити само у прва 2 разреда.

Учитељске школе имају сад 6 разреда. У њима нема више војних вежбања, јер ђаци учитељске школе морају служити у касарни. Укинута је и настава туђих језика, јер ученици нису могли научити француски или немачки толико да могу читати педагошка дела на тим језицима. Место тога заведена је практична пољопривредна настава и дато је више времена ручноме раду. Још је заведен нарочити течај за познавање учитељских дужности ван школе, и течај практичног рачуноводства, да би учитељи могли оснивати народне банке. Учитељске су школе већином интернати; а ученици су већином благодејанци.

Средње су **школе** лицеји и гимназије. Лицеј има 8 разреда, а гимназија 4. Прва четири разреда имају исте програме у свима школама. У V. разреду почиње **трифуркација**: лицеј се дели на 3 одељења: класични, реални и модерни. У I. одељењу превлађују латински и грчки језик који имају 5 до 8 часова недељно у сваком разреду; у II. одељењу имају највише часова математика и природне науке, а у III. одељењу латински језик и природне науке. У реалном одељењу нема латинског и грчког језика, а у модерном одељењу нема само грчког језика. У свима одељењима учи се још француски и немачки језик, а у реалном одељењу још и талијански или енглески језик. У две последње године свих одељења предаје се философија с правним и грађанским поукама и с политичком економијом; а у најстаријем разреду реалног и модерног одсека предаје се и хигијена. —

У гимназији или у нижем течају лицеја почиње француски језик у I. разреду, а латински и немачки у II. разреду. У вишем течају заједнички су предмети за сва одељења религија, народни језик, француски и немачки језик, историја општа и народна, философија, певање и гимнастика.

Женске средње школе имају два ступња; I. ступањ одговара гимназији, а други лицеју. Школа I. ступња има пет разреда; ну V. разред не уче оне девојке које прелазе у школу II. ступња. Од туђих језика уче се на оба ступња француски и немачки језик, а на II. ступњу учи се још латински, или талијански, или енглески језик. Философија, педагогика и хигијена предају се у најстаријим разредима. Женски се рад предаје кроз све разреде, а домаћа економија у средњим разредима. Оне ученице које су училе латински језик, могу се уписати на универзитет, као и ученици модерног одељења лицеја.

Наставне програме за све средње школе израдила је комисија од 92 члана, која се поделила на стручне поткомисије за поједине предмете. То је после прегледао просветни савет и одобрио министар.

Од 19 лицеја 4 имају сва три одељења, 4 имају класично и модерно одељење, 9 реално и модерно, а 2 само реално одељење. Највише се походи модерно одељење (а то је наша реална гимназија).

Наставницима се препоручује да у ученика развијају више мишљење него памћење и да обраћају пажњу на примену знања. Зато се из живих језика тражи конверсација, а граматичка се правила добивају индуктивним путем. Чине се покушаји с Берлицовим начином учења туђих језика, али он још није заведен у средње школе.

На наставу цртања, музике и гимнастике обраћа се нарочита пажња. Место учења саме теорије музике препоручује се певање у хору. 1902. год. заведена је утакмица ђачких хорова из разних школа у Букурешту и Јашу, и препоручено је наставницима да негују националну музику. — 1903. год. наређено је да се сваке године у Букурешту држи општа гимнастичка светковина, у којој учествују све школе. — Поставиће се нарочити инспектори за наставу цртања, музике, гимнастике и женског ручног рада.

По закону могу се неке средње школе претворити у практичне и стручне школе, према месним потребама.

Према новим програмима заводе се и нови уџбеници. Писци подносе своје књиге министру, који их упућује на оцену комисији од 24 члана. Ова је комисија подељена на 10 поткомисија, по стручности. После тога прегледа књиге стални савет за јавну наставу и подноси их министру на одобрење. Писци плаћају таксу за преглед књига. Поднесено је 1903. г. преко 300 књига на оцену, и тек ће се ове године довршити преглед. — Да не би ученици морали куповати више књига но што треба, морају наставници средњих школа месеца јуна утврдити уџбенике за нову школску годину. Директори пазе да се уџбеници не мењају у току године; а генерални инспектори средњих школа морају и то контроловати.

Прописана су дисциплинска правила за ученике. Њима је забрањено похођење кафана и јавних забава. На ово мора и полиција пазити. Казне су за овакве погрешке оштре.

У интернатима лицеја 1/4 благодејаначких места задржава се за сељачке синове. То је законом прописано.

Законом су прописани завршни (течајни) испити по свршетку IV. разреда лицеја и гимназије и по свршетку I. ступња више женске школе, тако и по свршетку VIII. разреда лицеја и II. ступња више женске школе. На испитима се оцењује нарочито мишљење ученика. Зато се ови испити полажу одмах други дан по свршетку разреда, да би се спречило нарочито спремање за испите. Течајни се испит држи пред комисијом од 4 члана, а то су професори дотичне школе; само председник може бити одређен изван професорске колегије. На испиту се тражи: 1) писмени састав на народном језику; 2) превод с француског, латинског, грчког, талијанског или енглеског језика на румунски језик; превод с немачког језика на француски; превод с народног језика на латински — према одељењу за које се полаже испит; 3) решење једног математичког задатка или одговор на једно питање из физике, према одељењу; 4) усмена расправа, која траје 15 до 30 минута у нижем течају, а 20 до 40 минута у вишем течају, о једном питању које ученик избере из листића на којем има 20 различних питања. Даје се 2 часа времена на спремање за расправу. Ученици могу употребити књиге и речнике при писменом и усменом испиту. При оцењивању писмених радова и расправе пази се на зрелост мишљења, а не на обим знања.

1895. год. министар је установио санаторију, где се ученици слабог здравља опорављају за време ферија. Сваке се го-

дине примају две серије по 100 ученика, и свака остаје у санаторији месец дана. Краљ је дао земљиште за овај завод. — 1903. г. забрањено је ношење корсета (мидера) у јавним женским школама.

На школске зграде издато је за 18 година 36 милиона динара. 40 средњих школа, мушких и женских, имају своје зграде, а 17 школа немају својих зграда. — Школске су књижнице подељене, једне су за професоре а друге за ученике.

Сваки професор има 12 часова предавања недељно. — Ради усавршивања професора установљене су нарочите конференције, где се професори удружују по стручним групама, на којима раде заједно. На тим састанцима држе се и практична предавања која се после претресају. На тај се начин упознају професори исте струке из целе земље. — Сваке године шаље се неки број професора у иностранство, где проведу 3 месеца до једне године, проучавајући школску организацију и методе предавања, и усавршују се у својој струци. Ово је нарочито потребно професорима туђих језика. По повратку подносе министру извештај. — Ускоро ће се почети издавати дидактични лист за средњу наставу, на ком ће наставници радити.

Док нису уведени пријамни испити и док није заведена школарина, било је у средњим школама и сувише ученика. Сад је школарина 30 дин. за нижи течај и 50 дин. за виши течај. 1901. год. укинуте су неке гимназије и многа паралелна одељења; затворено је свега 87 разреда у лицејима и гимназијама. Закони од 1898. и 1901. г. ограничили су примање ученика у I. и V. разред. — Као што се из овога види, румунске су средње школе прошле кроз исте мене као и наше средње школе. Интересантно је то да су главне промене учињене и тамо и овде готово у исто време.

У Румунији има сад свега 3 богословске школе, свака са 7 разреда.

Закон о професионалној настави од 1899. и 1901. г. још није извршен. По њему има две врсте пољопривредних школа: елементарне школе и ниже школе. За девојке има елементарних школа за домоводство. Учење у елементарној привредној школи траје 2 године. Задатак јој је практичан. Нижа пољопривредна школа спрема управнике пољопривредних радова већег обима и учитеље пољопривредних школа. Учење траје 3 године. — За занатску наставу има елементарних

школа с течајем од 2 године, и нижих школа, које могу бити I. ступња с течајем од 5 година, или II. ступња с течајем од 7 година, и још имају више занатске школе у Букурешту и Јашу. — Најпосле, има трговинских школа I. ступња, а за девојке има елементарних школа и има трговинских разреда уз више женске школе. За одрасле има вечерњих и недељних течајева. — За сад има свега 80 професионалних школа: 8 елементарних и 4 ниже пољопривредне школе; 18 елементарних, 11 нижих и 2 више мушке занатске школе; 18 женских професионалних школа; 7 елементарних и 4 више мушке трговинске школе; 2 мушка трговинска разреда; 3 женска трговинска разреда; 3 школе за домоводство. Поред тога, још ће се две средње школе претворити у професионалне школе.

Виша је **настава** уређена по закону од 1898. год. Румунија има 2 универзитета: у Букурешту и Јашу; први је основан 1863., а други 1860. год. С почетка су они имали по 2 факултета: правнички и философски (овај се делио на 2 факултета); медицински је факултет основан у Букурешту 1869. год., а у Јашу 1883. г.; а теолошки је факултет основан у Букурешту 1884. г. Новим законом заведена је и доцентура, те сад има на оба универзитета 15 доцената, који немају редовне плате. Сви факултети имају право давања докторске дипломе. Оба универзитета имају потребне зграде и институте. Зграда медицинског факултета у Букурешту стала је близу 4½ милиона динара. — Професори универзитета имали су по 720 динара месечне плате и за петогодишње повишице 15% од последње плате; иу 1901. год. је плата, због финансијске кризе, смањена. Министар налази да је смањивање плате штетно за рад у школи, јер кад је плата недовољна, професори морају зарађивати нешто и ван школе.

1903. год. основана је економска каса за кредит и помоћ наставничком телу. Професори улажу 2% своје месечне плате у ту касу, која може давати и пенсију својим члановима, њиховим удовицама и њиховој сирочади. Већ се уписало 3.000 чланова. — Исте је године основан сиротињски завод наставничког тела.

Наставницима је потребна сталност у служби, али они морају најтачније вршити своје дужности, на које часна човека нагони његова савест и осећање моралне одговорности, а не закон и наредба, — тако каже министар. — Дисциплински

је поступак према наставницима сад овакав: учитеље основних и нижих професионалних школа казни министар сам опоменом, новчаном казном, укором и одлагањем давања повишице, а суспенсијом и премештајем по саслушању просветног савета; о другом премештају и привременом или сталном отпуштању из службе решава судска комисија, која се поставља на 6 година, а састављају је један професор универзитета и два члана апелације. Професорима средњих школа, трговинских и виших занатских школа министар даје опомену и казни их новчано; укор изриче министар по саслушању просветног савета; а остале казне изриче судска комисија, састављена из 5 професора универзитета, који се постављају на 6 година. — Редовним и ванредним професорима универзитета изриче опомену и новчану казну министар по саслушању просветног савета, а све остале казне изриче иста комисија која је одређена за професоре средњих школа. — Министар налази да би овај поступак био добар, кад се у школу не би уносила политичка борба, која јој наноси само штету.

Приватна је настава најмање напредовала, вели министар, који тражи од свих школа да усађују у дух омладине нарочито љубав према отаџбини и осећање националне солидарности. Он препоручује да се ученици навикавају на штедњу и да се задовољавају домаћим индустријским производима. Он је забранио управницима интерната да купују материју за одело и друге ствари из туђих фабрика.

После тога долази извештај о уметничким школама и о позоришту. Интересантно је да румунска позоришта не могу сама да се издржавају, него им дају помоћ: држава, општине и окрузи. Држава даје 195.000 дин. на годину позориштима у Букурешту, Јашу и Крајову, и уз то још 16.000 дин. на генералну позоришну дирекцију.

У одељку који говори о цркви и свештенству, помиње министар, како је у новије време ограничен број парохија (на 3.000), и како је свештеницима одређена плата, коју у варошима дају општине, а у селима држава, иу овде сваки старешина фамилије плаћа за то 4 дин. порезе. — Поједини епископи оснивају певачке школе, које министар потпомаже.

Најпосле говори министар о централној администрацији. Ту се, између осталог, помиње како сад има 33 ревизора и 2 инспектора за основну наставу, 2 инспектора за средњу

наставу и 2 инспектора за професионалну наставу. Овај је број надзорника недовољан, и зато министар мисли завести и подревизоре. — Од 1901. г. дају се одличним ученицима средњих школа медаље место књига, а ученицима основних школа поклањају се књиге. Установиће се нарочита библиотека за овај цел. —

После овога извештаја долазе, у додатку, министрови расписи и наредбе које се тичу извршења закона о свима врстама школа, и тиме се завршује овај велики извештај. —

Као што се види из овога прегледа, румунске школе добро напредују. У њиховој организацији има нешто што би могло нама за углед послужити. У нас је основна и средња настава добила ново уређење, а виша је настава заостала у том погледу. У Румунији има одавна два универзитета, и у Бугарској се ове године отвара универзитет и то с једним факултетом мање но што је у нашој Великој Школи (они немају техничког факултета); а ми се још предомишљамо, хоћемо ли ове године, кад славимо стогодишњицу српског ослобођења, претворити Велику Школу у универзитет. Нарочито у овом погледу требало би да се угледамо на суседну нам краљевину Румунију.

Д-р В. Б.

СТОЈАН МУТИКАША

РОМАН

НАПИСАО

СВЕТОЗАР ЋОРОВИЋ

(НАСТАВАК)

XXXVII

И као да се наљути Бог на дотле мирне и питоме шехерлије, за учињене гријехове њихове, па пусти немир и неслогу да се уселе међу њих. За циглих десетак дана све се промијени. Настаде земан као оно некада у проклетој земљи Ниђији, да више не поштоваше ни млађи старијега, нити познаваше синак родитеља. Као да се сатана нечастиви усели у душе њихове! Уједанпут, као чудом неким, нестаде оних њихових старих обичаја: да се, на беспослици, играју ораха, да сједе један у другога, да се свакога јутра поздраве и упитају за здравље. Нестаде оне љубави, пријатељства. Дојучерашњи најбољи ахбаби и другови почеше се мјесто *добројутром* частити псовкама и грдњама. Набрајаху један другоме биване и небиване гријехове из прошлости. Ако је један излазио у чаршију, други га је дочекивао сваковрсним именима и узвицима. Стане на ћепенак, увуче руке у џепове и дере се: „ето га! Уха! Не дајте га! Ето алдрахила!...“ Овај опет застане на чаршији, увуче и он руке у џепове и почне још јаче подвикивати: „чувајте се! Пашче лаје! Ујешће!...“ Тако би се надвикивали по неколико минута, док не би изазвали друге, да им се придруже. Тада се дизала још већа граја! Кроз кратко вријеме почеле би преко чаршије, кроз ваздух, летити разне ствари: аршини, оке.

пулуоке, флаше, фесови, кундуре и спуштати се појединцима на главе и на леђа. Многоме је нос настрадао и постао сличан згњеченој смокви, многоме се испод феса отискивала крв и цурила низ образе, многоме су свјетлаци испред очију полијетали а у ушима зујало као од циганскога бубња. Много се и јаука зачуло, муклих, пригушених јаука. И све је то расло више и више, попут бујице какве, нити се могло стишати све дотле, док се не би полиција почела приближавати. Једино звекет сабаља, макар и издалега, могао је умирити бојџије и тада су се измицали, бјежали куд који, не имајући времена покупити оне ствари са чаршије. Тек тада се сваки почео сјећати своје ране, загледати је, превијати и метати разне траве и балзаме на њу. У неко доба чинило се, да су се све чаршинлије потурчиле, јер су им они завоји око глава много сличили турбанима. И они су се много поносили тиме. Ко није био завезане главе, тај није био ни јунак, ни човјек, док се особито прослављао онај, који је имао више рана и чворуга. За таквога човјека одмах се знало, да је изврстан пецкало и галамџија. А, у оваким приликама, само су галамџије и могле имати угледа! Што је који знао више грдити и викати, тим су га више хвалили. Људи су се просто надметали: ко ће се боље истакнути и ко ће више пожњети похвале. Ако се неко нашао, који није знао измишљати подругачица и псовка, он се тада упињао, да што више кашље и пљује за противницима. Кашљање је нарочито било омиљено и било је дана, када је изгледало, да је сва чаршија озебла и кашље. И дућани и магазе и механе и све то окашљало, па како су започињали изјутра, нијесу престајали све до подне. По подне исто тако. У те дане, да је, случајно, какав Швабо наљегао кроз шехер, кудио би, у својим књигама, толике слабости и кашљања много више, него што се куде наши славни и ненадмашни комарци, који тако вјештачки знаду шарати лица свих странаца, да су се ради тога готово по читаву свијету прочули.

Па се чак и жене умијешале у те свађе. Као праве и вјерне супружнице, оне нијесу могле мирно гледати, како им се дивотно расцвале мужевље главе, попут прољетних ружа, и како им се по леђима раширили толике модре пјеге, велике као сомуни, због којих би и волови морали много препатити. Имале су и оне срца и поноса свога, те нијесу могле пропустити, а да се на свој начин не освете. Додуше оне нијесу уживале у

томе, да разбијају туђе главе, ни да ломе туђа ребра. Оне су се једноставно задовољавале грдњама. У најгореме случају задовољавале су се и тиме, ако је могла која да дохвати противницу за плетеницу, да јој затресе главом као црквеним звоном и да ишчупа неколика бича косе. Поред тога су волиле истући противничку дјецу (намамивши их колачима у своју авлију) и утамањити им барем по двије кокоши, по кога пијевца и мачку. Једнога једнога јутра нашло се, у Маркића сокаку, тринајест мртвих мачака и три псетета, што су сасвим невино погинули, као жртве освете разјарених жена. Кокошију и пијеваца није се могло наћи на сокацима и њихова је смрт вјешто прикривана, због укусна меса. У неким махалама више се за 5 дана појело летећега меса, него каткада за два мјесеца. Зато се тих дана управо није ни знало: чији је који пијевац или чија је која кокош, него је сваки туђу хватао као своју и немилостиво убијао.

И свеме томе злу шехерскоме био је крив само Стојан Мутикаша и његови јарани. Бакал Марко, Јегуља, Кривошија, да се што боље долворе Стојану, нијесу за неколико дана готово ни улазили у своје дућане. Само су трчали од једнога комшије до другога и, колико су боље знали и умјели, нападаху газду Радована и његово управљање црквом и школом. Предлагали су, да га треба збацити са онога мјеста. Њихови нападаји били су управо мајсторски и успијевали су толико, да су, кроз два дана придобили неколико жестоких присталица. Било је људи, који су необично волили, да буде мало промјена и кијамета у шехеру. Мирно стање никако им се није свиђало. Таки им се људи одмах придружише. Придружи им се чак и Перо, кога је Стојан могао лако обрлатити, а поред њега и неки други газдићи, који се надаху, да ће са Стојаном заједно доћи у нову управу. Тако се састави њих петнајестак, све бираних јунака, који су били кадри „стићи и утећи и на тврду мјесту постајати“... Кашње свих петнајест, сваки у својој околини, развише још живљу агитацију. Сваки се старао, да, милом или силом, нађе барем још по тројицу нових присталица. И њихови и Стојанови душманини морали су их, хтјели не хтјели, помагати. А пошто је таких душманика био приличан број, то је газда Радован свакиим даном и у свима махаламa стицао све више и више противника.

Да би све ове нове присталице још чвршће везали за се, а још и кога новога намамили, бакал Марко и Јегуља држали су и скупове. Држали су их у механама. Ту су и Перо и остали газдићи дријешили кесе и добро частили своје „једномишљенике“. Печени јањци доносили су се на столове, а читава бурад вина и пива ваљали се по механи. И није било тога, који би се усудио попити само чашу или двије! У оваком друштву то би био најподлији издајник! Само се смјело пити боцом. И сваки се морао толико загријати, да би смио и могао и у ватру и у воду полетити за газду Стојана и његове јаране.

На свима тим скуповима Јегуља је био као неки домаћин. Он је највише и говорио. Пошто би се добро најео јањетине и још боље поднапио вина, пентрао се одмах на највећи сто механски и, машући рукама око себе, као орао кад хоће да полети, почео шиштати кроз зубе и молити за мир. Тек када би се жагор мало утишао, уздизао се на прсте и почео говорити:

— Браћо моја, ја хоћу да сада сваки испије по једну боцу у здравље нашегара новога предсједника, наше црквенске општине, лијепога нашегара Стојана Мутикаше. Оно је један газда чојек, трговина једна, што има мудру главу к'о францез. Кад он узме у своје руке ону цркву и школу, све ће се друкчије окренут' и бићемо први у читавој Јевропи. Оно је памет једна, мозак, све!...

— Живио-о-о! — галамили су остали са свих страна и, куцајући се, почели испијати.

— Чекајте, још нијесам све каз'о! — викао је Јегуља бјешње, лупајући ногама о сто. — Нијесам каз'о, да нам се одсада неће бањит' по цркви они јарац, они газда Радован, што хоће да докучи небо носом. Јок! Њега ми више нећемо! Нека он шједи у својој магази и нека се пари уз мангалу, а није за онакије' посала. Нећемо ми његакара, нећемо!

— Нећемо! разлијегао се одговор кроз сву механу.

Тада су и бакал Марко и Перо и сви остали дизали дреку против газде Радована. Сваки је понављао оно, што је од Стојана чуо. Понављао је по три пута. И кашње није било тога, који се налазио у механи, да није сматрао за дужност барем неколико пута опсовати сву породицу газда Радованову. „Он је лопов, безаконик, шпијун, владиновац!“ викало се са свих страна. А боце су се празниле све више, разбијале се и вино се пролијевало...

Иза неколико таких скупова, газда Радован по два и по три дана није смио излазити из куће. Почели су и на чаршији звиждати за њим, пиштати, кашљати. „Ето га! Ето га!“ викали су, чим би се промолио кроз сокаке и што је ишао дуже, граја је била све већа. Што га је још више зачуђавало, дражили су га сада баш они људи, који су прије устајали испред њега, клањали му се и скидали капице. Дражила га и дјеца! Видили шта раде старији, па једва дочекали да мало, на свој начин, протеферичe! Чак и псетења као да су га почела попријеко гледати и чешће режати за њим.

Након тога, није ни он могао дуго мировати. Испочетка је и сносио некако и тјешио се, да ће све проћи. Касније се почео љутити. Најпослије је видио, да ни он не може друкчије, него да нађе своје људе, који ће галамити и бранити га. Окупио је и он своје дужнике и штићенике, окупио неке старије, још увијек вјерне, пријатеље и почео се савјетовати с њима. Савјетовање им је трајало подуже, а када су се растали, сваки је оставио своје послове и почео трчкати по чаршији, да улови по кога присталицу.

Тако се, за кратко вријеме, створише двије велике партије у шехеру: газда Радованова и газда Стојанова. Тако се мирне шехерлије подијелише у два табора, омрзнуше један на друге, почеше се свађати, грдити, тући. И настаде једно чудновато доба, као оно некада у проклетој земљи Нићији, гдје више не поштоваше млађи старијега, нити познаваше синак родитеља.

XXXVIII

Састаде се најпослије и скупштина, велика шехерска скупштина. У школској згради, у једној доста тијесној и ниској соби, збили се сви скупштинари, домаћини свију породица, колико их у шехеру има. У врху собе, за дугачким, простим необојадисаним столом, који је прекривен изблиједјелом зеленом чохом, на више мјеста прогрженом цигарима, сједио је газда Радован. Сједио је укрућен, озбиљан, мрголан. Обукао се у најновије одијело, огрнуо чак и ћурак, премда је била запара, обријао се и уредио као о највећеме празнику. До њега је сједио перовођа, плавкасто, бледуњаво момче, са пером за ухом, и прегртало некакве старинске, отрпане тефтере. Поред момчета,

сједили су још пет-шест остаријих људи и, не гледајући на свијет, мирно куњали на својим столицама. То су остали чланови црквено-школске општине.

Скупштинари су сједили мало подаље од њих, на столицама и дугачким клупама. Који су мало закаснили, ти су стајали на вратима и поред врата. Одмах су се и подијелили у двије групе. Присталице газда Радованове сједиле су на лијевој страни, док су се Стојановци смјестили на десној. Обје партије гледале су се крвнички. Појединци су чак шкргутали зубима, вртили главама и, не говорећи ништа, стиснутим шакама пријетили једни другима. Изгледало је, да се сваки час могу докопати за кике и полетити један другоме у очи. Само што се нико није усуђивао да први поремети мир, јер је знао, да би полиција првога њега казнила, а полиције се бојао сваки.

Пошто се соба толико напунила, да су неки, жестоко притијешњени, почели стењати и уздисати, а неки се почели потајно гурати и бацакати ногама око себе као парипи, газда Радован се подиже и, отирући крупан зној са чела, погледа по свима.

— Браћо, — поче вишим, некако извјештаченим, уобљеним гласом, — ми смо се и ове године скупили к'о и сваке друге, да се мало разговоримо о нашијем народнијем стварима. Ми, који смо управљали нашом црквом и школом, зовнули смо вас, да вам изнесемо рачуне о нашеме раду. Како ко зна, онако и ради, па и ми смо радили, како смо знали. Ја, бива, отварам скупштину и молим вас, да све љуцки саслушате и да не буде галаме. Празна галама фајде не доноси.

— А, молићемо, кога се то тиче? — подвикну Јегуља из прикрајка, одижући се на прсте и извијајући шијом, да га боље виде. — Зар смо ми некакве галамџије?

— Кога се тиче? — заграјаше сви Стојановци, као по команди.

— Вас, — загрми један касапин, присталица газда Радованов, прихватајући за овећу, дрвену столицу и одижући је у вис.

— Кога?

Газда Радован прихвати за звонце и поче звонити из све снаге.

— То се никога не тиче, — викну јаче. — То сам ја нако узгред каз'о....

— Не смије се ништа узгред говорити! — дочека бакал Марко, па се и он пропе на прсте, да га боље виде.

— Не смије! — заграјаше Стојановци.

— Смије!

Оно бледуњаво момче такођер прихвати за звонце и поче звонити.

— Не говори се сада о томе: смије ли или не смије, — зацича ситним, дјетињим гласићем. — Сад треба да се говори о записницима. Питам ја вас: желите ли да читам све записнике, што су вођени у сједницама, или само важније? Треба да видите: шта смо све радили...

Јегуља се попе на једну клупу и стиснутом шаком поче махати изнад главе.

— Ми нећемо ништа да читате, — дрекну бијесно. — Ваш рад не ваља ни паре!

— Не ваља! — дочека и бакал Марко, гурајући у своје пријатеље и дајући им знакове очима, да и они вичу.

— Не ваља! — повикаше сви Стојановци.

Онај касапин одиже столицу до под таваницу, старајући се, да се приближи Јегуљи.

— Ко каже да не ваља? — рикну опет и затресе дугом косом, која му је падала по раменима. — Ко се усуди да то рекне, главу ћу му разбити.

Бакал Марко прогура се напријед и изазивачки стаде пред газду Радована.

— А је ли дозвољено, да се на скупштини главе разбијају, молимо понизно? — запита. — У коме параграфу то пише?...

— То пише у мојој читанки, — одговори касапин, купајући се по челу. — Ова је столица мој палаграп.

— Овђе не помаже звонце, него треба црквено звоно донијети, — зацича оно момче, које је узалуд три пута звонило. — Јесте ли ви луди, шта ли? Кажите: хоћемо ли читати записнике или нећемо?

— Хоћемо-о-о, — отегну једна партија.

— Нећемо-о-о, — још више отегну друга.

— Који неће, нека сједну; који хоће, нека стоје!

— Ми немамо ђе сједнути, — повикаше неки.

— Сједајте на тле!

Настаде једна чудновата гунгула и граја. Они, што нијесу хтјели да се читају записници, нијесу могли љуцки да сједну. Почеше се гурати, ударати. Многи, који су сједили на тлима, почеше теглити за тур оне који су стајали и силом их при-

тезати себи. Ну́коше и два три шамара, а столица касапинова поче заигравати изнад глава као крилата. Стењања и јаукања учесташе.

Бледуњаво момче попе се на једну столицу и погледа по свима.

— Оних, који сједе, има више, — рече. — Записници се, дакле, неће читати.

— И има нас више! — узвикну Јегуља поносито, па скочи и поче кривити лице, кезити се према противничкој партији.

— Нема!

— Има! Ми смо један народ!

— Какав народ? — дрекну касапин љутито, дограбивши још једну столицу. — Зар ви! — узвикну бјешње и опет затресе косом. — Видите ли ове столице? Ово је народ, ово је палаграп, ово је записник и све!

— Лакше, браћо, ако Бога знате, — рече газда Радован некако болано и руком даде знак касапину, да спусти столице. — Све се може мирно ријешити. Дигли сте прашину и запара је така, да чојек не може остат'...

— А ти скини ћурак! — дочека неко.

Бледуњаво момче зазвони опет и раствори један тефтер.

— Сада треба да саслушате предлоге општинске и да донесете рјешење о њима, — рече. — Прво треба да ријешите: хоћемо ли поново прекрити цркву, или нећемо?... Капље нам на неколико мјеста, а то је срамота!

— А је ли то ваш предлог? — запита бакал Марко скрстивши руке на леђима и жмиркајући десним оком.

— Јес', — отповрну момче.

— Е, ми га онда не примамо!

— Не примамо! — дочекаше Стојановци бурно.

— Примамо! — повикаше други, пењући се по клупама. Јегуља, као нехотице, гурну једнога противника у ребра и истрча напријед.

— Има још цркава које капљу, — викну, — па нека капље и наша! Не примамо предлога!

— А како ћу се ја молити Богу, кад ми капље за врат? — запита касапин, опет се старајући, да му се приближи. — Како ћу се молити Богу, а?

— Ти понеси омбрелу!

— У цркви омбрелу!

У газда Радованову партију уљезе неки бијес и педесет стиснутих шака запријетише Јегуљиној глави.

— Оно је један богохулник! — викну неко. — Треба да се избаци из народа!... Зар да у цркву уносимо омбреле?

— Прима ли се предлог? — зацича опет оно момче, упињући се, да све надвиче.

— Прима!

— Не прима! — загалами већина.

И предлог се одби.

Тада се некако прогура и Перо и стаде до Јегуље. Бакал Марко шапну му нешто, па га узе у нарамак и подиже, да га сви виде.

— А зашто ви боље не пазите на учитеље? — запита Перо, мрко гледајући газду Радована.

Газда Радован погледа га и набра обрве. Син старога његова јарана дигао се сада против њега! И, од муке, човјек збаци ћурак са себе и скочи са столице.

— А јесам ли ја пандур, да вазда идем за учитељем? — оштро запита. — Зар ћу ја оставит' свој пос'о, па вазда гледат' за њим?... И зар имаш мозга и образа, да ме за то питаш?

— Ја имам права да питам, — одговори Перо, — а ти ми мораш на све одговорити. Мораш ми и на то одговорити.

— Не морам.

— Мораш!

— Нећу ти одговорит'.

— Зашто?

— Што ми је тако драго!...

Стојановићи навалише према зеленоме столу и почеше пријетити.

— Не смије ти бити драго! — повикаше.

— Смије!

— Не смије!

— Ми хоћемо, да се записнички проведе, да теби не смије бити драго, — завика Јегуља и поче му плазити језик.

— Хоћемо-о-о!

— Нећемо-о-о!

— Да се гласа!

Касапинова столица опет поче поигравати изнад глава. Опет се почеше гурати, псовати, бацакати ногама. У овакој граји већ не би помогло ни црквено звоно. Блесуњаво момче

остави и тефтере и све, па, кроз отворен прозор, искочи напоље. На његово мјесто Стојановци силом посадише Перу. И одмах се морало у записник завести, да „газда Радовану не смије бити драго“...

Ко зна како би се читава скупштина свршила и шта се све још догодило не би, да, у тој највећој гунгули, не пристиже Стојан. Он стаде на врата, озбиљан и достојанствен, некако презриво погледа у гомилу, и назва једно гласно добро јутро. Опазивши га, све његове присталице застадоше. Наклонише му се сви, размакнуше се и, са неким страхопоштовањем пропустише га напријед.

— Шта ће сад бити? — шапатом се запиташе неки, гледајући га као чудо какво.

Стојан стаде поред зеленога стола, а леђа окрену газди Радовану.

— Браћо моја, ја сам дош'о само због једне ситнице, — рече, па одахну мало, да види: хоће ли му који шта приговорити? — Браћо моја, — поче опет, пошто су ћутали сви, — молим вас, да ме мало саслушате, па ћу одма отићи... И ја знам, а и ви знате, колико је наша школа сиромашна и како не може љуцки плаћат' учитеље. А мене боли срце, браћо, за нашом школом...

— Онако ти Бог помог'о! — упаде неки од Радовановаца, сасвим отрага, и поче кашљати.

— Боли мене срце, — настави мало јаче, не бунећи се ни мало, — па сам рад, да то и дјелом покажем. И стога сам дош'о, браћо, да вам кажем, да двије куће, које су прије биле покојнога Радана Глишића, а које сам купио на суду, поклањам нашој школи. Хоћу само да ми се име убиљежи у записницима и да се каже, да куће вриједе тридесет хиљада гроша, па да ми се име међу браћом и потље смрти спомиње. Друго нећу ништа.

Изговоривши ово, Стојан застаде, подиже главу и погледа по скупштинарима. Сви су стајали као статуе какве. Нијеми, укочени, зачуђени, гледали су га некако сумњиво, блесасто, тупо. Нико да се макне, да проговори штогод. Чак и онај касапин опустио руке, наслонио се на зид и занијемио.

Стојан се ослони леђима о сто и осмјехну се.

— Примате ли, браћо? — запита.

— Како не би примили? — цикну весели Јегуља, који се први освијести и подиже главу. — То је нешто племенито! То нико учинио није. Ти си један добротвор наш!...

— Добротвор јакако, — дрекну и бакал Марко и обје руке издиже у вис. — Живио нам! Живио-о-о!

— Живио-о-о! — заори се из стотине грла.

— Живио! — дочекаше и изненађени Радовановци, пружајући руке према њему, да га загрле.

— Ја... ја сам мислио, да си друкчији, — замуца збуњени касапин и приступи му. — Сад видим да си најпоштенији чојек. Није шала двије куће!... Сад ко викне против тебе, главу ћу му разбит'!..

И он први загрли Стојана и пољуби га. За њим нагрнуше сви. Чинило се, као да ће га удавити у својим загрљајима, тако су га стезали. Неки почели и да плачу. Растужило им се кад су видјели, да има неко, који је у стању и двије куће поклонити школи, па им сузе саме лете и капљу, низ браду, по хаљинама. Само је газда Радован остао непомичан на својој столици; сједио је блијед, сатрвен. Видио је сада, да су му све муке биле узалудне и да га је Стојан надјачао. Осјећао је, да се више са њиме не може борити, и да народ радије прихвата онога, који више даје.

Тога дана Стојан је готово једногласно изабран за предсједника црквено-школске општине.

(Наставиће се)

ПУТ ЗА САН-СТЕФАНО[1]

— А. И. НЕЛИДОВ —

28. Децембра, 1877. г. стиже вест у Ловчу, да Турци траже мир. Велики Кнез, врховни командант и његов ђенерал-штаб, беху стигли у очи тога дана из Богота, где се налазаше врховна команда од половине Октобра, и решише: да ђенерал Радецки одсудно нападне Турке, који су били на кланцу Шипка; ђенерал Скобељев са кнезом Свјатополк-Мирским требали су, пре свега, да заобиђу турске позиције; а Велики Кнез хтео је да и он буде на театру операција, како би могао, пошто Шипка буде заузета, да да̂ нужних заповести за продужавање непријатељстава.

Тога дана по ручку, који је обично бивао код врховнога команданта, цео ђенерал-штаб стајаше у авлији пред кућом у којој је становала Његова Светлост. Сви очекиваху узнемирено вести са Шипке, где су се, као што смо знали, тукли одлучно од ране зоре. У томе тренутку прође поред нас нагло управник телеграфа, ђенерал Стал фон Холстајн, и уђе код Великога Кнеза. Сви потрчаше за њиме, питајући га о вестима, које је

[1] У тренутку, када Хришћани из Маћедоније улазе у еру мира и сигурности, и када европска жандармерија, наметнута Порти од Русије и Аустрије, почиње функционисати, чини нам се да је од највећега интереса да донесемо неколико успомена, које је узвишени амбасадор Русије у Француској, г. Нелидов, — ондашњи саветник и отправник послова Русије у Цариграду, а затим шеф дипломатске канцеларије Великога Кнеза и врховнога команданта руске војске у рату 1877.—1878. г., — извадио из књиге својих бележака и штампао прво на руском у Историском Прегледу, поводом двадесетпетогодишњице од ослобођења Бугарске. — Примедба уредништва Revue de Paris, № 4 од 15. фебруара, 1904. г. Прев.

донео; ну, Ђенерал одбијаше да им да̑ ма какво обавештење, пошто оно што би им имао саопштити изгледало би сувише невероватно. У сред ових разговора, мене позва један од ађутаната врховнога команданта код Његове Светлости, што казиваше јасно да је депеша, коју је донео управник телеграфа, била политичка а не војна.

Велики Кнез пружи ми једну депешу, датирану из Пере (предграђе Цариграда, прев.) са потписом Рауф-паше, тадашњега министра војног. Рауф тражаше од врховнога команданта да назначи место, где би се турски делегати могли састати са нашима да започну преговоре о примирју. Порта је већ била телеграфисала у Петроград, одакле су јој одговорили, да се обрати врховној команди. Жеља Турака да се прекину ратне операције, није нас ни најмање изненадила.

Пре него што смо били заузели Плевну, — када је постало очевидно да ће турска војска, опседнута, не могући добити потпоре ни хране ни с које стране, бити принуђена да у што краћем року, или капитулира или да учини узалудан покушај да пробије круг, који ју је окруживао, — ја сам већ био поставио питање: „Какав ћемо одговор дати Турцима, који ће вероватно молити за мир.“

Ово питање било је достављено Цару преко министра војног, Ђенерала Милутина, и Њ. Величанство удостојило ме је заповести, да спремим главне услове, који се могу примити, уговора за мир. Ове сам услове ја био изложио у једној нарочитој седници, под личним председништвом Царевим у Порадину, и Њ. Величанство ми је било наредило, да одем лично и да их саопштим и канцелару Царевине, кнезу Горчакову, у Букурешту. Те моје предлоге, ја сам поново вратио у Порадин, готово сасвим непромењене што се тиче суштине, а само измењене по форми од стране барона Жомини на основу казивања канцеларева. Ту су били поново прегледани, и Ђенерал Игњатијев, који је био нарочито позван из Русије, учествовао је у овим новим саветовањима. Дефинитивна редакција била је саопштена царевима Немачке и Аустрије, у то доба савезницима Русије. Ова документа био је однео у Беч и Берлин, са својеручним писмом царевим, нарочити изасланик главнога штаба, Ђенерал Рајтерн, аташе при личности цара Вилхелма.

Неколико дана по заузећу Плевне, у очи онога дана када је Цар са својим Ђенерал-штабом оставио Бугарску, питања о

миру и примирју била су поново расматрана у Порадину, под председништвом Њ. Величанства, уз суделовање В. Кнеза врховнога команданта, грофа Адлерберга, ђенерала Непокоичицког, Милутина и Игњатијева и А. ф. Гамбургера, а где сам и ја био присутан. И том приликом би решено: да би преговоре са Турцима требало водити у врховној команди; и да на примирје не треба пристати све дотле док Турци не буду пристали на оне услове, који су саопштени царевима савезницима, и да ће ови услови, у њиховој дефинитивној форми, бити послати В. Кнезу да му служе de pleins pouvoirs у преговорима, чију ми је техничку дирекцију био поверио Цар.

И поред тога што су нам недостојале инструкције, које су се свакога часа очекивале из Петрограда, ми смо одговорили Рeуф-паши, на основу усвојених одлука у Порадину, да се преговори могу само водити у главноме штабу врховнога команданта, и да ће се примирје закључити само тако, ако Турци буду пристали на битне услове мира. Истога вечера примили смо депешу, која нам јавља да је заузета Шипка и да је заробљена војска Вајсел-паше. В. Кнез, уморан и готово болестан од дугог очекивања тако великих и крупних вести, одмараше се. Вест о сјајној победи оживела је снагу Њ. Светлости, и идући од уста до уста муњевитом брзином манифестова се у Ловчи једним звучним „ура“, које се понављаше са манитошћу, слепо, и ако војска није знала тачно прави узрок ове веселе манифестације. В. Кнез изда одмах наредбу главном штабу да се сутра дан крене за Силвијево, а одатле за Габрово и Казанлук, да би био у близини авангарде.

Моје представке, потпомогнуте у неколико од ђенерала Непокоичицког, који се такође противљаше премештању главнога штаба, остадоше узалудне. Ја сам говорио, имајући у виду започете преговоре, да је од највеће важности да останемо у редовним телеграфским комуникацијама са Европом и Петроградом; оне ће бити сувише тешке и несигурне с оне стране Балкана. Врховни командант приметио ми је на то, да он осећа потребу да буде што пре на челу својих трупа, и да хоће, користећи се паником коју је произвео у турским редовима губитак Плевне, да предузме нужне припреме да их гони без одмора. Главни штаб прешао је 29. Децембра у Силвијево, 30. у Габрово, а 31. у јутру крену се на пут за Казанлук преко Шипке.

На свима станицама, где смо се одмарали, примане су депеше, које су се тицале примирја, и које су турски команданти, у нестрпљењу да задрже продирање наше војске, представљали већ као закључено оним нашим ђенералима, који су се налазили према њима Турци, базирајући се на примирје, тражаху обустављање непријатељстава; на неким местима, они нису чак одговарали нашем пуцању. Најпосле, били смо извештени из Пере, да су наименовани као турски опуномоћници, ђенерали Мехмет Алија и Сулејман-паша, и питаху нас, где треба да дођу они. Одговорено је, да је главни штаб премештен у Казанлук, где ће отпочети преговори.

Чим бејасмо стигли у Казанлук, почесмо добијати питања о инструкцијама од команданата наших разних корпуса, пошто по вестима из турских извора, који претендоваху да је примирје већ закључено, требало је прекинути војне операције. Одговорено им је, што је са свим природно, да треба продужити нападање и то што активније. Отуда је дошло до неколико неспоразума, често врло комичних. Тако, ђенерал Гурко беше нас известио, да му је Сулејман-паша послао свога ађутанта са извешћем о примирју, и пита шта треба да ради. Одговорено му је, да га упути у главни штаб. Ну, у место извешћа о примирју, послаше нам у Казанлук носиоца извешћа Зеки беја (садашњега управника артиљерије), врло љубазног и образованог официра, који је свршавао војне студије у Немачкој. Он је био сасвим изненађен, кад смо га ђенерал Непокојчицки и ја запитали: у каквој нам сврси долази у походе. У место да одговори, он и сâм запита: зашто су га послали овде. У Казанлуку нас је такође походио један јеврејски лекар из Немачке, који беше дошао из Пловдива као парламентар, и који је очевидно једино имао у виду да умакне из турске војске. Кад смо му казали да рат још траје, он нас поче преклињати да га не враћамо у Пловдив, већ да га упутимо у Цариград или у Русију.

* * *

На среду крајева дуго очекиване инструкције стигоше, и турски опуномоћници, Сервер-паша и Намик-паша, наименовани на место ранијих ђенерала, кренуше се из Цариграда. У близини станице Хермањли (где се укрштају железничке линије из Једрена и Јамбола), они наиђоше на авангарду ђене-

рала Скобељева, која нападаше позадницу Сулејман-паше, а који бејаше дотрчао из Скумле у помоћ Пловдиву. У Херманлију се бејаху такође окупили и бегунци из долине реке Марице, који су бежали при наступању ђенерала Гурка. Сцене из овога боја у коме су учествовале жене, деца и мирни становници овога местанцета, веома су утицале на Султанове посланике.

Они беху отпутовали из Цариграда са великом пратњом и са много ствари. Султан је желео, тако они увераваху, да да њихову посланству што је могуће више блеска. Њих су пратили и неколико дворских кувара, предвиђајући сјајне ручкове, којима су нас требали почаствовати. Султан је био послао сребрно посуђе, па чак и један велики сто, пошто је било мало у изгледу да се нађе један у опустошеном Казанлуку. Пошто беху оставили у Херманлију ствари, које заузимаху много места, пуномоћници Султанови отпутоваше у неколико кола за Казанлук са неколико чиновника и нарочитих послужитеља, праћени једним одредом коњице. Њихове личне ствари ишле су за њима на волујским колима. Путови, у ово доба отапања, беху готово непроходни, и пратња иђаше врло споро, а како су напади на Пловдив од ђенерала Гурка и на Једрене од Скобељева вођени врло брзо, десп се то, да у тренутку, кад су ове паше ушле у Казанлук, обе ове вароши беху већ у нашим рукама.

Г. Хитрово, пређашњи ђенерални консул у Цариграду, придодан главном штабу, би послат у Ески-Загру пред турске пуномоћнике, који стигоше у Казанлук 7. Јануара у четири сата. На улазу куће, која им је била намењена — један од ретких станова, који није био још порушен — стојаше г. Мокеф, бив. други драгоман амбасаде у Цариграду, придодат личности Великога Кнеза као тумач. Чим сам био извештен о њихову доласку, ја одох код њих да их поздравим у име Његове Светлости и да углавимо програм наших преговора. Овај сам програм ја још раније био спремио, а Велики га је Кнез одобрио.

Познавао сам Сервер-пашу у Цариграду, где је пре рата заузимао место председника Државнога Савета. То је био човек европскога образовања и тек што је био наименован за министра спољних послова. После париског конгреса, био је послат у Цариград. У царској је палати заузимао високо место, пошто се био оженио ћерком Калил-паше, славног у своје време као зета и љубимца Султана Абдул-Меџида. Овај Калил-паша био

је добро познат у Русији. После ратова 1812.—1829. год., био је послат у Петроград у изванредној мисији, где је био топло примљен и сматраше се међу ватреним присталицама Русије.

Немогуће ми је да пређем ћутке један чудноват детаљ, који беше изазвао сумњу о руском пореклу Калил-паше. Кад се ова турска мисија из 1829. г. на путу за Петроград, беше задржала у Смоленску, Калил-пашу је посетила једна стара госпођа, сопственица једног великог имања, госпођа М.... Она бејаше дошла да га замоли, да јој помогне да пронађе свога сина, који је још као дете учествовао у рату од 1810.—1811. г. и када га је нестало, не оставивши о себи никаква трага. Она беше убеђена, да је њен син још у животу, и да се налази у ропству. Калил-паша, дубоко потресен, примио је врло срдачно госпођу М.... и обећао јој, да ће учинити све са своје стране. Ну, молитељка изгледаше још узбуђенија од Калил-паше: она налазаше да између њега и њена сина има тако великих сличности: стас, доба старости, знаци, све одговараше тако тачно, да јој је изгледало да посматра своје рођено дете.

Кћи ове госпође М..., бивша дворска госпојица царице Марије Феодоровне, била је удата за адмирала С., који становаше у Петрограду. По повратку са гала представе, која је била дата у част турскога посланства, адмирал је изјавио својој жени, да је био фрапиран сличношћу Калил-паше са њеним несталим братом. Руси, који су били придодати њему на службу, тврђаху да зна руски. Али ова сумња није била разглашена, и ја сам то дознао после четврт столећа у кући адмирала С. у доба, када ни он, ни његова жена не беху више на овоме свету.

Придодат доцније посланству у Цариграду, покушавао сам да пронађем: ко је био тај Калил-паша а који тада беше већ умро. Статути по којима се управљају мусломанске породице не олакшавају тако истраживања. Ипак сам успео дознати, да је Калил-паша, у почетку роб, постао доцније љубимац Косрев-паше, који га је и усвојио. Овај Косрев-паша био је личност од моћнога утицаја у време Султана Махмуда, и сматрали су га гдешто у ред присталица Русије. Године 1853. Косрев-паша, који тада беше врло стар, бејаше наименован за члана великога царског савета, где се решаваше о рату са Русијом. Он световаше Султана и његове саветнике да не обраћају пажњу Европе на инсинуације, које отуда долазе, и да не улазе у борбу са моћним московским суседом.

Други акредитовани посланик беше Намик-паша. То је био старац од својих 80 година. Долазио је у ред првих Турака, који су као младићи били послати у Француску за време Рестораније да се образују. Године 1826. Намик-паша је учествовао у Акерманској конференцији, и од тада, био је на разним високим положајима, међу којима и министар војни и марине. Био је гувернер Беда 1860. г., када се десио покољ Хришћана, после кога су дошли покољи у Дамаску и Либану. Био је смењен на захтев Наполеона III, и од тада живљаше у Стамболу, где је уживао глас једног упорног фанатика. Ја га нисам никад видео, али сам слушао да је избегавао сваки однос са странцима, и да није хтео да говори француски под изговором да га је савршено заборавио.

* * *

Уђох у салон, где се налажаху турски делегати: то беше велика једна соба, намештена по турски са широким миндерлуцима поред дувара. Затекох Намик-пашу клечећи на једној софи, окренут лицем ка југо-истоку и читајући вечерњу молитву. Он продужаваше да се моли, не обраћајући пажњу на мој долазак и не обзирући се на усиљену љубазност пријема, који ми је учинио Сервер-паша. Затим се оба делегата извинише, што ме примају у обичноме, стајаћем руху, са кратким огртачем, по турском кроју, од бугарске чоје кестењасте фарбе. Пожалише ми се, како им још није стигао пртљаг, и како страхују за своју личну сигурност.

Сервер-паша почео је одмах обасипајући ме комплиментима, док је нападао ђенерала Игњатијева, како је он инспиратор овога несрећног рата. Приметио сам му на ово, да сва погрешка зато пада на турске власти, а нарочито на Мидат-пашу, који, и поред цариградске конференције, није хтео да појми опомену Европе. „На и ја сам чак, додадох, у очи мога поласка и у очи прекида дипломатских односа, саветовао Сафвет-пашу, тадашњега министра спољних послова, да уступи Црној Гори неколико незнатних округа у Херцеговини. Данас ће Турска бити принуђена да у место њих изгуби читаве провинције“.

Намик-паша поче ми причати, са достојанством једнога старог Турчина и пробраним речима на француском језику, који је он очевидно био одвикао да говори, о Русији, о своме

бављењу у Русији између 1820. и 1830. г., и о његову поштовању према цару Николи I.

— Изволите рећи Великоме Кнезу, рече ми он, да сам познавао и поштовао његове родитеље. То беху велике историске личности. Сигуран сам да ће се показати њих достојан, и да ће бити великодушан према нама. Па и ви, продужаваше Намик-паша, обраћајући се мени, и ви нас познајете; и ви сте јели наш хлеб; и ви сте пили нашу воду — ви нам не можете желети зло и не треба да се покажете непомирљиви: треба да се потрудите да отклоните све наше тешкоће. Али пре свега изволите тражити од Великога Кнеза да нареди, да се обустави продирање у напред корпуса Струковљева. Ми смо видели, како убијају жене и децу. То је некорисно и то је свиреп покољ. Ваш цар, који је миролубив и великодушан, не може желети убиства и бескорисна пустошења. Ми смо дошли да вас замолимо за мир. Свако ново проливање крви, било би сувишно.

Сервер-паша, са своје стране, љут и нервозан, дискутоваше подробније предмет нашег разговора, покушавајући да ме испита о условима, које ћемо им предложити за примирје. Одговорих му, као што се бејах споразумео са Великим Кнезом, да се одлуке цариградске конференције имају прерадити и појачати. Балканске полунезависне државе, које су учествовале у рату, треба да добију накнаде, а Русија ће тражити новчану накнаду за кампању, која је дошла само због тврдоглавости Портине. Предвиђајући да неће добити примирје пре него што буду потписани основни услови мира, турски делегати тражили су одмах дефинитивне преговоре, изјављујући у исто време наду да њихово немање одела и униформи неће бити сметња томе. Обећах им, да ћу поднети извештај Великоме Кнезу, и њихово примање би утврђено за сутра дан у једанаест сати у јутру.

* * *

Турски делегати беху примљени код врховнога команданта са свима почастима, које припадлеже њихову рангу. Свита Њ. Светлости била је размештена дуж степеница, које су водиле од баштенских врата до перона. Почасна је стража била намештена код врата, где се са колима улазило, и како су врата била ниска, паше су се морале сагнути улазећи унутра. На прагу тих врата ја сам их очекивао, и нехотице ми прође

кроз главу успомена на Римљане, који пропуштаху побеђене испод јарма. Врховни командант, поред кога је стајао начелник ђенерал-штаба, примио је Турке са својом познатом љубазношћу. Причао је о своме бављењу у Цариграду, како се затим диви храбрости и издржљивости турских трупа, и уверавајући делегате да цар живо жели дуготрајни мир, који би дао прилике обема државама да живе као добри пријатељи и суседи.

— Наши заједнички непријатељи вас су гурали у рат. Они се служе нашом неслогом у своју корист. Не слушајте их. Имајте вере у цара, па ћете видети да вас нико више неће моћи завадити.

— Осећамо, одговорише турски делегати, какву смо погрешку учинили објављујући рат, те и ми желимо исто тако дуготрајан и солидан мир. Али да дођемо до њега, требало би да услови не буду сувише тешки, да не поткопају животну снагу отоманскога царства, нити да убијају његово достојанство. Турска је руинирана; наше је становништво претрпело губитке, који се не могу прорачунати тачно; несрећа је велика. Будите великодушни према нама!

Пошто смо поседали око стола, В. Кнез, паше, ђенерал Непокоичицки и ја, врховни командант, саображавајући се инструкцијама које је био добио из Петрограда, запита Турке: какве нам предлоге они доносе. Сервер-паша одговори, да нису добили формалних и тачно детаљираних инструкција; из Петрограда су им ставили до знања, да се ратне операције неће све дотле прекинути док се основице за мир не буду усвојиле, и они су послати да виде шта се тражи од њих.

Овде Намик-паша прекиде свога друга:

— Историја нам прича, рече он, да за време освајања чувенога Александра (хтео је рећи Александра Великог), доведоше му једног заробљеног кнеза, чија је војска била растерана, земље освојене и благо конфисковано. „Како хоћеш да поступам према теби“, рече му Александар. „Узео си моје земље, моје богаство, моју војску“, рече кнез, „поступај као према побеђеном“. Александар му врати његово богаство, земље и створи од њега најверније пријатеља. Господару, ми долазимо код вас као побеђени. Поступајте са нама, као што је учинио Александар.

Ова прича источњачкога жанра, произвела је на све нас врло велики утисак. Приметисмо Намик-паши, да у овом нашем

случају није реч ни о обичној свађи међу суседима, ни о освајањима. Рат је био предузет да се ослободи потиштено хришћанско становништво, чијом се судбином заинтересовала цела Европа. Султан треба да појми апсолутну потребу, да се покори овоме захтеву.

— У томе случају, прекиде Сервер-паша, могли би узети за основу наших преговора одлуке цариградске конференције, које Порта недавно није хтела усвојити. Те одлуке гарантују довољно судбину ових народности.

— Али одлуке, које су могле бити задовољавајуће пре рата, додадох ја, не могу више бити такве после свих наших поднесених жртава: и ми исто тако, морамо добити накнаду.

Пошто је била завршена ова претходна дискусија, В. Кнез нареди ми да прочитам услове за мир који су нам послати. Први је члан гласио од речи до речи: „Бугарска, у границама које ће се одредити већином становништва бугарског, и које, ни у једном случају, не могу бити мање од граница, које је већ утврдила цариградска конференција, биће подигнута у аутономну кнежевину, која ће плаћати данак, са народном хришћанском управом и народном војском од домородаца. Турска војска неће моћи више у њој становати“. Други су чланови условљавали: независност Црне Горе са анексијом извеснога земљишта, које од прилике одговара ономе, које су Црногорци данас освојили; независност Србије и Румуније са територијалним накнадама; установљење аутономне управе у Босни и Херцеговини, и сличне реформе у другим провинцијама са хришћанским становништвом, које су под турском управом. И најпосле, Турска се обвезује да учини Русији накнаде у новцу или територијама према њеним поднесеним жртвама у рату. Обвезује се још, да ступи у преговоре са царском владом за очување њених интереса у мореузима, и за закључење дефинитивног мира. Очекујући све то, Турска војска има да напусти Рушчук, Видин, Силистрију и Ерзерум, и да утврди заједно са нашом војском демаркациону линију.

Не кријем да се нисам могао уздржати од узбуђења, које ме бејаше савладало, читајући ове услове мира, нарочито кад сам поменуо да ће се оцепити од отоманскога царства богата и пространа покрајина Бугарска, која беше као кључ турских покрајина у Европи. Делегати су овим били врло тешко дирнути.

— На то је распадање Турске, рече горко Сервер-паша: шта ће нам остати кад нам будете узели у ствари све што захтевате?

— На против, одговори В. Кнез, у томе је спас Турске. То је једини услов да положимо наше пријатељске односаје на солидну основу.

— Али, ми смо већ са свим рујнирани, уплете се Намик-паша. И ви нам још тражите ратну накнаду у новцу. Наши су извори исцрпени. Где ћемо узети новац да вама платимо?

Приметисмо му, да би се могли наћи други елементи накнаде ако не би био то новац, као, на пример, уступање територија. Код других турских покушаја да уђу у дискусију и да нас склоне да будемо милостивији, а нарочито да добију одмах прекидање ратних операција, одговорено им је категорички: да су изнети услови нама послати и наређени из Петрограда, и према томе ми их не можемо променити, ни ублажити. Тек кад их буду усвојили, наредиће се нашим трупама да прекину непријатељства.

— Решите се што пре, саветоваше им В. Кнез. Сваки дан што протече, мења наше међусобне односе на вашу штету, и та ће се равнодушност манифестовати при утврђивању демаркационе линије међу обема војскама. Ако покушате да одуговлачите преговоре, бићу принуђен да тражим нове инструкције из Петрограда. Вероватно је, да ће нови услови, који ће ми се послати, бити још тежи од ових, што вам их данас подносим. Учинићете услугу Султану, ако се одмах решите и ако имате пуна пуномоћства.

Ђенерал Непокојчицки и ја, говорили смо у истом смислу. Турци се не могаху решити. После ове седнице, која је трајала више од једног сата, дали смо им, као што смо се били сагласили раније, двадесет и четири сата на размишљање. Али смо им, у исто време, унапред ставили до знања, да у случају да нам њихове одлуке не буду изгледале да се могу усвојити, преговори ће бити прекинути и главни штаб помакнут у напред, ближе Једрену. На неколико сати после одласка турских делегата, врховни командант, пошто је дознао да је ђенерал Струков већ заузео Једрене, повери г. Мокефу у мисију да саопшти Турцима ову мало утешну вест, што је требало, како изгледаше, да их учини прилагодљивијим. Заузимање Једрена извршено је на сам захтев становништва, пошто су варош напустиле власти и турске трупе, којима је био шеф Ејуб-паша, син Намик-паше. Видећи да се руска авангарда приближује, и пред којом беже и војска и становништво, а поимајући излишност

сваке одбране. Ђемил-паша напусти сâм Једрене и преда управу вароши шефовима разних вероисповести. Он сâм им је саветовао, да би избегли неред, да попаљу и да замоле ђенерала Струкова, да заузме варош с места. То је био једини начин, да се спасу од анархије, пљачке и рушевина. И заиста Једрене, кад смо ушли у њ, изгледаше нам, после Богота, Казанлука и Ески-Загре, једна цветајућа варош, добро организована, где се могао наћи, ако не луксуз, а оно бар све угодности живота, којих смо били лишени одавно.

* * *

Сутра дан у јутру, турски посланици, пошто су већ добили свој пртљаг, дођоше у црним званичним хаљинама и декорацијама, али нам њихов изглед не обећаваше ништа добро. Прочиташе нам одговор, који су они били спремили: све су наше предлоге били усвојили, али са неким условима. Први члан, који се тицао Бугарске, они беху заменили предлогом о реформама, које не беху чак ни тако радикалне, као оне што беху израђене на цариградској конференцији. Ми изјависмо да не можемо улазити ни у какву дискусију, и да смо принуђени да од њих захтевамо да се одмах и потпуно усвоје сви наши услови.

— Пристајемо на то, рече Сервер-паша, али подизање Бугарске у нарочиту кнежевину, полунезависну, раскида целокупност отоманскога царства. Султанова власт на Босфору, неће имати више сигурности, и нама неће ништа друго остати, него да идемо у Азију.

Узалуд им је врховни командант говорио, хтевши да им покаже да после свега што се десило, да се услови живота хришћанскога становништва у европској Турској имају радикално изменити. Турски делегати нарочито су се задржавали на тачци о траженим реформама за све хришћанске провинције, које ће нанети самртан удар мусломанскоме суверенитету.

– Ако не примите наше услове, продужи В. Кнез, моје ће трупе ићи напред и задржаће се тек у Цариграду. Унутрашњи народни покрет, сличан ономе који нам је дао у руке Једрене, може нам отворити чак и врата ваше престонице, и тада ће тек ауторитет Султанов бити дефинитивно уздрман, и царство изложено пропасти.

— Нека пропадне, узвикну очајно Намик-паша. Претпостављамо да подлегнемо сили и насиљу, него да сами потпишемо своју пропаст.

— Нисмо опуномоћени, да усвојимо аутономију Бугарске, прекиде га мирнијим тоном Сервер-паша. Наше инструкције нису могле предвидети сличан захтев.

— Али, одговори Велики Кнез, то је природна последица догађаја, који су се одиграли.

Делегати замолише, да им се остави рок да траже нове инструкције из Цариграда, рекавши да они не могу на се примити једну таку одговорност.

— Има тешких историских момената, рече В. Кнез, када један државник треба да сме примити на се једну велику и тешку одговорност, само ако такав доказ грађанске куражи може спасти отаџбину.

Турци се не решише; заграждише нам по ново још два сата ради дефинитивног размишљања, пошто буду проучили дубље своје инструкције. Вратише се у четири сата, али њихов невесео изглед казиваше нам јасно, да нису предруготјачили своју одлуку. Они изјавише: да не могу ни у коме случају усвојити први члан, који се тиче Бугарске, већ да су принуђени да известе о свему Султана и да потраже нове инструкције.

Према томе, ми смо им изјавили, да су преговори прекинути, и да ћемо их известити о нашој одлуци кроз један сат. После већања, у коме су суделовали В. Кнез, ђенерал Непокоичицки и ја, би решено: да изјавимо Турцима, да је врховни командант принуђен из војених разлога да помакне свој ђенерал-штаб још у напред. Остављамо делегатима слободу да иду за нама и да пошаљу једнога гласника у Цариград. В. Кнез спремиће опет извештај за цара, и очекиваће његове нове заповести.

А, узимајући у обзир да брзо развијање ратних операција сваког сата може радикално изменити ситуацију, Њ. Светлост ставља до знања делегатима да чак кад би и добили од Султана потпун пристанак на све пређашње захтеве, могућно је да ми не би могли више пристати да закључимо примирје на пређашњој основици.

* *

Рано 12. Јануара отпутовали смо из Казанлука за Ески-Загру. Сутра дан стигосмо у Трново-Семајнли. 14. Јануара у

вече, долазећи из Хермanлија железницом. В. Кнез је ушао тријумфално у Једрене, где га је одушевљено поздравило цело хришћанско становништво, које му бејаше изишло у сусрет са свештенством на челу. Једини је био грчки митрополит Дионисије, доцнији патријарх, који није хтео изићи у дочек. Турски делегати, који су ишли за главним штабом, стигоше у Једрене један дан доцније. На целоме путу стизаху нам вести о новим победама наше војске, због чега смо се још више устезали да се решимо на одлуке за закључење примирја. Авангарда ђенерала Скобељева била је већ стигла у Лиул-Бургас; ђенерал Струков са својом летећом колоном налазаше се у Ћорлу, и његове брзе патроле продираху до утврђених линија Чаталџе. Да би осигурали наше продирање ка престоници, један одред био је упућен на Галиполи. У исто време, колоне послате из долине Марице јужно од Пловдива, почеше се појављивати на обалама Јегејскога Мора.

Према оваком стицају прилика, сви беху манифестовали са свим природну жељу, да не зауставимо на томе наше брилантне успехе, већ да терамо наше предузеће до краја, т. ј. до Цариграда, и кад једном будемо у томе месту, да одрешимо или пресечемо Гордијев чвор Источнога Питања.

Крајњи умор и постепено слабљење наших трупа, све су се више почели осећати. У колико смо се више приближавали Босфору, у толико опадаху у броју, било губицима у људима у овим непрестаним бојевима, било пак од разних болести, које су неизбежне при крају кампање, а нарочито у зиму. У осталом, одлука не зависаше више од нас. Ми бејасмо послали извештај о догађајима у Петроград и очекивали смо наређења. Али у Петрограду стање духова претрпело је разне промене, час охрабрено нашим брилантним победама, а час узбуђено вестима из иностранства, о све већој злоби Енглеске и Аустрије, и о неизбежној опасности да се сударимо са овим силама.

Кад су стигли у Једрене, један дан доцније од главнога штаба, турски се делегати обратише врховноме команданту преко мене, молећи га да им допусти да пошаљу једног гласника кроз наше предстраже, што ће убрзати са примањем одговора. Учињено им је по молби. Ну, сутра дан ми добисмо депешом наређења као одговор на постављена питања Великог Кнеза после прекинутих преговора. Цар наређиваше: да дамо делегатима три дана док не добију инструкције од Султана и

да имају примити предложене им захтеве. У случају негативног одговора или задоцнења, треба да објавимо да су преговори прекинути и да упутимо делегате натраг у Цариград. Никаква измена није била учињена у условима за мир.

Да сам се баш спремао да саопштим ову одлуку цареву делегатима, кад ме известише да су и они примили једну дугачку депешу и због које долазе одмах да траже аудијенцију код В. Кнеза. Та им је аудијенција била дата за 18. јануар у подне.

Његова Светлост становаше у конаку (стан турскога губернера). Пространи ходници, обично прашљиви и празни, беху у томе тренутку анимирани вечитим доласком и одласком официра и ордонанса и звеком њихова оружја. Турски делегати стигоше, изнурени и невесели, са изгледом људи, који су готови да се повију пред силом околности (коју Турци називају меџбурнет), пред којом и сам коран наређује да се поклоне као пред једном очевидном манифестацијом воље Свемогућега.

— Шта ми доносите? запита В. Кнез паше, које уђоше.

— Господару, одговори узбуђеним гласом Намик-паша, примили смо од Султана наређења, чији се смисао може свести у неколико речи: „Ви сте победили, ваша је амбиција задовољена. Турска је уништена!“

— Она је спасена, одговори В. Кнез. Избегли сте једну велику опасност: моје су предстраже пред зидинама ваше престонице. Да сте још очекивали, околности би узеле са свим други правац, и, признајем, да сам са свим изненађен, што су, после наших успеха од ове недеље, пристали у Петрограду да не мењају основне услове мира.

Под овим околностима, било је желети да се примирје закључи у што краћем року. Јер, пошто смо се били решили да прекинемо војне операције, стављени смо били у немогућност да идемо до краја т. ј. да продиремо до Цариграда. У сваком случају, ма какав нов успех наших трупа, није могао ништа више изменити услове мира. Дадосмо се одмах на посао. Сав рад око редакције политичког акта, био је мени поверен, и с места сам ступио у односе са турским делегатима. У исто време почела се припремати војна конвенција о пребивању војске обостраних трупа, о демаркационој линији између две војске, о комуникационим средствима, и о нашем заузимању неколико тврђава, које су биле назначене као залога да ће Турци потпуно испунити све обавезе. Овај последњи посао био је по-

верен ђенералу Непокојчицком, и по његовим упуствима овај дуги и минициозни рад био је мајсторски извршен од стране помоћника ђенерал-штаба, ђенерала Левицког, и Г. К. Е. Аргиропулоса, мога помоћника у дипломатској канцеларији.

Пројекат конвенције, коју је израдио ђенерал Левицки, а превео на француски г. Аргиропулос, може служити за модел документима овога жанра. Турци су га били примили без много тешкоћа. Само око демаркационе линије, било је више говора, пошто су они дуго бранили утврђену линију Чаталџе, кључ одбране Цариграда. Ми смо тражили да га заузмемо. Турци су то категорички одбили. И до споразума се дошло само под условом: да турске трупе испразне Чаталџу и да ће ван ње сместити своје трупе на подједнаком растојању са нашим трупама.

Најпосле 19. Јануара у шест сати у вече, уговор о примирју са основама за мир, би потписан од стране Великога Кнеза и Султанових опуномоћника.

Ђенерал Непокојчицки и ја, присуствовали смо овом потписивању. Тако се реши судбина једнога великог дела хришћанскога становништва: Бугарска је била створена. Велики Кнез потписа први, па даде перо Сервер-паши. Кад је дошао ред на Намик-пашу, старац једва могаше да се уздржи од узбуђења. Дрхтавом руком узе перо, и изгледаше да се устеже. Најпосле потписа своје име несигурним рукописом, а из ока му потече суза низ образ. Велики Кнез удари га пријатељски по рамену, али Намик-паша не могаше изговорити ни једне речи, већ стеже само руку, коју му беше пружила Њ. Светлост.

Потпис војне конвенције трајао је још један сат. Ова је конвенција била врло дугачка; требало је оверити на картама масу имена. Врховни командант и окупљени официри у конаку, који слућаху да се догађаше нешто важно, очекиваху нестрпељиво крај. Бејасмо подигли олтар на једноме крају ходника, и војни свештеници спремаху се да одрже благодарење. Најпосле све би потписано. Турци одоше, а Велики Кнез, ступајући у ходник, објави гласно престанак ратних операција и закључак примирја. На један пут се зачу једно звучно „ура“, као одговор на просте али дубоко осећане речи В. Кнеза. „Ура“ поновише војници, који се налажаху у коначкој авлији, на пређе на улицу и распростре се брзо у веселим одјецима до крајњих граница вароши, пре него што су се турски делегати вратили у стан.

Благодарење започе. Сви се мољаху Богу, захваљујући му за бриљантан и срећан свршетак рата, и сви сањасмо о повратку у отаџбину; мишљасмо на одмор, на радости живота, на све чега смо били лишени одавно. Али у дубини душе осећали смо мало горчине, мало разочарења. Стварност, ма како да је била сјајна, не одговораше величини снова и жеља, којима је ево дошао крај. Основни проблем није био решен: тежило се нечем већем, не мерећи да ли је то било могуће. Само су Бугари могли бити потпуно задовољни: створена им је отаџбина; постали су независна нација; musломански јарам нестао; турске трупе напуштају нову кнежевину...

Превео **Н. С. П.**

ФРЕГАТА ПАЛАДА

ПУТОПИСНЕ ЦРТЕ

И. А. ГОНЧАРОВА

(ПРЕВОД С РУСКОГ)

I

Руси у Јапану

(НАСТАВАК) (4)

Настаде жељено јутро. Цео смо месец овде, знамо до ситнина јапанске свиње, јелене па чак и ракове, о Јапанцима и да не говорим, — а о Јапану још ништа не би могли казати.

— Фаћејев! Спреми ми потпун парадни костим, и ти ћеш поћи; обуци се!

Све се одело у парадну одећу. Ја сам тражио бели прсник и кад сам га добио, погледам, — он већ не беше бео него жут. Свилене вратне мараме, плаве рукавице, — све имаћаху на себи једнолико округле и доста лепе мрље, разних боја, с погледом на боју предмета, на пример: на белим рукавицама беху зеленкасте мрље, на плавкастим — мрље поморанџине боје и тако даље, све од морске влаге.

— Што ти ниси проветравао ове ствари? строго приметих Фаћејеву, — видиш да нема ни једног пара, који се могао да употреби?

— Па то се нарочито тако начинило, одговори он, пренеражен округлом и правилном формом мрља.

— И оковратници су с нарочитим мрљама?

Фаћејев косо погледа на оковратнике.

— Гле, и они у мрљама! рече он, као за себе, — е, баш је чудно!

О рукавицама није вредело ни говорити. Од априла, т. ј. од предгорја Добре Наде, нисмо ни помишљали да их облачимо: на фрегати нису нам ни требале, и ко их је надевао није их после могао скинути.

У десет часова дођоше, најпре опер-банноси, а после и секретари. Мени и К. Н. Н-ту беше наређено да их сретнемо и спроведемо адмиралу. Око фрегате окупило се више од сто јапанских чамаца, с голим становништвом. Прекрасно: ту ти нема никаква шаренила, све одевено у један те исти костим, и то с великим укусом. Ја и Н. очекивасмо код велике крме да ли ће скоро наћи гости, те да видимо јесу ли јапански секретари налик на наше?

Ево их, пењу се и ступају на палубу, један за другим, и стари и млади Јапанци, с једном и са двема сабљама за појасом. На њима црни и сури кафтани, потиоци брижљиво зачешљани, лице и темена глатко избријана, све један према другоме: дуголици и круглолици, мрки и жути, сви избуљили очи, једни са свим глатки, други преко сваке мере рапави. А већ вилице, па зуби!... И све то гура и пење се на палубу... Та има ли краја овоме? Појавише се преводиоци, а за њима и секретари.

— Које су им секретари? Где су? питасмо ми.

— Ето, то су!...

И сав тај свет, то јест свита, сви до једнога, на мах, као по команди, метнуше руке на колена и поклонише се дубоко, и дуго остане у том положају, као да ће да играју чехарду.

— То ли су им секретари?

На палубу изиђоше, гегајући с ноге на ногу, два старца, свакоме по 70 година најмање; они беху ћелави, са седим, ретким косицама, у богатим штофаним сукњама, које су по дну опшивене широком кадифеном пантљиком: на ногама им беле чарапе од хартије и — као у свију других — сламне сандале. Они једва подигоше трепавице на нас и на све што беше унаоколо, и одмах их спустише. Грмну музика — они опет дигоше трепавице и опет их оборише. Затим лагано кренуше за нама, не гледајући у страну. Опер-банноси стадоше у њихову свиту и иђаху за њима. И њима дође ред да хихикају, кад им се ови обраћаху којом речју.

Секретаре најпре доведемо у капетанску кајуту и посадисмо, по јучерашњем договору, на две фотеље. Остали нису смели да седе. Секретари изјавише да желе видети адмирала.

Дремљиво, не гледајући ни на што око себе, спустише се они у адмиралску кајуту. И ту, у знак највећег поштовања, понудимо им на фотеље по један сафијански јастучић, тако, да им ноге не допираху до земље. Шта би почасније? Донеше им чаја и наливке. Они сркнуше чаја, наливку не узеше, рекавши да немају кад и да су дошли само да јаве од стране губернатора, да његово превасходство чека Русе. Они нас замолише да не идемо узастопце за њима, како би они за времена могли да нас предусретну.

— Наши чамци, рекоше они, не иду тако брзо, као ваши.

Баниоси осташе да иду с нама.

9. септембар — дан рођења Његова Императорског Височанства Великога Кнеза Константина Николајевића. Кад смо после молебна поседали у шалупе на катаркама се подигоше заставе и људи потрчаше уз катарке и конопце, чим се руска застава показа на адмиралској катарци. Тек се адмиралска шалупа маче с места, заставе свију нација за тренутак се развише на оба брода и залепршаше се на сунцу. Напоредо с химном Боже царја храни грмну трократно ура. Јапанци, што беху на шалупама, око пет стотина људи, за тренутак се забезекнуше, па онда и сами дадоше маха своједму изненађењу узвиком.

Напред иђаше адмиралски бродић, К. Н. Н-т беше на њему да би на брегу припремио почасну стражу. За њим је ишла шалупа са стражом, па онда — друга с музикантима и служитељима, па шалупа с официрима, и најзад шалупа, у којој беше адмирал са свитом. Позади је пловио бродић у коме беше један официр. Унаоколо се виђаху многе јапанске лађице: једне су ишле напоредо с нашима, друге су их хтеле да обиђу. Путовало се лагано, скоро цео сахат, музика је свирала за све време вожње. На батеријама, пристаништима и хумовима — гомиле обријаних глава и разнобојних, највише плавих долама. Чунови као патке, пливаху унаоколо, али нам не прилажаху близу.

Ми смо радознало гледали величанствене брегове канала, између којих пролажасмо. Ја опет нисам могао да уживам од досаде, гледајући места, где је природа са своје стране учинила све, да би човеку прилике да покаже и своју творачку руку и

направи чуда, и — где човек није учинио ништа. Ето, овај хум, ма како да је зелен и примамљив, ипак му нечега недостаје: на њему би требала да је колонада с вилом, с балконима на све стране, с парком, и стазама које воде кроз долину. А тамо доле, ваљало би удесити силазак мору, на пристаниште, у коме би шиштала пара од пароброда и гомилао се свет. Онда на врху брега требао би да је манастир, с кулама, кубетима и златним крстом, који би из даљине сијао кроз кедрово грање. Овде би требали да стоје магацини, а пред њима бродови са шумом од катарака...

— Шта ли би било да ми узмемо од Јапанаца Нагасаки? рекох ја гласно, обузет маштама. Некоји се насмејаше.

— Они не умеју да се користе, наставих ја; — шта би све могло да буде овде да овим заливом владају други? Гле, каква су то места! Сав источни океан би оживео трговином...

Намеравао сам да развијем мисао о томе, како би се Јапан трговачким путовима везао, кроз Китај и Кореју, са Европом и Сибиром, али се већ приближисмо обали.

— Где је град?

— Па ето, то је, одговорише.

— Зар то свега? Тамо за ртом не види се ништа. Зар само то?

Не могосмо да верујемо очима, гледајући ону тесну гомилу зелених, неугледних, једноспратних кућица. Лево, где сам ја мислио да је град, није било ничега: пуста обала, малени засеоци и оделите, свакојако рибарске колибе. На ртовима, који затварају канал, све батерија до батерије, па онда неке ниске и дугачке куће, налик на касарне. Обалама журе неугледне, велике лађе. И све је затворено и покривено: и куће, и лађе, и улице, а међутим свет, коме не би сметало да се мало покрије, иде сасвим непокривен.

Начитао сам се о насељености јапанских градова, а сад нисам могао појмити, где би се ту сместило шесет хиљада становника, како вели, чини ми се, Тунберг?

— Колико је становника у Нагасаки? запитам ја једном Баба-Городзајмона, разуме се, преко тумача. Он понови питање на јапанском језику и погледа на другог банноса, овај на трећега, овај на ондер-банноса, а ондер-баннос на тумача. Тако питање и поглед дођоше опет до Бабе, али без одговора.

— Понекад буде мање, а понекад више, рече најзад Садагора.

Ето вам одговора! Они се свега боје: све им је забрањено; чак што слажу у шали — и то је невоља. Запитам једанпут:

— Како зовете Шогуна?

— Не знамо, одговорише ми. У осталом, име владарево је за њих скоро тајна, или га бар они, из превеликог поштовања не изговарају; по смрти дају му друго име. У њих, у опште, влада обичај да мењају имена по неколико пута у животу, у разним епохама, например при женидби и томе сличним приликама.

Ми се све више и више приближавасмо граду. Свуда, на висовима, по обалама, и на лађама, гомиле људи. Ево нам и холандске факторије. Неколико Холанђана седе на балкону. Мени се учини, да се један од њих поклонио нама, кад стигосмо и поравнасмо се с њима. Наше предње шалупе се већ и зауставише, а адмиралски бродић, на коме бејах и ја, још се држао на веслима, очекујући, да тамо, на обали, све дође у свој ред.

Обала! Обала! Једва, најпосле, да и ми станемо на јапанску земљу. Изађосмо на камените пристаниште. Та обала не беше баш тако занимљива: могли смо и да не излазимо.

На пристаниште воде доста високе степенице од неуглађена камена. Обалска улица беше добро набијена песком: она је пре — широка шијаца. На кућама су завесе од плаве и беле материје. Стража беше постројена у два реда с десне стране. Позади се тискао у гомилама народ, неугледан, ружан и го. Видело се да су на обалу пустили мало света: остали гледаху с кровова, иза завеса, направивши у њима отворе, — са тераса, с висова, одасвуда. У гомили се вртио некакав старчић, зла лика и доше одевен. Он је савлађивао свет, није му давао напред, при чему се, осим убедљивих речи, поприлично служио дугачком мотком, коју држаше у рукама.

Чим је адмирал ступио на обалу музика засвира поздрав и официри салутираше. Али где је ту сусрет и ко прима? Да ово није комендија да нас дочекају сами преводиоци? Наредише да се извиди и испита.

Тумачи се узнемирише и потрчаше, а ми се забависмо осматрањем носила, или „норимона“, како се у Јапану вели, који нас, по уговору, очекиваху на обали. Беше их дванаест.

или нешто више, по броју официра. Држим да су их покупили из целога народа. Та носила замењују у Јапану наше фијакере.

Носила су доста лепа на изглед, обложена разним материјама, украшена знацима и кићанкама. Али се у њима није дало седети: ноге или главу ниси имао куда да денеш. Да нису за мучење какво удешени ови екипажи? падне ти на ум кад их погледаш. Полунаги посачи носе норимоне о плећима, на дебелим моткама. Све је то врло незгодно: није као у Китају. У Хонконгу носили су ме на угодним носилима, у којима седиш као у фотељи. Осим носила било је, веле, и коња. Ја их нисам опазио, нити знам за што би били. У оној галами, у осталом, ни слона не бих опазио. Неки од наших људи покушаше да уђу у ове кавези, т. ј. носила, али одмах искочише и пођоше пешке.

Најпосле дође неки старац с дремљивим очима, добро одевен; за њим иде свита. Он стаде као укопан пред нама и гледаше нас лењо. Не знам да ли овде тим апатичним погледом не исказују неку свечаност; али с почетка, док се не навикнеш, не можеш се уздржати од смеха, гледајући те фигуре у сукњама, с перчинићима и голим коленима.

Ја сам стајао позади, у адмираловој свити, на дну наше колоне. Од једанпут се тамо напред зачу команда: марш напред! Музика груну и цео одред крену се напред. Зачуше се одмерени кораци матроза, који маршираху. Једно сто хвати кретасмо се тако по песковитој обали, па се стадосмо пењати на друге камените степенице. С стране, на један хват растојања један до другога стоје Јапанци... Да им то нису војници? Гле, као да их је неко бирао: све мањи од мањега, на главама им малене лаковане капице, у свију сањиве очи. Они стајаху, забацивши труп назад, пете им беху растављене, колена нагнута напред. На раменима им беху, чини ми се, пушке; управо сумњам да су биле пушке, јер су се од њих виделе само футроле, те може бити, да су ове могле бити и празне, без пушака. Овде у опште може бити све, што не бива у другим крајевима.

Ми још бесмо доле, а спровод се вијугао као змија по степеницама, бајонети блистаху на сунцу, музика је измицала напред и свирала све слабије и слабије. Зачу се команда: лево крило напред! и колона се збила као змија у колут, затим

се опет развукла и кренула десно: музика се једва чула, као да је ушла под сводове, и на један мах престаде.

Над нашим главама плаво, чудно небо, у даљини — тераса брегова, унаоколо чудна улица, с кућама и светом, који не личи на наш.

И ми кренусмо за колоном десно, прођосмо врата и нађосмо се у чистом, патосаном дворишту, пред широким, древним улазом без врата.

Пре свега пада у очи необична чистоћа дворишта, древних степеница, па и самих Јапанаца. У томе им ваља признати. У њих је све чисто и спретно, како на лицу, тако и у оделу. Зар може бити онако густа коса без задаха, и онако широка хаљина без мрља? Да, свега тога овде нема. Не говорим то само за чиновнике, који су спретно и укусно одевени: погледај сиромаха, видиш га нага, или у одрпаној одећи, али не видиш мрља од прљавштине. Међутим, у Китајаца, шта све не претрпиш, кад стојиш у гомили! Шта значи тамо један задах од дрвене обуће, или дах од белога лука, од којега би ваљада мушица у лету пресвисла! У Јапанаца нема задаха. Погледаш главу: кроз косу провирује обријана, али чиста лубања: голе руке се дубоко виде у широку рукаву: оне су преплануле од сунца, али ипак чисте. Манири су им пристојни; у опхођењу су учтиви, — једном речи: људи од реда, само не вреди с њима радити: одуговлаче ствари, варају, па тек онда откажу. Жао би ти било да их бијеш. Они су у себе завели такав поредак, да баш и кад би хтели да не откажу, или да учине нешто тако, чега пре није било, па ма оно било и добро, ипак га не могу учинити добровољно. Например: пре двеста година и нешто јаче решили су они да су Европљани штетни, и да с њима не треба имати никаква посла, и сад сами не могу да измене своје решење. А већ, по себи се разуме, да су се за то време убедили, особито у ново доба, да, кад би пустили иностранце, онда би се од њих многоме научили: живели би боље, знали би о свему више, били би јачи и богатији.

Влада то зна, али се по старој памети боји, да хришћанска вера не буде штетна по њихове законе и власти. Па и кад би она нашла сад да је то будалаштина, и да је неопходно зближење са странцима, — како да започне и ко да учини такав предлог? Чланови врховног савета? — Сиогун ће им заповедити да распоре себи трбух. Сиогун? — Врховни савет би му

предложио да уступи своје место другоме. Микадо не би предложио такво што, а ако би и хтео, онда му Сиогун не би сашио нову хаљину и два дана узастопце морао би да једе из истог посуђа.

Познато је, да тај Микадо (садашњи, законити господар, којега су Сиогуни, или намесници — узурпатори, одстранили од власти) не може два пут обући једну хаљину, ни два пут јести из једног истог посуђа. Све се то мења сваки дан, и Сиогун акуратно чини поповке, само простије и појевтиније.

Јапанци су тако лепо удесили своју унутрашњу управу, да Савет ништа не може учинити без Сиогуна, Сиогун без Савета, а обојица без феудалних кнезова. И тај систем се држи и држаће се на својим вештачким основима све дотле, докле им не помогну у обарању те системе... Американци... или бар... ми!

А за сад се они још боје и саме помисли, да погледају на свет божји испод тога поклопца, којим су се тако покрили. Како су преплашени и огорчени изненадном појавом нашом на њиховим обалама! Четири велика брода, огромни топови, мноштво људи и чврст, до сад нечувен, тон у предлозима, самосталност у поступцима! На што је то налик?

Како су се устумарали кад их замолисмо да уклоне подаље стражарне лађе од наших бродова; кад посласмо један брод у Китај, а други на север, и то све без одобрења губернатора, који је навикао да се никакав брод не заљуљушка у јапанским водама без његова знања, нити да каква европска шалупа мине крај пристаништа! Сад се њима хладно објављује шта се хоће, а шта неће. Они науме да се успротиве, понекад и проговоре старинским начином, траже, а већ очима моле да им не откажемо, те да сами не добију одозго што горе. Свака наша погрешка њима се рачуна у погрешку. Сазнав, да ће наш брод сутра на море, они полете губернатору, и хитају да нам донесу дозволу. Ми ударимо у смех. Они онда изјављују да ће пуцати с бастиона чим опазе брод на мору, и тиме нам даду на знање да и у њих има топова, који чак пале. — Пуцајте, велимо им ми, с осмејком. Моле нас да пловимо далеко по пристаништу, — ми ништа не одговарамо, него једемо. А губернатор још једнако диже нос: чини питања, настојава, па онда спушта глас и уступа.

Није давно било кад су Јапанци сарказмом одговорили на савет холандскога краља: да отворе врата Европљанима. Наво-

дили су му за пример Китајце, рекавши, како су ови пуштали Европљане само у једно пристаниште, и да је из тога после изашло: открића пет пристаништа, трговачки уговори и слобода пристаништа и т. д. „Све се то не би десило Китајцима, — одговорише Јапанци — да нису пуштали ни једно пристаниште.“

А сад? Сад странци куцају и у њихова заветна врата, са двеју страна. И њима је дошло на ред да практички решавају питање: пустити или не пустити Европљане, а то је за Јапанце све једно, што и бити или не бити. Ако их пусте — гости ће донети своју веру, своје идеје, обичаје, уставе, еспапе и пороке. Ако их не пусте — зна се шта долази: ето и сад имају четири брода, а може их доћи и десет, и све с великим топовима. А сами немају, не само великих топова, него ни лафета. Истина имају пушке с фитиљима, сабље, чак и по две за појасом у свакога, и при том одличне.... али шта да урадиш с тим играчкама?

Пустити или не пустити — није тешко рећи. Пустити — сад је њима тако тихо, мирно и добро и јести и спавати! А не пустити... гости ће сами доћи, и то тако, да губернатор неће имати кад ни дозволу да им пошље! А губернатор сам не сме решити ствар. Он ће послати да пита врховни савет, савет ће питати Сиогуна, Сиогун — Микада. А овај непосредни рођак неба, брат сунца, или рођак месеца, могао би решити ствар; али он седи са својих дванаест жена и неколико стотина њихових помоћница, па гради стихове, игра и једе сваки дан из нова посуђа. Губернатору ће рећи да, на сваки начин, уништи странце или бар нипошто да их не пушта на Једо. Губернатор би волео да смо ми обишли Нагасаки и дошли право на Једо: он је одслужио своју годину, предао дужност другоме, који долази на смену, па би и сам кренуо у Једо кући, породици, коју тамо држи влада као таоца, или јемца, да овај не би направио какву глупост на граници. А док смо овде ми, он се не може кренути, па ма и дошао други губернатор. И тај губернатор је већ покушао да испрати госте, али ови не иду; чим он громко проговори, или одбије молбу, не пошље свеже провизије, не допусти шетњу на шалупама, гости му припрете да ће ићи у Једо; ако не пошље по њихову чиновнике — кажу му да ће их сами потражити у Нагасаки, и ови јадници одмах иду. „Нека сте проклети“! помисли он у себи, а тако помисле и његови чиновници; само тумач Кичибе ништа не мисли: њему је све једно

да ли ће узети Јапан, или не, он се и даље осмехује, показује свој кадвир на уснама и х и х и к а и пред губернатором и пред нама.

Шта да им чинимо? Пустити их, не смемо, а не пустити — није мудро. Они ће ударити у лукавство и рећи: појели смо све свиње у Нагасаки, још мало па ће нестати свеже провизије; продају нам једну патку за талир, мислећи да нам тиме досаде. Како да поступимо? Хоћемо ли с висока, као пређе, или — како траже време и прилике? Они су у недоумици, пробају и једно и друго. Виде, да их њихова затвореност и повученост, у којој су тражили себи спаса, није ничему научила, већ само обуставила њихов раст. Та система државног живота као школска интрига, у тренутку пада кад се појави учитељ. Они су усамљени, без потпоре; њима не остаје ништа друго, него да ударе у сузе и да кажу: „ми смо погрешили, као деца“! и као деца да се предају под надзор и старање старијима.

А ко ће бити тај старији? Ту су лукави, али вредни Америчани, ту су Руси. Руски штик, и ако још миран, те као гост не врећа, ипак се заблистао у зрацима јапанскога сунца, и на јапанској обали већ је одјекнуло н а п р е д! Avis au Japon!

Ако не нама, онда Америчанима, ако ли не Америчанима, онда онима који за њима иду, — у скоро ће бити додељено да опет улију у жиле Јапана те здраве сокове, које је он самоубилачки испустио, заједно са својом крвљу, и остарео у немоћи и мраку жалоснога детињства својега.

Поменуо сам неколико пута о р а з р е з и в а њ у т р б у х а. Сад је тај обичај, чини ми се, ређи. По нашем доласку, кад се влада уверила, да ће и она сама, а не само поданици, морати да измени много штошта у земљи, — ово парање трбуха биће све ређе. А сад да наведем шта вели о томе обичају мој научни извор, из којега сам навео неколико места у почетку овога писма.

„Којим се начином исто отправља, и како се себи утроба пори? Овим: искупљају своје родитеље и с њима иду у пагоде, на сред пагоде простиру ћилиме, на пете седају и падају, при опроштају једу изкдивително и сладко, а пију много. И кад се већ пир оконча, онај, који треба да умре, устаје и разрезује се унакрст, тако да сва внутрењаја на поље исходи. Храбрији пак по таковом дејству, и грло себи пререзују. Мислим, да разних образаца, како ваља себи чрево распорити, међу њима више до петдесет восходи“...

(Наставиће се)

ИНТЕРВЕНЦИЈА У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ

С ОБЗИРОМ НА ТУРСКУ

(НАСТАВАК)

Ратоборног цара наследио је умерени и мирољубиви Александар II. Жељан да спасе земљу из опасности у коју је навео његов претходник, пристао је радо на предлог Аустрије, која се на основу свог неутралног држања за време рата, понуди да посредује међу ратним странама. Готовост, којом је цар прихватио учињене му предлоге мира, побудила је сумњу код савезника о његовој искрености. Али у ствари његов је пристанак био нужна последица околности, с тога је остајало да се споразумеју само о месту где ће преговори бити вођени.

Престоница Француске била је једногласно од свих заинтересованих примљена за ту цељ и 25. фебруара 1856. године конгрес је држао прву своју седницу у министарству иностраних дела под председништвом грофа Валевског. На њему су присуствовали сем изасланика пет сила потписница лондонског протокола од 1841. и пуномоћници Турске и Сардиније, због учешћа ове у рату. У седницама, држаним од 25. фебруара до 31. марта, дошло се до закључака који су формулисани у тако званом париском уговору од исте године. Између 34 члана који су потписали дотични уговор били су и Али и Мехмед Џемил, Портини повереници. Овим настаје нов обрт у односима међу европским државама, и Турска први пут узима учешће у зборовима у којима се имају решавати питања од европскога интереса.

Парискп конгрес. — Париским конгресом је освештана нова ера у односима међународнога значаја. У њему је за први

пут допуштено Турској, која је дотле из верских разлога била искључена, да узме учешћа у акту од тако великог значаја. Не само то но њим је још предвиђено и то да ће она у будуће, као члан европскога концерта уживати све благодети скопчане с тим по јавном европском праву. Затим по истом члану тог уговора „Њихова се величанства обвезују, да сваки са своје стране поштује независност и интегритет отоманскога царства, гарантују стриктно одржавање те обвезе, и да ће сходно томе сматрати сваки чин којим би се она вређала као питање од општега интереса.“

Дакле, по овоме све што би се у будуће односило на Турску, имало би да се реши по заједничком нахођењу свих потписника уговора. Потписници констатују високу вредност саопштеног им фермана, којим је Порта својевољно давала извесна права својим поданицима и побољшавала стање свију њих без разлике вере и народности. Алинеом другом § 9. они се одричу у сваком случају да се мешају било колективно било појединце у односе Турске са њеним поданицима, у унутрашњу администрацију њена царства. Питање о затварању дарданелског мореуза било је ревидирано и регулисано заједничким пристанком. Црно Море проглашено је, на штету Русије, за неутрално. Правила бечког конгреса о пловидби река које пролазе кроз више или деле две или више државе примењена су и на Дунав и његова ушћа. Бесарабију одузеше од Русије и придружише је подунавским кнежевинама, којима су сачувана сва права и имунитети које су оне дотле уживале и огарантована су иста од потписника уговора под портиним сизеренством. „Висока Порта — каже 23. члан тога уговора — обвезује се да остави реченим кнежевинама независну и народну администрацију, као и потпуну слободу вере, законодавства, трговине и пловидбе“. Било им је допуштено да одржавају народну војску ради одржања унутрашње безбедности и одбране границе.

Такође су за Србију сва права и привилегије, које је она била добила разним царским ферманима стављена под гаранцију сила уговорница. Осигурана јој је била самостална администрација и отклоњена свака оружана интервенција. „Кнежевина Србија — каже члан 28. — остаће и даље под сизеренитетом Високе Порте сагласно ферманима који јој утврђују њена права и имунитете, која ће у будуће стајати под колективном гаран-

цијом сила потписница. Према томе ће именована кнежевина сачувати своју самосталну народну администрацију као и потпуну слободу вере, законодавства, трговине и пловидбе. „Право Високе Порте на гарнизоне — додаје 29. члан — остаје и даље како се затекло уређено ранијим погодбама. Ни једна оружана интервенција неће се предузимати у Србији без претходне сагласности сила уговорница.

После оваких сјајних добити, Турска је могла да честита себи. Поред тога, рекосмо, уговарајуће су стране обећале да се уздржавају од сваког поступка, којим би се наносила повреда турским интересима и да се одричу сваке интервенције у њој. Али, као што ћемо видети, ова су обећања, нарочито последње, остала илузорна, пошто место да се силе одрекну сваке интервенције, као што је било речено у чл. 9., оне су је примиле као правило, наређењем члана 7. да сваки факат којим се наноси повреда на њене интересе буде сматран као питање општег интереса.

Према томе, речи турског официра, опијеног однесеном победом над Русима помоћу Енглеске, Француске и Сардиније: „да има два начина којима се хвата зажарени угаљ: један ће га глупак ухватити прстима и он ће се изгорети, док ће се паметан човек послужити машицама. Силе савезнице биле су машице којима смо ми ухватили Русију" у толико су истините, у колико је тај паметан човек — Турска — умела да се послужи својом памећу и да испуни са своје стране, обвезе, које је она примила на се према потписницама. Служити се машицама, и ако изгледа проста није и лака ствар, и у томе је потребна вештина. Стезати њима ухваћени жар одвише или недовољно, значи лићи ватру с одака где је она била безопасна и испустити је себи у крило. У осталом из даљег развитка догађаја видећемо да Турска није умела ни тим најпростијим а корисним оруђем да се послужи.

Сем незнатне интервенције коју је изазвало уједињење подунавских кнежевина, под именом Румуније, збили су се у Турској озбиљнији догађаји из којих је она могла осетити терет који је пало на њу од европскога концерта.

У јуну 1860. године musломанске популације Либана предузеле су општу сечу над хришћанским становништвом. Уздржавање турске власти да помогне хришћанима, било што није била довољно моћна, било што је и сама била учесник, толико

је охрабрило муслумане, да су над хришћанима извршили страшна варварства да се цела Европа згрозила од тога. Француска се понудила да својим трупама одбрани хришћане од нових напада и да освети срамоту нанесену части међународнога права.

На париској конференцији од 3. августа исте године, нарочито за то сазваној било је решено: да Француска пошље један одред од 6.000 људи, који је имао да поврати ред у року од 6 месеци. Међународној комисији установљеној у Бајруту било је наређено да по могућству стане на пут неделима и да их ублажава. Присуство француских трупа допринело је да се нереди угуше. И док су француски војници успостављали мир одбијајући побуњенике, комисија је са своје стране вршила савесно поверени јој посао. Најзад јуна 1861. г., после дугих преговора, било је решено, да над Либаном управља хришћанин гувернер пореклом странац, кога ће постављати Султан на три године с пристанком осталих сила. Сирија је по томе била подељена у два пашалука са седиштима у Дамаску и Бајруту. Петога јуна те године, пошто је мир био потпуно повраћен, француске су трупе, које су се биле задржале још три месеца преко првога рока, напустиле територију. Тако је Сирија била пета покрајина турске империје, чија је администрација била регулисана мешањем сила потписница париског уговора.

Али није још Турска била дахнула душом од немира у Сирији кад су нови нереди, нове неприлике избиле у Европи, у кнежевини Србији. Србија, чија је администрација, повластице и имунитети били потврђени и гарантовани од сила, морала је трпети турске гарнизоне у неким од својих тврђава. Од тога није ни сама престоница била ослобођена. Мали број турскога становништва, које је иначе већином пре тога напустило земљу да се настани у покрајинама чисто турским, био се задржао у градовима где су били турски гарнизони као и у самој престоници. По тим варошима било је двојакога становништва које се разликовало по пореклу, по језику и по вери, од којих је свако имало своју засебну судску и административну власт. Они су се и даље мрзели и гложили.

Турци, držeћи да су још српски господари, вребали су згодан моменат да испоље своју мржњу. Народна Скупштина од 18. августа 1861. раздражила је још више београдске Турке и Порту. У кнежеву говору пред скупштином, у обећању ње-

гову да ће му једина брига бити да сачува и да појача народу његова стечена права, Порта је гледала наговештење рата. С тога су са свих страна турске трупе надолазиле на српску границу. Црна Гора је већ ратовала и с нестрпљењем је очекивала да јој помогну и браћа из кнежевине. Босна и Херцеговина, у којима је пламтио устанак, надале су се да ће ускоро бити ослобођене. У пркос непријатељском држању Високе Порте, припрема и нагомилавања њене војске на граници, кнез Михаило, свестан своје снаге, покушавао је свим средствима да одржи народ. Београдски Турци, охрабрени тиме, узимали су све више изазивачко држање. С једне и с друге стране духови су били толико раздражени да се очекивао најмањи повод па да почне непријатељство. Најзад се и то догоди. 3. јуна 1862. г. у недељу по подне, кад су сви Срби били изишли у шетњу, изван вароши, турски се низами позавадише с једним дечком на чесми, кога и убише. Преводилац српске полиције, праћен од комесара и од два жандарма, пришао је стану турске полиције и пребацио им за њихово држање. Место сваког другог одговора из турских караула почели су пуцати на њих; убили су драгомана и ранили једнога жандарма. Овај инцидент био је довољан да запали разјарене духове, да одмах отпочне бој, који је трајао, у пркос пљуску и олуји, целе ноћи. Сутрадан у јутру, посредовањем страних консула, непријатељства су привремено престала; али су 5. истога месеца она настављена са још више огорчења. Још у зору тога дана консули и српски министар председник били су готови да уђу у град и да отпочну коначне преговоре са турским командантом града, кад се изненада распростре по вароши глас да Турци излазе из града и мало за тим летеле су већ гранате турских топова по кућама и двориштима, преко глава српскога становништва. После овога требало је оставити се сваког преговарања и силу силом одбити.

На рику топова и на вест да Турци бомбардују престоницу, сишло је у размаку од 2—3 сахата неколико хиљада сељака из најближих села. Стање је Турака било критично. Сељаци, који су некад будом у руци извојевали слободу, гледали су у томе чину да им је понова угрожена њихова мучна тековина. С тога су они непрестанце придолазили у варош. Не зна се шта би било од оних 5—6000 Турака, затворених у граду,

да нису страни консули, с опасношћу свога живота, стали посред једних и других, и да није кнез Михаило био издао строго наређење, да ће наредити да се стреља сваки Србин, који се буде усудио да пуца без његова наређења. Консули су одмах известили посланике својих влада у Цариграду и канлиџиском конференцијом, од 22. јула, решено је најзад питање њиховом интервенцијом. Решење конференције није било по вољи београдским Турцима, а још мање Србима, који су имали и даље стрепети за свој живот, све докле су Турци били у граду. Али су ипак морали да се покоре вољи заступника сила и да причекају згоднији моменат, који није задоцнио. Године 1866. Немачка је објављивала рат Аустрији. Острво Крит, после повише узалудних покушаја, користило се приликом да се поново побуни против свога суверена. Турска остављена од Аустрије, побеђене код Садове, која је била најжешћи савезник Портин против кнежевине, пошто је хтела да јој руке буду разрешене у Криту, дошла је до убеђења, да је паметније задовољити захтеве српске владе. Стога је она после дужих маневара повукла своје гарнизоне из појединих градова (а с њима је отишло и оно нешто Турака што је било преостало), предала је поред осталих и београдски град, с погодбом, да се и даље, у знак њеног суверенитета, вије на њему турска застава. И тиме је скинуто с дневнога реда питање, које је било од велике важности по даљи развитак државног живота малене Србије.

Краљица острва у Архипелагу, острво Крит, пошто је узалудно 1830. год. покушало с оружјем у руци, да се сједини с Грчком, пошто се побунило 1840. г., за време турско-мисирскога конфликта, пошто је 1863. год. за време доласка краља Ђорђа на грчки престо, развило устанички барјак и 1866. г., користећи се немирима, који су владали у Европи, услед немачко-аустријског рата, дало је поново европским владама прилично посла. Побуњеници, морално потпомогнути и од Грчке, тражили су у самом почетку потпуну независност острва, или дозволу да се сједини с Грчком. На то им је Турска обећала административне и друге реформе, али је то све остало без резултата. Европска политика, која је у почетку изгледала да нема никаква интереса, постала је 1867. г. много повољнија по Крићане, услед политичког зближавања Русије и Француске. „Уступите Грцима — говораше гроф Горчаков Порти — ово острво, које нећете моћи сачувати... Немојте се двоумити, примите

овај предлог, јер сваком капи крви, коју ћете пролити, ископаваће се огромна провалија, коју нећете никад бити у стању да наспете". Оваки савет, разуме се, није се допао Турској. Она потпомогнута од Енглеске, одговараше: да би се постигло оцепљење Крита, биће потребан други наварински пораз: другим речима, да то нисте спремни, пошто немате трећега — Енглеску. Овај одговор није убио наду побуњеницима. Они, пошто укрцаше своје жене, децу и старце за Пиреј, послаше представницима Великих Сила манифест, којим изјављиваху своју јаку жељу, да се сједине с Грчком. На кораке Портине, да она реши питање сама, у договору са критским представницима, бунтовници одговорише прокламацијом уједињења острва с Грчком. Једини излаз за Турску бејаше, да огњем и мачем поврати побуњенике у послушност. Стога, све што им је допало шака, било је поклано: жене, деца, старци, ништа нису поштедели. Руска и француска влада, да би стале на пут непотребном крвопролићу, покушале су да сазову конференцију сила, али њихови су напори остали без резултата, пошто их је Енглеска изиграла. У осталом, француско-немачки рат, који је у том међувремену био објављен, спречио је поменуте владе од извршења њихова плана. Русија, жељна да добије бољег пријатеља за своје планове, напустила је Француску и придружила се Немачкој. Тако је критско питање остало нерешено, и било је одложено и Крићани, остављени на милост и немилост Турске, а и сатрвени, морали су најзад да приме уређење, које им је сам Султан издао и после се њихово стање решавало, или бар им се обећавало, да се изједначе у многоме по правима, са стањем створеним неколико година раније у Сирији.

На конференцији лондонској од 1871. г. Русија, користећи се француском несрећом, и помоћу Немачке, успела је, да се уништи клаузула париског мира, о неутрализацији Црнога Мора. Тиме је она отворила себи врата за најкраћи пут у Цариград. То се није допало Енглеској, али volens nolens морала је прогутати и то.

(Наставиће се)

ПОРОДИЦА ПОЛАЊЕЦКИХ

РОМАН

ХЕНРИКА СЈЕНКИЈЕВИЋА

У 3 КЊИГЕ

ПРЕВОД С ПОЉСКОГА

ДРУГА КЊИГА

(НАСТАВАК)

II

— Шта се мене тиче госпођа Основска и њене послови? — говорио је у себи Завиловски идући сутрадан госпођи Броничовој. — Ја се не женим њоме, него оном мојом! Што сам се ја онда јуче једерао?

После тога стаде мислити само о том: шта ће рећи госпођа Броничова. И ако га је толико уверавао Основски, и ако се и сам надао да ће цео тај разговор бити само једна форма, коју ваља испунити, и ако га је Линета силно волела, и Броничова била сушто благо од доброте, ипак се наш младић помало бојао. Он обе затече заједно, и већ осмељен јучерањим даном притисну на уста руку Кастелину, која поруменe па рече:

— Ја ћу сад да побегнем!

— Остани, сине, — рече госпођа Броничова.

— Не, ја се бојим и господина и тетке.

Говорећи то трљала је својом златно-жутом косом, као какво размажено маче, о раме госпође Броничове, говорећи непрестано:

— Тето, немој да га увредиш, немој да га увредиш!

Погледа још једном у њега па утече одиста. Од узбуђења и претеране љубави Завиловски је био блед као крпа, а г-ђи Броничовој се овлажише очи од суза.

Она виде да је њему тако нешто застало у грлу, да би му лакше било да плаче него да говори, па му рече:

— Знам зашто сте дошли. Одавно сам ја опазила шта се код вас збива, моја децо.

Завиловски је ичепа за руке и стаде час једну час другу притискати на уста, а она настави:

— Ох, ја сам и сама у животу много осећала, те могу да знам шта су истинити осећаји, да вам баш кажем: ја сам у том специјалиста! Жене живе само срцем, и умеју срце одгонетнути. Знам да ви Линету истински волите, да ви не бисте могли преживети кад она вас не би волела или кад би вас одбила, је ли?

Она упре у њега испитивачки поглед, а он усиљено одговори:

— Зацело, госпођо! Не знам шта би било са мном.

— Ви'те. Ја сам то одмах погодила! — одговори она а лице јој сину. — Ах, мој драги господине, мени је потребно само да погледам: те чисто нећу ни да будем ваш зао дух. Не ја то нећу учинити: не могу то да учиним! Кога бих нашла за њу? Где је човек, који би био ње достојан? У кога би још било онога што она поглавито цени и воли? За онога Коповскога не могу и нећу да је дам, господине. Ви можда њу не знате тако као ја, али је ја не могу дати и не дам је за онога.

И ако је Завиловски био јако узбуђен, ипак му паде јако у очи енергија, којом г-ђа Броничова одбија Коповскога од руке Линетине, као да он проси за Коповскога, а не за себе. А тетка је настављала и даље очигледно уживајући у својим речима и у своме положају:

— Не, о Коповском није могло бити ни речи! Једино ћете ви да усрећите Линету. Само ћете ви моћи да јој дате оно што њој треба. Јуче сам већ знала: да ћете ви са мном о том проговорити. Целе ноћи ока на око нисам склопила. Немојте се чудити тому! Знате, ту је у питању Линетина срећа, колебала сам се још! Просто сам се бојала овог разговора, јер сам унапред знала, да вам се нећу моћи одупрети, да ћете ме савладати својим осећајима и својим речима, као што сте јуче Линету.

Завиловски ни јуче ни сад није умео бекнути једне једине, но није никако могао да се сети: каква то управо сила лежи у његовој речи, и кад је то имао среће с њом почети нешто. Али госпођа Броничова му није дала да остане дуже на том, него опучи и даље:

— Ви знате шта сам урадила? Оно што бих учинила, кад је нешто врло важно у питању. Синоћ сам се лепо разговарала са Линетом, а јутрос рано хајд на гроб мога мужа. Он лежи ту, у Варшави. (Не знам да ли сам вам говорила, он је последњи од Рури... ах, да, говорила сам!). Ах, драги господине, не знате какво је мени прибежиште тај гроб, и колико сам отуд имала добрих надахнућа!... Кад је требало да се Линета васпита, или да пође куда на пут, или да се новац уложи, који ми је муж оставио, или о предлогу каквог рођака или познаника, ја одмах на гроб! И, хоћете ли ми веровати? Чим некако испадне да или хипотека није добра, или посао не би био као што ваља, или ми се учини да не би требало то и то учинити, или дати, и он отуд, из дубине његовог вечитог покоја тек викне: „Не дај“, и онда нисам давала. И никад нисам због тога рђаво прошла. Ах, драги господине, ви што све осећате и разумете, ви ћете само појмити: колико сам се ја тамо молила од свег срца: „Да ли да дам Линетку или не“.

Ту га дохвати обема рукама за главу и кроз сузе повика:

— А мој Теодор одговори: „Подај!“ Е онда вам је дајем, и још мој благослов уз помоћ.

Сузе угушише даљи говор г-ђе Броничове. Завиловски клекну пред њом, а г-ца Линета, која је била изишла, као наручена тек пуп па на колена поред њега, а г-ђа Броничова рашири руке јецајући:

— Она је твоја! Твоја! Дајем је, даје је и Теодор!

После усташе сви троје. Тетка покрила очи марамом па ни да мрдне, само стаде јаче кашљуцати, и испод ока погледати на ово двоје младих, наједаред се зацену од смеха, па претећи прстима њима двома рече:

— Знам ја шта би ви сад хтели! Хтели бисте да останете сами! Сад имате много што шта да кажете једно другом, је ли?

Изађе. Завиловски одмах зграби руке Кастелкине и гуташе очима њене очи.

После седоше, и они држећи још једнако своје руке у њенима, наслони му главу на раме. То је била као нека песма без речи. Завиловски стаде наслањати главу к њену свежу лицу. Линета склони очи, али он је био и сувише млад и неискусан, сувише плашљив, а уз то је и волео и уважавао, те се не усуди дотаћи се уснама њених усана, него јој само љубио

златно-жуту косу. Па и тако соба, у којој беху, поче му се окретати. После му песта света испред очију, изгуби памет те не знаде где је, шта с њим бива, чуо је само куцање својега сопственога срца, осећао је мирис свилене косе, која је пршила по његовим уснама и учинило му се да је пред њим цео свет.

Али је то био само сан, из којега се ваљало пробудити. После неког времена тетка стаде отварати врата полако, као да би хтела да не изгуби ништа од романа, у којем је одиграла уз припомоћ Теодора њенога, улогу анђела чувара. У побочној соби чуше се гласови господина и госпође Основских, а кроз минут још Кастелка се нађе у наручју своје тетке, а из њих пређе у наручја Анеткина. Основски стежући свом снагом руке Завиловском говораше:

— Каква радост у нашој кући, ах каква радост! Баш смо се овде сви истински заљубили једно у друго, и ја и тетка и Анета, а већ и да не говорим о овој малој.

После се окрете својој жени па рече:

— Знаш ли, Анетка, шта сам јуче рекао г. Игњату: да живе њих двоје, као ја и ти!

Он јој узе руке и стаде страсно обасипати пољупцима. И ако Завиловски готово није знао шта се с њим збива, ипак доби толико присебности да погледа у лице г-ђу Анету, и ова рече весело истржући руке своје из мужевљевих:

— Не! Они ће живети још лепше, јер Кастелка није таква будала као ја, а и г. Завиловски јој неће тако досађивати љубећи јој руке пред светом. Та де, Јосифе, пуштај!

— Нека он само њу воли колико ја тебе, срце моје, деришите моје! — одговори задовољни Јузјо.

Тога дана Завиловски остаде све до вечери код г-ђе Броничове, те никако није ни ишао у канцеларију. Пошто обедоваше, изађоше на колима он, тетка и госпођица Линета, јер је разуме се хтела госпођа Броничова да их прикаже свету. Возање по алеји није испало како ваља, јер удари кратка и плаха киша те их отера. Кад су се вратили господин Основски, намењени, или што га увек Бог дао, донесе пов предлог, који обасу срећом Завиловскога:

— Летњиковац нам неће умаћи — рече — а овде смо и онако као у селу, а кад смо дотерали ту до краја јуна, можемо остати још који дан. Пре одласка нек ова два заљубљена измењају прстење, а ја и Анетка да се постарамо за прстенско

вече. Је ли тако, тето? Видим да они немају ништа против тога, а Игњату ће бити особито пријатно да ту буду и његови пријатељи: Полањецки и Бигјелови. Истина код ових последњих нисмо били, али шта то мари! Сутра ћемо их походити и све ће се поправити. Је ли, Игњате? Је ли тето?

Али је јасно, да је Игњат био у седмом небу, а што се тиче тетке, она до душе није знала шта ће на то рећи њен Теодор, и стаде се колебати. Али је могла још и Теодора питати, а после она се сетила како је он одговорио јасно и гласно оно „Подај!“ да се могло не сумњати у његово расположење, те она најзад пристаде на све.

После обеда ето и Коповскога, који је био готово свакодневни гост, и показа се да у целој овој вили он беше једино лице, које се није обрадовало осећајима и заручењу ових двоје младих. На лицу му се за неко време огледала пренераженост, а најзад рече:

— А мени никад не би ни на сан дошло да ће госпођица Линета поћи за господина Игњата?

Основски ћушну лактом Завиловскога, кресну му оком, а полако рече:

— Види само! Јуче сам ти рекао да он облеће око Кастелке.

Доцкан у ноћ Завиловски изађе из виле Основских. Кад је дошао кући ипак није сео да пише стихове, и ако му је заиста било до њих, јер је осећао да нека харфа сама собом бруји, него седе за кореспонденцију и рачуне канцеларијске, које данас није могао радити.

У контоару су сви били веома усхићени тиме, и то толико да је Бигјел говорио, кад је враћао посету Основских г-ђи Броничовој:

— Ви сами знате колико вреде стихови господина Завиловскога, али можда не знате како је то радан човек. Ја то због тога говорим што је то код нас ретка ствар. Оног дана кад је био цео дан код вас, те није могао бити у контоару, он лепо нареди момку те му у вече пренесу књиге и све што му је требало па изради оно што је његово. Човеку је мило да помисли да с таквим човеком има посла, јер је то човек у кога се можете поуздати.

Али се поштовани друг из фирме Бигјел и Полањецки веома зачуди кад виде да тако велика похвала из његових

уста није постигла никакав утисак, а госпођа Броничова још, у место да се обрадује, рече:

— Али надамо се да ће се у будуће господин Завиловски моћи одати послу, који много више одговара његову положају и способностима.

Обострани утисак, који су понеле ове две породице једна од друге био је неко туђење међусобно. Додуше Бигјеловима се допала госпођица Линета, али он у повратку шапуташе жени: „Како ови овде угодно живе!“ Њему се учинило да је дух, који влада у овом дому: непрестано светковање и нерад, ну није имао дара да своје мисли изразитије искаже.

А по њихову одласку госпођа Броничова рече Кастелки:

— Зацело, зацело!... То мора да су неки људи од укуса!... Да!... Неко савршенство!... Да!... Зацело.

И некако и не доврши баш што је хтела рећи, али и Линета мора бити разумела, те одговори:

— Али то нису његови рођаци.

На неколико дана доцније јавише се и рођаци. Завиловски, који дотле, у пркос очекивању г-ђе Броничеве, још никако не оде да се извини старом Завиловском, доби од њега ово писмо:

(Наставиће се)

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Једна хигијенска екскурзија. Белешке са путовања кроз Аустро-Угарску у Августу и Септембру месецу 1903. године. Написао Dr Алекса М. Стојковић, физикус округа ужичког. Београд. 1904. Штампарија Доситија Обрадовића. Стр. 128. Цена 1,50 дин.

Писац је, као што у своме предговору вели, имао прилике да види и забележи прво у угарској бањи Мехадији, затим на путовању кроз Угарску, преко Беча, кроз Штајерску и приморје, делом у Хрватској и Славонији, колико су дотична места и бање коракнуле напред у погледу неких главнијих погодаба јавне хигијене. „Сем тога ушли су уз те белешке овде-онде и некоји податци од опште практично-хигијенске вредности, делом из историје хигијене, који се односе на друге народе и места, а местимице су чињена поређења и са нашим приликама.“

На овој хигијенској екскурзији пропутовао је писац бање: Мехадију, Бузијаш, Пишћен, Теплиц, Рођич, Абацију, Липик и градове: Арад, Темишвар, Велику Кикинду, Пешту, Беч, Грац, Трст и Загреб. За релативно кратко време од два месеца писац је свршио своју хигијенску екскурзију у седам бања и осам градова, међу којима су и два града највећа у суседној држави. Према краткоћи времена сразмерно су кратке и хигијенске белешке. По више се не може ни тражити од путописа ове врсте, написаног узгред за време лечења у бањама. Најдуже се писац задржао у Мехадији. С тога је опис ове бање најопширнији и заузима скоро трећину књиге; друге две трећине садрже хигијенска посматрања осталих бања и поменутих градова.

У своме путопису писац је изнео поједине корисније ствари из јавне хигијене, као о пијаћој води, минералним водама, о тржиштима људских намирница, канализацији, калдрми и т. д. Нарочито је лепо и популарно написано о пијаћој води, њеним физичким и хемиским особинама, о утицају њену на здравље становништва, о снабдевању градова добром пијаћом водом, о водоводима и т. д. С тога овај путопис добија много већу вредност и биће од користи не само за поједине читаоце, већ и за поједине органе општинске и државне власти.

Једино би се могло писцу замерити што пролазећи кроз нека словенска и српска места, није споменуо и народна имена тих места већ само страна, као на пр. Ројич — Роготан, Абацијa — Опатија и др.

Dr. Ник.

Милорад М. Петровић.

Sag mir das Wort, das so oft ich gehört,
Sing' mir das Lied, das dereinst mich betört.

Држим, да ће та два стиха најбоље карактеризирати појезију Милорада Петровића, и ако има доста разлике у њихову основном тону. Ти стихови говоре о неким прошлим сетним успоменама, о прошлим данима пуним среће и блаженства, о данима, који се неће никада повратити. Ту превлађује слатки јесењи штимунг, код Петровића весели, ведри дани меког, топлог пролећа, слатка чежња за животом, за уживањем и ашиковањем; тамо последњи јесењи цветићи озарени мекшним златом јесењег сунца, код Петровића се разлила пуна једра светлост преко свежег смиља, босиља, каравиља и румених ружа.

Код Петровића младост, пролеће, али не оно бурно, бесно пролеће, које ломи, крши грање, од чијег хладног ветра гину нежни пупољци, него пролеће мирно, пуно топле, благе светлости, које доноси кукурек, озимицу, зумбул и љубичицу.

Неколико срећних тренутака пружиле су ми понеке добре песме Милорада Петровића. Кад год сам их прочитао, учинило ми се, као да сам из неке хладне атмосфере ступио у лирско-меку природу, у атмосферу љубави, где сваки цветић, свака гранчица шумори, шапуће само о срећи, о љубави, о слаткој чежњи и слатком чекању. Угодни, свежи мириси смиља, босиља, карамфила, румених ружа, жутих дуња и нежни гласови оне меке природе, мора бити да су стављали у кретање и перце Милорада Петровића, кад је написао оно неколико добрих Сељанчица.

Милорад Петровић је редак српски песник који има срца. То је добра, топла и доста снажна душа, то је темперамент, то је живот богат, чист, то је онај срећан певач, коме је природа даровала леп, сонорап, мек и сладак глас, и томе певачу забранити да не пева, значи заповедити љубичици да не мирише и голубу да не гуче.

Милорад Петровић је сасвим природан човек, здрав, свеж, он је српски сеоски Galantuomo, који хоће да ужива, да ашикује и као несташан лептир да купи медени сок са разних цветића. И томе човеку је ноћ за уживање прекратка, зато крупним гласом довикује ноћи:

„Царуј ноћи, царевала
Триста дана.“

За делијање и ашиковање бира Милорад Петровић најлепше тренутке, бира рану зору, јер:

„У зори је зорли миловање.“

или мирну вечер, кад се бисер оспе планином, кад село заспи мирним, слатким сном. Тада се он прикрада оним сеоским градинама, где га драга чека. И сада настају за њега часови грљења, љубљења, часови слатког стезања, све до зоре. А у зору плаву, када се из слаткога сна буди толико живота, чујемо како капија шкрипне на двору његове драгане, и наш се Милорад кроз росна жита краде своме дому.

Милорад Петровић је сасвим оригиналан песник. Док су други наши песници измишљали песме, док су стварали под утицајем чувених светских песника, он је код нас једини сасвим самосталан песник, оно што се каже индивидуалитет. Он је без литерарних претходника певао песме и мал не све што је написао, биле су нове, свеже, топле, као крв песникова, биле су живот, и то не живот пун плача, несреће и туге, него живот пун љубави, пун чежње, пун среће.

Милорад Петровић је срећан човек. Зато и његова појезија није поникла у дубокој, хладној сени туге и бола, него у јасној, жаркој светлости среће. Он посигурно не познаје великог светског бола. У његовим очима ретко је кад засијала суза бола, зато му је радост увек искрена, зато му је смех увек искрен, раскалашан и јасан као сребро.

* * *

Појезију Милорада Петровића можемо поделити у два одељка. У прву групу спадају песме, које ни најмање не карактеришу самог

песника, у којима се врло мало осећа топло срце песниково. Све је ту само обична игра речи.

Друга група песама карактерише Милорада Петровића као правог песника, и од свију је понајлепша

НОЋ МИРИШЕ....

Ноћ мирише!...
Драга моја, није лако 'ни у ноћи
Самовање. Знаш, не знала,
Друго ћу ти вече доћи,
Ти ме чекај до петала!
Не могу ти 'вако више...
Ноћ мирише!...

Ноћ мирише!...
Драго моје, самоћа ме пуста сатре!
Којекако дан протече,
Али стрепим к'о од ватре,
Кад наступи црно вече.
Не могу ти тако више...
Ноћ мирише!...

Ноћ мирише
Драга чека. У собици жижак светли.
Драги драгој журно ходи.
Запојаше први петли.
Драги драгу дома води.
Самовање?... Никад више!...
Ноћ мирише!...

Читајући ту песму ја сам осећао, да је она заиста израз његова моментаног, страсног штимунга, што је своју најлепшу, најприроднију и најпотпунију боју нашао у метруму. Милорад Петровић је ту песму написао, кад му је срце јаче закуцало, кад му је срце запевало. У тој песми има понешто, што нас изненађује, што нас задобија, чему морамо да се дивимо.

Или колико природе, колико нежних, искрених осећаја, колико угодне топлине има у песми

БИСЕР СЕ ПРОСУ

Бисер се просу планином,
Пламен се осу долином,
Шета драга градином,
Градина миром мирише,
Славуј кроз грање уздише.

Где си ми, душо, до сада?
Топла се уста стопише,
Срце ми пуче од јада,
Градина миром мирише,
Славуј кроз грање уздише.

У зору плаву пред зору,
Капија шкрипну на двору
Месец замаче за гору,
Градина миром мирише,
Славуј кроз грање уздише.

У појезији Милорада Петровића не само да је изражена страсна љубав према жени, него топло његово срце бије јако и за оног сиротана, који се мучи и ради и чека да заруди влат, те да може дати сваком своје, и попу, и кмету, и држави, и господи, а њему што остане. Он је задовољан и са пројом. У песмама те врсте, као што су „Прошла жетва“, Руди... руди... клас“, „Благи дани“, „Орачи“ и „Март... Април... Мај...“ чисто осећам дах снажне сељакове душе и откуцаје врелог сељачког срца.

Но песник не само да има довољно речи за српског сељака, него и за ону црну земљу, која тог сељака хлебом храни, и за оне цветне долине, и за ливаде, где пасу бела стада: његово срце јако бије и за маленим српским сеоцем. Како је са доста живота, са доста љупких и нежних тонова описао

ЗИМЊЕ ЈУТРО НА СЕЛУ

По пучини сивој облаци се гоне
И сузице роне,
Ветрић лаки њиха оголеле гране —
Пусто на све стране!
Стари зељов каткад урликне пл' зене
И репом покрене;
И за трепут све се утиша, умири,
Само ветрић пири...
А у часу Исток заруди, засветли,
Запојаше петли,
Из торова влажних заблејаше стада
И јутро овлада.

Једноставни али истинити су његови звуци у песми

ЗА ИНАТ

Ока на момка
Све на сат.

Пиемо до зоре
За инат:
Кад свану, буре преса'ну!

Загрме песма:
Срби смо,
До зоре буре
Попиемо,
Кад свану, буре преса'ну!

Пиемо без ћефа,
Без воље,
Сад окренимо
На боље,
Све купу на са̑т, за инат.

Да завршим.

Милорад Петровић није испевао ни једне песме пуне трагике, која нашу душу потреса, он није изнео у својим песмама дубоке, нове мисли, философске екскурзије и еротеке пикантерије, али је зато преко његових усана прешло неколико топлих тонова, који нашој души годе, као глас фруле срећног пастира, што се разлеже преко росних пољана.

И форма његових песама је што може бити једноставна, форма народних песама. Њега није могао одушевити ни сонет, којим брилирају многи наши уображени песници. Читајући његове песме ја чисто осећам, да песник пре располаже мелодијом, него речима. У његову уху пре зује, брује неки тонови, који се истом касније кристализују у речи. Зато се многе његове песме одликују угодном мелодиком и слатким звуцима. Његови стихови мени сасвим нехотице прелазе преко усана.

Милорад Петровић је прави народни песник. Понеке његове песме што се одликују особитом срдачношћу и природношћу форме и израза, држим да ће временом постати општим добром српског народа.

Беч, маја 1904. **Павле Лагарић.**

Светислав Стефановић. **Песме оригиналне и преведене.**

Један немачки естетичар споменуо је негде, да имају два пута, који младе песнике воде слави. Једним од тих путева корачају они

богодани песници, који у својим песмама износе сасвим нове мисли, нове светове. То су они срећни људи, што виде појезију и тамо, где туђи поглед обична човека не би никад ништа опазио, то су они чувени богаташи, што готово све своје жуто злато и драго камење даровање нашем јадном и сиромашном животу, то су они чувени ратници, што својим победама раширују царство лепоте.

Они други незнатнији песници не откривију нове светове, него се задовољавају тиме, да опетују неколико старих, вечитих појетичких истина, али те вечите истине они су тако изговорили, те се нама чини, као да смо у њиховим лепим стиховима први пут опазили нежно плаветнило неба и чули слатко и нежно тепање заљубљенег пара. И сва та лепота лежи у силној снази њихових осећаја. Својим дубоким осећајима били су кадри оне већ окамењене песничке форме наново претопити и излити, тако, да су своје унутарње доживљаје могли изразити сасвим новим материјалом. Са новим линијама, новим бојама, новим сликама, новим крупним речима изражавали су оно, што је старо, што је већ више пута опевано. И управо зато, што су они своје унутарње доживљаје изразили тако, нама изгледа све то сасвим ново, свеже, ожарено првом сунчаном зраком, орошено свежом јутарњом росом.

Светислав Стефановић не спада ни у једну групу тих срећних песника. Он није она звезда, што сјаје рођеном светлошћу. У песмама није изнео на светило дана своје унутарње доживљаје. Његове песме није створио живот, него светска литература. То нису *добре песме*, које су кадре управљати човечијом душом, шта више којима се мора покорити и најснажнија душа. Добра песма! То је красан вез од дубоких искрених уздаха. И добрих песама нећемо наћи у књизи Св. Стефановића.

Св. Стефановић је и сувише слаб, незнатан и несимпатичан лирски песник. Он не показује никакве изразите физиогномије. Његове песме нису израз зрелог песника, који је са собом на чисто, који зна шта хоће. У његовим песмама изгледа ми све извештачено, сугерирано. У њима не пружа оно што је сам проживео, него „*er dichtet sich künstlich in die Gefühle hinein, die er nie durchlebt*“.

Св. Стефановићу служи стих као реклама за своју особу. Он не зна како би се прочуо бар у Српству, ако не у целом свету, зато пише песме. Његова појезија сасвим је хладна. Она ме ни најмање не занима, нити ми загрејава душу. Његова појезија нити је наивна, нити национална. Његовој лирици сасвим недостаје индивидуална нота.

Прво. Његове љубавне песме не извиру из срца, те према томе и немају оне боје нити оне угодне топлине, коју тим песмама дарује крв срца правог песника; његова љубавна лирика нема оне нежности, меких сањалачких звукова, нити оног јединственог ароматичног мириса, којим одише љубавна појезија правих песника. То нису песме искрене, дубоке љубави и чежње, јер да је дубока и искрена љубав била једини узрок постанку тих песама, тада би се оне и одликовале неком особитом свежином, истинитошћу, али песник не ствара те песме што заиста жарко љуби, него да постигне неки литерарни циљ.

Још су му слабије песме у којима описује природу, тако на пр. „Јесен“, „Месечина“, „Подне“, „Мајска мелодија“. У тим песмама Св. Стефановић сасвим је јасно показао, да није кадар моментане штимунге у природи опазити, осетити и ухватити, пре но што их нестане; он није кадар за оне разноврсне штимунге погодити прави тон, те према томе ни draж оних штимунга приказати једноставним појетичким бојама.

У место да је у тим песмама изпео сву своју љубав, сву своју чежњу, своју душу, он је сасвим једноставно описао оно, што је видео. Св. Стефановић не посматра природу очима правог песника. У његову погледу не добијају поједини предмети живота, боје, мириса, светлости, душе, него сви су они безбојни мртви, хладни.

Но погрешно је све то и захтевати од Св. Стефановића, јер ко би од врапца могао захтевати да пева као славуј. Ко хоће да опева сјај звездица, лепоту јесењег дана, зорине румени, свете вечери, сребрнасте месечеве светлости, љупког пролећа и мајских мелодија, тај мора доћи на свет као славуј а не као врабац. А Светислав Стефановић је само литерарни врабац.

Св. Стефановић је врло сиромашан песник, пошто није био кадар изнети свој поглед на живот, на свет, нити изразити дубље, отменије мисли, него је изнео само своју голу, празну душу, и зато држим, да ми неће замерити, што се нисам могао дивити његовој празној души.

Беч, априла. **Павле Лагарић.**

БЕЛЕШКЕ[1]

КЊИЖЕВНОСТ

Бајке и приче. — Са задовољством бележимо да је наш сарадник, а познати и признати приповедач наш, Јанко М. Веселиновић, одлучио да све своје многобројне приповетке, растурене по многобројним часописима, листовима и календарима, прикупи и изда у неколико већих књига. Издање својих приповедака поверио је новој књижарници код Вука Ст. Караџића, која већ штампа Јанкове Бајке и приче. Књига ће бити готова за десетак дана, и ми ћемо о њој нарочито проговорити, чим је добијемо, изјављујући у напред жељу да се и техничкој страни овога зборника Јанкових приповедака поклони достојна пажња.

Књиге Српске Књижевне Задруге. — Овогодишње — тринаесто по реду — редовно коло књига Српске Књижевне Задруге у велико се спрема. У њему ће бити ови списи: Приповетке Милована Ђ. Глишића, књига прва; Васкрс државе српске, од Стојана Новаковића, друго прерађено и попуњено издање; Споменица о првоме устанку за ослобођење (под редакцијом Љубомира Ковачевића); Еквиноциј, драмат кнеза Ива Војновића: Избор поучних састава Доситијевих; Песме Војислава Илића и Холандска де Амичиса, у преводу М. Ристића. Неке су од ових књига већ довршене и повезују се, те се можемо надати да ће најдаље до краја октобра задругари Српске Књижевне Задруге добити овогодишње коло Задругиних књига. И избором списа, који се штампају у овоме колу, задругари ће несумњиво бити задовољни.

За отаџбину. — Капетан Андра Милојевић прикупио је и средио податке и написао биографије свих оних војвода, официра и других војничких старешина, који изгибоше у устанцима и ратовима за ослобођење и независност данашње Србије, или помреше од рана добивених у рату или вршећи своје војничке дужности. У овоме новоме поменику наших војника, који носи прикладно име За отаџбину, биће око две стотине биографија, те ће бити врло лепа и потребна допуна

[1] Ко од писаца или издавача жели да му се дело прикаже у овоме листу, међу белешкама или међу рефератима, нека изволи свој спис или своје издање послати уредништву овога листа.

Поменицима М. Ђ. Милићевића. На ову књигу вратићемо се, да нарочито проговоримо о њој, чим буде довршена у штампарији.

Географија Кнежевине Бугарске. — Миливој Ј. Николајевић, који је недавно штампао Општу Географију Балканског Полуострва, штампа сад Географију Кнежевине Бугарске, израђену поглавито с војничкога гледишта и за војничке потребе. Књига ће изнети до 15 табака велике осмине, а биће готова за 15—20 дана.

Војнички Буквар. — Добили смо и осмо издање Војничкога Буквара, што га је саставио и пре десетак година први пут штампао пешад. официр Коста Јокић. Овај је буквар далеко од тога да задовољи све методичке, па и оне најглавније захтеве, које треба да задовољи један буквар, па ма он и војницима био намењен, али, и овакав какав је, он врло лепо служи својој намени, о чему, у осталом, најбоље сведочи и то, што је за релативно кратко време дочекао већ и осмо издање.

На сваки начин наши педагози и методичари, којима, срећом, обилујемо, требало би мало да промисле о овоме Војничком Буквару, и практичним користима, које је он, и овакав какав је, до сада постигао.

Модерна немачка лирска поезија. — Лајпцишки издавач Филип Реклам издао је ове године антологију модерних немачких песника под именом „Moderne deutsche Lyrik", коју је уредио и један литерарно-историски увод написао са биографским белешкама песника Ханс Бенцман. Одмах у почетку каже Бенцман, да ова његова антологија претендује да то буде за свакога човека, па ма којој друштвеној класи он припадао. И због тога се он трудио, да у броју од 165 аутора, који су у овој антологији заступљени, нађу места песници свих друштвених класа немачког народа.

У овој су антологији са по неколико најкарактеристичнијих песама заступљени како они песници, који поезију (као уметност) сматрају за нешто апсолутно за сва времена и за све људе, тако и они, који и уметност (сваке врсте) схватају историски као једну вишу функцију човечијег духа само у даном времену и у извесној друштвеној средини. Због тога се овде поред великог броја индивидуалистичких, идеалистичких и „парнасовских" песама налази и приличан број песама, у којима се не опева „вечито лепо" са разним чисто естетичким и метафизичким мотивима, већ сам живот са свима његовим добрим и рђавим странама. У том смислу у целој овој збирци класичне су и по замисли и по лепоти песме Арно-а Холц-а, који на јединствен начин опева социјалну мизерију, која се јавља као последица модерног капиталистичког развитка.

И поврх тога, што у Бенцмановој антологији нису ничим заступљени неки важнији представници „модерне немачке лирике" — нарочито из ове друге струје, ипак је он као приређивач једног оваквог дела показао и доста савесности и доста спреме и умешности. Ако је поезија виши израз друштвеног и духовног живота једног народа у даноме времену, у шта ми ни мало не сумњамо, онда је Бенцманова „Moderne deutsche Lyrik" једна драгоцена збирка како за оне, који од поезије траже забаве, уживања и личне насладе, тако и за оне, који од ње захтевају наде и утехе.

НАУКА

Најновија историја Немачке. — Лајпцишки историк Карло Лампрехт

штампао је пре неколико недеља другу половину другог тома своје „Целокупне Немачке Историје.“ У овој новој књизи говори Лампрехт о историји најближе немачке прошлости. И ако је он себи за задатак био поставио, да објективно износе материјални и духовни напредак Немачке у минулом столећу, ипак и овај део његове историје, као и ранији, показује, да је Лампрехт не један објективан историски истраживалац до краја, већ више један германски светски политичар.

Но и поред те субјективне т. ј. ненаучне стране Лампрехтова „Немачка Историја“ јесте једно од најзнаменитијих дела те врсте, која су се у Немачкој појавила за неколико последњих десетина година.

Од особитог су интереса философски погледи Лампрехтови на Историју. Економски напредак види он у привредном нагону, у привредној потреби; привредне институције само су спољашњи изрази овога. Напредак привреде, науке и технике само је спољашња манифестација једнога великог узрока развића — ума, који непрестано напред тежи. Поред овога своју последњу књигу завршује он овим знаменитим речима: „Врло је мало и незнатно сазнање појединих људи па чак и највећих државника према елементарном и несвесном делању маса, које се јавља у општем току привредног и друштвеног живота.“

Философија историје. — Dr. phil. Ch. Rappoport штампао је под горњим натписом ове године у Паризу низ својих студија из философије историје. У овој се књизи говори о овим предметима из поменуте области науке: шта је закон у историји; природа и могућност философије историје; правци и методе; теорије о доминирајућим факторима у историји; улога личности у историји; субјективна метода; еволуција политичких идеја и марксистичка философија. Књига има 247 стр., а стаје 4 дин.

Докторска дисертација. — Наше уредништво добило је на приказ књигу: Die Unterschlagung nach dem serbischen Strafgesetzbuch од Dr. jur. Душана Суботића. Писмена обрада ове теме послужила је писцу госп. Суботићу, да добије докторску титулу на правном факултету лајпцишког универзитета. Књига има 72 стр. 8⁰ а штампана је у штампарији Роберта Носке-а; Borna—Leipzig, 1904.

НОВИНАРСТВО

Бачке Новине. — У нас је до сада било више покушаја, да се створи и одржи нарочити лист за одраслију омладину (за ученике средњих и стручних школа, који су већ одрасли за дечје листове, а још нису потпуно дорасли за праве белетристичке листове и стручне и научне часописе). Поменућемо само: Омладину, Збирку, Бачку Књижицу, Бачки Глас, Напредак, Уздаиицу и др. Сви су ови покушаји, и ако из разних узрока, рђаво пролазили. Сад опет имамо да забележимо један такав покушај, који, по свему изгледа, неће остати само покушај. Проф. Ж. О. Дачић, који је пре седам година уређивао и издавао Збирку, лист за омладину средњих школа, покреће, почетком нове школске године, Бачке Новине, опет лист за омладину средњих и стручних школа. У других народа врло је велики број оваквих омладинских и дечјих листова, и сви се и лепо уређују и добро одржавају. Да је нашој омладини овакав лист потребан несумњиво је; али да ли ће имати бар толико сталних претплатника, да се претплатом могу измирити бар нај-

речи трошкови за штампу и хартију, — тек ћемо видети. И уредник и издавач, уверени смо, неће жалити ни труда, па ни материјалних жртава (материјалне жртве су за овај лист несумњиво потребне, и биће знатне, то унапред тврдимо), да овај лист буде што угледнији, и да што боље одговори циљу, коме се намењује.

Бачке Новине ће излазити свакога 1. и 15. у месецу у свескама од по два табака на четвртини, доносиће слике и штампаће се на лепој углачаној хартији: годишња ће им цена бити: за Србију четири, а све остале земље (због веће поштарине) пет динара.

Исправка: на стр. 6. у последњем реду место — ставити : а на стр. 7. у првом реду место И све ставити Моје.

Нашим претплатницима и повереницима

Част нам је умолити сву нашу г. г. претплатнике, да нам дугујућу претплату изволе у што краћем року послати, као и да претплату за трећу четврт обнове.

Тако исто молимо и сву г. г. поверенике да се постарају са купљењем претплате, да је што пре покупе и са обрачуном нам пошаљу.

Скрећемо пажњу како г. г. претплатницима тако и г. г. повереницима, да ћемо сваком без разлике идућу свеску обуставити, ко нам не буде дугујућу претплату измирио.

Надамо се да ће г. г. претплатници као и г. г. повереници појмити своју дужност наспрам Дела и тим дати пријатељског доказа, које с правом Дело очекује од својих поштованих читалаца и тако избећи опомене које смо принуђени чинити.

Молимо све претплатнике да нас на време извештавају о свакој промени адресе.

Они наши претплатници, који не би на време примили коју свеску, моле се да нас о томе известе у року од 15 дана. Потраживања која би нам доцније дошла нећемо моћи задовољити.

С поштовањем

Администрација „Дела“

Власник и уредник **Др. Драгољуб М. Павловић**
(Дубровачка ул. бр. 17.).

Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Маћедонска улица бр. 40)

ДЕЛО

КЊИГА 32. Август. 1904. год. СВЕСКА 2.

ПОЕЗИЈА

У ПОЉУ

Хајдемо, мила моја, у поље изван света,
Тамо куда се нија невини мирис цвета,
Анђео мира где је развио крила мека,
Дух чистих снова где ми пожудну душу чека!
Води ме тамо, драга, ту ће ми дух за̀нети
Презрети ниске страсти, хрлећи вишој мети!
Ту наспрам светог мира, лагано и нечујно,
Освештаће се миром и моје срце бујно,
Утишаће се бура сред срца разуздана,
Синуће љубав чиста к'о зора ведрог дана,
И ја те нећу гледат' к'о роба разблудног
Већ брата и човека и мила друга свога.

УКРАЈ МОРА

Младо, страсно тело крај мене на жалу,
Ноћ мирише, звезде трепте на висини,
Море мирно спава, море се одмара
К'о и моја драга, у мојој близини.

Вихар дуну, махом вал се заталаса,
Из дубина тавних пучина забруја,

Махом страст узавре у жилама мојим,
И крв млада, бесна у мени заструја.

Пробуди се, драга, жуд нек нас распламти,
Вихар страсти нек нам усколеба груди,
Моја душа чезне за љубавним бесом,
Пробуди се, драга, и море се буди!

Па нек четир душе, жудне, страсне, луде
Даду срцу маха, притајана снага
Нека се разбесни, четир страсне душе:
Пучина и вихар и ја и ти, драга.

Пијетро Косорић

ДОЋИ ЋУ ТИ

Доћи ћу ти, драга, доћ',
Кад се небо зв'јездам оспе,
Кад се мирис ружа проспе:
Кроз ту благу ноћ...
Доћи ћу ти, драга, доћ'!

Дон'јећу ти златан прстен,
У прстену алем камен,
Као мајске зоре пламен:
Нек се св'јетли ноћ...
Доћи ћу ти, драга, доћ'!

Сапутник ће бит' ми жељо,
И он ће ти дати дара,
Срце моје из недара;
Буди спремна ноћ...
Доћи ћу ти, драга, доћ'!

Алексинац

Авдо Карабеговић

ОТВОРЕНО ПИСМО

Госпођи Ани.

Ана, Ти си постала ћудљивом и мене та Твоја ћуд зачуђава. Откуда онај хладни разум? Откуда она брига за мном?

— Када ћеш учинити крај таквоме животу?

Не знам, Ана. Можда скоро. Не бој се за ме, и немој ме се стидети, заборави ме, као што покушавам да Те заборавим ја. Чуо сам да Ти је муж болестан. Молим те, чувај га, воли га, те да покајеш грех који си учинила према њему... Понекад Те се сетим, и сузе ми навру на очи при тим успоменама. То су сузе кајања и стида! И Ти, која си била узрок томе, питаш: — Када ћеш учинити крај? Ах, Ана, у моме врту цвета још толико ружа, још толико цвећа чека живот, лишће по дрвећу још не жути, сунце још није зашло — пролеће је.

Код Вас царује зима, госпођа Ана.

Знам, доћи ће и у мој врт таква зима; опашће лишће, свенуће цвеће: — ја ћу посути главу пепелом и бусаћу се у прса.

— Касно!

Где су цвале пређе руже, лежаће путем висок снег. — Све то знам па ипак се не трудим да спречим ту катастрофу.

Госпођа Ана, у мојој фиоци лежи нов револвер!

Наша кућа пропада. Мој отац иде намрштена лица по кући, а моја мати пали кандила испред светих икона... Ти би ме се стидела, кад би ме видела. Око врата везујем изверштале машне, носим крагнове од хартије и подеране маншете. Одело ми је каљаво.

Над нама висе црни облаци.

У моме врту пак сунце сија.

Ана, како је лепо у моме врту!

Некад сам Те хтео увести у ову светињу, тада Ти ниси хтела. Добро је што ниси хтела, осврнила би га, ја бих Те омрзнуо, овако Те само мало волим. Мислиш да сам Те кадгод волео. Ах, не! Волео сам само Твоје интересантно лице, Твоје драгоцене хаљине и мирис Твога тела. Душу Твоју нисам волео. Ти никад ниси имала душе, јер иначе не би уморила свога седог мужа и не би мени осврнила живот.

Данас ме питаш, када ћу учинити крај?

Скоро, Ана!

Кроз ограду мога врта гледа страшна прошлост — хладни разум. Лице му је обрасло у дугу седу браду, а очи му као да траже нешто. Још мало, па ће прескочити ограду, потргаће неумитном руком све цвеће и одагнаће сунце са њега. Доћи ће зима у мој врт, снег ће лежати на њему, по залеђеним стазама шетаће се хладни разум с леденом логиком...

Ана, сећаш ли се оних часова када си седела у мојој соби покрај пуних чаша и смејала се грби Твога богатога мужа!

Страшне су то успомене, Ана!

Све је минуло! Твој муж бори се са смрћу, Ти ми пишеш тенденциозна писма и питаш ме: — Када ћеш учинити крај таквоме животу?

Под мојим прозором тече дубока река, а у мојој фиоци лежи нов револвер.

(Превео са словеначког **Вел. J. Рајић**).

Иван Подљесник

НИЗАМ

СКИЦА ИЗ ЖИВОТА ЗЕТСКИХ ГРАНИЧАРА

САВО П. ВУЛЕТИЋ —

Било је то прије неку годину. Утекао сам био из града, да се мало одморим у селу код својих. Тек што сам стигао и оставио торбу, а прашину с пута још честито и не отресао, нагрнуше сељаци, да ме виде и да им причам новости, и то не што мање, но свјетске новости, за којима наши крајишници за чудо чезну. Околише ме и дају ми питања свако са своје стране. Највише сам респектовао Петка, старог искусног човјека, веома интелигентна, ако није што незгодно рећи тако за једног неписменог сељака. На његова сам питања највише одговарао.

— Што раде сад Бур и Енглез? — упита ме поред осталог он.

— Бију се — одговорих.

— Аља[1] се бију!

— Да.

— Е сиромах Бур! Оће ли се одржат' кукавац?

— Ко зна! Добро се брани.

— Е вала добро… баш добро… јуначки, што нико у свијет досад… — повикаше многи из друштва и ја тек сад примјетих, какав је њихов интерес за Буре. Укретише се послије питања и ја сам одговарао на све стране. Према својим личним симпатијама гледао сам да увећам и тако велике симпатије мојих сељака према Бурима, који онда зачуђаваху свијет својом јуначком борбом са Енглезима. — „Претресли“ смо послије сва савремена и популарна политичка питања и завршили ту партију говора разговором о изгледима на наш рат, о проши-

[1] Још.

рењу државе и ослобођењу браће, што су под туђином; јер заузети с нашим крајишницима говор о политици, а не дотаћи се и тог питања, не би било могуће. Кад смо све то свршили запођенемо разговор о обичнијим стварима. Сад сам већином ја питао, а они су одговарали. Питао сам их о њиховијем сусједима Арбанасима, питао сам о раду, о бирићету и тако...

— Виногради су добро понијели ка̑ икад, — одговори ми Петко на питање о томе, — али која фајда, кад ћоће да нам их други поберу...

— Који други?! — прекидох га.

— Да је проста штета при срамоти, — наставља Петко. Ко велиш?... Не стучисмо се још с њима, па и не знамо, али ево неколико ноћи опажа се штета. Чували смо, да речеш, али они погоде ђе нас није. Мислимо да су Арбанаси. Траже да кога убију, па зар у повратку сврате и уберу, а може бити да дођу кастем за то. Довече почињемо чувати у свијема виноградима, што су уз границу, па дако се намјеримо. — Момчади приправите се, — обрну се Петко некијема, што с нама сјеђаху, — сунце већ залази, а треба у први мрак ухватити бусије. Данас је неђеља, наспали сте се, ја мњим, те се надам, да ћете бити тријезни.

Један по један почеше ме остављати, док се разиђоше сви.

И моји су отишли да чувају винограде, те сам у кући остао са женама и ситном ђецом. — Легао сам порано, али ме сан није хтио за дуго. Мислио сам испрва на оне, који ту отишли да чувају винограде, па на оне, који ће можда доћи да краду грожђе, па њихов сукоб, од којег сам ти добро зебао, помишљајући што може и моју кућу од тога сукоба задесити. Мисли су се потом ређале, док је и сан дошао отприлике пред само поноћи. —

Тек што сам ваљда био утврдио, чух кроза сан некакву галаму и тргох се. У кући не бјеше никог; слаби спитак је на зиду једва чкиљио. Прислушнах. Галама се утишаваше и напослетку се пред кућом чујаше само тихи говор једног чељадета. „Раде чељад у дворишту и разговарају“ — помислих. Глава оде сама к подглавнику, али тек што поново заклопих очи, упаде неко у кућу кроз стражња врата и завика:

— Куку убише их! На њих је оно!... Убише их Бога ми!...

Тргох се поново. Одонуд је долазила наша сусјетка, бусала се рукама у прса и кукала.

— Што је? Кога убише?! — упитах престрављен.

— Није ништа, виду, није, но ти лези, па спавај, — упаде с главних кућњих врата моја снаха, па готово извуче из куће сусјетку, шапћући јој нешто: разбрах само да јој рече:

— Кукала што учињ, што га разбуди?! Трнуће сад пут границе.

Наивно добро чељаде! Оставља ме да спавам, а пред кућом опет све више и више ври. Прислушах и разумијех да једно говори:

— Није нигђе друго до на њих: прво двије пушке, па плотун. Дознали крвници да чувају виноград, па дошли те их побили. Оно што пукоше прво двије, њих двојицу гађаше, па их послије онај плотун смири.

Сјетих се, да се разговор односи на моје и жацну ме нешто, регби, у срце. Устадох, обукох се и изиђох. У селу свуђ врева. Наш сусјед устао од болничке постеље и хоће да иде виноградима. Нешто као да се присјети, па извади револвер, опали шест пута и повика:

— А-а-а, ко је крајишник!

Чу се пуцањ и клицање и на другом крају села, па на трећем, у средини... пређашња врева по селу пријеђе у вриску и плакање, помијешано с пуцњавом пушака и лавежом паса. Чељад су промицала на исток путем поред наше куће. И мој сусјед пође. Ја се дадох за њим.

Ноћ је безмјесечна, а густи облак пао на земљу. Једно је сусједово пашче ишло пред нама и ћафкањем показивало нам пут кроз густу помрчину. Сустизали смо неке, а неки нас, те убрзо постадосмо здружени. Валда за непуне десет минута стигосмо до првих винограда. Један између нас зва и нико се не одазва. Пројосмо путем између винограда ка другом крају метеха, што је уза саму границу. Попци цврче свуд по виноградима и чисто заглушују; мирис зрела воћа зачинио ваздух, да га се не можеш сит надисати. Пријатна, заношљива љетња ноћ!... Ал' куда смо и зашто пошли?... Тргнеш се и језа те мине. Опет се један гласну и на двадестицу корачаја испред нас одазва се неко из густе помрчине. Казасмо му се. Он приступи к нама, а ми к њему.

— Ту пред нама гађасмо их, — одговара нам на питања. — Један је само остао, низам је. Мислимо да су с те најближе карауле…

— Аферим ви га, крајишници! — прекиде га мој сусед радосно.

Чувамо га, да нам га́ не понесу, — наставља, — а ко зна, могу навалити и да се свете, могу се дићи и ближњи Арбанаси, кад чују, па ћемо их причекати до ујутро.

— Је ли мртав? — упитах узбуђено.

— Није, управо не знам, да ли је већ умро. До сад је јечао.

— Хоћемо ли напријед? — обратих се ја онијема, што су са мном дошли.

— Опрости, господине, — рече онај, што нас је дочекао — мене је друштво одредило да овђе стражим, да народ што дође из села, не наваљује, да се не учини збрка, јер ко зна, може бити да су се они примакли, да су баш ту и, може бити, да пушка тек што није пукла; а помрчина је, може бити зло, па је боље да ови који долазе остану овамо назад.

„… и, може бити, да пушка тек што није пукла!“ — као да се понављаху стражареве ријечи и мене обузе нека језа; али ипак нешто ме силно гони напријед, да се боље распитам о несрећном човјеку.

— Но најпослије ти још с којим можеш проћи, — попушта ми стражар, — ето ту над виноградом неколико наших, а остали су разређени око винограда. Ти до около можеш, али твоји нијесу ту но даље, а живи су и здрави, 'вала Богу! Никог од нас досад није ни драча огребла.

Ја размину̂х, а замном пође и онај мој сусјед и још двојица. „Главни штаб“ је већ чуо наш разговор са стражарем и очекиваше нас. Шапатом нам све рекоше о низаму што и онај прије. Потврдише да је још жив.

— Да га видимо! — рекох.

— Не може се сад… надамо се… треба причекати, до ујутру или баре док мјесец истече, — један ће некако сплетено.

— А зашто не сад?… Напо̀слетку ко зна… може бити да је већ отишао, или овај… ко зна да ли је ту?… — неспретно, и намјерно пренијех тобоже своју сумњу у оно, што ми о убијеном причаше, знајући њихову слабост.

— Ти ко́ да не вјерујеш?! — рече један зачуђено. — Ја би' га повео да 'oћете, — обрну се осталијема.

— Нека, чоче, не лудуј Бога ти, — добацује му други. — Што ми знамо на овој помрчини што је пред нама. Знаш ли ти да одовлен до њи'ове карауле нема ни триста крока, а ми да кутаримо кроз те лозе! Збунићемо и наше, што чувају около. Ради господина ми је највећма. Може, Боже сачувај, баш њек[illegible]овај...

И ја поред свега тога некако... нећу да рекнем слободан, не, лебдио сам, чини ми се, као прут над водом од узбуђења, од страха — што ли то бјеше; али саосјећање према несрећнику надвладало у мени све друго. Замишљам га некако као да му рана није сасвијем опасна, или као отворила му се артерија или... тако је нешто, да му треба што брже помоћи, треба га спасти... Присјећам се својих јада и иде ми преко умена да бих можда и данас имао оне, које ми земља покрива, да је само било кога од помоћи у злијем тренутцима: јави се у мени неодољива жеља, да неког одржим у срећи и то ваљда баш зато, што је неко мени ту срећу одузео, што кроз самог себе знам, како је то цијелог свог вијека туговати за својима милим и драгим.

— Ја ћу сам напријед, ако ви нећете, — рекох одлучно.

— П-с-с-с-ст, — пропусти кроз зубе један од сељака.

— А-а-а-а-а-а, — зачу се пред нама у винограду јечање, које као да из земље долажаше.

Мени се уздиже коса, да рекох е ми одлеће капа с главе. Окренух се око себе и видим људе у непосредној ми близини. Дохватио би их и да се може све их пришио уза себе. Као да хоће да ме нешто однесе између њих. Па ипак ону пређашњу силу, која ме к рањенику гоњаше, не сузби сасвијем ни овај моменат и опет све попусти тој сили, која се сад ужасно појача, заслијепи ме.

— Треба му помоћи, — рекох одлучно и пођох напријед. Сељаци ме сигурно не разумјеше; јурнуше са мном.

Не знам како сам се провукао кроз живу ограду и упао у виноград. — Тражили смо кроз бујне преплетене лозе, посртали и падали заплијећући се лозама и ударајући на крге. Чу се звијук с друге стране винограда и један се између нас одазва опет звијуком.

— Оно се јавља наша стража, што је око винограда: чуде се што ћемо у винограду, — шапу ми мој сусед, који у стопу иђаше поред мене.

Тражимо, тражимо и још не намјерисмо на њ. Нестрпљење ме горело као живи огањ...

Пушка плану на пет-шест корачаја од мене и глас јој се разлеже кроз тиху мрачну ноћ. Наста јаче комешање кроз виноград, а поче жагор и около.

— Што је?! Што би?! Погибе ли ко?!... — запиткују и трче онамо ђе пушка пуче.

— Није ништа... нађох га, па га дотукох, — рече један, учиње ми се, сасвијем хладно.

— Дотуче га! Кога, шта?! — викао сам и као да ме неко чудо спађе. Халуцинирао сам, чини ми се: као да сам већ био дохватио рањеника, парао своју кошуљу и превијао му ране, па као да ми га онај дотуче на рукама! Не, више, више нешто... У заносу, посрћући а можда и падајући, стигао сам до њима, око којег се бјеху сељаци већ окупили. Завирих онамо ђе они гледаху: нешто као пуна црна врећица назираше се између густог лозовог лишћа.

— Ђе је? — упитах некако немоћно.

— Ето то је, — рече један, што бејаше до мене и показа ми онај црни предмет. Сагох се и пружих руку. Дотакох му чело. Учиње ми се хладно као лед и некаква језа прође ми кроз сво тијело.

— К... ко... га то дотуче?! — грцао сам.

— Ја, — рече једно момче поносито.

Загледах га боље. То је био мој побратим из ђетинства... Учили смо основну школу заједно; волели смо се и слагали у свему, али баш у свему, као да смо били два тијела, а једна душа. Ако ја, рецимо, кажем, да данас треба више учити лекцију из Псалтира но из Јестестословља он одобрава: ако би он напоменуо да не треба с неким ђаком говорити чак до испред причешћивања, ја то прихватим без ријечи, и то не баш онако, да побратиму учиним по вољи, но ми се чини да тек што ја нијесам њему то исто предложио. Вељу ти: никад се ни у чему онда нијесмо мимоилазили, па се с тога и побратили на крсту. А сад!... Баш он то да учини!

. . . .

Кад смо изишли из винограда опет онамо ђе смо прије били, зачуемо некакав жагор источно ка граници. Очекивали смо, да нашим стражарима плану пушке. Сељаци ме опазише без икаква оружја, те ми притрчаше [illegible] репетирку с фи-

шешима и ја сам је послушно примио, објесио је о раме и тако држао, размишљајући о оном чија је досад била, размишљајући о људима, о њиховим односима и појмовима, који се тих односа тичу, па о приликама под којима се ти појмови стварају... Док сам ја о томе мислио, чучећи у бокорју фресине, која ме чисто загушивала својим јаким мирисом, дотле су моји сељаци жељно очекивали, да им непријатељи нађу, како би их сатрли, и то су очекивали с опрезношћу мачке, која изгледа да се миш из какве дупље појави.

Облаци се размакоше, и на истоку се указаше мјесечеве зраке, а мало за тијем као да нам неко маче какав тешки покривач с очију и помоли се пред нама бијела турска караула, у којој зар другови погинулог размишљаху о судбини свог несрећног друга и свакако као коза нож очекиваху тренутак, када ће својим старешинама морати дати рачуна о својем ноћашњем поступку...

*

Сутра дан је имала доћи мјешовита комисија састављена од наших и турских чиновника, да учини „извиђај“. Старешина нашег округа, када послије подне с осталијем члановима комисије прође кроз наше село, узе ме у своја кола, те пођох с њима опет „на лице мјеста“.

Комисија се скупила и отпоче извиђај, а извиђао сам и ја за себе под чудним утисцима, чудно осјећајући. Приступили смо му. Око њега лозе згњечене при земљи и с њих отрто лишће, те отрескано све у комадпћима пало на тле. Указа нам се и он. Лежао је на леђима. Надувен. Руке му се растегле, а вилице разјапиле и између њих се појавио поцрњели језик. Омален је трупанчић, још млад, црнопураст, уопште невиђен. По свему се виђело да је чедо жарког истока. Одрпани солдатски халеци покриваху му опакажено тијело, а кроз кондуре, какве се виђају по варошким ђубриштима, пронали му прсти од ногу. Једна га пушка погодила пониже испод лијевог пазуха и отворила му широку рану, одакле је лоннула крв и спустила се низ мрку сукнену блузу; друга му просврдила оба стегна, — а трећа — да, она трећа... она мог побратима „дотукла га“ у врат. Испод поцрнелог језика и у угловима усница примјетих, да су већ прогмизали упљувци муха, које се у великом роју дизаху и спуштаху над бједником. Од ужасне слике утече по-

глед на оквир њен. Око њега згњечени и зарити у прашину гроздови грожђа, а и многа зрна одвојена од чефуна. Један грозд као за белав до самог му уха. „Ето с тога је главу дао!“ — као да ти нешто придикује, па ти дође некако чудновато. „Да ли је то у истини човјек? — упиташ се у чуду. — Та зар је живот људски тако јевтин као оно нешто изгњеченог грожђа“?

Грозна слика и тежак задах, који се у низамовој околини осјећао, све је то одбијало — гонило. Чланови комисије прегледаше на претрк, па изиђоше из винограда на пут, који је поред њега пролазио, да тамо саставе протокол извиђаја. Ја застадох — ни сам не знам зашто.

Убијеном приступи једна сељанка, већ трбухом до зуба, и разговором ме трже из мисли.

— Дошао си сад да пијеш од моје муке, — збори она низаму, — а кад сам копала, нијеси се преварио да ми помогнеш, но си се хладио тамо на караули, ха-ха-ха-ха! — засмија се.

„Страшно! — помислих — ово му је зар мјесто нарицаљке. Хладио се! Да, хладио се у туђој земљи, далеко од завичаја, жељкујући свој дом, будући жељан свашта... можда и гладан — да, сигурно гладан, — дохватих се тога, — без сумње га је глад и наћерала, те прекорачи ограду, да убере мало грожђа, да глад утоли, па... грозно!...“

Она се жена заметну негђе кроз виноград, а убијеном приступише неколика малишана, које мало прије тога бјех чуо, ђе моле стражара, да их пусти к низаму. Задржах се још, да видим што ђеца хоће... Голуждравци, што су се тек извили из пелена, ни мало се не згрозише од ужасног призора. Разгледаше за трепут, па се почеше нешто препирати... Прислушах их. Један од њих тек што не бјеше својим прстићима дотакао ону грозну низамову рану, што му бјеше на грудном кошу и нешто доказује:

— Није, нё ово убила бердашка, но стара белгијанка Знам ја, не причај ти мени. И мом покојном бабу је истом оваква рана била, па сви вељаху, да га је белгијанка убила.

— Ово је ута[1] убила, — опире се још један. — Да ли не знаш, кад је оно лани мој стрико погинуо...

— Који стрико? — упада му у ријеч противник.

[1] Утом наши зову пушку мартинку, а име јој је дошло отуда, што нема споља табана те је нешто као овца без ушију, која се тамо зове ута.

— Стрико Мали, чоче, зар не знаш, те је убио оног Арбанаса, што је Бата убио, па скочили те и њега убили?!... Насред чела му је била рана исто овака и Бога ми вељаху, да је то од уте.

Препирка бјеше све оштрија и онда се докучише сва ђеца, да боље виде рану, па кад ријешише питање о њој почеше разгледати друге и даље се препирати око тога од којих су пушака.

Изиђох из винограда.

Када сам дошао комисији, протокол већ бјеше готов и наш окружни старешина нешто разлагаше главном турском представнику у комисији. Говорио му је како наши људи нијесу знали, да су то војници, а иначе не би пуцали на њих; обећавао му је да ће убице бити кажњене и ако се у нашој држави не одговара за оног, који се убије у крађи.

— Вели се богме: „Погибе ка̂ пас у грожђу“, — допуњује га један сељак.

— Пеке, ефендум, пеке! — вели Турчин чинећи „темена“ и опрашттајући се с нашијема...

Пошли смо натраг нашем селу. Сунце бјеше припекло, као што то може код нас у почетку међуднице, и ми смо се пржили у колима. Водио се разговор о догађају, али ја испрва нијесам ништа разумијевао, што се код мене прича. „Родио се и он као ми, — мислио сам, — мајка му се обрадовала, као свака мајка што се својој срећи обрадује: њивила га је, надала се избави од њега... Послала га је у туђи свијет, испратила га са сузама и надом, да ће јој се повратити... Она се још нада можда и надаће се... докад?!“ Чисто се загрцнух, не знам чим!

— Бре баш су ови крајишници врагови, — развика ми се над ухом један од наших комесара, што до мене у колима сјеђаше и његов ме глас трже из заноса. — Ни тица да им неопажена не пролети. Вриједи на оваквом мјесту овакве људе имати. Другојаче зло! Што ви мислите: отимљу им имање, отимљу им животе...

Оде ми поглед к нашој цркви, што је ван села на гробљу, поред које смо баш онда били. Око ње пуно скоро оклачених гробова, за које сам знао да су већином свједоџба комесаровог тврђења, да су постали у рату без рата. И мојих је гробова тамо...

Браћа су очињи вид и нема га онај, ко их изгуби... Мисли ми опет блуде, блуде... Падоше ми на ум наивне ријечи мог побратима, што ми их је рекао, кад смо се тог дана рано из винограда̂ кућама враћали. „Ово нека је за оног млађег, — збори он, — за старијег је доста било: а и за млађег вала и он је и преосвећен и то још и унапред. Што ли је тек он сам за живота Арбанаса потукао, а нека остали ваши, а и ми сви богме, јер сви смо крајишници једно и заједно. Али нека се и овај броји за њега, јер знаш, он је вриједно више но двадесет неких — рлница пуста! Ах жељо непрежељена... Премило ми је, побратиме, што си се и ти онамо десио, — прича он даље, — ја сам у име тебе оно... знаш, брат си му. Шћах да те зовем, да га ти притучеш, онако као за биљегу, но се бојах да у толико други који не уграби прије и од мене и од тебе, а опет рекох: што ја, то ти — све једно... И пушка ево, а знаш већ да су и њему репетирку понијели“...

— Ево ова прилика на примјер, — притврђује комесар и поново ме тргне из мисли, — људи радили, мучили се и Бог им муку намирио бирићетом; али каква фајда кад се тај Божји дар, та крвава мука мора бранити пушком у руци. Премучан је ово живот... Али опет, просто им било, кад им се овако баста бранити. Ти се баш можеш поносити својим земљацима, — обрну се он мени.

— И могу! — дочеках с убјеђењем...

Цетиње, априла 1904. год.

ХЕРБЕРТ СПЕНСЕР

од
Dr. БРАНИСЛАВА ПЕТРОНИЈЕВИЋА

Херберт Спенсер родио се је 27. априла 1820. године у Дербију, у Енглеској. Отац му је био учитељ у Дербију, одакле се, на три године по рођењу Хербертову, пресели у блиски Нотингам, где је радио у једној фабрици; али се наскоро поврати у Дерби, где настави свој учитељски посао. Ту је Херберт под упуством свога оца отпочео своје школовање. Он није показивао никакве „воље за књигом", био је непажљив и није могао учити на памет. Међутим показивао је воље за све оне радове и студије, које су ма у коме погледу имале нечега стваралачког у себи. Тако исто волео је да присуствује политичким дискусијама, које су водили међу собом отац и ујак његов, а читао је и научне часописе, који су долазили у кућу очеву. Кад му је било тринајест година отац га је послао своме брату, који је био свештеник у Хинтону. Под његовим надзором Спенсер је нарочито озбиљно студирао Математику и Механику, док латински и грчки није никако могао да савлада. После три године такве приватне студије, ујак га је хтео послати на университет у Кембриџ, али се Спенсер томе успротиви са свом одлучношћу, која га је карактерисала. Место да оде на универзитет, он се врати у очеву кућу, и ту је неко време помагао оцу у његову учитељском позиву. Отац је хтео да му син буде што и он; али кад се указа прилика, да, благодарећи својим математичким знањима, добије много боље место инжињера при жељезници, Спенсер то одмах прими. Као инжињер Спенсер је остао неколико година, али како је гра-

ђење железнице било ствар веома нестална, Спенсер је напослетку напустио тај позив, који му је био веома омиљен.

Напустивши инжињерску струку (то је било 1848) Спенсер се ода журналистици и наскоро постане подредактор „Економист“-а, најугледнијег финансијско-економског часописа енглеског. Слободно време, које му је тиме било пружено, он је употребио на израду свога првога списа „Социјалне статике“, који је у научним круговима произвео сензацију и донео Спенсеру интимно пријатељство са првим научним величинама тадашњег доба (Хекслијем, Милом, Тиндалом и т. д.). Наскоро затим Спенсер је напустио своје место у „Економист“-у, па се одао потпуно научним студијама, чији су плод били многобројни есеји, које је у току од 1850—58 публиковао. Осим многобројних есеја, он је у ово време публиковао и прво велико систематско дело своје, „Принципе Психологије“. Рад на овоме делу био је толики, да је Спенсер услед њега изгубио своје здравље и није га више никада могао повратити. Он је постао тако нервозан, да је једва могао радити по три сата дневно, па и то не увек. У то време у Спенсеру се појави план за израду великог дела његовог, у коме је изложио своју синтетичку философију. То је био џиновски посао, и Спенсер је употребио читавих 36 година, да га изврши, али га је извршио. Он је знао, да издавача за своје дело наћи не може, па га ни тражио није, већ је, пошто су му сви покушаји, да од енглеске владе добије какво место, које би му осигурало сталан доходак, остали безуспешни, год. 1860. издао проспект свога дела с позивом на претплату. Претплатника је било врло мало и по публикацији „Принципа Биологије“ (1867) Спенсер је објавио својим претплатницима, да дело престаје, пошто је до тада на њему изгубио око 30.000 динара. Али у то време умре му отац, и мало наслеђе, које је добио он употреби на продужење дела. Његови губитци трајали су неко време и даље, али и име његово постајало је све познатије и познатије, тако, да је већ 1875 год. све губитке накнадио. Од тада почињу добитци и Спенсер је за сва своја дела добио огромну цифру од 900.000 динара. Своје велико дело завршио је 1896. год., и тада је од првих енглеских научника добио честитања за срећно довршење система синтетичке философије. Он је умро ове 1904. год. у дубокој старости од 84 године, као једна од најчувенијих духовних величина нашега доба.

Главно дело Спенсерово носи наслов: „A System of Synthetic philosophy" и има 10 свезака. Прва свеска носи наслов „First Principles" („Први принципи"), друга и трећа садрже „Принципе биологије" („Principles of Biology"), четврта и пета „Принципе Психологије" („Principles of Psychology"), шеста, седма и осма „Принципе Социјологије" „Principles of Sociology"), а девета и десета „Принципе морала" („Principles of Morality"). Свако поједино од тих дела доживело је по неколико издања. Осим овога главног дела, Спенсар је написао још многобројне есеје, који расправљају различне предмете („Essays, Scientific, Political and Speculative, 3 vol. 5-о изд. 1891.), загимједно веома чувено дело „о васпитању" („Education, Intellectual, Moral and Physical, 23-е изд. год. 1890.), и, поред осталог, у друштву са још три научника, издао је осам свезака „Дескриптивне Социологије" („Descriptive Sociology"). Последње његово дело, са којим се је опростио од читалачке публике, носи наслов „Facts and Coments" и садржи кратке есеје о врло различним предметима. По смрти његовој публикована је његова „Аутобиографија", дело веома важно за познавање унутрашњег живота Спенсеровог.

II

Своју философију изложио је Спенсер у своме главном делу „Систем синтетичке философије", а остали његови списи служе више мање само као детаљније извођење и допуна појединих одељака тога великог дела. С тога ћемо се и ми у овом кратком излагању његове философске доктрине ограничити на излагање главних идеја у његовом великом делу.

Спенсерова философија има две своје стране, једну негативну и другу позитивну. Негативна страна његове философије односи се на његово учење о „Непознатоме", односи се на учење да апсолутно биће постоји, али да га ми не можемо никако сазнати. Тиме негира Спенсер потпуно могућност спекулативне Метафизике. Друга позитивна страна његове философије односи се на његово учење о „Познатоме", на учење његово о еволуцији као основном принципу нама познатог феноменалног света. Овом својом другом страном Спенсер је заступник тако зване позитивне философије, која, одричући могућност спекулативне

Метафизике, налази свој задатак у томе, да сазнање феноменалног света, које нам пружају поједине науке, доведе у једну целину, те нам тако омогући сазнање феноменалног света као целине. Први који је овако формулисао задатак философије био је француски мислилац Огист Конт. Спенсер прима од Конта само ову општу дефиницију философије, а разликује се од њега потпуно како у одрицању могућности спекулативне философије тако и у самом извођењу позитивног задатка позитивне философије.

Своје гледиште на задатак философије, као и основни принципи којим објашњава феноменални свет и тиме принципијелно решава позитивни задатак, који је себи поставио, изложио је Спенсер у своме фундаменталноме делу „Први принципи“, којим почиње његов систем синтетичке философије. Прва глава тога дела садржи учење о „Непознатоме“ а друга много већа учење о „Познатоме“.

Учење о „Непознатоме“ садржи у себи два главна тврђења. Прво тврђење односи се на егзистенцију апсолутног бића, чија је претпоставка, вели Спенсер, нужни постулат нашег мишљења, а друго тврђење односи се на апсолутну немогућност сазнања тога апсолутнога, које остаје непознато.

Ово учење о непознатоме измирује дефинитивно религију и науку, два начина сазнања ствари, који од увек стоје непријатељски једно према другоме. Међу тим они су само дотле непријатељи, док не прелазе преко граница, које су им самом природом њиховом одређене. Чим религија тежи за тим, да и сама постане рационална, да и сама објашњава свет, она постаје у ствари антирелигијозна, јер прелази на област која није њена, и чим наука тежи за тим, да објасни оно, у шта се једино може веровати, она постаје ненаучна, јер прелази у област која није њена, и Спенсер хоће самом анализом основних религијских и научних појмова да докаже, како је њихово рационално сазнање немогуће. Основни религијозни појмови односе се на егзистенцију Божију и зависност света од њега, и сваки наш покушај, да у томе погледу поставимо какву било хипотезу, завршује се неуспехом. Било да претпоставимо да је свет вечан, било да је сам собом постао, било да га је Бог створио, ближе испитивање показује, да се ниједна од ових хипотеза не да одржати, јер се ниједна не да замислити. Исто тако стоји и са претпоставком Божанства као последњег узрока ствари и ближе

одредбе његових атрибута: и ту морамо завршити признањем, да нам је сазнање немогуће.

Што важи за основне религијске појмове, то важи и за основне научне појмове. Простор, време, материја, кретање, самосвест, све су то појмови, чије се последње биће не да схватити. Тако ми нити можемо замислити, да су простор и време засебна бића, нити да су чисте форме на самом реалном бићу; тако исто не можемо их схватити ни као објективне егзистенције ни као чисте форме нашег субјекта (Кант). Тако исто материју нити можемо схватити да је дељива у бесконачност — јер се у духу она неда до у бесконачност поделити — нити се да схватити да је састављена из недељивих делова. Претпоставити, да је кретање апсолутно, исто је тако несхватљиво, као што је несхватљиво пренашање кретања с једног тела на друго и прелазак тела из стања мира у стање кретања. Снага се не може схватити као нешто слично осећајима, које у нама производи, па ипак ми је тако морамо схватити, ако хоћемо да о њој говоримо. И наш унутрашњи свет тако је исто несхватљив. Ми нити можемо рећи да је сукцесивни ред појава у свести бескрајан нити да је крајан, јер ниједно ни друго не можемо у самој свести констатовати. Још мање можемо схватити саму супстанцију свести (душу).

Тако дакле сви наши покушаји, да дођемо до сазнања последњих појмова религије и науке остају безуспешни. Откуда то? Спенсер се не задовољава само тиме, да покаже, како се наше мишљење заплеће у противречности кад покушава да сазна те највише ствари, него он хоће из самог бића мишљења да изведе, како је оно неспособно, да до тога сазнања дође. С једне стране свако сазнање, полазећи од мање општег па идући ка општијем, мора нужним начином доћи до најопштијег, које се више ничим општијим не да објаснити, те по томе остаје необјашњиво и несхватљиво, а с друге стране наше мишљење све што мисли, мисли у релацијама (односима), те по томе нешто што је без релације, што је апсолутно, што је безусловно и последње не може ни схватити. Тако је релативитет сазнања нешто што следује из саме унутрашње природе његове. Али и ако је по самој природи својој наше сазнање немоћно да сазна апсолутно биће ипак сама претпоставка апсолутног бића за Спенсера је несумњива. Оно што је релативно не да се схватити без претпоставке нечега што је апсолутно, ре-

латнвно претпоставља апсолутно као свој корелат, иначе би само собом постало апсолутно. У нама постоји неодређена свест о нечему што је стално и чија егзистенција не зависи ни од каквих посебних услова: наше мишљење није у стању, да ову неодређену свест о апсолутном претвори у одређену, т. ј. да апсолутно схвати, али оно није тако исто у стању ни да се ослободи од те свести, т. ј. да претпостави да апсолутног бића нема. Тако је дакле претпоставка апсолутног бића, које се никако не да сазнати, нужни постулат како мишљења тако и искуства.

И ова последња фундаментална истина чини тачку измирења религије и науке. Религија је од увек, ма како иначе да је у разним формама својим различно тумачила свет, проповедала једну велику и узвишену истину: на име да је свет појава једне велике силе, која прелази наше схватање. И наука мора на послетку доћи до признања те истине: свет је појава једног апсолутног бића, чије нам је биће потпуно непознато. Овим признањем наука само увиђа своје сопствене границе, али тим слободнија и суверенија постаје у области својој, у области објашњења света феномена, света датог у искуству.

Кад се овако одреде границе могућег сазнања и наука увиди да је рационално сазнање последњих принципа бића апсолутно немогуће, онда и задатак философије постаје други него што је до тада био. Она престаје бити наука о ономе што се не да сазнати, она се мора и сама ограничити на свет феномена, на свет „Познатога". Разлика између науке у ужем смислу (појединe науке) и философије може тада бити само у томе, што ће се наука бавити испитивањем појединих одељака феноменалне реалности, док ће философија имати за задатак, да објасни целокупност те реалности, и то тиме што ће знање појединих наука спојити у једну целину, те на тај начин доћи до универзалних закона који владају целином познате реалности. Обично знање је сазнање које није уједињено, наука је сазнање делимично уједињено, а философија је сазнање потпуно уједињено.

Овом својом дефиницијом задатка философије Спенсер је далеко од тога, да философију сведе на чисту сумацију појединих наука, да од ње начини чисту енциклопедију наука, као што је то случај код Конта. Он хоће нешто више, он хоће да пронађе један принцип, који ће бити у стању да нам донесте изведе ону праву синтезу свих појединих наука, и тај принцип не

може бити више истина, која би била својина ма које појединe науке, већ истина која, баш зато што је својина свих појединих наука, није својина ниједне од њих специјално. Тај основни принцип философија има да утврди независно од појединих наука, она има да га изведе из основних чињеница самог искуства, чињеница на којима почива сам феноменални свет. Баш зато што основни принцип објашњења феноменалног света мора бити једна синтетичка истина, која је у стању да изведе спајање свега појединачнога сазнања, та истина мора непосредно произлазити из основних и несумњивих чињеница нашег искуства, мора бити дедуктивног карактера.

Па које су то чињенице, на којима почива и мора почивати философско сазнање феноменалног света? Њих има три на броју и то: 1) чињеница апсолутнога, као непознатог узрока познатих дејстава, које називамо појавама; 2) чињеница свесне функције, којом се констатују сличности и разлике међу феноменима и 3) чињеница распадања свих манифестација непознатога у две велике групе, у групу живих (јаких) и групу слабих престава. Друга чињеница изражава просто могућност сазнања онога што је у свести дато; трећа изражава саму основну природу онога што је манифестација непознатога израженога у првој чињеници. На разлици јаких и слабих престава (реалних опажања и слика сећања) оснива се разлика између не-ја и ја, објекта и субјекта. На независности реда јаких престава од реда слабих оснива се наше уверење, да постоји једно апсолутно биће, чија је манифестација како један тако и други низ феномена.

Осим ових првобитних чињеница има још неколико секундарних чињеница, које преставњају везу међу феноменима и које су с тога исто тако нужни постулати философије као и оне прве истине. То су појмови простора и времена с једне и појмови материје и кретања с друге стране. Сви ти појмови воде у последњој инстанцији своје порекло од појма силе. Простор постаје из нашег искуства о отпору, који дају објекти материјални, што се налазе заједно један с другим; слично важи и за време. Појам материје постаје такође из искуства о отпору објеката, који су дати у исто доба. Пошто се кретање не да замислити без простора, времена и материје, јасно је, да и оно има своје порекло у појму силе. На тај начин видимо, да се све основне манифестације наше свести дају свести на свест

о сили, међу тим сама ова свест о сили не да се свести ни нашта више, она се просто има сматрати као прва и најнепосреднија манифестација оног непознатог бића, које се манифестира у феноменалном свету.

Основна особина снаге, и то не снаге онаке кака нам се јавља у нашој свести, већ оне непознате снаге, чија је само манифестација та нама позната снага, јесте њено постојанство (persistence). Постојанство снаге прва је и највиша истина философије, из које се све остале основне истине њене имају да изведу. Постојанство материје као и континуитет кретања прве су истине које следују из ове основне истине. Постојанство материје апсолутни је постулат нашег мишљења, та истина следује из самог бића нашег мишљења, које није у стању да схвати постанак из ничега или престанак у ништа. Наше мишљење није у стању то да схвати просто зато, што се биће његово састоји у релацији, а свака релација претпоставља двоје, међу тим хтети замислити престанак у ништа значи хтети замислити релацију, чији један члан није дат у мишљењу (пошто ништа не лежи у свести). Постојанство материје је једна априорна истина и експериментални доказ те истине не би био могућ, кад се она не би претходно у мишљењу претпостављала. А како се материја своди на силу, то постоојанство материје не значи у ствари ништа друго, до постојанство силе. То исто важи и за континуитет кретања. Актуелна енергија кретања и потенцијелна енергија мирне тежње две су манифестације непознате силе, које скупа чине постојанство њено.

Из основне истине о постојанству силе следују ове специјалне истине од универзалног значаја: 1) да су односи међу појединим силама стални, т. ј. да постоји једноликост природних закона; 2), да се поједине силе претварају једна у другу и да то претварање бива у сталним квантитативним односима (еквиваленти сила); 3), да кретање бива у правцу најјачег привлачења, најмањег отпора или резултанте обојих, и на послетку 4), да је свако кретање у природи ритмично. Да прва и друга истина следује из основне истине, да се лако увидети; тако исто да се увидети да то важи и за трећу, кад се узме у обзир да од две силе, које дејствују супротно једна другој, део веће силе, чије дејство није уништено мањом, мора дејствовати; то исто важи и за четврту истину, кад се узме у обзир да су привлачне и одбојне силе свуда распрострте, да је према томе

свако тело у своме кретању изложено различним дејствима супротних сила и да према томе мора надвлађивати час једна час друга од њих.

Истине, које смо до сада изнели, вели Спенсер, прелазе границе онога, што наука поставља, то су истине, које важе за све области природе, оне су према томе темељ на коме има да се подигне једноставно философско схватање ствари. Али оне саме то нам схватање још не дају, све су оне чисто аналитичке истине, те према томе не могу претстављати ону синтезу мишљења, која је једина у стању, да нам да објашњење саме синтезе ствари. Принцип, који ће бити у стању да нам то објашњење да, мора бити закон везе појава, чији је обим раван обиму оних закона, који се односе на компоненте самих појава, тај се принцип мора односити на оно, што је заједничко у историји свих конкретних појава, у кратко тај принцип мора бити закон непрестано новог распоређивања материје и кретања. Сваки појединни објект као и агрегат свих објеката у сваком тренутку мења своје стање: какав принцип одређује ове непрестано променљиве односе у стварима? Одговор на ово питање чини прави објекат философије, и философија ће бити само онда у животу ако буде у стању да овај проблем реши.

Философији је задатак да формулише прелазак ствари из стања, у коме оне остају неопажене, у стање у коме постају опажене и обратно, историја сваке ствари своди се на тај прелазак из неопаженога у опажено, а једна ствар да се само онда схватити, ако се схвати њена историја, њен постанак и њен нестанак. Ближе посматрање, основано како на индукцији тако и на дедукцији, уверава нас, да се принцип који важи за ред промена сваке ствари да овако формулисати: код сваке ствари, преласком њеним из неопаженога у опажено, настаје дисипација (губљење) кретања и интеграција (скупљање) материје, и обратно, преласком њеним из опаженога у неопажено, настаје апсорбација (примање) кретања и дезинтеграција (раздвајање) материје. Први процес, процес постанка једне ствари, јесте процес развића (еволуције), други процес, процес нестанка једне ствари, јесте процес распадања (дисолуције). Свака ствар у свету мора нужним начином проћи оба ова антагонистичка процеса, и у томе се и састоји обавезна моћ закона еволуције, чија је најопштија формулација у горњем исказана.

Процес развића у своме примарноме и најпростијем облику састоји се просто у дисипацији кретања и интеграцији материје. Али осим ових основних промена, које карактеришу сваки процес развића, постоје код сложенијих агрегата још друге не мање важне и ако секундарне промене. Према овоме развиће је или просто или сложено. Просто развиће састоји се просто у процесу дисипације кретања и интеграције материје, као што је на пр. случај код кристалисања, где тело које кристалише прелази моментано из стања разређеног у стање сконцентрисано, без икаквих даљих процеса, који би тај прелазак пратили. Сложено развиће напротив садржи поред процеса дисипације кретања и интеграције материје још и друге секундарне процесе, као нпр. процес преласка из стања хомогености у стање хетерогености и т. д., што се најбоље види код органских бића.

Да се општи процес развића доиста састоји само у дисипацији кретања и интеграцији материје, да свака ствар у своме развићу прелази из стања (неопажене) разређености у стање (опажене) концентрације показује Спенсер индуктивно на свима појединим областима феноменалног света. Најпростији пример примарног облика развића пружа сунчани систем, који је, по хипотези небуларној, прешао из стања разређеног и невезаног у стање консолидирано и везано. Тако исто и земља, која је, по небуларној хипотези, била у почетку једна усијана кугла, хладећи се губила је од свога унутрашњег кретања, а тиме у исто доба и веза међу деловима њене коре постајала је све већа. Свака биљка расте тиме што гасове, који су дотле били растурени, у себе скупља; тако исто и животиња спаја у себи елементе, који су пре тога били растурени у околним биљкама и животињама. Флора и фауна једнога предела престављају један тако везан (интегриран) агрегат, да многе од његових врста изумиру, кад се пренесу међу биљке и животиње другог краја. У социјалним организмима постоје интеграције у спајању малих поседа у спахилуке, ових у провинције, провинција у краљевине и т. д. Таких истих интеграција има у језику, у развићу наука и уметности. Сви ови примери показују да је развиће, посматрано у својој примарној форми, процес преласка једног мање везаног облика у облик с више везе, што је условљено дисипацијом кретања и интеграцијом материје.

Ово је дефиниција процеса развића у његовом примарном и најопштијем облику. Али, као што видесмо, развиће је ретко кад овако просто, оно је обично праћено секундарним процесима и сад нам је задатак да изближе одредимо природу тих секундарних процеса. Први такав секундарни процес јесте процес диференцијације, процес којим се агрегат који се развија распада у мање делове, од којих се сваки за себе на исти начин развија. Тај процес диференцијације универзалан је за сваки сложенији агрегат, почев од сунчаног система па до људских културних производа. Преласком из стања разређености у стање концентрације не само да је настала већа веза међу члановима сунчаног система, него је у исто доба настала и већа разлика међу њима: планете су постале различне у нагнутости својих путања, у положају својих осовина, у својој специфичној тежини и т. д. И наша земља хлађењем добила је разлике у структури своје коре, које у усијаној првобитној кугли нису постојале. За организме је одавно утврђено (Karl Ernst Baer), да се њихово индивидуално развиће састоји у све већој диференцијацији појединих органа из првобитног ембриона, чија је унутрашња структура још неразвијена т. ј. хомогена. И развитак органског света као целине показује исти процес, јер су флора и фауна на земљи постале у току времена различније. И развитак човека показује исти процес, не само да се је људски организам диференцирао у расе а ове се диференцирале и даље, него и за човечанство у друштвеном погледу важи исто. Сви ови примери показују да се наша формула развића има да допуни и она сада овако гласи: **развиће је процес којим невезана хомогеност прелази у везану хетерогеност, при чему бива дисипација кретања и интеграција материје.**

Али ни ова формулација није исцрпна, развиће садржи још нешто више осим процеса диференцијације. Поред процеса диференцијације постоји још један исто тако битни и паралелни му процес, процес сређивања. Развиће је не само прелазак из хомогенога у хетерогено, него је оно у исто доба и прелазак из неодређенога у одређено. Тако сваки корак у развићу нашег сунчаног система, био је управљен на то, да се дође до што већег реда и одређености међу његовим члановима. У развићу земље од првобитне усијане кугле разлике у климатима и годишњим временима постајале су све одређеније, што је земља

постајала хладнија, јер је тиме разлика између сунчане и земљине топлоте постајала јача и одређенија. Диференцијација органа у сваком појединoм организму води све одређенијој структури сваког појединог органа за себе. Племе дивљака без сталног седишта много је неодређеније у структури свога друштвеног живота него што је то случај код једне нације са сталним седиштем. Развитак Науке води све већој и одређенијој разлици међу појединим деловима њеним; то исто важи и за индустријске и слободне вештине. Наша формула развића, допуњена новим процесом који се документује у овим примерима, сада овако гласи: *развиће је процес којим неодређена невезана хомогеност прелази у одређену везану хетерогеност, при чему бива дисипација кретања и интеграција материје.*

Досада ми смо, одређујући процес развића, обраћали пажњу само на распоред материје а изгубили смо из вида распоређивање кретања. Међу тим што важи у односу на процес распоређивања материје важи и за процес распоређивања кретања: и кретање се диференцира, интегрира и сређује као и материја. Магловита маса, из које се развио сунчани систем, имала је у почетку збркана и неодређена кретања, и заједно са диференцијацијом и бољом одређеношћу маса, које су постојале и кретања њихова су постала разноличнија и одређенија. Кретања земљине коре била су мала, многобројна, локална и слична док је год она била танка, са дебљањем њеним и та су кретања постала већа, малобројнија, пространија и различнија. Заједно са развићем структуре појединих органа у организму диференцирају се и њихове функције. Исти процес да се лако констатовати и за свесне појаве и за друштвене појаве. Горњу формулацију развића треба само дакле допунити једним ставом, који ће изражавати овај процес у кретању, па је она онда потпуна. Тако попуњена формула биће према томе дефинитивна и гласиће овако: *развиће је процес интеграције материје и дисипације кретања, при коме материја прелази из стања неодређене невезане хомогености у стање одређене везане хетерогености и при коме и задржато кретање пролази кроз исте трансформације.*

До ове формуле еволуције ми смо, као што се види, дошли на основу читавог низа индукција. Сад настаје питање, да ли се та иста формула не да и дедуктивно извести, да ли се не

може из основне истине, да је снага постојана, извести, да процес еволуције мора постојати, и то постојати баш у оном облику, у коме га горња формула изражава? Спенсер одговара позитивно на ово питање, он формулу еволуције изводи и дедуктивно. Он то чини на основу три специјална принципа, који непосредно следују из основне истине о постојанству снаге. Ти су принципи ови: 1), принцип несталности хомогенога; 2), принцип размножавања дејстава и 3), принцип издвајања. Сваки хомогени агрегат изложен је нужним начином дејству различних спољних сила, те силе на њега различно дејствују, те с тога и агрегат не може остати такав какав је, он мора из стања хомогености прећи у стање хетерогености. Али и свака поједина сила, која дејствује на један агрегат, мора тиме што се тај агренат диференцира у делове и сама се диференцирати. Тако диференцирана сила опет ће са своје стране још јаче диференцирати агрегат и т. д., тако да ће ово размножавање дејстава расти очевидно у геометријској прогресији. На послетку и што је најважније — најважније зато, што само на тај начин постаје при развићу сређена а не хаотична хетерогеност — свака сила, која с поља дејствује, саопштава измешаним јединкама у толико неједнака кретања у колико су саме оне неједнаке и тиме тежи да их, у колико су различне, издвоји на различним местима (одн. једнаке на истим местима; обратно опет јединке исте врсте морају примати разна дејства од разних сила. Лако се да увидети да сва три наведена става, која детерминирају природу процеса развића, непосредно следују из принципа постојанства снаге. Закон еволуције је дакле једна дедуктивна истина, независна, вели Спенсер, од тачности појединих примера, који су наведени као његова потврда.

Шта је крајњи циљ развића сваког агрегата? Равнотежа, одговара Спенсер. Универзална коегзистенција антагонистичких сила, која условљава универзалност ритма и разлагања сваке силе у различне силе, у исто доба води нужним начином сваки агрегат, који се развија, стању потпуне равнотеже. То стање равнотеже преставља покретну равнотежу (aequilibrium mobile), преставља изједначење између спољних сила, које дејствују на агрегат, и унутрашњих сила његових: кретање целине је престало, а унутрашња су кретања таква, да се узајамно компензирају. Сунчани систем у стању у коме га преставља пример ове равнотеже, јер се у њему сва узајмна кретања појединих

чланова компензирају: потпуна компензација и апсолутна равнотежа наступиће међу тим тек онда када се сва кретања маса претворе у кретања молекуларна, када се све планете споје са сунцем. Кад је један агрегат достигао стање потпуне равнотеже, он не може дуго остати у њему: спољне снаге не престају дејствовати на њега, међу тим он није више у стању да тим спољним снагама да изнутра отпора, пошто су сва унутрашња кретања његова компензирана. Резултат свега тога биће прелазак агрегата у процес супротан развићу, процес распадања. Распадање је исто тако универзалан процес као и развиће, што се може показати на истим примерима, на којима је показано и развиће, само што ћемо то сада учинити обрнутим редом пошто је и распадање обрнути процес развића. Престанак једне државе услед напада једне стране нације није ништа друго до распадање једног друштвеног агрегата услед једног новог спољнег узрока: заједничка кретања, која су дотле чланови државе имали у војсци, у индустријским удружењима и т. д. престају и сваки члан постаје у својим кретањима слободан и независан. Смрт органских бића чини те наступа распадање њихово, које уништава субординацију кретања појединих делова целине, те делови добију своја самостална кретања, наступа дакле дезинтеграција материје и повраћај кретања деловима. Познато је како се обале морске, утицајем разних агенција, мало по мало одроњавају, и како при томе њихни конгломерати ударом и трењем постају мањи, растурају се у ситне делове, који добијају своја самостална кретања. И за земљу као целину морамо закључити, да ће некада кад заврши свој процес развитка утицајем своје околине бити стављена у стање потпуне дезинтеграције, а то ће се исто десити и са целим сунчаним системом.

Ми смо до сада утврдили, да су развиће и распадање нужни процеси, кроз које мора да прође сваки појединп агрегат у васиони. Сад настаје питање, да ли принцип еволуције важи и за целину ствари као такову, и да ли, кад васиона у своме процесу развића дође у стање потпуне равнотеже, процесу еволуције мора и ту следовати процес дисолуције, или је смрт васионе дефинитивна и трајна? На ова питања, вели Спенсер, не да се одговорити с поузданошћу, јер су она спекулативне природе. Али с великом вероватношћу да се тврдити, да принцип еволуције важи и за целокупност ствари и да као што ан-

тагонистичке снаге привлачења и одбијања у свима појединачним променама у васиони производе ритам, да оне и у целокупности њених промена производе исто тако ритам, т. ј. да периодама, у којима привлачне силе имају превагу и у којима влада процес еволуције, следују периоде, у којима одбојне силе имају превагу и у којима влада процес дисолуције, и да је низ ових периода бесконачан како у прошлости тако и у будућности. Еволуција је према томе универзалан процес у апсолутном смислу те речи, не само да сваки појединп агрегат у васиони мора бити подложан супротним процесима еволуције и дисолуције, који следују један за другим, него то важи и за целину свих агрегата, за саму васиону.

Утврдивши при крају свога фундаменталнога дела апсолутну универзалност процеса еволуције, Спенсер још једном понавља, да се све наведене дедукције његове односе само на свет феномена, да су све те дедукције само симболи нашег мишљења, који са правом природом апсолутне реалности немају никакве сличности. Ми смо, вели Спенсер, процес свих ствари у свету изразили у појмовима материје, кретања и силе, али тиме нисмо ни мало постали ближи материјализму, јер ми те појмове сматрамо за чисте симболе праве реалности, док их материјализам сматра за објективне изразе саме те реалности.

(Наставиће се)

СТОЈАН МУТИКАША

РОМАН

НАПИСАО

СВЕТОЗАР ЋОРОВИЋ

(СВРШЕТАК)

XXXIX

Када се вратио са скупштине, Стојан одмах похита кући. Желео је, да газдиници Анђи први донесе радостан глас, да се похвали: како му је пошло за руком на лак, и ако мало скуп, начин „сасвим утући“ газду Радована. Био је необично задовољан, расположен и хтио много, много да прича. Али чим ступи у собу, заборави на све и зачуђен застаде. Газдиница је потрбушке лежала у ћошку, на старој, излизаној шилти, извијала се и превијала се као недотучена змија. Лице јој је било некако блиједо-модро, тамно, смјежурано, очи жуте, помућене, усне чивитасте. Мучила се, јечала, јаукала, кидала хаљине и грчевито се хватала за јастуке око себе.

— Анђо, шта ти је? — запита он узбуђено, па јој се приближи и ухвати је за руку, која је била студена као лед. — Шта ти се десило?

— Болесна, — шапатом одговори она, гледајући га чудним, тупим безизразним погледом.

— А иза мене си остала здрава.

— Не знам... Спопало ме нешто... Удави!..

Он је подиже, обухвати је око струка и спусти је на јастуке. Раскопча јој и јечерму на прсима и живо поче трљати сирћетом.

— Је ли ти лакше? — запита опет.

— Није... Удуши!.. очајно застења она, снажно га стискајући за руку.

Стојан узе још неколико јастука и подметну јој их под главу и под рамена. Мокру, сирћетли крпу метну јој на чело и на прса. Пође да тражи доктора. Задњих година дошла су још двојица нових доктора у шехер и он је хтио зовнути првога, кога код куће нађе. Оваkој големој напасти није се могао ни надати и био је збуњен, узрујан, сметен. Ишао је, тумарао по чаршији и по сокацима као муха без главе.

Доктор није могао доћи него тек пред вече. Кад је дошао, прегледао је газдиницу и слегао раменима. Изјавио је одмах, да је болест врло опасна и тешко да се може преболети. Преписао је и некаке лијекове и уштрцао јој нешто под кожу. Узгред је препоручио и то, да би требало довести попа, који би је исповједио и причестио.

Ово још више утуче Стојана. Заборави и на магазу и на цркву и на школу и на сав свијет. Затвори се у собу с њоме и поче је дворити. Поче је болесну миловати и тепати јој.

— Јели ли ти лакше? — питао је сваки час.

— Удуши ме!.. Удави!.. једнако је одговарала она.

Он се наже над њом, дохвати јој клонулу руку и поче љубити.

— А како би било, да се причестиш? — запита благо, њежно, старајући се, да је не застраши. — Доктор вели, да није ништа рђаво, ама би боље било...

Газдиница јекну и преви се.

— Зар ћу умријет'? — запита кроз плач.

— Нећеш ти умријет' не дô Бог, — живо одговори Стојан и отра јој сузу са образа. — Шта је теби? Ја ћу све докторе зовнут', да те кутаришу... Ама... онако... велим... боље би било да се причестиш и да оставиш мало тестамента...

Газдиница поћута мало, затим силом подиже главу, молећи га, да јој своју руку подметне пода њу.

— А што ће мени тастаменат? — запита, пошто се малко згодније намјестила.

— Па тако... — замуца Стојан, улагујући се и милујући је. — Треба да се зна, коме ћеш ти оставит' оно, што је још твоје...

Газдиница се болано осмијехну.

— А што питаш за то? — рече. — Ти знаш, да си ми ти најдражи. Ја остављам само теби...

Стојану се сртише сузе у очима, готово заборави да је болесна и тако је снажно обгрли да је јаукнула од бола.

— Али све то ваља да буде написано, — рече пуштајући је. — Без писмена и без адвоката не ваља.

— Па лијепо, — прошапта газдиница и опет се завали на јастуке. -- Ти зови... Ја ћу свакоме казат'... Све је твоје...

Исте вечери дошао је поп Тодор, да причести болесницу, а дошао је и адвокат, са бакалом Марком, Јегуљом и Пером, да напишу тестаменат. Сви су изгледали врло тужни, ожалошћени, сви су говорили болећивим гласом. Газдиница Анђа чудом се чудила: чиме ли је она задобила те људе, да је тако и толико жале? А највише је изненадило то, што је, пошто је тестаменат био готов, онај дотле одвратни јој Јегуља пао поред њезина душека и на глас почео плакати. И дође јој жао, што је о томе човјеку икада ишта ружно помислити могла. Хтједе и она заплакати с њиме. И, устезавајући се да му пружи руку, зовну га себи, погледа га и пољуби у чело.

Једини Јован као да није пуно марио за њу, нити се могао сневеселити. До душе и он је дошао да је обиђе, одмах другога дана, али се једнако смјешкао и једнако изгледао онако безбрижан као и прије. Није јој се хтио чак ни примакнути, ни пружити јој руке. Он је, као и прије, сио на сред собе, прекрстио ноге и само јој климнуо главом.

— А што си се ти ту отегла? — запита намигнувши.

— Болесна, — проциједи она кроз зубе.

— Ех, да ја тако кажем, нико ми неби вјеров'о, — дочека он и поче пушити лулу. — Мени би свак каз'о: лаже! Па, Бога ми, не вјерујем ни ја теби...

Стојан га мргодно погледа и отури му чибук.

— Овђе се не смије пушит', — осијече. — А ти ако не вјерујеш, нијеси треб'о ни долазит'...

— Па нијесам ја дош'о само због ње, — одговори Јован мирно и поче се протезати. — Имам ја и другога посла. Само к'о велим: кад свијет говори да је болесна, па није лијепо, ако је не обиђем. Снаха ми је, — настави зијевајући, — и ја јој не вјерујем да је болесна, ама кад свијет говори, треба да дођем...

Он хтједе опет припалити лулу, али му је Стојан одгурну ногом.

— А какав ти је други пос'о? — запита га.

— Треба ми пара, — одговори Јован укратко.

Стојан се окрену газдиници и указа јој прстом на њега.

— А зар му нијесам дао? — рече.

Јован обгрли кољена рукама, наслони браду на њих и поче се климатати.

— Дао си, ама мало, дочека брзо. — Шта ми је оно? Ситница!.. Мени треба још и још ми дај.

— А јесам ли ти дужан? — прогунђа Стојан сурово.

— Нијеси дужан, ама треба да ми дâш.

— Дао сам.

— Мало је!

Стојан му узе чибук и поче се играти њиме.

— Ја више не дам, — осијече.

— Не даш?

— Не дам.

Јован се осмијехну и поче се климати све брже.

— Па лијепо, — рече. — А ја ћу остат' у шехеру и читаву свијету причаћу, да сам ти брат.

— Причај!

— Зар је то теби свéдно?

— Сад ми је свéдно, — одговори Стојан, измахујући чибуком изнад главе. — Сад ми ништа не можеш... Што сам шћео, готово сам све постиг'о... Још само да је пара... пара... пара и не треба ми друго. А ти ми не можеш наудит' да не стечем још пара...

Јован устаде и поче ходати по соби.

— Ако ми ти не дâш пара, а ја ћу кроз читав шехер пјеват' једну пјесму, што сам сâм скнадио.

— Пјевај!

— Хоћеш ли да чујеш?

— Овђе је болесник и овђе се не смије пјеват', — дочека Стојан живо.

— Ја томе болеснику не вјерујем, — осијече Јован јаче, — а и њојзи ће драго бит', да јој неко овако лијепо запјева:

Трата-рата, трата-рата
Трата-рат,
Ја сам Стојанов брат
Газда Стојана брат, брат.

Стојан плану и подиже руку да га удари. Ипак се уздржа. Пређоми чибук попола, лулу згази ногама и разбаца духан по соби, па полети вратима и отвори их.

— Напоље, безобразниче никакав, — викну помамно. — Хајде! Само хајде, да те моје очи не виде.

— Дај пара! — дочека Јован, измичући се на леђа.

— Напоље!

— Дај, па нећу ијевати!

— Напоље, напоље!

Па га зграби за рамена и избаци пред собу.

— Мого си му опет што дат', — тихо прошапта газдиница, пошто је опет затворио врата. — Да си му дао макар неколико гроша... Сиромах је!..

— Безобразан је, — дочека Стојан, ћушкајући ногама оне комадиће луле. — Лопов! Угурсуз!.. Објесит' би га требало!..

— Брат ти је... Грехота је!..

Стојан не одговори ништа. Сједе поред душека, наслони лакат на јастук и као размишљаше о нечему. Газдиница се једнако превијала, јечала, уздисала. Два пута је покушавала да се придигне, да погледа напоље: како се, испод прозора, једна ласта, цијркућући, њуља на грančици. И сваки се пут, још слабија и немоћнија, узваљивала натраг. Као да осјећаше, е јој неће бити помоћи. Осјећаше, да ће подлећи. И ражали јој се за овим лијепим, бијелим свијетом, па опет поче јецати, грлећи непрестано главу Стојанову и све јаче привијајући је на прса.

XI.

Након сахране газдинице Анђе, читаву је шехеру изгледало, да је смрт њезина дубоко потресла Стојана. Од свијета као да се сакривао, бјежао: из куће је ријетко излазио. Ако су га магаски послови натјерали да изађе, ишао је снуждеи, погружен. Говорио је мало и то са својим најближим пријатељима. Јегуљу као да је највише трпио. Њега је најдуже могао слушати, а да се не узбуди и не ражљути и да га не прекине. Јегуља га је знао најбоље тјешити. Знао је причати много штошта занимљиво, живо, готово мајсторски, смјешкајући се и отежући својом дугом шијом. Нарочито је знао хвалити неке газдинске дјевојке, са добрим миразима, које би у данашње доба

рало, пошле за Стојана. О њима је причао са неким заносом, окивајући у звијезде љепоту им, радиност, знање и умјеће.

— Млад си ти још, — говорио је неуморно, не предишући, — па зар није махнито, да толико тугујеш за једном женом? Бог је чојеку одмјерио, да може промијенити три жене, ако није Турчин, па куд ћеш боље? Умре једна, а ти одма граби другу. Умре друга, а ти трећу. То је барем лахко, а ти си чојек такога стања, да ће свака за тобом полетит' чак у Цариград.

— Анђа је опет добра била, — жалостиво одговори Стојан, увијајући брк око прста и преврћући очима. — Она и на смрти није шћела да зна за другог. Све је оставила мени.

— Па то је још боље, — упадаше Јегуља жешће. — Она ти доста оставила, ти си сам доста стек'о, а нек ти још друга жена доста донесе, па ко ће бит' бољи од тебекаре?

Таки разговори понављали су се готово сваки дан. Јегуља је све више наваљивао, а Стојан је опет попуштао. „Пред разлозима мора се уступити" рекао је и већ се почео потање распитивати о неким дјевојкама. Кроз непуна два мјесеца опоравио се толико, да је опет могао радити у магази као и прије а ишао је и у школу и тамо прегледао, је ли све у реду? У цркви је наредио и да се нешто поправи и тиме задивио све шехерлије. Осим газде Радована, који му никако није могао опростити ни помирити се с њиме, сви су се остали одушевљавали његовим радом и кајали се љуто, што га давно и давно нијесу изабрали за предсједника.

У цркви је опет виђао Росу и опет почео мислити о њој. Јегуљу је поново почео запиткивати о Бошку и сазнао је, да је овај опет батанио радњу. Сву робу из дућана продао је, а новце потрошио заједно са Јованом. Зато и није могао исплатити дуга, и, према ономе „купопродајноме" уговору, кућа је остала Стојанова.

Нашавши уговор међу својим хартијама, Стојан га прегледа, прочита све тачке и потсмјехну се.

— Дошло је вријеме да осветим шамар, — пакосно проциједи кроз зубе. — А осветићу га јуначки!

Па га пажљиво смота, стрпа у недра и упути се Мирчетића сокаку.

— Да сад видим хоће ли бит' онако бијесна, — рече, гегајући се. — Да видимо, хоће ли ме стријељати погледима и гонити из куће. Онда је говорила, да је кућа њезина, а да-

нас је моја и ничија више. Треба јој данас вратити мило за драго.

Росу је затекао саму у соби. Обучена је у лахко рухо: у простим димијама од басме и танкој кошуљи, сједила је за станом и, пјевуцкајући, ткала ћерећу. Кад опази Стојана, цикну поплашено, једном руком покри голе прси, а другом дохвати омањи чаршаф са тала и прекри се њиме по плећима. Огрнута тако стаде поред стана и гледаше га поплашено.

— Шта то радиш? — запита он, подругљиво се осмјехнувши.

— Видиш, — тихо одговори она.

Он јој се приближи.

— Видим, да сам ти побрк'о пос'о, — рече. — Ја знам да ми се нијеси надала, ама ето, дош'о сам... Нијесам се пит'о: хоће ли ти бит' мрско јали неће, него сам дош'о послом.

Она се још јаче припи уза стан и поче чупкати крајеве онога чаршава.

— Ја ти се чудим, како смијеш и доћ' у ову кућу, — одговори. — Ти знаш, да сам те једном оћерала...

— Ама ме други пут нећеш оћерати, — пакосно упаде он. — Сад сам и ја мало друкчији. А није ни ова кућа к'о што је прије била.

— Мени се чини, да се није ништа промијенило, — дочека она живље, погледајући по соби.

— Хе, хе, промијенило се пуно, — осјече Стојан намигнувши. — Прије је ова кућа била ваша, а сад ми се чини да је моја.

Роса спусти руку са прсију и поблиједи.

— Од кад твоја?

— Чини ми се, — рече он и извади уговор. — Ово је писмо, у коме ми Бошко продаје кућу и она остаје моја, ако ми на вријеме не врати паре, што сам му их зајмио за радње...

— Паре му је зајмио газда Радован, — упаде Роса слободније.

— Паре сам му зајмио ја, — нагласи Стојан јаче. — А пошто ми није вратио, кућа је моја. Има и мјесец дана, откако сам је треб'о примит'...

Роса, збуњена, погледа преда се.

— Није ми, зар, Бошко лаг'о, — рече. — А...

— Лаг'о ти је, јер сам му ја тако рек'о, — прекиде је Стојан, играјући се уговором. — Ја сам му каз'о, да теби не смије истину говорит'...

Роса поцрвени.

— Преварио-га? — викну.

— Нијесам га преварио, — одговори он мирно. — Он је уз'о паре и кућу ми прод'о пред свједоцима, а овђе су потписи: и његови и свједока...

Роса цикну и клону на стан.

— Јао мени ђецо моја, — јаукну и зајеца. — Јао мени, остадосмо без куће!

— То је за шамар, — одговори Стојан са необичном насладом гледајући како се мучи.

— Јао мени, ми сад ништа немамо, — јаукала је она даље, не слушајући га. — Куку, ђецо моја, куд ћу ја јадна с вама?

Стојан се исправи и прстом указа на врата.

— Да одете из ове куће, па куд хоћете, — процишта.

Она скочи, збаци чаршаф са леђа и онако, у кошуљи и димијама, не марећи што јој се виде и дојке и прса и плећа, стаде пред њега.

— Зар, болан, ни мрве срца немаш? — викну узбуђено. — Убио си ме једном, па хоћеш и други пут... Шта сам ти скривила? Шта су ти крива јадна ђеца?

— Крив је шамар, — одговори он, гледајући јој у прса погледом гладне мачке.

— А зар нијеси ти наћер'о да те ударим? — запита она, увијајући се као змија. — Зар нијеси и онђе крив? И због тога хоћеш да ми се осветиш на ђеци? Ђе ти је срце?

Он уздахну.

— Ти си ми га однијела и ја га немам више, — рече. — Ја немам ни срца ни душе... Кућу сам купио и хоћу да је испразните...

Она склопи руке изнад главе и поче ломити прсте.

— Па куд ћу ја сад? — запита очајнички.

— Куд хоћеш.

— Хоћу ли ђецу бацит' у воду?

— Ради шта знаш.

Она заплака и обгрли му кољена.

— Уби, болан, мене а ђецу ми остави, — процишта. — Шта ће сад они?... Ако имало можеш мислит' на Бога и на они свијет, немој их упропастит'...

— Ја сам каз'о, — одговори он, измичући се.

— Стојане, тако ти прве љубави наше, ако ти била драга, не уби ми ђецу! — узвикну она и подиже се опет. — Болан, они су ми све!... Мати сам и никог више немам него њих... Немој...

Он јој се приближи и, гледајући је испод ока, пружи руку.

— Ти си зарадила, — рече.

— Немој, немој, — настави она живље, забацивши чупе, што су јој падали по очима. — Пуно си ме цвијељ'о, па немој и сад... Ђецу ми немој...

Стојан пружи и другу руку, обави је око паса и привуче себи.

— Зарадила си, — понови мекше, примакнувши јој усне лицу. — Била си ми драга, а ти...

Није знао шта ће одговорити и, мјесто тога, пољуби је у образ.

— Немој, немој ђецу, — говорила је она несвјесно, ни мало се не бранећи. — Уби мене!...

Он јој не даде да доврши. Обгрли је још јаче, наслони јој главу на прси и поче уједати испод грла.

Да не би дао повода, да о њему свијет проноси какве хрђаве гласове, Стојан није кашње одлазио Роси. Зато је позвао Бошка и почео преговарати с њиме, да препртља у његову кућу.

— Моја кућа не може ни дана бити без женске главе, — говорио му је, — и, док се не оженим, требала би ми у кући каква жена. Ама не може бити жена него пријатељска, јер на туђинци не би смио куће оставит'... Стога је најбоље, да ти пређеш са Росом и ђецом у моју кућу, па нека ми Роса ради и ђржи у реду, а ја ћу хранит' и њу и ђецу. Ђеци ће ти бит' боље него икада.

— А ја шта ћу? — запита Бошко мрко, окрећући главу у страну.

— Ти долази, ноћивај к'о у својој кући. Ја ти ништа нећу сметат'... Само, брате, да ми се кућа не раскотари и да ми има ко с њоме управити за неко вријеме.

Након краткога устезања, Бошко попусти. Исти дан пренесе све своје ствари и преведе Росу и дјецу у Стојанову кућу. И читав шехар зачуди се томе. Опет са свих страна осуше Сто-

јана похвалама. „Једну несретну породицу извук'о је из невоље и диг'о на ноге" говорили су свуда. Свак поче хвалити „његово добро срце и племениту душу". Казаше, како би га управо требало прозвати оцем сиротиње. Једина Роса што га није много благосиљала. Чим би остала сама у соби, сједала је на шилту, сакривала лице у бошчу и дуго... дуго плакала. Сузе јој, додуше, нико није могао опазити, али је ипак изгледала тужна, суморна, ћутљива. То је и дало повода, да су многе комшинице почеле се чудити и роптати против ње: како се понијела и хоће да изгледа озбиљна...

XLI

Због толикога слављења Стојанова, почеше га многи чешће походити. Сваки дан долазило му је по неколико њих у магазу да попуше цигар духана с њиме и да проговоре неколико ријечи. Отимали су се о његово пријатељство. Нарочито су га посјећивале три-четири газде, које су имале кћери на удају. Они као да су се натјецали: који ће га прије уловити за зета. С њиме ни о чеме другоме нијесу ни говорили, него о томе, како не смије овако остати и да се мора чим прије женити. Хвалили су, додуше, Росу као добру кућаницу, али су ипак говорили да је туђица и да му неће онако свесрдно радити, као што би радила своја жена. Напомињали су му, како не би лијепо било, да толико његово имање остане „Бог зна коме" и како му је на вријеме, да може стећи своје „праве" насљеднике, своју дјецу. Истицали су толико примјера, гдје су се многи тешко кајали, што се нијесу на вријеме оженили. И сваки је, узгред, изјавио, како је сретан што се оженио и како се „ни са царем не би мијењао". Сваки је хвалио своју жену и дјецу, а понајвише ону кћер, коју му је намјењивао.

Кад се свеме овоме дода и то, да ни Јегуља никада није престајао са својим наговарањима, онда није ни чудо, што је Стојан све то више попуштао и све озбиљније почео мислити о новим сватовима. Опет се почео облачити љепше, гиздати, гладити и зачешљавати и почео чешће пролазити поред газдинских кућа, у којима је било дјевојака. На оне, које су биле богатије, гледао је више. Покушавао је и да разговара с њима. Сад је био сигуран, да ће бити „најкрупнији" и у шехеру и

околици, ако се само добро ожени. А то га је највише и одушевљавало и нагонило, да час прије сврши.

Због тога је почео мислити и на разортачење са Пером. Сада је хтио свему свијету показати, да он само са својим капиталом може водити највећу радњу у шехеру и да му није потребан никакав ортак. О својој намјери није проговорио Пери ни ријечи. Само је носио тефтере кући и тамо их, у вече, прегледао и састављао равне рачуне. Око срачунавања мучио се дуго и знојио се више но икада. Желео је „црним на бијелу“ доказати Пери како је све у радњи ишло, а то је било тешко. Знао је, да би се Перо љутио, кад би му без икаквих рачуна, почео доказивати, како се, поред свега грдног посла, нешто изгубило. А, према Стојановим рачунима изгубило се много! Сами Перини трошкови износили су грдну суму новаца, па онда губитци на разним шпекулацијама, који су износили далеко већи од добитака. Из свега рачуна могло се видјети, да се Перин капитал смањио готово за половину, него ли је био прије ортаклука. А Стојан није хтио друкчије, него да самим цифрама докаже, да је све то тако морало бити.

При прегледању тефтера, Стојана, једнога јутра, заболи нешто у прсима, заигра му нешто и као да му дах стаде. Несвијест му се поче хватати, руке задрхташе. Он испусти перо, измакну се и скочи. Полети према вратима да викне Росу, да дохвати воде. И, на самоме прагу, посрну, паде, испустивши само лак крик.

Док су чељад отрчала по докторе и док су ови дошли био је већ мртав. Они га, као од бједе, прегледаше и изјавише, да му је било срце покварено: ништа више.

И сав се шехер ожалости. Са цркве зазвонише сва звона, на три куће развише се црне заставе, а многи дућани и магазе затворише се. Све живо похрли у његову кућу, да својим очима види „милога и драгога покојника“.

— Јеси ли чуо? — непрестано запиткиваху један другога узбуђени пролазници.

— Штета!

— Несрећа наша!

— Србима је суђено, да им славни људи рано умиру!

— Тешко јадноме народу!

И нико да се усуди, да се осмјехне. Свак погружен, скрушен, убијен, као да је све своје у гроб закопао. И свак је

предлагао, да спровод што већи и сјајнији буде, доказујући, да се „оваки људи не рађају сваки дан". Општинари су трчали кроз чаршију као помамни, сапантавали се, сазивали сједнице. Сваки се старао, да изгледа у што већеме послу, бојећи се осуде народне, да га не би прекорели за немарност према великоме покојнику.

А спровод је био сјутри дан. Све живо дигло се на ноге, да до вјечне куће отпрати покојнога Стојана. Сва школска дјеца, са својим учитељима и учитељицама, ишла су иза црквених барјака, а за њима сви „пјевачи" са најновијим крстом, рипидама и чирацима, па владика, обучен у свечано рухо, и сви попови. Сандук су носили младићи, двадесетих година, обучени у народно одијело херцеговачко, а пратили су их сви општинари. За сандуком је ишла непрегледна гомила народа, која је путем све то више расла.

Над самим гробом опростио се са Стојаном најомиљенији учитељ, Перо, чији је говор био толико хваљен, да га морамо овдје у цијелости изнијети.

— Тужни зборе, — почео је он жаловитим, плачевним гласом. — Као гром из ведра неба поразила нас је јуче црна и кобна вијест, да се наш најзаслужнији муж, наш великан, наш првак, покојни Стојан Мутикаша у вјечност преселио. Свачије срце задрхтало је од жалости, кад је за ово чуло. Стајали смо нијеми, укочени, скамењени и питали се: је ли истина, је ли ово сан или јава? О, смрти клета, тиранко грозна, докле ћеш нам тако косити најодличније синове? Још није травом обрастао ни гроб вјерне му супруге Ангелине, а за њом нам и он оде.... Треба ли да описујем грдне заслуге тога човјека? Оне су тако велике, да их моје перо не може описати. Куће своје он је поклањао народу своме, школи нашој, дан и ноћ је радио на народним пословима, не жалећи никаквих жртава, и нико, нико није у стању да искаже, колико смо и кога смо изгубили у њему. Његова djела сунцу равна, неће скрити нојца тавна и он ће вјечито живити у народу своме, спомињаће се док је сунца и мјесеца, а име ће му се златним словима записати у књизи добротвора народних. Вјечна му памјат!

Док је учитељ говорио, сви су стајали оборених глава и горко плакали. Плакали су и попови и дјеца и старци. Изгледало је, да све гробље јеца! И једини Јован, брат Стојанов,

што није сузе пустио. Он је мргодан, полупијан, стајао у страни, придржавајући се за Бошка.

— Чујеш ти, — довикну Бошку, када су се враћали са гробља. — Ја сам, чини ми се, сад наследник. Буразер се мучио и стек'о доста, а сад ћемо ја и ти прогледат' очима. Купићу кола и коње, па ћемо се возати и пити к'о баруни једни! Има пара, па сад можемо!... Шта ти велиш?...

Крај

НАША ВОЈСКА И ЊЕНА ОРГАНИЗАЦИЈА

IV

Држава има онакве установе, какве је хтела и желела сама себи да да. Војска је једна од државних установа и онаква, каква се желела од оних, којима је пало у део да је оснују и развију.

По задатку и циљу установе, војске има два главна вида или типа: војска само као војска и са чисто државно-национalним задатком, и војска установљена у циљу двојаком: и са државно-националним задатком и на основици захтева унутрашње-политичких интереса.

Војска последњега типа слабија је од прве као ратна сила. Посвећена служби унутрашње-политичкој, она може до детаља да изучи и усаврши метод одржавања реда и унутрашње сигурности, може да буде јак ослонац за разне експерименте политичке и може, кад год се зажели, са успехом да гуши изазване буне и стварне и измишљене завере; али она ће, таква војска, увек храмати и бити непоуздана кад дође у сукоб с непријатељем, који је организован и васпитан у чисто војничком правцу: да буде штит целини своје државе и народности против спољних насртаја. Полиција и војска, која је помаже, имају другојачије погледе на ред ствари од погледа војске с чисто националним задатком. Чувари реда имају и морају имати засебну тактику и своје засебне појмове, који су дијаметрално супротни тактици и појмовима чисто војничким. Споредно или штетно за војску, створену искључиво за одбрану земље и за постигнуће народних идеала, често је од битне важности за полицијске чуваре државнога реда. Бити извеж-

бан, способан и спреман за умирење узбуђених или непослушних грађана у својој држави, умети испољити своју вештину и бити кадар опробати снагу свога оружја на месу своје рођене браће — оних људи, који те хране и поје — не значи још бити извежбан, спреман и способан за успешну борбу с непријатељем, који је војнички уређен, а још мање бити кадар победити га и покорити. Тирани на власти и у сили према ненаоружаном народу, увек су кукавице и неспретни у приликама, кад морају да стану пред оружану силу којом други заповедају. Прави војник, а то је онај који разуме светињу свога позива, нема кад и гнушао би се да се бави изучавањем политичко-полицијских резона, и да изналажењем смицалица осигурава ауторитете онима, који то нису умели сами да стеку. Онај пак војник, који се пушта на то поље рада, жалостан је као војник, ма да је, можда, и поуздан „охранитель" власника и њиховог тумачења права и закона. Војничке су особине: простота и искреност односаја, буквално и јавно вршење законских прописа, неизвештаченост у обављању своје дужности, и потребна и правична строгост; док, међутим, полицијско-војена система условљава код својих органа супротне врлине.

И наша војска, у погледу њеног општег устројства, а поглавито у погледу комплектовања и одржања старешинског кадра, носи (бар је доскора носила) у довољној мери унутрашње политички карактер. Утврдило се гледиште да војска пре свега треба да служи као „потпора реда и законитости" у земљи, и да је у том духу ваља првенствено и васпитавати. Општа способност и стручна војничка спремност не вреде ако се код дотичних старешина није испољила и доказала и политичка подесност. Не допуштају се и не смеју се чак ни замислити ма какве реформе и поправке, у којима би се, ма и најмање тежило за еманциповањем војске од утицаја политике. У избору и постављању команданата и у производству већих чинова или за стављање у пенсију, решава колико министар војени, толико, па и више, правац унутрашње политике, која се у дано доба заступа.

Стога је наша војска, од како постоји у садањем свом облику, и једна од најслабијих у старешинском кадру. Но другојачије и није могло бити, кад се хтело да она игра улогу, која јој не припада. Свест о дужности лежи у свести о праву и обратно. Свесност, основана на образованости ума и карак-

тера, и озбиљна, стварна спремност, обично повлаче за собом самосталност и слободу рада, искључујући утицај или притисак захтева, који не иду у прилог успеху војенога дела. Но то се од стране, која хоће да има војску у рукама за своје смерове, да је има као бесвесно оруђе силе, способно и на зло и на добро, никако не жели и не може да допусти. Њој треба, она хоће да има у војсци своју личну сигурност, да је она израз само њене воље и њених интереса. То је она, та страна, и постигла, постигла потпуно. Али чувари реда и полицајци у војсци не могу дати ни бити оно, што правој војсци треба и што једну војску чини правом војском. Они јој могу дати Краљевице и Горачиће, могу потпомоћи да се изведе 14. и 15. мај, 1. април, 9. јануар, 9. мај, 24. и 25. март, али сви ови и овакви подвизи вуку за собом неминовне Сливнице, које се завршују 29. мајем.

Војска, узета као маса, нема и не може имати своје воље: она је аутомат, који разуме шта врши, али који, потчињен спољашној субјективној вољи, стоји или напредује у зависности од импулса споља. Као маса војска се креће у правцу у ком је упуте или поведу њени вођи, и ради и живи по упуту својих старешина. Степен окретности (подвижности) и употребљивости тога, душом и разумом обдареног аутомата, квалификује способност и спрему за свој посао оних, који тим аутоматом рукују.

Контингент, који образује српску војску, врло је добар и подесан материјал за војничку обраду. Ни у физичкој развијености, ни у схватљивости, ни у свести своје дужности према држави и вољи за војнички посао, њему се одиста нема шта да замери. Па ипак је од свих тих својстава мало вајде, често мање но и тамо, где је тај материјал лош и неподесан. Резултати дела говоре да се код нас није умело нити тежило умети, да се тим драгоценим материјалом користимо, те да из њега израдимо војску која би кадра била да оправда циљ своје установе. Бистром, непорочном и послушном српском грађанину никад се није давала прилика да као војник покаже, открије и развије своју духовну и моралну моћ. Његови заповедници, место да га испуне одушевљењем и да му створе могућност да, под утицајем пажње према његовим духовним и физичким потребама и под утицајем љубави његове према отаџбини и мисли за општу ствар, — заборави на време остављене на селу своје домаће невоље, — њега, противно овоме, од првога дана до-

ласка у команду, убијају у појам, понашањем својим, уливају му одвратност ка свему војничком и од човека разумна и добре воље, насилно и као са неким задовољством или са осветом неком праве нечовека. Српски војник је један од најсиромашнијих војника на свету — најсиромашнији не само у материјалним потребама него и у старешинској љубави. О њему се води рачун да пошто пото, кад се позове, дође, и да, кад на позив не дође, осети што није дошао; да му се, чим дође, упрти у руке пушка, о којој он ни појма нема, и да оде тамо одакле се лако може и не вратити; али мало се кога тиче и мало ко хоће да зна и да се сети, да је и војник жив човек, који мисли и осећа, и кога, као човека, пре но што се поведе на ратну кланицу, ваља које-чему озбиљно научити и које-чим снабдети и опремити, колико оним што треба за бој, толико и оним, што је нужно за живот до боја и после њега.

Нажалост, појмови и представе о војсци и војнику слажу се код многих наших војених главешина по неким особитим и нама, простим смртницима, непознатим законима мишљења. Сила војске, по њиховим појмовима, лежи једино у броју бајонета и конструкцији оружја. Спрему и обуку они стављају на последње место и сматрају их као споредност, без које се, ако је нема и сасвим може бити. О моралној страни и духу војске они не разбирају и не познају их. За њих је важно да се што већа маса људи упише у војску и да се за све уписане има у магацинима оружја и муниције, па је и циљ постигнут. Ако, преко тога, дозволе средства да се по броју бајонета набаве фишеклије и опасачи, чутурице или порције од блеха и шајкаче а, уз то, на свака два или три војника и по један шињел, онда је већ не само доста него и више, но што једна добра организација строго условљава.

Српски сељак који, као што се зна, готово искључиво саставља нашу војску, одиста много не тражи: научи га ономе што му је као војнику у маси с т в а р н о потребно и да уз то разуме циљ тога; одени га толико да му је сухо око тела и да се не осети да је го; нахрани га да тек није гладан, и затим, понашај се с њим, као с разумним створом, не куни га, не презири и буди према њему, и ако строг, само увек правичан, — па ће ти он, не гледајући на све оскудице и на све патње, на све опасности и на неизвесност судбине своје, бити веран и готов на све што је у стању да учини човек с најбољим душевним и физичким силама.

Ништа и ничега од свега онога што се зове потреба за разуман човеков живот, што се зове нега, пажња, старешинско старање и љубав старешине према млађим и потчињеним, српски војник нема и не познаје или има и познаје у изузетним приликама. Уопште речи, он је са те стране самохран и потпуно сироче. Према њему врше се, као према каквој неосетљивој ствари, званичне форме и то је све. Изузимајући неколико светлих примера, нажалост удаљених из војске, — као: једнога Мих. Срећковића, једнога Р. Милетића, Јов. Мишковића и Никод. Стефановића, а такође и покојних већ: Грује Мишковића, Паје Путника, Б. Влајковића, Стевана Бишичког и Михајла Илића — којима се можемо поносити са њихове познате љубави и бриге према својој војсци и личности војника, никоме од осталих ни ранијих ни доцнијих великана наших, није стало до тога, што његовом војнику једно или друго не достаје: никога се не тиче то, што је и тај војник човек, што је и он син, брат, отац, муж или тамо негде и некакав правни грађанин, коме ово или оно треба и без чега он не може да опстане као разуман створ; нико ни абера нема, хоће ли тај његов војник, при тим и тим условима живота, остати здрав и да ли ће његов организам моћи савладати невоље и патње којима је изложен или ће га оне свалити у болест и одвести у гроб! Грех би био да ма кад и ма ко од главешина зада себи труда па да српском војнику, ван хартијских наређења и обичних шаблона, приђе ближе и узме учешћа, у којима се налази свака маса, која је лишена могућности да се сама и на свој начин помаже, и која је сакупљена да се на првом месту пати. Једном речи нико не мисли о томе, да и он, и ако је војник, може имати своје телесне и душевне потребе које ваља задовољити или се бар ваља старати да се оне, по могућности задовоље; њега нико не жали и нико о њему неће добру реч да каже бар ради своје рођене душе!

Важна је, притом, још и та околност, што се о свему томе ником, ко је на већем положају или у већем чину, не сме ништа да примети. Они имају своје легитимисане погледе које они сматрају као једино компетентне и меродавне, по којима је све у свом реду и који их упућују да на све гледају веселим срцем. Ако ко од њих и нађе нешто да замери, замериће народној распуштености — што је код народа слаба стега — те стога и војници, које народ даје, не врше војничке обавезе као кад би

гај распуштени народ био мало притегнут. Уосталом, на сваки пружени им прекор за недовољно старање о својој војсци и војничким потребама, они обично одговарају: „Такав му је пропис и такав закон. Чега тамо нема и што министарство или министар не нареди и не нађе да треба, без тога се, значи, комотно може". Но старешине, које су свесне своје мисије, тако не раде. Погрешно је мислити да се масом живих и разумом обдарених индивидуа може успешно управљати и достићи до намењеног циља само путем сухог заповедања или страхом и казном, па ма то и не излазило из рамова закона и других правила или разних прописа.

VI

Докле и у ком правцу иду појмови и погледи наших војених главешина кад су у питању потребе војника као људи, показују појаве, које се одигравају при сваком сазиву и скупу војске у логоре, на вежбу или за разне радове. Те појаве сматрају се код нас сасвим нормалне и у реду ствари, што не подлеже ни расматрању. Но и ако је то тако и ако много штошта треба да се измени и уради у нашем васпитању уопште, па да се ствари могу расматрати с друге тачке гледишта, ми ћемо ипак да изнесемо овде један факт или један призор, који се десио (и кога смо ми били очевидац) приликом једног сазива два батаљона ради упућења на границу за копање шанчева. Изношење на јавност овога факта, као и других сличних појава, може бити ако не од друге то бар од те користи, што ће се појединцима, који се критички интересују о стању и „биту" своје војске, дати могућност да сами размишљају и цене да ли, у колико и како наши команданти разумеју своје старешинске дужности. Уосталом, без обзира на то какав ће бити чији суд или мишљење о овоме факту, ми сматрамо за своју српску дужност да нарочито напоменемо, да у овим, код нас нормалним појавама, леже многе и веома ненормалне последице.

Наређено је да се Н. и Н. батаљони I позива (сада II), искупе Н. дана у Н. место и одатле упуте даље на радове. Зборно је место, као што је ред, — штаб окружне команде. Ко од добре воље, ко бегајући од домаће невоље, неко што се бојао да изо-

стане, а ко пак што га власт приморала, тек сви, који су позвани, дошли су. Долазак је трајао цео дан, а долазило се и појединце и у групама, као што уопште иду сељаци кад их власт зове. Једновремени долазак физички је немогућ, те га стога, наравно, нико није ни тражио, али је ипак тачно одређено кога дана и до колико сахати сви обвезници морају стићи на зборно место, ма да је код војске обичај да зборни сахат означују за пола, а по некада и за цео дан раније него што је потребно. Сељаци не деле дан на часове и зато, ма који час да им се одреди, они крећу од кућа тако, да са зором стигну где им је наређено. Неки пак из удаљенијих села, или који су имали да посвршавају и друга своја посла, подолазили су још дан-два раније. На дан збора сваки је од дошавших ишао окружној команди и пријављивао се. Тамо им се говорило: „Чекајте, у своје време и кад се сви искупе, нареди̇ће се шта даље треба“.

И чекало се, морало се и требало чекати, тако је наређено. Али како, где и докле? Но тако што нико није смео ни да пита, јер би то значило негодовање или критика властиних наређења. „Бивало је и до сад сазива и скупова, и до сад се чекало и никоме од чекања нису очи испале; зна се где и како војска чека у оваким приликама“, — одговорио је један од „надлежних“, кад се поводом овог чекања повео био говор. И одиста се знало. Први, т. ј. они који су први стигли, поседали су или полегали и чекали у авлији штаба; други, којима ту места није било, поређали се дуж плотова и кућа у штабном сокаку и ту, неко седећи, неко лежећи, чекали; трећи, четврти итд., који су доцније долазили, враћали се из команде и заузимали места поред кућа и плотова у осталим улицама, у чаршији, на пијаци, по механама или поред механа и свуда где се могло и одакле нису најуривани. На подне, између 12 и 3 сахата, кад су господа отишла на ручак и одмор, а с ручка на каву или разговор у коју кавану, читави чопори народних војника ваљали су се и превртали под отвореним небом на жези и у прашини, као марва дотерана на пијацу пред Божић и Ускрс, чекајући ту злогласно „своје време“.

Свршило се најпосле и чекање. Око 4. сах. по подне засвирала труба и људи поустајали, пошли и дошли где је требало — опет у окружну команду. Ту их сад прозивали, пребројавали стројили и престројавали. Одатле, око 5—5½ повели „уређеним“ командама и одвели оружном магацину, где су их понова построја-

вали, пребројавали и прозивали, затим дали им пушке с муницијом и казали: „Четовође, сад, пошто је све готово, водите своје људе натраг и распустите на конак, а сутра сабајле доведите на зборно место код Н. одакле ће батаљони према заповести, коју ће издати лично командант Н. кренути, у име Бога, на пут“.

На конак! А где, код кога и како? Опет неумесно питање! У варош, у поље, на пијацу, где ко зна и где хоће, нека сваки сам тражи и бира по својој вољи. Војска је то и војска српска, а српска војска зна се где и како конакује — између неба и земље. И поговора није било, ваљало је ићи и отишло се. Но био је већ и сутон. Људи, распуштени пред улаз у варош за конаковање, застали, почешали се, згомилавали се према селима и малама својим и саветовали се, затим опет пошли и опет застали, као уопште што иду и застају људи, којима треба да иду а немају или не знају куда ће и докле ће.

Увече, у мркли већ мрак, гомиле и гомилице сељака, са голим пушкама и фишеклијама преко паса, размилели се по свој чаршији и свима сокацима и од механе до механе мољакали за конак. Тамо, где је механџија радио са сељацима, сметња није било и људи се чичкали један на другог по клупама, асталима и патосу у механи, у собама и ходницима, али је сасвим другојачије бивало кад су војници покушавали да се сместе по локалима, где чаршилије и господа разбијају бриге. Одавде су их гањали просто као стоку кад се увуче у туђе авлије и градине. Кад су војници, који су улазили у ове локале случајно или по својој простоти, или по свом обичају заузимали празна места по угловима на клупама или просто на патосу, на њих се дизала вика и грдња као на какве „прокажене“ (губаве) указујући им врата и сокак, а кад се ко од истериваних одупирао да изађе и оспоравао кафеџији право недавања конака, тада су и газда и келнери ишћушкивали физичком силом. Бивало је случајева да се при овом најуривању војника заузимали за њих по неки од присутних грађана и приморавали механџију те је људе примао на ноћиште, али је за срам и поругу времена и српског образа било и таквих српских грађана, који су одобравали избациваање војника на сокак, и са неким ужасом размишљали о злу времену, које је наступило у ери господства „свести и права у опанку“, правећи свемогуће баналне и вулгарне вицеве на рачун геце и опанка.

„Шта је даље било ми не знамо — ноћ је све покрила, али знамо нешто друго, знамо то, да се у свој тој маси од 2500 војника из народа, од којих је половина провела ноћ згрчена испод стреја и крај зидова и плотова, нико није нашао да сутра дан отвори уста и да искаже ма какво негодовање за своје ноћне патње, а још мање роптање или протест против узакоњене неправде и злостављања. Сваки од свих тих мученика сматрао је, да тако, како је с њим било, и треба да буде да је то тако по закону, па, кад је по закону да је онда, наравно, и правично и природно.

Сутра дан зором сви су били на одређеном месту и чекали на даље заповести. Око 7 сах. на збориште дође и музика, а за овом, кроз $^3/_4$—1 сах. дођу командант и официри окружне команде, који одмах, а према прописима, построје батаљоне „за дочек старешине“. Тачно у $8^1/_2$ часова јави се и дивизијар у повећој пратњи — сви на коњима. По датом знаку командантом округа батаљони, на команду својих командира и уз свирку музике, одаду прописане почасти. После „дочека“ и рапорта команданта округа, дивизијар обиђе војнике дуж фронта, поздрави их са „помози Бог јунаци“ и нареди те војска крене а сам са господом из своје и окружне свите и музиком стане на чело колоне и јунаке поведе главном улицом. Све време пролаза кроз варош грмела је музика. На излазу из вароши пратиоци и музика скрену с пута и војска продефилује мимо њих, а затим, кад се и то сврши, дивизијар свечано пожели војницима „срећна пута“, а ови њему и свити његовој „срећна останка“.

Част, што ју је војсци из народа указао дивизијар својим личним и музиком зачињеним испраћајем, појава је лепа и она је, без сумње, очарала гледаоце али за нас, који ствари посматрамо с њихове реалне стране, она је одвратна после оних фаза и момената, што су предходили овој театралној представи. Ми налазимо да би за дивизијара било похвалније и од њега хуманитарније, а за војнике угодније и корисније, да се он, место церемонија с музиком и дефилацијама, постарао пре свега о томе, да се његови „јунаци“ не ваљају по сокацима и у прашини као марва или, ако и то не, оно бар да им је припремио негде и каква-таква склоништа преко ноћи. Да је код њега, који је хтео да се важним покаже пред варошанима са својом

музиком и парадама, било више разумевања свог позива и више човекољубља, а мање сујете, он би имао начина и нашао средстава и да одговори својој моралној дужности и да се не огреши о закон, који за ове случајеве, како он говораше доцније, ништа није предвидео. Грађанство вароши, која спада у једну од већих, не би могло, на разложну представку, бити толико равнодушно и нечовечно, па да откаже под својим крововима место за 2500 војника — сељака, у толико пре што је то онај ред људи, који је задовољан и са најмањим. Можда се ми и варамо, што би нам било веома жао, али нама се чини, да и једна само озбиљна напомена о човекољубљу и хришћанској дужности према ближњем довољна би била па да се, без тешкоћа, и законских сметња, отворе варошке шупе и у њима застре по нешто сламе за ову гуњашку браћу, међу којом се, благодарећи нашој „бирґерској“ вештини, није видео ни један имућнији варошанин. Али то велимо ми, а наши команданти и они више њих сматрају да је почаст, коју они војсци указују музиком и својим испраћајем, важнија и значајнија за војнике и њихов дух од сламе и шупа за преноћиште.

После овога, овде испричанога, не треба никога да зачуђава, кад се каже и чује, како је народ према својој војничкој обавези немаран и како народни војници симулирају и избегавају војену службу. Да војник нарочито народни, буде марљив према својој обавези и да не прибегава симулацији, ваља пре свега, да његове старешине буду марљиве према војниковим потребама, ваља да се старају о његовом благостању и да, поштујући у војнику човека, својски и свима силама уклањају све, што војника ставља у неурачунљиво стање. Народни војници махом су људи зрели и у годинама, људи који живе од свога производа и о свом трошку и којима, поред војене обавезе која је сама по себи одвећ тешка и за њих од материјалне штете, лежи на грбачи товар свакојаких других моралних и материјалних брига, које немају никакве везе с интересима војске и војничке службе. И њих као такве, а сад још и као изнурене и напаћене, па, можда, и гладне и притиснуте бригама за остављену кућу и у невољи породицу, не може да успокоје, а још мање да их приволе војничкој служби којекаква „безсадржателна“ па макар и почасна лудовања и измотавања са свитама каваса и грмљавином музике.

Војска данашњега доба није скуп голих синова и најамника или авантуриста од заната, код којих је, у перспективи пљачке и наплате на свој начин, кад му време дође, отупљено свако човечанско чувство, нити је у њој, као што је некада бивало, друштвени и породични шкарт. Савремена војска саставља се из пуноправних грађана и она, по свом грађанском праву и по свом задатку, који има да изврши, није и не сме бити бесмислено оруђе у власти људи, који су, благодарећи рачунима лажне политике, достигли положаје и чинове којих по својој интелектуалној вредности нису заслужили. Циљ постојања војске није у самој војсци, те да се може допустити и трпети да се с војницима поступа и с војском ради онако, како се то свиди уображеним војеним режисерима. Војска је средство за постигнуће другог вишег циља, који опредељује општенародна или државна идеја. Главни је задатак војске, да друштву или народу, из кога се она образује, обезбеди слободну егзистенцију и државну самосталност, и да оствари мисао и тежњу, које проистичу из природних права националности војске, т. ј. војник је данас позван и војник је постао зато, да, бранећи своју државу, одржи своју националност и одбрани своју општину, а у овој своју кућу и свој завичај и кад куцне час, изађе на бојиште за своја историјска и национална права, као и за своје сународнике кад им опстанак буде угрожен.

Војска као установа, у којој служе сви грађани државе једновремено или наизменце, таква је једна корпорација, где се о сваком појединном члану њеном, о оном најмањем и најмлађем као и о оном највећем и најстаријем, мора да води стрегог рачуна, као и тамо, одакле је узет и куда ће се опет вратити. Војник је човек и, у исто време, држављанин са свима правима и дужностима грађанина, и као такав у праву је да тражи да се његове потребе и материјалне и моралне не бацају у заборав и ни за тренутак не игноришу. Одважност и дужности војника леже у признавању и поштовању његових права. Војник, лишен својих права, ослобођен је тиме и од својих војничких дужности. Грађанин — војник с правом тражи своје, он тражи тек један незнатан део онога, што је, до доласка у редове војске, уложио или платио држави да му изда кад у војску ступи. Као човек и свестан своје дужности и својих права, војник ћутљиво хоће и захтева да га ви, узев у војску, сматрате као члана велике војничке породице и да од

њега не захтевате више но што је он у стању да учини. „Војник даје земљи својој најбоље године живота свога и крв своју, а то је највећи данак што може да плати син отаџбини својој", вели један савремени војени писац. Команда, јединица или ма која друга установа војске, у коју грађанин један ступа да изучи војену вештину и да се ту спреми и успособи за заштиту своје земље кад наступе судбоносне прилике, „дужна је, — продужује исти писац — да га успни, да његово време не троши узалуд, да матерински чува његову снагу, да му не квари него да облагорођава његово срце и да формира његов ум тако, како би га друштву и породици могла вратити ваљаног и усавршеног и као војника и као грађанина". Кад војник остави команду, у којој је служио, и врати се у свој завичај, душа његова треба да је с њом срођена и да се на њу с љубављу сећа док год је жив.

Нажалост, у српској војсци, т. ј. у њеном вишем старешинском кадру владају назори друге врсте или, тачније да речемо, назора у ком правцу и смислу ваља неговати и васпитавати војника, нема никаквих, нити се старешине њене тим питањем баве. При свој жељи да будемо блажији у изразима, ми не можемо не рећи, да је област појмова о моралној дужности код наших војених главешина посве ограничена и толико обрасла у парлогу, да се, при условима данашњега поретка у војсци, не да ни мислити на могућност реформама и поправака у том правцу све донде док реч воде старије генерације. Реформе и поправке те стране могућне би биле још само при условима промене из основа наше војене системе. Појмови о општој војничкој породичности, о љубави и нежности осећаја старешина према потчињеној маси и о оном војеном духу, који чини да једна велика маса, састављена из људи различитих погледа на живот, различитих укуса, различитих темперамената, различитог васпитања и са различитим навикама у захтеву животних потреба, — ипак дише једном душом, и да у тој маси стоје: сви за једнога и један за све, нашем су главешини непознати. Наше главешине војска познаје само као паше и субаше, које ваља безусловно и безпрекословно слушати и ништа више. По љубави и поштовања из дубине војникове душе они и не траже и не рачунају те особине у ствари важне. Духовне особине, којима корен лежи у задовољењу војника животним потребама и у леном опхођењу, немају код њих значаја, њима

се нико не бави, нико их не изучава и оне су савршено туђе нашем вишем команданту. Снагу своју наш командант црпе једино у сили своје власти и у животињској покорности својих потчињених. Он, наш командант, зна само за своје захтеве и сматра, да је његово да заповеди и да се, што заповеди, мора да изврши без обзира могућности или немогућности извршења те његове заповести. Да ли је онај, коме он заповеда, одевен и обувен или је го и бос, да ли је одморан или изнурен и изнемогао, да ли је сит или гладан, да ли је за посао који од њега тражи способан, извежбан или не, да ли га је разумео или није итд. — о томе он не пита, о томе неће ни да мисли ни да чује, све то ништа га се не тиче: он је командант, а командантска је заповест сила, за коју нити може нити сме бити немогућности.

VIII

Успех наставе и суштина или карактер образовања и васпитања војске, никад, од како је наша војска, нису чинили важно питање нити су важили као мерило за оцену способности официра или права његовог за унапређење у већи чин или на виши положај. Инспекција образовања у војсци није уобичајена и ње апсолутно нема. Удео виших команданата у образовању и васпитању војника не иде даље од посматрања употребе времена и примене прописаних форама. Њихово је, како многи од њих сматрају, да мотре да се на учење изађе и са учења врати у прописане часове, да им се прописно одрапортује колико се часова војска егзерцирала у пољу или слушала теорију у касарни, али њих се слабо тиче, шта се на учењу постигло и да ли се тамо војска чему и као што треба учи или само мучи. Лични додир с војницима, и посредно и непосредно руковођење васпитањем и образовањем остављени су на вољу и независној увиђавности старешина нижих степена. Према томе већи и виши команданти баве се само спољном страном — страном, која се и лако постиже и лако ремети, и затим, што је за спољну страну веома важно, прописним извештајима, који им се одоздо, а од њих горе уредно подносе и увек, наравно, с дирљивим резиме-ом о постигнутим сјајним резултатима. Дакле, овде је, као што се види, важна форма и

шаблон. И одиста, наш командант не познаје и не прима садржину без форме. Форма је за њега све и сва, она и шаблон његова су сила, од њих он почиње и њима завршује. С нестанком форме и шаблона нестаје и њега, он је и духом и телом само форма и само шаблон. С тога се он и стара и тражи да је само форма цела, да се она не ремети, а за остало, за оно што је у форми или под њом, он не чује, не пита и не мари. У кратко, потпуно равнодушни према квалитету образовања и васпитања, наши команданти сасвим не улазе у унутрашњост наставне области, не тичу их се ни метод ни детаљи, јер се у њима често и не разумеју. Али, да би одржали свој ауторитет, они јачају ту слабу страну своју и попуњавају недостатак наставне заузимљивости притиском на спољне формалности, у којима се сваки, ко добије власт, лако разуме.

Потоме, у колико се овде — у васпитању и образовању војника — губи садржина пред формом, у толико се, у области надзора за унутрашњим „добрим поретком“ команданти наши претварају у саму садржину и у неки, тако да кажемо, „поитеп“ тога поретка. Сва моћ њихова је у добром поретку и њега ради не знају се границе допуштених и недопуштених односа. Ту они не воде надзор, већ само лично врше све операције и, шта више, стварају предмете за такве операције. На том пољу они отправљају све дужности и одигравају све улоге — од дивизијара до разводника. Где је ко и шта ко ради, тек је командант свуда и све ради. Требало или не требало, он је сваки час то у касарни, то у штали, то у кујни или пекарници: он је на касапници или у дућану где се месо куварицама за официре дели, он је на сењаку, он — на дрвљанику, он је свуда и у свако доба и, рекло би се, у једно исто доба. Њему нешто треба, тражи да нешто или некога види, да стигне, да ухвати, али шта и кога, то нико ни да погоди ни да разјасни. Он се појављује са свих страна, он вам је читав мађионичар, који свуда као из земље ниче, за којим сви као сумануто јуре и не могу да га стигну и од кога сви, као од авети бегају и дрхте, а опет нико да објасни како то и зашто то. И ако је сваки учинио своје, испунио што му је у дужности било, ипак сви дрхту, јер је тешко погодити шта све може да боцне командантске очи, јер и најмања ситница довољна је, па да командант опази да је у команди нађен непоредак и онда тешко ономе, код кога се то деси.

„Па то је све потребно и у војсци мора бити поретка, а поретка без строгости нема“, рекли би и могу рећи они, који у тој и сличним радњама гледају мудрост поретка. Но поредак је услован појам и све оно, што се као поредак узима и тумачи, није увек поредак који је самој ствари потребан. Има много таких поредака, који су сами по себи и по доцнијим својим последицама збрка. Наши поретци, или, боље рећи, поретци наших команданата, нису у ствари никакав поредак. То је само један начин управљања помоћу кога они сами себе одржавају и без примене кога они не би ни били то што су. Неспремни да руководе образовањем и васпитањем у свом ресору, неспособни да дају импулс и правац у развитку „наравствених“ елемената, сувише тесногруди и егоистични да би им могло лежати на срцу материјално благостање њихових војника и да, у том циљу примају на себе, ако би требало, одговорност и, уопште, немоћни да проникну и појме дух војених захтева и да управљају ауторитетом надмоћности своје умне и моралне снаге, они притискују на ситницама, траже у јајету длаке и тим путем показују своју моћ. Тумарајући свуда и сваки час, често подкрадајући се, па ухватити некога да је за минут-два задоцнио, некога да је негде непрописно стајао или седео, некога да је нешто непрописно рекао, да је имао на себи одело непрописно комбиновано, непрописно закопчано или са непрописно очишћеним дугметима; даље, — наћи на некој полици непрописну прашину, на патосу непрописно проливену воду или непрописно бачени огарак од цигаре, у нужнику непрописну нечистоту иваздан друге овима сличне непрописне неуредности, — појаве неизбежне код сваке масе, веће и мање, — то је лако могућно и то таквом команданту треба, јер на томе он јаше и помоћу тога само осећа се тежина његове командантске власти, његова милост и његов гнев. У свакој команди, па ма како био тачан и педантан њен непосредни старешина, увек ће се моћи наћи по која зачкољица, за коју се претпостављени старешина може да закачи и да за њу казни. И деца у једној породици нису сва једнака, и ту, поред све пажње родитеља, нађе се по које чељаде забрљано и неуредно, а камо ли да тога не буде у једној војничкој команди, у тој великој и вештачкој породици, која је састављена од људи разних погледа, разних укуса и одраслих у различитим околностима и под утицајем различитих прилика. Стога,

да би се избегле непријатности и казне, које ове ситничне неисправности неминовно вуку за собом, сваки од потчињених старешина гледа и стара се, да прво ту и главно ту буде исправан па ма и на штету главне своје дужности и да, затим, ћути и устукне и тамо, где му општи интереси службе и корист војенога дела дају право и налажу да буде самосталнији у свом старешинском звању.

Но ова ненормалност погледа на значај службе и поретка има и друге рђаве последице: она веома рђаво утиче на самосталност карактерности и на моралну страну официра. Велики део млађих старешина, инстиктивно обузети тежњом да олакшају тежак положај у који долазе услед постојаних командантових чепркања свуда и по свачему, навикавају се да се вију око њега, да му ласкају и угађају на штету достојанства личности и интереса службе и морала, бавећи се, као и он, ситницама и потпуно улазећи у улоге, најпре клакера и удварача, а за тим у улоге денунцијаната свега, што уоче да није у командантовом укусу. Онај пак мањи број оних којима свест о достојанству човека и карактер не допуштају да се спусте на ступањ мамелука, обично, или застају код буквалног извођења форама, дигнувши руке од свега осталога и тиме, колико се може, отклањају напасти, или, вршећи своје дужности по упуту савести и свом разумевању, пуштају се низ ток догађаја па шта им Бог да. Може се унапред знати да такви ретко пролазе добро. Ако ништа друго и горе, они су вазда на оку као елеменат осорљив, самовољан, непоуздан и неподесан.

Нека се из тога, што смо горе навели, не изводи да ми одбацујемо потребу строгости у војсци и да држимо да се у војсци и војском може управљати добротом и снисхођењем, или да претпостављене старешине треба да буду само празни сведоци делатности својих потчињених. Не, то никако не. Ми то нити хоћемо нити мислимо, нити се тако што може захтевати и мислити. Строгост, али строгост правична и паметна, основана на земљишту потребе и разумних захтева, најважнији је услов да се маса људи, међу собом различитих појмова и пожуда и на различитим ступњима образовања, слије у једну целину, у којој се личне особине појединаца губе, и да се та маса, као целина, може да упути једном општем циљу. Војена строгост потиче из неопходности строгога поретка у вршењу дужности законима обележене. Ситничарење и ћифтизам у војсци

од стране виших старешина не означује такву строгост, и није услов, што војску, која носи то име, чини војском и на делу. У војсци, као у једној многобројној маси са опредељеним задатком, сваки од њених чланова, који су као делови једног многоструко сложеног механизма, одређен је тачан круг рада и сваки од тих делова има своје специјално назначење. Исправност целине зависи од исправности делова у целини, и од тога, да ниједан од тих делова не функционише тамо где му није место. Командант је један важан део те целине и кад се он нача у послове, који спадају у надлежност млађих од њега чиновника, он у даном моменту престаје бити оно, што треба да је, и тиме, појмљиво, нарушава стројност и правилност функционисања осталих делова. Његов је задатак да управља и показује пут којим треба да се следује у свима гранама делатности и да над свима и свачим бди. Ситнице и крпежи, где су и колико потребни, имају своје специјалне представнике из реда мањих старешина, оних, који су и дању и ноћу непосредно уз војника. Један виши командант, који разуме свој задатак, има пуне руке крупнијих и важнијих послова но што су тричкарења по ћубриштима и другим ћумезима или хватања млађих итд. Мешати се у посао потчињених и притискивати на ситнице, значи доказивати своју компетенцију за то а не за нешто више. Онај командант који се бави ситницама и који ту налази ослонца за свој ауторитет, није дорастао за свој положај и засведочава да нема у себи особина, које му дају умну и моралну превагу над онима, који су под њим. Неумесна и неоправдана строгост и завлачење носа у свашта, штете делу као и неоправдана доброта и снисхођење. Официри као и прости војници високо цене старешину само онда, кад, поред сталности и чврстине карактера код њега, виде још озбиљност захтева и надмоћност ума. Лако је, имајући у рукама власт и право заповедања, захтевати од потчињених ово или оно, али старешина који уме да води рачуна о свом положају и практичном ауторитету, никад неће захтевати више но што се мора и може да изврши, и никада се неће трошити на војено-полицијским ситницама, које доликују поднаредницима и капларима. По себи се разуме, да сваки старешина треба и дужан је да улази у све радове својих потчињених органа, али да улази, нарочито, ако је старешина већега ранга, само у улози посматрача у колико се закони и његове, на закону и потреби основане наредбе врше

и практично примењују и, затим, у смислу указивања начина и средстава, како да се опажене непсправности, неправилности и погрешке уклоне, не вршећи самолично дужности и послове, који спадају у круг рада његових потчињених и млађих органа.

IX

У свакој школи успех ученика пропорционалан је степену спреме наставника у њој. Војска је такође школа и напредак у њој, на пољу стручне образованости као и општег васпитања, зависи од спреме њенога старешинскога кадра, поглавито од спремности виших старешина, који дају импулс и правац настави. Колика је и каква спрама старешина код нас, то смо напред рекли, а то показују и резултати минулих ратова, нарочито и најочигледније резултати и слике из рата са Бугарима. Сваки, иоле мислен човек, начисто је с тим, да се у последњи рат ушло неспремно; али мало је њих, који у неспремност урачунавају обичну неизвежбаност војника и трупа, и незнање вођења борбе оних, који су на бојишту заповедали. Да ли да се угоди националном лажном частољубљу, или из неких других обзира и рачуна, или по неразумевању и лаичности, али факт је, да се код нас веровало и мислило, а верује и мисли и данас, да је тактичка страна војенога дела у нашој војсци стајала тада као што стоји и данас на високом ступњу, и да су све наше недаће у томе рату следовале због узрока материјалне и физичке природе. Међутим наша је војска у свима појединостима тактичких знања и стратегијских саображења стајала испод сваке критике онако исто као и у њеном моралном и материјалном делу. Војсковође и виши команданти свих врста, који су, као што је познато, дошли на своје положаје из разних канцеларија и свита, не само што, при таким условима, нису ништа учинили — нити су што учинити могли — да своје трупе, поведене у рат, спреме и науче за борбу, него ни они сами, као људи, који су своје војничке године службе провели ван војске и на пословима невојничке природе, нису знали у чему се састоји тактичка спрема трупа и војника.

Поред, невиђенога нашим српским поретцима, који превазилазе границу обичне поретке, може заслужити наша замерка томе, што поједине личности, које су у мирно доба ван војске,

не остају на својим местима, већ ступају у време рата у ред бораца — старешина, где се они, по изгледу радо и по својој доброј вољи, не само лишавају својих комфората, него још и излажу опасности и патњама, којима изобилује свака кампања. Кад се тако што дешава у другој којој војсци, тамо се то сматра као ретка врлина и као „порив" патриотизма, док ми, ето, хоћемо и то да уврстимо у мане — рећи ће нам се. Но молимо да се не пренагљује. Ми овде нисмо као и они тамо у некој другој земљи: ми се међу собом врло добро познајемо: ми смо кад се личности тиче, сви од рачуна. Господа, која код нас тако радо остављају дебеле хладовине канцеларија и свита и свечано излазе на ратну позорницу да се тамо одуже својој отаџбини, нису обични људи и они знају шта раде. Таквих нема свуда. Не раде они то што увиђају да се у војсци осећа потреба за њима, нити пак зато, што им не допушта образ да се браћа без њих боре, или у циљу и с намером да у колико могу помогну и да стварно на своја плећа и на своју одговорност приме додељена им командовања трупама у борби. О не, не! То су извежбани артисти, који с тачним рачуном и одлично одигравају улоге псевдокомандантске, за које се умеју регресирати. То су они команданти што, имајући осигурана леђа, умеју да изјашу пред готове трупе, да им се покажу у пуној важности својој, да им очитају како је лепо за отаџбину мрети и да их, после тога, и не виде и за које, у славу њиховог имена, други раде. Простије, то су команданти по имену само и да, кад треба, примају награде и одликовања, — команданти, који не само не учествују у борбама и не воде у бој своје трупе, него који често и не знају, где је, која је и шта ради њихова војска. Погледајте их какви су на маневрима, где нема ни куршума ни мина, па ћете их лако замислити какви су били и какви опет могу бити у рату и бојевима. За њих лично важан је назив команданта и то команданта из рата или бар са маневра. Њима то треба и кад то постигну, постигли су и своје циљеве.

Али такви су наши поретци и противу њих се не може. И стара и нова војена наука учи да војску у рат и бој треба да воде старешине, који су је сами у мирно доба васпитавали, учили и спремали за рат и који је добро познају. Код нас је сасвим нешто друго и војску воде у рат они, који нити су је учили, нити се сами у њој учили. Квалификације за командо-

вање дивизијама у рату признаване су онима, који су у мирно време лиферовали пушке и набављали топове, коње итд. Уосталом, наша војска не спрема се и не учи као што се спремају и уче друге војске, па се као друге ни у рат не води. Она је ту сама за себе и свој оригинал.

Странци, који су имали прилике да виде изближе нашу војску, не одзивају се о њој ни најмање похвално. Ако нас штеде, те не куде и не исмевају, они обично оћуткују о главној ствари или увијају, износећи споредности и ситнице. Но има их који нас не штеде и ударају посред чела. Један енглески официр, који је пре десетак година походио и посматрао нашу војску, прича[1] о њој ствари, којих се сви ми, што смо Срби, имамо само да стидимо. По његовој оцени наша војска не зна и не уме: ни да марширa, ни да јаше, ни да гађа, ни да салутира; на парадама и на екзерциру она је колико јадна и жалосна, толико и смешна; на маневрима сасвим неурачунљива и као да није војска. Дисциплину и дух, а тако исто и спољашњи изглед војника, његово кретање и понашање, па чак и његово одело — он ставља испод сваке критике. Укратко, његова је оцена: да наша војска ни de facto ни de jure, ни у појединости, ни у маси није никаква војска. При свем том и таквој оцени, он не грди, не ружи и не исмева нас: он само као да жали и као да протествује што је то тако и што није боље. Не вели ни да материјал не ваља; напротив, зна и тврди да је српски живаљ веома подесан за војника и физички, и морално, и умно, те га баш то и чуди, па чисто и љути.

И руку на срце па признајмо да је све тако, све како Енглез вели. Он је испричао оно и онако, што је и како видео, дакле истину. Он није имао никаква рачуна нити га је имати могао, да изопачава у туђој војсци стање, које је имао у задатку да проучи, па да тиме уводи у заблуду своје сународнике и оне, који су му тај посао поверили. Код њега није, дакле, говорила ни мржња, ни завист, ни симпатија; његова је дужност била да својим земљацима положи рачун о ономе што је видео и да пред њих изнесè стање и ствари као што су, а у пуној осветљености истине и, ако треба, то и за поуку. Њега се

[1] Чланак овај преведен је и одштампан у Виделу 1892 или 1893 године. О њему је одмах после тога говорио у истом органу лично покојни Милутин Гарашанин.

није тицало како ће се код нас о њему мислити. он није тражио нити да нас задобије нити да одбије, он је само показао својим Енглезима те да знају: каква је и од колике вредности српска војничка пијаца.

Нама може бити непријатно што смо ружно насликани, још више непријатно што знамо да је слика верна копија с оригинала, кога смо ми научени да молујемо много лепшим но што је, али бисмо показали велико безумље, кад би човека, који је казао истину, мрзели или се дрзнули да то поричемо. Факта из наше најближе прошлости потврђују да у оцени наших прилика новијег времена нема ничега претераног и да је Енглез у свом раду био према нама искрен и савестан. Човек, који отворено налази и указује нам бреше на нашој тврђави док је непријатељ још далеко, пријатељ је наш и ми смо дужни да се на његов глас осврнемо, у толико пре, што сами не умемо да уочимо своје недостатке и проценимо њихов погубан значај. Не признавати своје мане и кострешити се кад се оне са стране указују, значило би бегати од истине и не желети поправака. Такав поступак био би један више неопростив грех и према невиној војничкој маси која би се и даље лиферовала просто као јевтино топовско месо, и према народу и земљи, чије су жртве на своју војску већ и превелике. Најштетнији су и најопаснији делу и напретку они, што им свака истина, која не ласка, боде очи и који, заглибљени у егоизам и тесногрудост, увиђају мудрост и такт у прикривању и порицању својих недостатака и прљавштина. Сваки покушај, који је управљен забашуривању стања, које је тако јадно и жалосно, преступан је, а у исто доба и трагикомичан, као што је трагикомична она африканска грлосија — птица, која, кад је ловци појуре, завлачи главу у песак, мислећи јадница, да ако она не узвиди своје гониоце, неће видет' ни њу гониоци њени.

Казује се и резултатима дела и речима, да наша војска не стоји на висини, на којој треба да је, и да она оваква као што је не личи на војску добру и није као што су њене друге, па је нужно онда да се на то осврне и ствар озбиљно испита, а не чинити се невешт или се у одговору самохвалисати и лажно тешити. Предмет је ту, и свакоме, коме је до истине стало, лако га је познати. Треба само желети и хтети познати истину, па је пола дела већ постигнуто. Може се мислити о себи најбоље, може се самообмањивати колико се хоће, али се

тиме неће измислити ни постићи ништа боље но што је, и никога више сем саме себе обманути не можемо.

X

План наставе и рада у нашој војсци израђен је на основи максималне централизације и, тако рећи, на принципу индиректног (посредног) метода, — горе, у центру, чистих одредаба, доле фигурарног извршења. Извршиоци плана наставе искључени су из учешћа у изради тога плана, и он је продукт чистих теоретичара, који војску и рад у њој посматрају са висине апстракције, никада не силазећи доле, у слојеве механичких извршилаца и никада не изучивши законе ове живе војничке механике. Примена плана, као рад просте практике, има своје тачно исечене трафарете и не спада у непосредну надлежност апстрактних методичара, док, напротив, комбинације за састав плана, избор и формулисање метода наставе, као и написи или нацрти разних упута за извођење плана, улазе у ред чистих кабинетских и финих радова, ума, до којих не досежу мозгови грубих практичара.

Но учити нечему другога или прописивати чему се ко и како има учити, ваља најпре опробати себе у тој науци, т. ј. изучити предмет, изучити и шире и објективније од оне мере, у којој ће се он саопштавати другоме. Руковање топом, сабљом или пушком, марширање или гађање у мету, није никаква тешка ни мудра ствар и не тражи од човека никакве особите способности; па ипак, ко сам није гађао или није својим рођеним ногама марширао, или се није упражњавао у радњама са пушком и сабљом, тај неће моћи научити тој мајсторији ни другога, а још мање може давати какве паметне упуте и указивати методе за то, па ма како он, уосталом, био теоријски и стратегијски спреман и начитан официр. А војска наша васпитава се у војничком духу и обучава војеним знањима и вештинама по прописима, плану и упутима људи, који никада нису били извршиоци ни својих ни туђих планова или програма, и који, што је још важније, никад нису били у приликама, нити су тражили прилике, да предмете и ствари, о којима пишу или предају, познају и проуче са стране њихове практичне могућности и значаја. Стога наша војска не ради оно и не учи се ономе, што природа дела

и околности захтевају, већ оно и ономе, што јој могу да пруже људи, који и сами не знају на што је што и шта би поименце хтели. Распореди, програми, свакојаки прописи и свемогући упути, који се од тих људи пишу и сачињавају, то су махом којекакве компилације рђаво и невешто изабраних одредаба или опредељења из туђих теоријских списа и инструкција. Од првога погледа на те галиматијасе, познаје се да је то продукт умовања канцеларијских теоретичара, који, препспуњени претензијама на списатељство и тежњама на оригиналност, не умеју да разликују оно што се жели од онога што се може, и оно што безусловно треба од онога што често и не треба. Ту нема ничега што би било изведено из искуства или опита, нити се ту подешавало што према потребама, које може да има и условима, при којима живи српска војска: ту се наилази „само на целу серију разних незрелих и несмишљених рецепата, преко којих као да се хоће, да се живот у војсци, прилике и сама мисао подведу под неке прописе, и да из њих, тих мртвих прописа, проистичу". У њима нема савета ни поуке што и како да се ради у овим или оним приликама, него ти прописи и та правила стварају саме прилике и заповедајући хоће да их утисну у живот. Укратко, за свашта, и за крупно и за ситно, и за важно и за мало важно, само правила, прописи и шаблони, и без њих кретања нема.

Код већине војених старешина, као и код једнога дела грађанске интелигенције, чује се често и у свакој за њих повољној прилици, да све неуредности и све што у војсци храмље, проистиче од оскудног буџета и да за то пада грех на народне скупштине, које руковођене увек интересима опанака и партијских прохтева, тобож намерно сметају напретку војске и с планом иду на то, да од ње створе рушевину, како би после лакше достигли свој циљ.

Не треба ни говорити да су ова причања несвесне денунцијације и пакосни испади сувишног егоизма. Да себе оправдају они су готови на све. Тим путем они мисле и да себе одбране и да поразе свакога ко није са њима или је против њих. Тако је и њима крив мали буџет и крива им је народна скупштина и народ, што њихов производ није бољи нити онакав као што би требало да је.

Но, допустимо баш, да је народна скупштина и крива, а њен злонамерни цицијашлук узрок, што је војска гола, боса и

одрпана, што логорује и бивуакује под отвореним небом, и што трпи сваке друге оскудице, којих има кад се пара нема: али зашто као да је она крива зато, или да је она узрок томе, што српски војник, као што и онај Енглез вели, не уме као војник да се окреће и рукује пушком и сабљом, што се он бесмислено и на подсмех свету муштра, што не уме да јаше коња и не уме да управља ни топовском запрегом ни топовским диоптром, што у војсци ред, дисциплину и законитост замењују заплашивање, песница и самовоља, и што, напослетку, и код војника и код њихових старешина одсуствују и здрав смисао и најелементарнији појмови из онога дела војничког знања, које се зове „тактичка спрема“. Није ли зар и глупо и нечасно мешати у то некомпетентну скупштину и товарити на леђа народним посланицима и опанку, који их је бирао, ту околност, што старешине у војсци не изучавају и не познају дужности војених инструктора, те, према томе, и не умеју да васпитају своју војску и науче је ратној вештини онако, како би требало и како је то у другим европским војскама!?

На пољу тактичке образованости, постављене с планом и саобразно захтевима савременога стања војенога успеха, наша војска не сме ни да се покаже. То, што се вића да се ради, то је, просто на просто, једно бесмислено и аутоматично играње тактике и једно потпуно непроизводно траћење времена и људске снаге у подражавању најобичнијим тактичким етикецијама, које, мада су и огрнуте формом некаквих правилских прописа, не само немају никаквог смисла и не воде никаквом оправданом циљу, него су у стању, да и оно мало здравих погледа, које природа даје човеку, униште и изопаче.

Апсолутни успех у тактичној образованости једне, војске т. ј. степен њене тактичке спреме, може да цени само стручан војник, који је, поред теоријских тактичких знања, стекао потпуно и практично знање. Но, у колико је једна војска напреднија или изостала од друге војске у тим знањима, може да цени сваки, који има довољно интелигенције и способности да две једнородне појаве или ствари упоређује. Ви, на пр. нисте ни акробат ни музикант па опет, упоређујући кретања два акробата или слушајући извођење какве композиције понаособ од два музиканта, умећете оценити, који је од њих бољи и вештији у једној истој вештини. Предмет тактике не спада у ред ни апстрактних ни позитивних наука: он спада у ред искуства,

а у неколико и вештине. По томе и тактичко образовање војске не мери се никаквим формулама и шаблонима и не цени се по ономе, што војска зна да прича или да нацрта на хартији цифрама и фигурама, већ се оно мери и цени по ономе, што је војска у стању да примени на делу и што зна да изведе на практици. Теорије, које нису изведене из искуства и као резултат опита или које се не умеју да примене на практици, немају вредности и знање таквих теорија не чини официра тактички образованим и спремним.

Истина, војнички посао у извођењу тактичких предпоставака и у решавању тактичких задатака умиче, у обично време, од строгог критеријума и не спада у категорију предмета, код којих је непогрешна и правилна оцена безусловно могућна свагда и у свима приликама: али ипак, историја и ратно искуство уче, како треба једна војска да је образована и научена, како васпитана и дисциплинована и како чак треба да изгледа у мирно време, па да се више-мање сме рачунати на њен вероватан успех у рату. Колико је пак и како наша војска тактички спремна и како она данас изгледа према ономе што војено искуство налаже, о томе се сваки, ко само хоће, може и сам уверити То није тешко и великих жртава не тражи. Доста је за то видети неку другу војску и присуствовати тамо при некој смотри или на маневру, па се уверити, да је код нас све не само куд и камо горе, него, релативно, сасвим јадно и жалосно.

Тако је било до јуче, лане, а како је данас и како ће бити даље, идемо да видимо.

XI

Да много што-шта у војсци нашој није у свом реду ни на свом месту, може да нам покаже и уобичајена пракса давања виших звања или постављања на више старешинске положаје. Но да не дирамо у осетљивост садашњице: за тачну оцену ове стране наших поредака има довољно материјала из времена давних и скоро прошлих.

Као први пример нека буде управа или централно руковођење војничком наставом уопште. Збиља, може ли се рећи, да је тај део војене организације икада био у рукама људи, који су својим службеним квалификацијама давали гарантије, да ће се у ресорима који су им поверени, постићи жељени

успех? Например, ко је и какве је спреме човек у 1893 години руководио пешадијском школом, какве су му уопште биле способности за овај посао и да ли је он био у опште спреман за извршење задатка, који је био узео на себе да реши? Сматра ли се и може ли се сматрати да је за васпитање и стручну обуку пешадије, тога понајглавнијега рода оружја, био подесан и имао потребних услова човек, који је за све време своје назови војничке службе сматран, и ако као ревносни јахач, увек као рђав коњаник? Шта је такав човек могао учинити корисног за пешадију, шта је он могао да смисли у образовању пешака — он, један обичан субјект, који, и ако је носио мундир официра, није никада ни једног јединог дана био пешак, који се ван службе у коњици „число“ коњаником и који, најзад, није de facto ни официр ни војник, јер никада и у никаквом строју војске фактички није служио? Или, не сматра ли се, можда, да је за ово посве важно и пуно части место, требало само његово чувено име и његов високи чин, којима је душа и снага био онај придати му сарадник из времена његовог прокупачког комесарства? Ко су и какви долазили на ово место после њега да прескочимо и само да се запитамо, ко је на њему био до пре кратког времена? Част и поштовање његовој артиљеријској стручности, његовим ђенерал-штабним атрибутима и његовом општем знању, али све те квалификације као и оне, стечене на министровању над грађевинама и за време министровања у кабинету преких судова, не изискују се положајем инспектора пешадије. Бити на челу пешадијске школе значи да ваља пре свега бити пешак од пете до перчина, а то се може постићи само службом у редовима пешадије и непосредно у њеној школи.

Ако се пак сматра да успех у војсци не зависи од установљених инспекција и да инспектори нису главни чиниоци у избору метода и у изради наставнога плана, онда би ваљало знати, на што и ради којих то других потреба постоје инспекције са својим инспекторима? Није, ваљада, само за то, да распоређује наредднике и поднаредднике и да фабрикује извештаје о резултатима наставе у војсци, коју они никад нису инспицирали и не инспицирају!

После ових питања, која су тако јасна и која не траже одговора, да пођемо даље и да видимо, како је са старешинама који су ближе војсци.

При речи о неподесности инспектората као што су били, радо се тврдило, и тврди, вероватно, и данас, да се успех у настави довољно обезбеђује надзором и руковођењем дивизијских центрова, чија је важност неоспорна како у смислу управљања тако и у смислу утицаја на ток образовања.

Важност дивизијских центрова неоспорна је, шта више, ми сматрамо за важне и инспекторате, који су код нас тако очигледно паразитни. Свака је установа важна, а тим пре и више, кад се с њом вежу велика права и власт као што је овде случај. Али, ако је што важно, не значи да то мора бити у исто доба и корисно. И неважне установе бивају корисне и благодетне ако људи, који их репрезентују и њима манипулишу умеју и хоће да им савесно послуже; док, напротив, и најважније — губе своју вредност и постају, шта више, штетне, кад падну у руке и под власт људи, који неспособни да разумеју циљ и задатак свога положаја, одатле радо служе интересима, који нису интереси поверене им установе, нити с овом стоје у вези.

Наша дивизија састављена је из свих главних, помоћних и специјалних родова војске, т. ј. састав њен у мирно доба такав је, какав је потребан у време рата. Она је, према томе, нешто веће и више, но што се каже највећа јединица војске — она је једна омања, али и тактички, и стратегијски, и административно самостална армија, а командант њен, сообразно томе, представља, после главнокомандујућега највиши положај како у ратно тако и у мирно доба. У рукама дивизијара концентрисана је управна, васпитна и администвативна делатност свих трупа и установа у дивизији. Он, по сили положаја свог, заповеда и руководи у свима правцима делатности, а следствено томе, он треба и да носи одговорност по свима одсецима и у свима односима дивизијске надлежности.

Принцип дела и здрава памет захтевају од свакога, на кога падне коцка да се позове на какав виши и важан положај, „да пре, но што се прими понуђене му почасти, строго испита себе самог и провери: има ли у његовом карактеру, у његовим способностима и у његовим знањима довољно и свих оних погодаба, које јамче да ће он моћи одговорити захтевима новога положаја? Ко се прима обављања послова и вршења дужности које надмашају његову моралну снагу и траже већу способност но што је он има, тај штети интересима дела и

свима онима, које му је сила околности у потчињеност ставила. Поштеније је и паметније за човека одрећи се незаслужене почасти и вршења послова за које није спреман, него ли примати их се и показати се после богаљем на високом и важном положају. О потпуном и темељном знању егзерцира у теорији и на плацу онога рода оружја којим се управља, не треба ни говорити, јер старешина, који овим знањем не располаже, не сме ни да се покаже пред стројем војске, ако не жели да пред својим потчињеним буде трагикомичан. Али знање егзерцирних правила напамет и егзерцира у пољу, и ако је важно и преко потребно, није управо никакво знање, чак ни оно знање, које дотичној личности даје безусловно право на заузимање командантскога места. Исто тако погрешно би било сматрати да је за једнога команданта доста, ако он поред знања егзерцирних правила, напуни своју главу сваковрсним теоријама. Теорије, којима се може и треба да снабде сваки интелигентан официр, не чине оно знање, које се тражи од једног команданта. Знање теорија обвезно је за свакога потпоручника, који мисли на каријеру или који се спрема да продужи школовање. Команданту је нужно, у вези са знањем теорија и познавањем специјалности из родова оружја или струка којима управља и руководи, — понајпре и понајвише знање практично, т. ј. знање које је основано на опиту и стечено сопственим искуством, и које му даје у руке начин и умешност у управљању и командовању војском. Он треба да има у сваком правцу своје надлежности потпуно извежбано око, тако, да би од првога погледа могао оценити сваки момент и могао указати где леже узроци погрешака или неправилности кад се ове појаве, не тражећи то питањем и бацањем одговорнотти на свакога и на све стране. Четни командир, који није колико је требало командовао водом и из регрута тесао војнике; батаљонски — који није командовао четом и из делова склапао целину; пуковски — батаљоном и т. д., — никада, па ма како они били теоријски образовани и од природе способни људи, неће се моћи мерити са оним официрима, који су при истом образовању и истим способностима, — па понекада и у мањој мери — прошли све степене старешинства и све предходеће положаје, почињући од најмањег. Спремати се за команданта пред ступање на тај положај, — доцкан је, а спремати се ступивши већ на њега — то је кривица“.

Такве, ето, услове веже за командантске положаје један савремени војени публицист — практичар, и таквих се услова строго и придржавају при постављању команданата и виших старешина свуда, где се хоће и где је принцип, да војска буде стварни израз силе једне државе у смислу међународне чињенице. Тамо пак, где се захтева да војска има и други задатак и где она треба да врши послове око срећивања унутрашњих односа у земљи, ти и такви услови не могу се, наравно, ни стављати.

Овде се само собом навезује питање: јесу ли личности, које стају на чело наших дивизија, у погодбама да могу задовољити све захтеве, који се стављају њиховом положају?

Рећи ћемо одмах, да заповедницима наших дивизија, који су то данас, не поричемо способност да своје дивизије могу повести у рат и у рату руководити бојевима па, можда, и победе задобијати, — то ће потврдити или рећи будућност; али сасвим је друга ствар кад је у питању способност: научити ратној вештини, спремити и у опште успособити за рат и бој једну огромну и веома разнобојну масу људи и то масу, у којој се морају изразити све струке и професије. Ту, у овим последњим погодбама, већина наших дивизијара нема нужне подобности за своје положаје, не толико потоме, што су они официри само једне струке, колико потоме, што су то уопште млади људи и што систем наше војне организације искључује могућност израде у младим годинама опитних војених старешина за већа, а нарочито за овако компликована командовања, као што је данашња наша дивизија и онда, кад чак не би узимали у обзир околности, које унакарађују наше војено дело.

Дивизијски су команданти официри само једне струке и, као стручни за своју струку, не могу бити стручни у пословима струка, у којима нису упражњавали. Међутим, по склопу и карактеру организације наше дивизије, они треба да руководе образовањем, да указују на погрешке и да упућују на правилност рада без разлике по свима струкама у свом подручју. Та околност, што они имају под собом одговорне представнике за сваку струку, попуњује у неколико дивизијареву нестручност, али она не даје јемство за успех у дотичној струци и не чини онај ауторитет утицаја, који, у интересу дела и сигурног успеха, сваки претпостављени треба да има. Представници струка у дивизији јесу непосредне руковође и посредни извршиоци рада

у својој надлежности, а као такви они не могу бити судије посла, који је њихов производ и који тек њих саме може да квалификује. Треба, дакле, неко други, виши и компетентнији, да изврши над њиховим радом ревизију и да оцени постигнуте резултате. Пошто, као што смо видели, нема стручне инспекције, мада таква по имену и постоји, то тај виши и компетентнији од представника струка мора бити и природно је да буде њихов дивизијар. Но дивизијар, рецимо по струци артиљериста, који ће, радо да му признамо, умети да употреби у боју све струке и све родове оружја, не може бити исправан судија у оцени успеха постигнутог у пешадијској и коњичкој школи и њихове способности за рат и бој, а још мање да им даје директиву у настави и њиховом стручном образовању. У дивизији, сем других струка, има четири пука пешадије, сваки пешадијски пук има свога команданта, који је у обуци и тактичкој спреми свога пука самостилан и као самосталан има своје субјективне погледе и свој „нрав“, који могу стајати у опреци с погледима и „нравима“ осталих пуковских команданата, а свима њима, међутим, потребно је безусловно јединство и потпуна хармонија у свима радњама обуке, васпитања, образовања и управљања. Шта ту може да учини дивизијар-артиљериста? Батерије посебице и сведене у једну целину, он као стручњак у артиљерији, може добити какве замишља, а пешадијске пукове, као и трупе осталих родова војске, имаће само онакве, какве буду умели да обраде дотични стручни команданти и командири. Ту је он сасвим раван оном коњичком пуковнику, што је имао звање инспектора пешадије, коју никада није ни видео. Исто је тако и у обратним приликама, т. ј. кад је дивизијар по струци пешак, коњаник, какав инжињер или минер. Данас пак, кад се за команданте пукова и њима равних трупа постављају махом људи у служби веома млади, и, тако рећи, официри од јуче, научна и васпитна страна у војсци стоји још при горим условима, нарочито у пешадији после најновије реформе — укидања бригадних команданата, који су више-мање попуњавали недостатак дивизијарске стручности.

Но овај недостатак дивизијарске стручности, а с тим и недостатак ауторитета у образовању војске, мада је и веома важна околност, ипак није највеће зло. Има других јачих мана и са осетнијим последицама код нашега војенога уређења. Изузетни су примери да је ко на дивизијарски положај долазио

путем неопходне поступности и по способности истакнутој на пољу практичне делатности. Сем њих неколицине, који су разним утицајима или уклоњени са војене арене или спречени да се на њу успењу, сви остали нису имали потребних војенослужбених услова. На те положаје, нарочито од времена репрезентивних додатака, постављани су махом људи, којих се право на тај положај оснивало једино на милости, која им се са извесне стране доказивала и на њиховом, благодарећи нашим војеним поретцима, брзом и лаком напредовању у чиновима.

Правила и аксиоме, које нам износе војени ауторитети као резултате искуства, не вреде много у српској војсци и не налазе у њој земљишта за примену. Српска војска од увек је имала старешинске типове, који нису налик на типове старешина у другим војскама и од увек је имала своје, само њој својствене погледе на значај старешина и на услове, који их старешинама чине. Општа способност и стручна војничка спрема изграђена у самој војсци, нису никад узимане у обзир и никада никоме нису служиле као право и препорука на заузимање вишег командантског положаја. У осталом, такви се официри нису смели ни да виде, њима се није допуштало ни да се покажу као живи у интересу оних, који су као по неким наследним прерогативама, стално састављали свите извесних штабова београдских, ађутантуре и т. д., одакле су они иступали само онда, кад им је долазио ред да заузму положај дивизијара или друге које њему равне команде. По томе и већина дивизијара наших никад нису одговарали свом позиву са војничког гледишта и у интересу војске. Резултати на маневрама то нама узастопце показују. Звање дивизијара и вишег, њему равног старешине у војсци, као што смо већ казали, значило је и значи политичка подесност. Наше дивизијске области, по карактеру послова које обављају, и по карактеристици личности које их репрезентују, не изражавају собом неку строго војену систему, него нешто налик на турске вилајете и пашалуке са валијама и пашама на челу, од којих се не тражи да се баш много разумеју у војеним пословима струка, којима управљају, већ који су ту за то, што треба да су ту као оружна власт и што та власт треба да је у рукама „својих" људи.

РУСЛАН И ЉУДМИЛА

— ПУШКИН —

(НАСТАВАК)

ПЕСМА ТРЕЋА

Залуд се у сенци таисте,
За мирну сретну братију
Стихови! Ви се несакристе
Од гневних, злобних очију.
Већ бедни критик, на поругу
Питање стравља с прекором,
Што Русланову зовем другу
Бајаги, на подсмех супругу
Час девом а час књагињом?
Но читаоче, ти видиш сам
Проклете злобе бачен кам!
Па, ето, реци замерниче мој,
Како да стресем прекор твој?
Стиди се, бедни; иди збогом!
Не тражим твоје мудрости;
Свом душом ја сам невин у том,
Ћутим у смерној скромности.
Но ти ћеш појмити, Климена,
И поникнуће поглед твој,
Ти, жртво досадног химена...
Да, твојих суза тајни рој
Пада на стих мој, срцу, дојмљив!
Руменим, магли ока крас:

Уздишеш немо — уздах појмљив!
Ревнивче, бој се — ту је час!
Амор с Досадом тврдоглавом
Завере смеле снује нит,
И над неславном твојом главом
Готов је осветни наклт.

Јутро је хладно затрептало
На тамна брда одозгор;
Но у замку је све ћутало.
Суморан, мрачан Црномор,
Без шапке, јоште необучен
С досадом зева, срдњом мучен;
Около браде умешно,
Облазе немо ропске слуге,
Коштаним чешљем успешно
Расчешљавају власи дуге.
А да лепота блесне јаче,
На брчине му безконачне,
Источни капљу аромати,
Па и коврџе завиште;
У том, ни мање ни више,
Кроз прозор сукну змај крилати:
Краљушћу звони немилом,
Па се у колут брзо сави,
И гле, Наина то се јави
Пред избеченом гомилом.
„Да си ми здраво!“ — замумлала —
„Сабрате, давно штовани!
Црномора сам, давно знала
Само из кажа причаних.
Но тајни удес сједињава
Нас двоје, мржњом догробном,
Теби опасност угрожава;
Облак се вије над тобом;
И глас увређене ми части
На осветнички зове рад.“

С погледом, пуним хитре ласти,
Кепец јој руку пружа сад,

И збори: о, дивна Наина!
Савезом тим се орјашим;
Посрамићемо сплетке Фина.
Ал ја се никог не плашим:
За мене нико страшан није;
Знај, дакле, чудни удес мој:
У благодатној бради тој
Витештва ми се сила крије.
Све докле седеваси те,
Мач злоковарни не пресече,
Од витезова нико тих,
Нико од смртних не претече
Ни мојих мисли најмањих.
За навек моја је Људмила,
А Руслан мора гробу свом!“
Ту је вештица поновила:
„Нек гине он! Нек гине он!“
Затим је трипут закрештала,
Трипут је треснула ногом,
И у облак се одвитлала.

У свилу вас одевени
Вештац вештицом охрабрени
Весело спреман трепти сав.
Да заробљеној носи деви
Брке, покорност и љубав.
Накинђен грбоња брадати,
Крак пружа њезиној палати.
Пролази дугих соба ред:
Књегиње нема! Он хајд у сад,
Међу ловоре, решетки сада,
Око језера, водопада,
Испод мостића, сенице... не!
Баш нигде, нигде књагиње!
Ко да изрази глас чуђења,
Урлик и трепет нестрпљења!
Последњи мисли наста час.
И дрекну грбин дивљи глас:
„Робови, амо! пожурите!
Амо! уздам се још у вас!

Људмилу одмах пронађите!
У час чујете ли, у час!
Не буде л' — не играјте с јадом,
Подавићу вас својом брадом!

Дал' да читачу кажем мом
Где се лепојка замајала?
Сву ноћ се она удесу свом
Кроз плач чудила и — смејала.
Њу је плашила тек брада,
Црномор није већ опасан,
Смешан је сад; а никада
Са смехом страх није сагласан.
У срет лучама јутарњим
Постељу оставља Људмила,
И сетан поглед обратила
Огледалима сјајаним.
Невољно злаћане витице
Са снежних плећа прихвата,
Невољно густе плетенице
Немарном руком оплета.
Јучерашње је сјајне ризе
Из једног угла узела,
Уздахнув метну светле низе
И — плакати је почела.
Но ипак с вернога стакла,
Уздишући, није одмакла;
И деви на ум паде тад
Кроз буру мисли самовољних
Да проба шапку Црномора;
Међутим, нема никог ту
Да буни мому жалосну...
А седамнаест лета шта је,
Која л' ту шапка не пристаје?
Гиздат се нико није лен!
Људмила шапку је занела,
На веђа, мало на јеро,
И напред затиљак навела.
И шта? О, чуда над чудом!
У огледалу моме није:

Обрте шапку — пред собом
Опет се види ко и прије;
Накрену назад — нестаде;
Скиде — види се! „Прекрасно!
Пао си, вешче на јаде!
Одсад ми није ту опасно;
Спашена!“ Она одахну
И шапке зликовца старога,
Књагиња, лица веселога,
Затиљак напред намакну.

Но вратимо се ка јунаку:
Није ли стидно гледати
Толико дуго, браду, шапку,
А њега судби предати?
Свршив с Родгајем бој жестоки,
Сањиве шуме прешав мрак,
Пред њим, пуче дол широки,
Јутарњег неба блесну зрак.
Задрхта Руслан преко воље:
Огрaшја старог спази поље;
Пусто је, тамо-амо, свуд,
Жуте се кости; земље груд
Оклопи крију разбацати;
Ту копља, захрђали штит,
У трулој руци ханџар вит:
Травом обрасто шлем космати
Лубања трули још у њем;
Ту костур јуначине смеле,
Испречен под мртвим коњем,
Лежи и трули; копља, стреле,
У влажну земљу зариvене,
Бршљаном давно покривене...
Ништа, сред неме тишине,
Пустињу не узнемирава,
И сунце с плаве висине
Долину смрти обасјава.

Уздахнув сетно жалосно,
Погледа Руслан по мртвима:

„О, поље, ко л' је тебе то
Мртвачким засејо костима?
Чиј' брзи коњ пређе тебе
У задњем часу окршаја?
Ко смрћу прослави себе?
Молитва чија доспе раја?
Зашто онеми поље ти
И растеш правом заборава?...
Времена вечној тамнини
Можда и моја стреми глава!
Ко знаде, на хумићу том, —
Дизаће с тихи гроб Руслана,
И струне љупкога Бајана
Имену неће певат' мом!"

Но ту помисли витез мој,
Јунаку добар мач је нужан,
Убојни панцир; а херој
Из борбе дође разоружан.
Обађе пољу места сва;
Међ цбуњем, сред костију белих,
У грдној хрпи мачева,
Оклопа давно опустелих,
Оружја себи тражим он.
Ко из сна прену нема степа,
Кроз поље јекну јасни звон;
Негледуш он штит један счепа;
Шлем нађе, с њим и звучни рог,
Ал нигде мача жељеног.
Долину смрти обилази:
Јест, ту су многи мачеви,
Но сваки лак му према снази;
А књаз је био витешки
Не такав као данас ми. —
Тек да се чим игра од муке,
Копље у своје узе руке,
Нагрудњак стави још на груд,
И тако онда узе пут.

Румени запад трне веће,
Уснула земља тихо спи,

Оздо се магла сива креће
И плови месец злаћени;
Омркну степа. Стазом тамном,
Замишљен Руслан ту ће поћ,
Кад кроз маглену смотри ноћ
Огромни хум се црни тамо,
И нешто ужасно хрче.
Он ближе брду, слуша, ближе:
До беса! да л' брег ово дише!
Пажљиво Руслан мотри све,
Неустрашимо, мирним духом;
Али преплашен, стрижући ухом,
Коњ се узјазби и дрхће,
Потреса главом, ватра жива,
Од страха му се узви грива;
Но у том разби маглен вео,
Месеца бледог сетни млаз
Над брдом. И ту храбри књаз
Угледа чудо нечувено.
Како да кажем страву сву?
Пред њиме глава жива ту.
Огромне очи, сан их прати;
Хрчући љуља шлем пернати;
Пера у тамној висини,
Ко дуге сени шијају се
У страшној ноћној тамнини.
Над мрачном степом љуљајућ се,
Кроз поноћ нему и тамну,
Пустиње чувар нечувени,
Изгледа она Руслану
Као брег гробни и маглени.
Зачуђен науми Руслан
Да руши тајанствени сан.
Из близу гледа ове јаде,
Около главе обисну,
И замишљено пред нос стаде,
Ноздрве копљем голицну;
А глава смрштено зинула,
Открила очи и кинула...
Диже се вихор, јекну степа,

Запраши; с трепка, са бркова
И веђа, слете јато сова;
Јекнуше доли пробуђени,
Кинуло ехо — коњ пламени
Захрза рукну у брз кас,
На њем се једва држи књаз;
А за њим грмну усклик шумни:
Куда, витеже неразумни!
Безочни, бежи отуда,
Док те прогуто нисам ја!"
С презрењем Руслан окрену се,
Кружећи глави долети,
И гордим лицем насмехну се.
„Шта тражиш овде, проклети?"
Смрштено глава виче даље:
„Гле то ми судба госта шаље!
Биће ти боље даље поћ,
Мени се спава, ово је ноћ;
Збогом!" Но витез знаменити
Кад зачу грубе прекоре
Срдито викну одозгоре:
„Умукни, пуста главо ти!
Још из давнина то се знало!
Велика глава — мозга мало!
Ја идем, идем, не смећем,
Али кад наиђем не скрећем!"

Љутином тада занешена,
И силним гневом опијена,
Наду се глава: ко жар сам
Крваве очи засијаше,
У пени зуби зашклоцаше
С уста, ушију сукну плам;
И што год у њој беше моћи
На књаза духну; страшна ћуд;
Узалуд коњ, склопивши очи,
Склонивши главу напреже груд,
Кроз вихор, дажд и сумрак ноћи
Преплашен граби, хвата пут;
Занешен страхом, заслепљени

Он даље лети преморени,
Да безопасни нађе кут.
Но витез опет натраг мери —
Ал' коњиц штуче ко мало час,
А за њим глава у сав глас,
Ко сумахнута све се цери,
Урла: „Витеже, јуначе, хој!
Куда ћеш? Тише, тише, — стој!
Не ломи луду шију тамо!
Кукавче, куд си одбио?
Бар једном удари ме само
Док ниси коња сломио!
А уз то још се на јунака
Плазила страшним језикам.
Руслан ко муња из облака,
Затресе копљем у гњеву свом,
Шкргутну зубма витез млади,
И јаросно јој ханџар хлади
У дрски језик заби књаз.
И из беснога шикну зева
Ко бујне реке крви млаз.
Зацпљена од бола, гнева,
Дрскости старе лишена,
На младог књаза глава гледи
Железо гризе, звера, бледи. —
Тако охолост пламена,
Који пут, посред наше сцене,
Лоши питомац Мелпомене,
Ненадном звиздом заглушен,
Невиди ништа, као смушен,
Бледи и своју ролу губи,
Уништен, главом клонулом,
Престрашен муца, смерно дуби
Пред подсмешљивом гомилом.
Користећи се сретним треном,
Над главом тешко забуњеном,
Ко јастреб књаз се узвину;
Па узмахнувши сад десницом
И својом тешком рукавицом
По образу је ошину.

Степом одјекну удар нагли,
И орошена трава сва
Крвавом пеном већ се багри;
А она глава ужасна
Преврнула се, скотрља,
Гвоздени шлем се занија.
И тад на месту опустелом
Мач богатирски засија.
Наш витез, у часу веселом,
Мачину зграби и глави,
По окрвављеној трави,
Потрча гневом са жестоким —
Ушима, носу потече;
И готов да их осече,
Узмахну већ мачем широким,
Кад, изненађен у тај час,
Молебни главе зачу глас...
И мирно мач он доле спусти,
Свирепи гнев се стиша пусти,
Освете крвне мину јед
У души, молбом примирени;
Тако у дољи таје лед
Подневним жаром растопљени,

„Ти ме освести као гром!“
С уздахом глава прошаптала:
„Десница ти је доказала
Да сам ја кривац пред тобом.
Теби сам одсад ја послушан;
Но и ти буди веледушан!
Ах, мој је удес жалостан,
И ја сам био витез знан!
У страшној борби, супостата
Равнога себи незнадох;
Сретан, да само немадох.
За супарника млађег брата.
О, Црноморе коварни,
Јест ти си узрок јаду мом
Зли удес нашој родбини.
Рођен к'о кепец са брадом,

Никада дивни узраст мој
Без срџбе гледат није мого,
И он у души пакленој
Мрзаше свога брата много.
Увек сам био мало прост,
А он, грбоња, неваљао,
Са глупим растом, на пакост,
Уман ко ђаво — страшно зао.
Но и то знај, витеже мој,
У чудној бради његовој,
Скрива се нека сила клета,
И, презирући све од света,
Док му је брада цела сва,
Нитков се тај не страши зла.
Једном, у тешком неспокоју
Лукаво ми је припао:
„Не одбиј“ — рече — помоћ своју;
Ја сам у књизи сазнао,
Тамо, на исток, за горама,
На тихим, морским обалама,
Под замка немим зидинама,
Чува се мач — и тешко нама!
Из чаролија видех тамних;
По вољи духова помамних,
Тај мач злокобан биће нам;
Нас оба он ће погубити,
Мени ће браду одрубити,
А теби главу; реци сам,
Зар није вредно дочепати
Пакосног духа кобни ков!“
— Пристајем! Шашто уздисати? —
Рекох кепецу већ готов —
Ићи ћу ма и на крај света;
И јелом плеће завргох,
А свога брата рад савета,
Посадих на плеће друго.
Пустих се на пут тих обала,
Идем, идем, и — Богу хвала,
Пророштву самом ко на зло,
Ништа се није случило.

За мрачним, далеким горама
Нађосмо подрум, и тај час,
Ја га разметнух свег рукама
И кобни мач допаде нас.
Но, ах! судбина хтеде тако,
Међ нама свађе плану пако —
А имало се и о чем!
Питање: ко ће владат мачем?
Ја спорих, грба заколута,
Но усред бурне свађе те,
Он смисли замке лукаве,
Стиша се, божно, и ућута.

— Махнимо беспослени спор!
Озбиљно рече Црномор:
Наш савез од тог само пати
Нит слози служи завада:
Судба ће сама доконати
Мач овај коме припада,
Пригнимо ухом к земљи оба
(Шта измислити неће злоба!)
И ко зачује први звон,
Нек влада мачем тај до гроба. —
Рече и леже к земљи он.
И ја се, безјак, опружих сав;
Лежим, ал не чух ничега,
Мислим: свараћу ја њега!
Но сам се сварах лудоглав.
Сред неме злотвор тишине
Допуза кришом до мене,
И крадом с леђа тек узмахну,
Ко вихар звизну мачина,
Ни оком тренух, ни узданух,
А глава слете с рамена.
Но непозната нека сила
Њојзи је живот оставила.
Мој костур трњак захвати;
Далеко тамо, замак гди је
Не сахрањени труп ми гније;
Главу ми кепец добави

Донесе овде, остави,
Да вечно чувам тај мач љути,
Кога ми данас узе ти:
Витеже, с тобом судба ходи,
Узми га сада, Бог те води!
Но сукобиш ли дана ког
Грбоњу — вешца коварног;
Сети се мене, у часу том,
Исплати злоби осветом.
И онда, ја ћу сретан бити,
Спокојно дух отић' ће мој,
И у захвалности својој
Шамар ћу твој заборавити.

Д. J. И.

(Наставиће се)

ИНТЕРВЕНЦИЈА У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ

С ОБЗИРОМ НА ТУРСКУ

(СВРШЕТАК)

IV

Интервенције од 1877. год. па до данас

Руско-турски рат. — После француско-немачког рата сва Европа, уморена од честих немира, изгледало је да се посветила свом унутрашњем благостању. Турска ослобођена европске контроле за извесно време умела је на свој начин да расправи сва питања са својим поданицима. Све је изгледало мирно и спокојно. Требало је да буде свуда благостање. „Не примећавам ни један облачак на небу — одговараше пруски канцелар народном посланику, који му је тражио мишљење о ситуацији Европе — сем једне мале мрачне тачке у Херцеговини". Заиста кнез имађаше право, јер мале незнатне пеге нису у стању да замраче сунце, то бејаше ситуација за Турску, у којој сви бејаху навикнути да гледају ноћ у пола дана. Али ускоро је та мала мрачна тачка била пропраћена тако огромном олујом, која мало те није искоренила цело османово царство. Становници Босне и Херцеговине, тек што су се умирили, исцрпљени и осиромашени због нереда били су те худе среће да услед елементарних случајева остану гладни. Заразна нека болест лишила их је њихове стоке, јединога њиховог производа. Њихови су пољски радови две године у кратким размацима били награђени великом неродицом. Томе је најзад требало да се придружи и претерана ревност турских чиновника око прикуп-

ланих пореза и десетка, на да зло достигне кулминацију. Оно се понајвише осећало у брдовитим пределима Херцеговине, где се је тињало, чим је пукла прва пушка у Невесињу, раширио по свој земљи. 31. јула 1875. године сви су се хришћани били отворено дигли против турских власти, и позивали су прокламацијом и остале хришћане европске Турске, да се такође дигну. Још у самом почетку борба је вођена очајнички. Турци бесни од љутине нису штедели ништа, они су палили, упропашћавали, убијали све што им се пред очиме затекло. Разјарени устаници, са своје стране, одговарали су на турска варварства истом мером. Њима није ништа више остајало до да се туку на живот и на смрт. Голе, босе, гладне, изнурене од умора и невоље гомиле деце, жена и стараца, долажаху сваког дана све више на најближу српску и црногорску или и на аустријску границу.

Редовна турска војска, коју је Порта послала да угуши устанак, својим понашањем допринела је да се духови устаника још више распале и фанатизам турскога становништва подгреје.

Стање је било у таквој мери неснобно да је интервенција страних сила била неизбежна. Русија, Аустрија и Немачка, узеле су на се, да задрже Србију и Црну Гору да се не умешају, а наређивали су Порти да угуши устанак. Пошто је овога пута Турска одбила њихову понуду за посредовање, оне су уз припомоћ Француске и Италије, поновиле свој предлог. Овога је пута Порта примила, али са задњом намером, да их изигра одмах првом згодном приликом. Прадом својом од 2. октобра Султан је опростио Босанцима и Херцеговцима нешто од данка на дугу за извесну периоду. На ноту Андрашијеву, којом су се одобрили устаници, султан је одговорио ферманом, којим је опраштао порезу из свих прошлих година, тражио и обећао је да ће извршити сам својом вољом све реформе предвиђене у њој. Устаници су на против одговорили да остају при својим потраживањима, што је значило да траже потпуну самосталност. „Ми не можемо оставити оружје — говораху вође усташа — док нам се не да положај сличан оном, који има Црна Гора“. Преговори су дакле узалудно вођени, јер нису дали никакав резултат, док је ситуација с дана у дан бивала све замршенија. Међутим, у Бугарској су се догодиле сече сличне оним у Сирији. Свуда у целој Турској говорило се о општем покољу хришћана. Консули француски и немачки били су убијени од ра-

зјареће musломанске светине у солунском конаку у сред дана пред очима самога валије. Нови бегунци, све мизернији од ранијих гомилаху се непрестано на граници српској и црногорској. Њихова појава, њихова причања о зулумима и турском варварству толико су раздражиле масу, да је индигнација била на врхунцу. „Помоћи или изгинути" — викао је свет по улицама. Јавно је огорчење било дотле дошло, да је се млади кнез налазио пред дилемом: да абдицира или против своје воље да задовољи народно расположење. Они, који нису познавали стање, питали су се забезекнуто: „Ама шта је овим људима"? Кад су прочитали 2. јула 1876. године објаву рата Србије и Црне Горе, говораху о нама: „Шта их је руководило на овај корак? Они (тј. ми) мора да су луди или најгори дивљаци кад објављују рат без икаквог разлога!" Заиста изгледало је да су наши луди, пошто су се, и ако су били више но сигурни да ће бити бијени, ипак упуштали у неједнак рат, који им је налагала божанствена једна дужност. Они су били дивљаци, пошто су се излагали опасности да буду масакрирани, а међу тим веома су се мало надали да ће што помоћи. Рат, после неколико повољних сукоба по нас, испао је као што су га предвиђали влада и сви трезвенији Срби. Народна српска војска која је имала да се бори скоро са целом турском војском — пошто по скројеном турском плану само су мали одреди били послати на Црну Гору, с намером да се тамо поново врате, пошто прво скрхају опаснијег непријатеља — у пркос ратних примера јунаштва, морала је да подлегне пред много јачим бројем непријатеља. Кнез и влада његова, пошто им није остајао други излаз, обратили су се молбом великим силама за помоћ. Ове су потражиле примирје од свих ратујућих од месец дана: но Турска, као победилац, хтела је сама да реши питање и ставила нам је тешке погодбе за мир. Пред оваку дрскост Турске, Србија је почела поново свом својом слабом снагом да се спрема на отпор. Било је очевидно јасно за вел. силе као и за саму Србију, да њихови напори неће бити у стању да раздреше чвор, али су они ипак били од велике важности.

Догађаји су се временом замршавали све јаче. Стање је постајало свакога дана горе. Беснило и варварство турско непрестано је расло, тако да је Европа била принуђена да се нешто више заинтересује. Енглеска је са своје стране предузела одвојену интервенцију, која је остала без последица. Ру-

сија је опет намеравала да приступи принудним мерама, саветујући Аустрију да окупира Босну и Херцеговину, у моменту кад она буде ушла са својом војском у Бугарску. Пошто се томе успротивила Енглеска а нешто и сама Аустрија, она је предложила нов експедијенат да се учини примирје од шест недеља. Али од свега тога ништа није било те је ствар ишла и даље својим током. Непријатељства између Србије и Турске почела су наново и Турска као победилац претила је да уђе у срце Србије. Један ултиматум царев зауставио је Турке. „Ако у року од два дана — Порта не пристане на примирје од две недеље и ако одмах не буде обуставила непријатељства, односи ће бити одмах прекинути“. Пред претњом Русије Турска је попустила. Енглеска, бојећи се да Русија не разбистри сама целу ствар, улучила је прилику да предложи да се састави конференција, што је било једногласно примљено. 23 децембра 1876 год. под председништвом Савфет паше, она је држала у Цариграду прву своју седницу. Али, као што је било лако предвидети она није ништа успела јер је Турска волела више да прекине са свима, него да им допусти да у њој интервенишу. Пошто је конференција била распуштена, гроф Горчаков упутио је преко својих посланика у Берлину, Лондону, Паризу, Риму и Бечу, дотичним владама циркуларну ноту. „Одбијање турске владе — стајало је у њој — вређа достојанство и мир Европе. Од важности је по нас да знамо шта мисле да учине владе, са којима смо до сада сложно радили, после овог одбијања и чиме мисле да осигурају извршење своје намере“. На предлог лондонског кабинета, сазвата је била у Лондону нова конференција. Она је своју резолуцију доставила Порти, која није била у њој заступљена. Порта је на то одговорила: да, пошто није позвата да присуствује, не може примити оно, што се протоколом те конференције тражи од ње. На члан, који је додала Русија: да Порта пошље у Петроград свога изасланика, да оне две реше питање о разоружању, Турска је одговорила, да неће то учинити, ако Русија са своје стране не буде послала свога изасланика у Цариград. Није се дакле ничим могло доказати турском тврдоглавству. Једино средство што је остајало, то је била употреба силе. Енглеска опозиција, видећи да су сви напори њене владе остали без успеха, љута што се онако титрало с поносом Енглеске, жестоко је нападала политику лорда Дерби-а. Све су скоро силе биле расположене за

рат. Цар, који се понајвише био ангажовао, после толиких неуспеха, био је изван себе од љутине. Свакога се момента очекивало да Русија већ објави рат Турској. Најзад, 24. априла alea fuit jacta. У свом манифесту цар говораше: „Пошто смо исцрпли све начине и мирољубиве напоре, ми смо принуђени увредљивим држањем Турске да приступимо озбиљнијим мерама. То нам налаже осећај правичности нашег сопственог достојанства. Турска одбијањем својим приморава нас да употребимо силу оружја". Док циркулар руског канцелара, којим је он извештавао силе о кобноме решењу, говораше: „Цар наш узвишени господар, решио је да предузме сам оно, што су остали пропустили, да наставе заједно с њим; наредио је својој војсци, да пређе турску границу". Ова вест, премда су је одавна сви очекивали, није учинила пријатан утисак на све дворове. У интегритету турске државе, лежали су различити интереси појединих сила и требало их је обезбедити од сваке евентуалности. Тако Енглеска је била забринута због Мисира, а бојала се још и за слободу суецког канала, и није могла ни у ком случају допустити, да Цариград што претрпи. „Тиме што је је цар ступио сам у акцију и употребио војску, не питајући савезнике, он је одступио од европског концерта, који до сада није никад био повређен, и уједно се удаљио од правила, на која се свечано био ангажовао, да ће их се придржавати. Влада Велике Британије држи да треба да изјави формално и јавно, да поступак Русије није таке природе, да она може рачунати на енглеску помоћ и одобрење" — одговараше лорд Дерби на циркулар руске владе. И Аустрија је означавала Русији, шта од прилике она мисли, да улази у њене интересе. Русија, пошто је једном загазила, морала је задовољити гледишта Енглеске и Аустрије, да би имала разрешене руке против Турске. Конвенцијом између ње и Румуније, био је отворен пут њеним трупама за Дунав. Њима је, пошто су га оне 30. јуна прешле, остајало да нападну непријатеља на његовом огњишту. После извесних маршева, већином повољних по Русију, њене се трупе зауставише пред Плевном. Јуначки отпор Осман-паше и неуспеси Руса за време опсаде Карса охрабрили су у неколико Турке. Заинтересоване силе, при том стању, дануше мало душом. Али појачања, која је добила руска војска и сарадња Румуније, учинила су да им се преда Плевна (10. децембра), после четворомесечне одбране; док им је крвави пораз Мухтар-паше, 15.

октобра, отворио улаз у Карс. Ништа више сада није остајало Русији, до да нареди својим трупама да продуже пут за Цариград. Висока Порта, застрашена, молила је за оно, што је неколико месеци пре тога одрекла Србима — за status quo ante bellum. Русија после толиких жртава, држећи непријатеља у својим рукама, одбијала је свако посредовање за измирење, стављајући на знање и Енглеској и Аустрији, да неће примити сензала. Држање Русије увредило је Енглеску, и она предвиђајући скори рат с њом, појачавала је своју флоту у Бешици. Заиста сви су знаци предсказивали ускоро нов рат, крвавији од тога, кад је руска војска пошла напред, за неколико километра изван Цариграда, одговарајући на демонстрације енглеске флоте, која је 24. јануара стигла у Калипољ. На сваки руски корак, Енглеска је одговорила наређењем, издатим флоти, да пређе Дарданеле, да пази на Цариград и да штити живот свога посланика и имаовину својих грађана.

„Пошто је Енглеска ушла у Цариград — говораше Горчаков, у ноти упућеној силама — да заштити хришћане својом флотом, Русија ће наредити својој војсци да уђе у Цариград ради исте заштите". Конфликат је био скоро неизбежан. Најзад, измишљеним експедијентом, да се повуку демаркационе линије, преко којих ни једна ни друга нису смеле да пређу, отклоњен је судар.

Русија, слободна сваког мешања, диктовала је 3. марта 1878. г. Турској, фамозни сан-стефански уговор, који је већ унапред био спремљен. На основу тога уговора, Турска је била немилостиво искасапљена. Била је образована велика Бугарска, која је својим простором одвојила од Цариграда провинције: Албанију и Епир, које су једино биле остале под Турском. — Румунија и Србија су проглашене за независне. Црна Гора такође са незнатним проширивањем земљишта, постала је независна. Босни и Херцеговини била је дата једна врста автономије. Порта је имала да плати Русији ратну оштету од 1410 милиона рубаља, с тим, да се може и уступањем земљишта ослободити. Као што видимо, она мала мрачна пега у Босни и Херцеговини кнеза Бизмарка, коштала би и одвише скупо Турску, да нису после тога остале силе навaљивањем Енглеске, у многоме ублажили судбину Турске.

Сан-стефанским уговором, биле су поражене Аустрија и Енглеска. Прва, незадовољна потражила је кредита за мобили-

зацију војске. Заборавити је после овакве велике кризе, не наградити је због њеног мировања, било је нешто више но глупо. У осталом, да су прилике бар остале исте. Али не! Србија, за коју се она надала да је добије на поклон, као знак султанове великодушности, за услуге које би му учинила у ма којој прилици, датом јој самосталношћу, измакла је за навек. Са стране Румуније или Бугарске, још мање би се могла надати. Босна и, Херцеговина с друге стране, пошто им је стање било поправљено, не би дуго чекале да се сједине са Србијом или Црном Гором, њиховом браћом по пореклу. Тако је била искључена свака нада, да ће она моћи надокнадити заменом оно, што је пре неколико година била изгубила у северној Италији. Енглеска с друге стране, завидећи Русији због њених успеха, и бојећи се за Источну Индију, хтела је да понизи моралну своју супарницу, сужавањем резултата њених успеха. Појава још једне поморске државе њу је узнемиравала. Стога је узела иницијативу и протествовала против сан-стефанскога уговора, тражећи, да се сви његови чланови ревидирају у конгресу састављеном од свих сила потписница париског уговора. Доказивала је, да није требало дозволити Русији, да реши сама питање, које је било од општега интереса. Пошто одговор руске владе није њу задовољавао, она је почела озбиљно да се спрема, да се понесе са њом. Кит је претио слону, да га нападне у његовом дому. Русија, уморна од претходнога рата, бојећи се нових жртава, пристала је најзад да се сазове конгрес.

3. јуна Немачка је позивала већ разне владе и 13. истог месеца 1878. г., конгрес, под председништвом кнеза Бизмарка, држао је у Берлину прву своју седницу.

Главни посао већине пуномоћника, чланова конгреса, био је, да се прегледа цео уговор, који је био закључен између Русије и Турске саме, да се заузда руска пожуда, која није знала за границе: да се побољша стање Турске, како би јој олакшали опстанак и најзад, што није било нигде речено, али се подразумевало, да се они наплате за наметнуто сензалство. Тако, у другој већ седници, они су претресали најглавнију тачку, питање о простирању границе нове државе — Бугарске. Њу су они поделили на три области: на северну Бугарску, која је ишла на југу до Балкана; на Источну Румелију; и на Бугарску изван ових области, која је имала да се поврати у status quo. У 1. члану новога уговора стајало је: „Бугарска је

конституисана у автономну кнежевину, под суверенитетом Султановим, коме има плаћати данак. Она је по њему имала своју хришћанску управу и народну војску". Чланом 2. утврђена је њена граница. У члановима 3.—13. регулисано је оно, што је се односило на избор кнеза нове кнежевине, на састав њене народне скупштине, и постављене су норме, које су имале сачињавати базис њенога јавног права. Слобода и вршење религиозних обреда свих вера била је ујемчена свима њеним поданицима као и странцима. Њена провизорна администрација била је такође уређена. Трговински и пловидбени уговори, као и све конвенције и аранжмани, закључени између Порте и осталих сила, одржане су и даље у важности. Такође била је предвиђена и сума, коју ће кнежевина плаћати на име данка свом сузерену. Уређено је железничко питање аустриског друштва. Забранило се турској војсци, да се и даље задржава у кнежевини. И расправљено је најзад питање о својини појединих приватних сопственика, државе и религиозних корпорација „вакуфа". Чланом 13. образована је јужно од Балкана автономна провинција под именом: Источна Румелија. Њен је државноправни положај био нека чудновата појава и није дуго прошло, а да се не сједини с кнежевином, као што је био предвидео Блунчли у својој расправи о Берлинском Конгресу, неколико година пре сједињења. Она је остала директно под политичком и војном влашћу Султановом, са слободном унутрашњом администрацијом. Дали су јој за врховног гувернера хришћанина. У исто је време био регулисан обим султанових права у унутрашњим пословима провинције. Чланом 23. обвезивали су Порту да примени скрупулозно у Криту наре助ење уредбе од 1868. г. са изменама, које буду биле потребне. Исте би измене, према локалним потребама, изузев наређења која су се односила на данак критски, требало да се уведу и по осталим деловима европске Турске, за које нису била предвиђена нарочита наређења. Постављен је основ по ком се имало решити гранично питање с Грчком, што је, као што ћемо видети, дало повода новој интервенцији.

За тим долази члан 25., којим је требало задовољити Аустрију ударом нанесеним на српско становништво Босне и Херцеговине, које су биле поверене просвећенијој, а у исто време и опаснијој тиранији, из једног разлога, што су становници тих покрајина били те несреће, да су исте расе с Русима. Да

би угодили Аустрији, требало је жртвовати законите тежње становника тих покрајина, распарчати народ који је једини у Европи худе судбине, да се покорава шест-седам различитим законима.

Кнежевинама Румунији, Србији и Црној Гори, призната је независност, под погодбом, да разлика у вероисповести ником не сме послужити као узрок неспособности за уживање и вршење грађанских или политичких права, за вршење званичних дужности, службе и уживање почасти или за вршење разних професија, ма у ком било месту. Црној Гори поред тога, било је још забрањено да има лађа и ратну заставу. Пристаниште Бара и све воде кнежевине Црне Горе, остале су затворене ратним лађама свих народности. Морска полиција, за њену обалу, била је поверена Аустрији. Границе Србије и Црне Горе биле су у неколико исправљене малим једним повећањем. Добруџа је била анексирана Румунији, у замену за Бесарабију, коју су уступили Русији. Одређено је земљиште, које је имало да припадне Русији у Малој Азији. За Јерменску су предвиђене реформе и побољшање стања њеног становништва. Чланом 62. заведена је потпуна слобода вероисповести и обреда у Турској. Разлика у религији није требало више никоме да смета при способности и уживању права грађанских и политичких у њој. Што се ратне оштете тиче, Русија је постајала портин поверилац после ранијих поверилаца.

Најзад пуномоћници, пошто су 13. јула 1878. г. потписали уговор, напустили су Берлин, незадовољни и сами од свога посла, изузев аустриске изасланике, који су отишли са сјајном добити, и енглеске, који су били задовољни, што су постигли да понизе Русију. За време конгреских седница изненађивало је остале пуномоћнике држање енглеских представника, али чим су сазнали за тајну конвенцију њихове отаџбине с Портом од 4. јуна 1878. год., којом јој је било уступљено острво Кипар, онда је свима било јасно.

Ово је био нов пораз за Русију, која је својим жртвама допринела да се обогате њени супарници и од Аустрије преко Босне и Херцеговине створена је балканска држава, којој би отворен пут на Солун, преко поседнутог новопазарског санџака.

При извршењу новозакљученог уговора, услед његових празнина и недостатака, искрсло је много тешких питања, те место да се по закључењу његовом поједине владе одмарају

од уморног посла, оне су имале да савлађују нове тешкоће, које нису могле предвидети.

Грчка је била прва која је задала главобоље силама потписницама. На основу § 24 она је тражила од Турске уговором обећану ректификацију границе. Али Турска, чији су пуномоћници били такође присутни и потписали уговор, по свом обичају одговорила је, да она није никад признала ту клаузулу и да се у осталом становници Тесалије и Епира не журе да постану грчки поданици. Силе, које су биле ангажоване својом чашћу, морале су се заузети да се да задовољење грчким потраживањима. Пошто је конференција берлинска од 16 јуна 1880 год., која је била сазвана у тој цељи, пропала и пошто је изборни суд, који је предложио француски министар спољних послова, био одбијен, оне су сазвале 28. марта нову конференцију у Цариграду. Већ 7. априла исте год. оне су биле у стању да доставе Грчкој, која је из ње била искључена, резултат до кога су дошли њихови пуномоћници. Тадања грчка влада хтела не хтела, била је принуђена све да прими, само да би избегла могуће заплете.

Исте препреке и исте тешкоће се појавише и према Црној Гори. Musломанске популације уступљеног краја, тајно подстрекнуте од Турске, побунише се против окупације. Услед отпора арбанашке лиге, коју је Порта нарочито склопила, В. Силе се решише да замене предео за анексију с другим пограничним, на ком су становали хришћани католици.

Порта је примила ту комбинацију, али пре но што је стигла црногорска војска да га заузме, Турци су иступили из њега и оставили га Арбанасима који су га одмах и заузели. Овај је поступак портин био извршен по смишљеном плану. Црногорци, кад су стигли, имали су пред собом наоружане Арнауте из лиге. В. Силе, да би се избегло свако крвопролиће, предложиле су Улцињ у замену, али свуда иста песма. Арбанаси, подстрекавани од Порте, заузели су висове око Улциња и отворили су ватру против Црногораца. Најзад владе В. Сила, уморне од бесконачне игре портине, да би стале на пут њеним махинацијама, наредиле су јој да у року од три недеље она преда Улцињ у црногорске руке. Пошто је Порта и даље разним смицалицама одлагала непрестано извршење датог јој налога, стигла је у улцињско пристаниште међународна флота с намером, да заплаши Арбанасе. Али је она својом негативном

улогом, јер јој је било забрањено да употреби силу, охрабрила Арбанасе, док је Порта, с друге стране, протестовала против демонстрације, и наредила је генералу да одбија оружјем сваки покушај искрцавања. Но најзад Порта, видећи да је напуштена и од свог пријатеља, од Енглеске, била је принуђена да уступи Улцињ после боја с Арнаутима.

Што се Аустрије тиче, она је умела да савлада све тешкоће, после неколико крвавих окршаја са турским и хришћанским становништвом, који су се сада пред заједничким непријатељем спријатељили и ако су се раније мрзели.

Бугарска и Румелија са своје стране добиле су, ова једног гувернера кога је поставио Султан, а она за кнеза царскога синовца Александра Батемберга, кога је изабрао народ. Овим је изгледало да је постигнут циљ конгреса и да је за дуго васпостављен мир. Али Силе су се превариле, пошто то стање није дуго трајало. Сједињавањем Румелије с Бугарском доказан је недостатак уговора и слабост европскога концерта.

18. септембра 1885 год. избио је у Пловдиву, у престоници васалне провинције незадовољнички покрет. Завереници, пошто су прво ухапсили гувернера Гаврил пашу извели су га на турску границу, одакле су га послали султану на поклон, образовали су провизорну владу и прокламовали су њихово уједињење с Бугарском. Нарочити изасланици послати бугарском кнезу молили су га да прими под свој скиптар бугарски народ из провинције. Кнез је то без двоумљења учинио и 24. септембра изнео је пред народну скупштину извршни акт. У томе је чину Европа видела повреду Берлинског Уговора, која је била извршена руским интригама: док је Русија, незадовољна догађајима, наредила да се кнез избрише из редова њене војске и да сви њени чиновници и официри напусте Бугарску. Остали су се дворови задовољили само примедбом да не одобравају поступак, а ни један од њих није ништа предузео да поправи удар. Турска, која је на првом месту била позвана да брани своју покрајину, прешла је ћутке преко тога. Једино Грчка и Србија, држећи да је тиме нарушен балкански екилибар, протестовале су против тога и тражиле су: Србија, да се поврати стање предвиђено уговором, а Грчка проширење њене територије. Али покушаји и једне и друге остали су без успеха. Србија после ратне недаће, морала је одустати. Грчка опет, блокирана флотом В. Сила, сем француске флоте, које су јој

претиле да ће јој задати удар сличан наваринском, морала је се покорити жељи јачих и распустити војску. Услед настојања Русије кнез Батемберг који је при једној побуни био протеран и поново враћен, морао је абдицирати. Због избора новог кнеза, без питања Порте и одобрења осталих Сила, ово питање је поново стављено на дневни ред. Али најзад, незадовољне владе у пркос својим протестима, пристале су да га признаду.

Од тог времена до 1896 год. Силе су се задовољиле постигнутим резултатом не водећи даље никакве бриге о тачном извршењу уговора и поред свих факата, које су изазвали догађаји, оне су се правиле да их не чују и да их не виде.

Критски устанак од 1897, потпомогнут од Грчке, која је због тога била принуђена да објави Турској рат, у ком је била побеђена, изазвао је активност европске дипломације. После дугачких преговора, ствар је се свршила повољно по Крићане. Тако, острво, за које је требала друга наваринска битка, као што је одговарао турски министар 20. октобра 1867. год. на ноту руске владе, је на путу да се потпуно оцепи од Турске, ништећи и слабу ону везу, која га за сада још везује за њу. Стога се нећемо изненадити кад једнога дана будемо чули да се оно сјединило с Грчком.

Ова је интервенција, за сада, последња од оних, које су имали за последицу оцепљивање појединих територија, а из изгледа, да неће бити и крајња. Дипломатска историја отоманског царства, благодарећи индолентности и неувиђавности својих државника, имаће да забележи још доста случајева у којима ће европска дипломација морати да учини своје, јер како прост народ, тако и интелигенција мусломанска, па и њихови државници нису хтели да се обазру на узроке, који су изазивали поједине догађаје, у пркос толиким лекцијама, примљеним по скуп хонорар како за њих, тако и за човечанство. Ако их се ово последње није никако тицало, требало би бар да промисле озбиљније о својим једноверцима и о себи самим, али фатализам турски — „кисмет“, оно што је водиља у свима њиховим државним и приватним пословима, изгледа да им је изрекао судбину над њиховом главом; и несвесно неком, они и нехотице иду све даље путем пропасти. Фанатизам и тромост њихова, која је, изгледа, наследна у потомству османове расе, не дају им да увиде, да не вреде више начини и поступци, којим су се служиле номадске и пљачкашке хорде, кад су прелазиле из

гуранских степа у Европу. Они не могу или неће да увиде да је подела у касте по вери кобна по целокупни живот државе, у којој се та подела налази. Њихова интелигенција, актуелни и будући њихови државници, залуду иду у престонице просвећене Европе, јер из њихових се дела види, да се они од тога ни мало не користе. Ничим се не може објаснити то неупливисање европске културе, бар на те галантне пророкове следбенике, који се иначе доста добро тамо проводе. Код своја два ока они, изгледа, ништа баш тамо не виде, нити чују од свега онога, што би при повратку могли пренети у своју отаџбину. Изгледа као да они иду тамо с тврдим решењем да затворе очи и да запуше уши према свему оном што се тамо дешава, како им неверници не би покварили укус и атавистички њихов нагон. Друкчије се не може објаснити суровост тих надри-европејизираних Турака, којима је по повратку „анасана“ и „авралини“ у устима. Неки много полажу на њихову омладину познату под именом „Младотурци“, али се и они страшно варају, јер ти изабраници, који претендују да регенерирају турско царство, судећи по њиховом понашању, изгледа да су изгубили сваки човечански осећај и сажаљење према болу, којим се прилично одликује стари трезвени Турчин. У свима последњим догађајима, где је било место суровости, они су се показали много нечовечнији. При јерменском покољу, при критском устанку и уопште свуда, где је било извршених разних недела, прву су реч водили ти самозвани стубови турскога царства.

Док је стари и прави мусломан на само једно „аман“ био готов да помогне беднику при метежима, ове је дражила молба и нарицање. Понављамо: не зна се чему да се припише ово њихово неприлагођавање духу времена, да ли урођеном њиховом инстинкту или вери, коју готово сви узимају као главни чинилац. Било једно, било друго, било обадва заједно. Турци су доказали за ово 500 година њихове владавине, да нису подесни за државну администрацију. Они сачињавају и сачињаваће увек јак анархонизам у овако мирној и питомој Европи. Стога у интересу општега мира и напретка, треба повратити управу расама подеснијим за културу. Тиме ће се учинити добро дело не само по потчињене народе, но и по саме Турке, јер они, чији је недостатак неспособност за управу, могу бити веома добри и послушни грађани. Они ће се у таком случају одвикнути од аговања и левентовања, да се навикну мало и на рад. И кад виде благодет од тога, биће и они, за сада највећи противници сваком новачењу, задовољни и изненађени и чудиће се и сами, како нису још пре дошли до те замисли.

ПОРОДИЦА ПОЛАЊЕЦКИХ

РОМАН

ХЕНРИКА СЈЕНКИЈЕВИЋА

У 3 КЊИГЕ

ПРЕВОД С ПОЉСКОГА

ДРУГА КЊИГА

(НАСТАВАК)

„Господине! Нагребао си ме без узрока, јер те нисам хтео прећати; а што говорим оно што ми падне на ум, мислим да имам и права на то, јер сам стар човек. Ваљало је да ти кажу то како ја твоју госпођицу и не зовем ни у очи друкчије, него „Полуђаво млетачки“. Али, видиш, ти се њоме жениш. Тек сам то јуче дознао, и сад тек разумем што ти мене одмах држ за очи. Али како ја више волим гороломе, него туњавце, а не могу због ове проклете костобоље да дођем до тебе, да ти честитам, онда боље дођи ти до старца, који ти је много наклоњенији, него што ти мислиш“.

После таквог писма Завиловски оде још истога дана и буде примљен искрено, и још му се онај стари дивљак допадне и одиста осети да му је род.

— Нека је с тобом Божји благослов! — рекао му је старп. — Мало те познајем, али сам се толико наслушао о теби, да бих волео да тако што чујем о свима из породице Завиловских.

Говорећи то стезао му је руке; а затим се окрену кћери с речима:

— А генијалан деран, је ли?

При растанку запита га:

— А како „Теодор“? Да се није јако срдио? А?

Завиловски је и онако као човек од лепих вештина имао јако развијено осећање за све што је комично, те му и овај Теодор изгледао комичним, насмеја се и одговори:

— Не. На против, био је на мојој страни.

Старац стаде махати главом.

— Тај је Теодор неки обешењак! Лисац је то, чувај га се.

Госпођа Броничова је опет толико уважавала имање и друштвени положај старога Завиловскога да је одмах сутрадан отишла њему у посету и засула га захвалношћу за онако срдачан дочек. Али се племић изненада ражљути:

— А шта ви као, госпођо, мислите да сам ја тек тако неки? Ви сте слушали од мене да су сиромашни рођаци права беда, па мислите ли ви да им ја то сматрам као срамоту што су голаћи. Не!... Ви мене не познајете! Али треба ово да знате: кад какав племић све изгуби и остане као прст го, обично се пројолпази. Такви су наши карактери, или управо такви су њини недостаци. А тај је Игњат, чујем одасвуд, ваљан човек, и ако је гоља, и зато га волим.

— И ја га волим — одговори госпођа Броничова. — Ви ћете свакојако доћи о прстену?

— Cést décidé. Само да наредим да ме упрте и спусте!...

Госпођа се Броничова вратила ни на небу ни на земљи, и при обеду није могла а да не испричоведа шта све снује њена бујна фантазија:

— Господин Завиловски је милијунар, и веома много полаже на своје породично име. Не би ми ни најмање било чудно кад би он Игњата означио за наследника, ако не на цело наследство а оно бар на знатан његов део, или кад би му одредио које од својих великих имања у Познањској. Томе се не бих ни најмање зачудила.

Нико јој није спорио, јер се дешавале и такве ствари; зато после обеда она стеже руку Линетину и прошапта јој на ухо:

— Ах, ти, ти, моја велепоседнице будућа!

У вече рече Завиловскому:

— Немојте да вам је чудо што се ја тако у све пачам, јер ја сам ваша мама. Уз то сам још врло радознала мама у том: какав прстенчић ви спремате за нашу Линету. Јел'те да

ће то бити нешто особито лепо? Што ће ту бити света, на вашем прстену! А уз то просто не можете да појмите како је то тешко за њен прст изабрати! Она је опет сушта естетика, а има и свој укус, али какав! Хој, хој!

— Ја бих желео, госпођо — одговори јој Завиловски — да камење буде у три боје, које означавају веру, љубав и надање, јер је у њој и моја вера, и моје надање, и моја љубав.

— Врло сте дивно смислили! Јесте ли говорили већ с њом о томе? Знате шта? А у средини нека буде зрно бисера, што ће значити: да је она бисер. Данас су символи тако у моди. Јесам ли вам говорила да је њу господин Швирски, кад јој је давао часове, називао „la perla"? Ах, да, казивала сам вам! Ви не познајете тога господина Швирскога? И он... Говорио ми Јузјо Основски да сутра и он долази. Дакле да буду сафир, рубин и смарагд, а у средини зрно бисера?... Да, да и господин Швирски такође... Хоћете ли бити на погребу?

— На чијем, госпођо?

— На погребу Букацкога, Јузјо Основски ми каже да господин Швирски доноси тело онога.

— Не познајем га. Нисам га никад у својем веку видео.

— И боље. Линета ће још више да воли што га ви не познајете. Нека му Бог по својем великом милосрђу опрости, али ја га нисам никако марила. Ал што ће се она само радовати за прстен; а кад је она весела и ја сам весела.

А „она" не само што се радовала прстену, него јој је цео свет био у вољи. У улози веренице, долазила је некако све чаробнијом. Настадоше лепе вечери, веома видне, за које је време седела на балкону са Завиловским, шћућурили се једно уз друго и гледали су како светлост трепери по лишћу или им се очи губиле у сребрнастим облачцима кумове сламе, ројевима звезда. Од багрена, који је растао доле под балконом, пео се силан и опојни мирис, као из какве велике кадионице. А њима умље као да се успављивало, а душе утуткане оном тишином, и саме претворене у чисту светлост разлиле се по ноћној дубини, спојиле уједно с пријатном светлошћу месечевом — и тако седећи држаху једно другом руке, готово у забораву и сну и заборављаху да има света и ван њих, него само осећаху неку полусвест неке свуда распрострте среће и свуда распрострте захвалне молитве Господу.

Кад би се после тога Завиловски пробудио и враћао истинском животу, дознао би да су највећа срећа баш такви часови у којима се срце топи у овом пантеизму љубави и бије оним истим ударом, којим трепти све што љуби, спаја и везује по васиони, и то тако неизмерна срећа да би јединку уништила, кад би потрајала дуже. Али је као идеалиста држао: кад смрт дође и очисти монаду људску од материје, онда се ти часови мењају на вечност и на тај начин замишљао је лако свет у којем ништа није изгубљено, него све спојено и уташичено са околном хармонијом.

Госпођица Линета није могла до душе да се вине његовим летом, него је осећала као да јој се глава врти, као неку пијаност од његовог лета и осећала се тако исто срећном. Оно женско створење које чак и не буде у стању заволети човека, воли љубав, а што је још највише: воли себе и своју улогу у тој љубави, и стога најчешће врло радо, ступа на пут заручења, те осећа захвалност према човеку, који јој отвара нове хоризонте у животу. Уз то су Линету толико кљукали тим да се заљубила, да је на крај крајева и сама у то поверовала потпуно.

Једном, кад је Завиловски запитао да ли је убеђена да га воли, она му пружи обе руке и одговори:

— Те још како; сад тек знам да вас волим.

Он је притискао њене пуначке прсте на уста, на чело, на образе, на очи, као какву светињу, али га одмах узнемирише њене речи, те ће је запитати:

— А зашто тек сад, Линето? Зар је било часова кад си држала да ме нећеш моћи заволети?

Линета подиже к небу своје црне очи и замисли се нешто, а мало после око њених усташца и на доњем делу лица стаде се скупљати на осмех, па одговори:

— То не, али сам ја велика страшљивица, било ме страх. Ја знам да заволети вас није то исто што заволети ма којег од реда.

Наједаред окрену се смејати:

— Ох! с господином Коповским тȯ би било simle comme bonjours! Али с вама!... Можда се ја не умем да изразим као што ваља, али ми се много пут чинило да је то тако нешто као кад би човек пошао на високу планину или на какву високу кулу. Кад се једном попне на врх, цели свет може да види,

али пре тога треба добро поћи и помучити се, а ја сам... таква ленштина!...

А Завиловски се издиже, колико је дуг и кошчат, па рече:

— Кад се моја мила лenштина умори, узећу је на руке као мало детенце и однећу је докле хоће високо.

— А ја ћу се припити тако да будем што мање тешка — рече Кастели стежући раменима, да би испала што више дете.

Завиловски клече пред њу и стаде јој љубити хаљину.

На то су небо наилазили и облаци, али њих двоје нису били тому криви. Песнику се учини да се на његову љубав и сувише много пази, да и госпође Броничова и Основска и сувише распитују да ли воли, и увек одговарају очима: колико воли.

Он је то тумачио радозналошћу женском и уопште оним интересовањем, које љубавни послови буде у женскињу. Али је више волео кад би остао слободнији, и волео би више да му се не помаже у љубави.

Своје осећање сматрао је као светињу и није волео да се то износи на позорницу, а међу тим од њихових очију није могао никуда ни маћи...

Љутило га је исто толико и то што је и Коповски позван у летњиковац, и што ће ићи тамо заједно са осталима. Али му је у том било много стало до Основскога, којега је јако заволео.

Изговор за оно позивање био је што г-ца Линета није довршила слику Коповскову. Сад је Завиловскому било јасно да је све то удесила г-ђа Основска, која је умела своје захтеве вешто протурити другима као њихове сопствене.

Овда онда падало би му на памет да замоли г-цу Линету, да батали и не довршује ту слику, али је видео да би њој то тешко пало, као вештакињи, а после се још бојао да не помисле е је љубоморан и на таквог гусана као што је Коповски.

V

Швирски дође заиста са телом Букацкога, и одмах други дан по повратку дође Полањецкима. Али застаде само Марину, јер јој је муж изишао-био ван града да види неко имање што се продавало. Он нађе Марину тако промењену, да је једва по-

знао, али како му се у Риму веома допала у толико му жалије било што она тако изгледа. После тренут два учини му се она тако осетљива и тако лепа у ореолу будуће матере, а сем тога дала му толико поређења са разним „примитивима“ разних талијанских школа, да по обичају своме стаде гласно исказивати колико је тиме раздраган.

Она се смејала његовој оригиналности, али је он њу тако и разгалио, те је весела била и што он долази, а још више што јој је симпатична била његова снажна и здрава природа, а после што је била сигурна да ће он и при Стаху бити њом раздраган, те тим самим подићи је у његовим очима.

Стога га дуго задржа желећи да дочека повратак Полањецкога. Ну Полањецки се вратио тек позно у вече, а дотле дође Завиловски. Овоме је и иначе требало ма кога пред ким би излио сувишак среће, те је доста често обилазио госпођу Полањецку.

За неко кратко време погледали су се он и Швирски потпуно пажљиво, као што то бива већ са људима упечатљивим који се узајамно боје истакнутих претенсија, а у толико се лако приближе један другом, кад виде да су обојица подједнако искрени и отворени.

Тако је било и с њима.

Да се лед проломи припомогла је и Марина представљајући Завиловскога као заручника Швирскому познате Линете Кастели.

— А гле! — повика Швирски — знам је врло добро. То је моја ученица!

Стежући руку Завиловскому додаде:

— Ваша заручница има Тицијановску косу... Прилично је висока. Тешко је у свему наћи тако украшену главу! Мора бити да сте запазили да су њени покрети лабудовски. Ја сам је све звао „лабудом“.

— „La perla“ — сећате ли се?

Завиловски га погледа зачуђено.

— Постоји таква слика Рафаилова у Мадриду — одговори на то Завиловскому — у Museo del Prado. Откуда вам пала на памет la Perla.

— Чини ми се да сам о њој слушао нешто од тих дама — рече Завиловски нешто избијен из колосека.

— А да, може бити, јер ја имам код себе, у мојем атељеу у via Margutti, копију те слике.

Завиловски пребп у својој памети: да му од сада ваља бити што пажљивији при понављању оних речи, које би чуо од г-ђе Бронпчове, и мало после спреми се да оде, јер ће на вечеру код заручнице. Мало дуже остаде и Швирски, па оде оставивши г-ђи Марини карту са својом адресом у Варшави, а затим да Полањецки дође до њега рад послова око потреба, као што се раније налазио.

Сутрадан рано оде Полањецки к Швирскому. После доста пењања тамо негде на тавану где је овај вештак имао своју радионицу и довољно слободе уз то, те ни врата није затварао, идући на више чу Полањецки неку песму уз тупи звек гвожђа. Полањецки помисли:

— Лепо, већ видим да је добар бас, али у шта он то, до ђавола, лупа?

Али кад пређе и остатак ступа, а уз то мален неки ходник, одмах разумеде узрок оном звуку, кад виде кроз отворена врата Швирског с гвозденом ђулади у рукама, одевена само до појаса у мрежасту кошуљу, испод које се виде његов херкулски труп.

— О добро дошли, како сте — повика Швирски спуштајући ђулад на тле, кад виде госта. — Извините што нисам одевен, али не мари ништа: мало сам гимнастисао. Јуче сам одмах био код вас, али сам се брзо вратио. Его ја довезао нашега Букацкога? А кућа, је ли му готова?

Стежући му руку Полањецки одговори:

— Већ пре две недеље све је готово. Добро дошли у Варшаву! Жена ми рекла да је тело још на возу.

— Сад је у капели. Сутра ћемо га сахранити.

— Добро. Ја још данас да проговорим с попом, а и да јавимо познаницима. Шта ради тамо професор Васковски?

— Обећао је да вам пише. Врућине га отерале из Рима, и знате ли куда је отишао? Међу најмлађе Аријанце. Рекао ми је да ће му пут трајати два месеца. Хтео је да дозна у колико су готови с њиховом хисторичном мисијом. Отишао је у Анкону, на Ријеку, а после ће тамо још даље, тамо даље!...

— Кукавни професор! Мислим да га очекују нове обмане.

— Може бити: Људи му се смеју. Ја, видите, господине не знам у колико су његови најмлађи од Аријанаца способни

да изврше његову идеју, али је и сама та идеја, Бога ми, тако необична, да треба сви они, који би хтели уз њу пристати да буду Васковски. Допустите да се обучем. Ту је код вас жега без мало као и у Италији, те је за гимнастику овако згодно.

— А најлепше је још и да не гимнастичите на овакој жези.

Полањецки ту погледа у плећа Швирскому па рече:

— Али ви бисте се могли приказивати за новац.

— Шта? — рече Швирски — бицепсе није лош. А погледај ове делтоиде! У том сам ја одмакао. Букацијус ми је увек говорио да ми свако може рећи да сликам као идиота, али никому није слободно да рече: е не подижем сто кила једном руком или да нећу испуњавати десет кругова из десет метака.

— И такав човек да не приказује своје бицепсе и делтоиде потомству!

— Хе! Шта ћеш му! Бојим се да не наиђем на незахвално срце, Бога ми, бојим се! Нађите такву као што је ваша жена, нећу се онда ни дана смишљати. Али... Шта да вам пожелим, сина или кћер?

— Кћер, кћер! а после нека буду синови, прво нека буде кћи.

— А кад се надате?

— Тамо у децембру.

— Нека дâ Бог да се сврши срећно! Г-ђа је у осталом здрава, бојазни нема.

— Ужасно се променила, је ли?

— Друкчија је него што је била. Али дај Боже да најлепше тако изгледају. Какав је то само израз! Прави Батичали, часне ми речи. Сећате ли се оне слике његове у цркви Боргезе. Богородица са дететом на руци и анђелима? Има ту једна анђелска глава, мало нагнута, одевена у хаљине, права госпођина глава, потпуно исти израз! Јуче ми је то одмах пало у очи и потресло ме.

Говорећи то он оде иза преграде од хартије да се обуче, а одатле је опет настављао:

— Питате ме што се не женим! А знате што? Што ми врло често долазило на памет што је сиромах Букацки говорио: да имам оштар језик а тврде бицепсе, а меко срце, и то тако глупо, кад бих имао такву жену као што је ваша, и кад би та жена била у другом стању, ја не знам шта бих радио. Или би јој прилазио на колена или метанисао пред њом, или

се шћућурио где у крај, па је само гледао с рукама подигнутим на више — Бога ми не знам!

Полањецки удари у смех:

— Ех то се тако само чини пред венчањем, а после навика све изравна.

— Не знам, можда сам ја тако глуп.

— Знате шта? Чим моја Марина буде с овим готова ваља да нађе за вас девојку, као што је она.

— Пристајем!! — подвикну за преградом Шврски. — Ево моје речи. Оставићу све њој на вољу па ако ми заповеди: „Жени се!“ а ја ћу жмурећки!

Изађе, а још не беше обукао капут, па опет поче:

— Пристајем! Пристајем!... Без шале! Само ако би госпођа хтела.

— А, жене то воле више него Бог зна шта — одговори Полањецки. — Да сте само видели шта је све чинила она Основска да нашега Завиловскога ожени са г-цом Кастели? Помагала јој је и Марина, колико сам ја допуштао.

— Познао сам јуче тога Завиловскога код вас. Веома миран делан. Чело му је просто ђенијално. Доста је да га човек само види. Какав је само његов профил са оним женским челом и оним дрским лицем! Никако му нису лепа колена и претерано дугачке цволике, али му је глава дивна!

— То је у контоару наш Венијамин, и одиста сви га веома волимо, јер је и честит по природи.

— Па то је он ваш књиговођа? А ја сам мислио да је он од оних Завиловских, јер сам се на страни често виђао са једним оригиналним старцем, трулим богаташем.

— То му је рођак — рече Полањецки — али овај наш Завиловски нема нигде ништа.

Шврски удари у смех.

— А шта велите! Стари Завиловски има кћер, милионарку јединицу! Лепа прилика! Тамо у Флоренцији и у Риму пола туцета оголелих талијанских кнежева тискало се око ње а стари је говорио да неда кћер за странце — јер је то, господине, најгора раса. Замислите ви само да он нас, Пољаке, сматра за најбоље људе, а међу Пољацима Завиловске, разуме се на првом месту! Некад је он то тако доказивао.

— Нека мисле они како хоће! Ја сам се доста по свету находио, и колико ми је само Немаца, Талијана и Француза

чистило ципеле, а ја — вели — ципела нити сам коме чистио, нити ћу чистити!

— Жестоко! — одговори Полањецки у смеху. Он држи да чишћење обуће не долази од положаја у друштву, него од народности.

— Да, па њему се и чини: да је благи Бог зато створио друге „нације", да би имао ко чистити обућу племићу из Кутла, кад се он смилује да се прошета мало ван границе. А како то да се он не љути на младића што се онако жени, јер ја знам да је он Броничове сматрао за неозбиљне.

— Можда му и није право, али се он с нашим Завиловским недавно познао, а овај наш је поносита душица и није хтео да иде први код старога.

— За то га волим; само да је потревио на добру, јер...

— Шта? Зар ви познајете госпођицу Кастели? Каква је то девојка?

— Ја знам њу; али видите драги господине, нисам вешт девојкама. Та кад бих ја њих познавао не бих остао момком после четрдесете, у име Бога. Све су девојке добре и све ми се допадају. Али само кад сам после по неку од оних, што су ми се допадале, видео какве су као удате, онда сам у све изгубио веру. Па ми је криво: хајде да немам воље за женидбу па што му драго, али кажем ти да баш имам. Шта ја могу да знам? Знам толико да свака од њих има корсет, али какво је срце иза њега — сам ће ђаво знати! Заљубио сам се био у госпођицу Кастели, истина је; али сам се ја заљубљивао у све на које бих нашао. У њу сам можда нешто више него у оне друге.

— Па како то да вам одмах не падне на памет да се ожените?

— Та, како да ми није пало? Али тада нисам имао новаца, као сада, ни овога гласа уметничкога. Био сам тек у почетку тековине и једнога и другога, а од таквих почетника нико се не боји више него они, који су се тек извукли из немаштине. Бојао сам се, дакле, да се на моју реч некако не намрште господин и госпођа Броничова, а нисам био поуздан ни да ли ће се госпођица тому одазвати, те сам се окануо свега.

— Па и Завиловски је као црквени миш!

— Али има гласа; а сем тога и старога Завиловскога — а то није мало. Ко од наших није слушао о старом Завилов-

ском? У осталом, што се мене тиче, искрено да вам кажем: нису ми се допали ни Броничови толико, те сам се најзад свега окануо.

— То сте ви познавали и покојника? Немојте се чудити што вас толико распитујем за њега. Знате у питању је ту наш Завиловски.

— О, господине, кога ја још нисам познавао? Знао сам и сестру госпође Броничове, госпођу Кастели. Већ су двадесет и четири године како седим у Италији, а о четрдесет година говорим тек да је округла цифра. У ствари мени је четрдесет пета. Знао сам и господина Кастели, који је био, у осталом, добар човек; све сам их знао. Шта да вам кажем? Госпођа Кастели је била мало усијана глава, носила кратку косу, била неопрана и имала у лицу невралгију; а што се тиче госпође Броничове, њу већ знате.

— А ко је био тај Бронич?

— „Теодор“? — О то је била дупла будала; једно је био што је одиста био будала, а друго што је држао да није. У осталом даље нећу о њему да говорим, јер: „de mortuis nihil nisi bene“. Био је у толико дебљи у колико она мршавија. Износио је на кантар сто педесет килограма, а очи су му биле као у рибе. Уопште узев били су јако уображени. На што о њима више? Кад човек дуже живи на овом свету, и долази у додир с људима, и говори с њима онако, као што ја то чиним при сликању, онда долази до убеђења: да постоји у истини велики свет, који има основа у својој старини, а исто тако и оно сметлиште које са нешто готовине у џепу изиграва тај велики свет. Тај ето Бронич, и ова његова удовица досадили су ми с том њиховом готовином, с тога сам волео бити мало у страну од њих. Да је жив Букацки, тај би дао маха својем језику на њихов рачун. Он је знао да сам се ја био загледао у госпођицу Кастели, и како је само с тим терао шегу, нек му Бог опрости, јер ко зна да ли је с правом или не, јер госпођица Кастели има тек да се покаже као жена.

— Мени је највише стало до тога: да што о њој дознам — рећи ће Полањецки.

— Све су добре, све добре, само их се ја помало плашим, поред све њихове доброте. Мањ да ми ваша жена за коју јамчи.

Тиме прекидоше тај говор, па отпочеше о Букацком, управо о том како ће се он сахранити, чега ради је Полањецки већ

раније спремио све што треба. Кад изађе од Швирскога оде још до попова и до познаника да их позове и каже им сахат у који ће се кренути спровод.

Црквени погребни обред извршен је био још у Риму, али је Полањецки ипак позвао неколико свештеника, као побожан човек, да би они своје молитве придружили молитвама оних који буду на погребу. А осим тога то је учинио и из поштовања и обвезности према Букацком, који му је оставио део својега имања.

Осим господина и госпође Полањецких на пратњу су дошли: Машкови, Основски, Бигјелови, Швирски, пан Плавицки и госпођа Емилија, која је хтела у исто време да походи и Литкин гроб.

Дан је био као у лето, светао, топал. Гробље је изгледало сасвим друкчије, а не као оно кад га је Полањецки пређе походио. Оно набујало и олистало дрвеће направило честар, од чијега је загасито-зеленога лишћа падала зелена сенка на беле и шарене надгробне споменике. Понегде је гробље изгледало као права шума, пуна мрака и хладовине. На понеком гробу треперило је понеколико праменова сунчане светлости, што се пробила кроз лишће од багрена, тополе, граба, обзова и лина. Други опет крстови завучени у хладовину изгледало је да дремају у хладовини тој над гробовима. По гранама и међу лишћем била је тма тица што су свакојако цвркале и цвркутале, са свих страна, а покаткад ућутале као навлаш, да не би пробудиле оне, који су ту за навек заспали.

Швирски, Машко, Полањецки и Основски подигоше на своја рамена сандук с мртвим телом Букацкога и понеше до готове гробнице. Свештеници у белим одеждама час би засветлели на сунцу, час потамнели у хладовини ходећи пред сандуком. За сандуком су ишле у црнини младе жене, и цело се то друштво полако кретало по хладовитим стазама, тихо, полако, без плача, без суза, које обично иду на праћењи каквог пријатеља, него им се само на лицу огледала озбиљност и туга, као што се на споменике спустила сенка од дрва.

У свему том било је неке поезије, пуне сете — и упечатљива душа Букацкога била би у стању да осети сву тугу те тужне слике.

У том стигоше до гробнице, која је имала облик саркофага и била издигнута над земљом, јер је Букацки за живота

говорио Шнирскому: да му се неће да лежи у подруму. Сандук лако спустише кроз железна врата до средине, после жене погледаше горе, уста им почеше мицати шапћући молитве, и мало после оставише Букацкога сама међ дрвећем што шуми, тицама што цвркућу, оставише га милости божјој.

Госпођа Емилија и Поланецки одоше после до Литкина гроба, а остало друштво чекало је на њих у колима пред гробљанском капијом, јер је тако хтела госпођа Основска.

Поланецки се сад могао уверити, на Литкину гробу, како је сишло спнула у његовој души и изгубила се у тами, она, коју су они некад тако волели. А некада, кад год би дошао на гроб, увек би се бунио против смрти и није се мирио с њом, осећајући непрестано исту јачину жалости. Сад му је пак изгледало некако сасвим природно што она тако ту лежи у хладу од дрвећа, у том гробљу. Осећао је некако да је тако морало и бити: она је престала бивити за њега нешто што је одиста постојало, него остала само као неки мили становник у његовим успоменама, нешто онако као што је спомен који оставља дивна музика.

Можда би се сам на себе расрдио због тог да није видео: како и госпођа Емилија устаде, пошто се помолила Богу, а на лицу јој је била нека угодна побожност и у очима јој не беше суза. Видео је само да она изгледа као да се сад придиже од велике болести, како се тешко диже после клечања и како се у ходу ослања на штап. Она је била дакле већ на прагу оне тешке болести, која ће је оборити у кревет, а после и у гроб.

Пред капијом гробљанском чекали су на њих Основски. Госпођа Основска замолила их да дођу сутра на прстен, а после „ко би миловао“ и до летњиковца.

Шнирски седе са госпођом Емилијом у кола Поланецкога, неко време ћутећи је прикупљао утиске, и најзад рече:

— Како је то само чудно! Данас смо били на погребу, сутра ћемо бити на прстену; смрт покоси, љубав засеје, и то вам је живот!

(Наставиће се)

СЦИПИОНОВ САН

од

ЦИЦЕРОНА

Увод

Сципионов сан може се с правом назвати једним од најлепших дела Цицеронових. Велики хрватски добротвор и беседник Штросмајер у својем лепом говору, који је говорио 1879. године при освећивању нове гимназијске зграде у Винковцима (види izvještaj o c. kr. velikoj gimnaziji u Vinkovcih за školsku 1879/80. год., стр. 7.), вели о Сципионову сну од Цицерона ово: „Држим да нигда ништа извренијега и љепшега из ума и пера човјечјега потекло није, него што је тај Цицеронов Somnium Scipionis“. Њим је Цицерон завршио своје философско дело о држави, које је написао у шест књига на својем добру близу Кума у Кампанији 54. године пре Христа, када је, као што сам вели на једном месту свога философскога дела о прорицању, био на државној управи, а издао га је пре свога одласка у Киликију (51. године пре Христа). Дело је то радио врло пажљиво. Како је писање таквога дела било тешко, види се и по Цицероновим речима из једнога писма, што је писао своме брату Квинту, где вели: „Дело је сасвим тешко, али ако буде пошло за руком по жељи, уложиће се труд, а ако не, бациђу га у оно море, које гледам и пишем“. Да би показао непристрасност у расправљању питања о државном уређењу, пренео је расправљање о државној уредби у друго време и узео да говори о томе не он, већ Африкански млађи за консулства Тудитана и Аквилија (129. године пре Христа). О латинским празницима одмора пред смрт Африканскога долазе на польско добро Африканском млађем пријатељи му: Квинт Елије Туберон.

Публије Рутилије Руф, Луције Фурије Фил, Спурије Мумије, Гај Лелије, Гај Фаније, Квинт Муције Сцевола и Маније Манилије.

Квинт Елије Туберон био је унук Луција Емилија Паула по кћери му Емилији, а нећак Африканскога млађег. Познат је као ваљан правник, а као беседник био је средњи, као што на једном месту у својем Бруту вели о њему Цицерон. Био је прво Грасима пријатељ, а после непријатељ. Луције Фурије Фил, консул 136. године пре Христа. Цицерон, хвалећи га у свом Бруту као беседника и научника, вели о њему ово: „у исто време за Луција Фурија Фила мислило се да говори врло добро латински и учените од осталих". Публије Рутилије Руф је познат као државник, стоички философ и одличан беседник. Био је у рату нумантинском трибун, 109. године у рату с Југуртом подвојвода под Метелом, а 105. године консул. Године 100. (или 99.) био је управник у Азији, где се одликовао правичношћу. То није било право закупницима државних прихода у тој покрајини, те га неправедно оптуже. Године 92. осуде га на изгнанство. Као изгнаник живео је у Митилени и Смирни, где је и умро. У Смирни је причао разговор Сципиона и пријатеља му Цицерону и неком младићу, с којим је Цицерон једном био више дана у Смирни. Спурије Мумије, брат Луција Мумија, који је 146. године пре Христа разорио Коринт. И он и брат му, као што вели Цицерон, били су средњи беседници. У рату ахајском био је подвојвода своме брату и 132. године пратио у Азију Сципиона Африканског млађег. Гај Фаније, зет Гаја Лелија, био је присталица стоичке философије, а Цицерон га назива и беседником. Прво је био присталица Гаја Граха, а доцније противник, и ако му је Грах помогао да добије 122. године консулство. Квинт Муције Сцевола, с надимком аугур, други зет Лелијев, био је чувени римски правник, чији су ученици у праву били Цицерон и Атик. Године 120. пре Христа управљао је Азијом и бранио се од Тита Албуција, који га је тужио због глобљења у тој покрајини. Бранио се сам и одбранио. Године 117. био је консул и био противан неправдама према Гају Граху. Гај Лелије, назван Мудри због своје љубави према философији, особито стоичкој. Био је 147. године пре Христа подвојвода под Африканским млађим при нападању на Картагину; 145. год. срећно је ратовао у Шпанији против лузитанскога вође Виријата; 140. био је консул и борио се са Сципионом и аристократијом против Граха и због тога га је

мрзила народна странка. Био је не само велики беседник и философ, већ и књижевник, као што се види по том, што су Теренцијеве комедије, као што вели Цицерон, држане за Лелијево дело. Био је и велики пријатељ јединства. По њему је Цицерон назвао једно своје философско дело Лелије или о пријатељству. Маније Манилије, консул 149. год. пре Христа, добије врховну управу над војском у рату с Картагином, коју је почео нападати, али није могао ништа урадити. Знаменитији је као правник и државник, а одликовао се и као писац.

Кад су се ти пријатељи Сципиона Африканскога млађега тако скупили и почели у врту његову разговарати се између осталога и о догађајима на небу, онда ће рећи Лелије да он воли да слуша говор о држави. Лелије замоли Сципиона Африканскога да каже своје мисли о држави и то сви одобре. Сципион пристане на то и, пре него што је прешао на говор о државном уређењу, даје овакву одредбу о држави: „Држава је дакле“, вели Африкански, „ствар народна, али народ није сваки скуп људи, сакупљен ма на који начин, већ скуп мноштва људи, здружен по правном пристанку и заједничком користи“. Прелазећи за тим на критику трију најглавнијих државних облика, на монархијски, аристократски и демократски, вели он: „Али сваки од ова три облика није савршен нити је по мом мишљењу најбољи, али ипак се може поднети, и ако може бити један од другога бољи“. Како није задовољан ни једним тим обликом државним, вели он: „Стога мислим да највише треба одобрити неки четврти облик државни, који је умерен и помешан од она три облика, о којима сам прво говорио“. А кад га је Лелије замолио да каже, који му се од та три облика чини најбољи, онда је он наставио говор и рекао: „Кад је то тако, од прва три облика по мом мишљењу монархијски је много бољи, али од монархијскога биће бољи онај, који буде изједначен и помешан од три најбоља облика државна. Ја хоћу да у држави има једна узвишена и краљевска власт, затим да је нешто власти дано угледу првих људи, а нешто да је задржано за одлуку и вољу народну. Ово уређење прво има неку велику једнакост, без које људи једва дуже могу бити слободни, затим јачину, јер се и они први облици лако изопаче у противне мане тако, да од краља постане господар, од великаша странка, од народа неред и буна и што се ти облици често замењују новим облицима, а то у овом састављеном и умерено помешаном облику државном управо

не бива без великих погрешака првих људи у државн". Такво уређење државно је римско и о историји римскога уређења говори се у другој књизи. У трећој књизи, о чијој садржини знамо из друге књиге Августинова дела о држави божјој, говори се о том да је правда основа држави. О том говоре Фил, Лелије и Сципион и то Фил говори, како се не може државом управљати без неправде, додајући да је он само тумач оних, који тако мисле, али да он тако не мисли. Од тога брани правду Лелије. С њим се слаже и Сципион и доказује да без правде не може постојати држава. У четвртој књизи говори се о моралном васпитању грађана, а у петој о спремању и васпитању државника. О садржини шесте књиге, од које се очувао Сципионов сан као завршетак целога дела, не зна се ништа. Извори за 1. и 3. књигу био му је стоик Панетије, а за 2. Полибије.

Временом се то Цицероново дело о држави изгуби. Тек 1820. год. нађе Анђело Мај у Риму у ватиканској библиотеци у палимсесту скоро трећину целога тога дела, али ту није био Сципионов сан. Макробије Теодосије, римски граматичар (при крају 4. и у почетку 5. века после Христа), тумачио је Сципионов сан од Цицерона опширно (две књиге) и у том се тумачењу очувао и Сципионов сан, јер је Макробије, и ако не даје цео текст, наводио често дуге ставове Цицеронова текста. О Сципионову сну има и једно незнатније мало дело од Фавонија Еулогија, једног Августинова ученика. Осим тога превео је Сципионов сан на грчки језик Максим Плануд, теолог и граматичар из прве половине 14. века после Христа.

После увода о односу између Платонове и Цицеронове државе и о значају снова почиње Макробије тумачење Сципионова сна Цицерон је, као што сведочи Макробије, пре Сципионова сна расправљао о наградама врлина и о бесмртности душе, а затим прешао на говор о земаљским и небесним наградама, које очекују људе, заслужне за отаџбину, на овом и оном свету. Али како су земаљске награде пролазне, а небесне вечне, то и Цицерон, после говора о земаљским наградама, прелази поступно на то да докаже да родољубе и људе, заслужне за државу, после смрти им очекују вечне небесне награде и тако долази на завршетак целога дела о држави, на Сципионов сан, у ком Сципион прича, шта је он као ратни трибун у Африци 149. год. пре Христа у сну дознао од свога деде Сципиона Афричкога старијег и од оца Луција Емилија Паула.

Луције Емилије Паул, с надимком Македонски, био је син Луција Емилија Паула, који је као консул погинуо 216. год. пре Христа у бици код Кане у Апулији. Емилије Паул Македонски био је едил 192. год. пре Христа, а затим претор и консул 182. год. Победио је поморске лигурске разбојнике. Као старац од 60 година у своjем другом консулству ратовао је против македонскога краља Персеја и победио га је у бици код варошии Пидне у Македонији у лето 168. год. пре Христа. Због тога добије и надимак Македонски. Краљ Персеј, кад му је војска уништена, побегне из Македоније. Због тако срећнога рата Емилије Паул је триумфовао, али га оних дана, кад је триумфовао, снађе несрећа у породици: један му син умре на пет дана пре триумфа, а други на три дана после триумфа. Друга му два сина пређоше породице Корнелијева (Сципиона Емилијскога) и Фабијева. Био је ценсор 164. год., а умро 160. год. пре Христа. Цицерон у свога *Бруту* вели за њега да је знао добро грчки језик и да је био добар беседник.

Шта је навело Сципиона да прича сан, казује нам Макробије на једном месту у свом коментару, где стоји ово: Самога Сципиона изазвала је ова прилика на причање сна, који је, као што је уверавао, дуго време тајио. Кад се Лелије жалио на то, што Насици нису подигнуте о државном трошку статуе као награда за убиство тиранина (тј. Тиберија Граха), одговори Сципион између осталога ово: „Али и ако је мудрима сама свест о славним делима највећа награда за врлину, ипак она божанска врлина не жели статуе, утврђене оловом (за подножје своје), ни триумфе с ловорикама што вену, већ неке постојаније и трајније награде“. „Па које су то?“ рекне Лелије. Тада Сципион рекне „допустите ми, јер смо већ трећи дан доколни“, и друго, после чега дође на приповедање сна, казујући да су оне награде постојаније и трајније, које су, као што је сам видео, на небу остављене за добре управнике држава.

Насика, којег овде помиње Макробије, то је Публије Корнелије Сципион Насика Серапион, који је био консул 138. год. пре Христа. Као великаш био је велики непријатељ народне странке, а према том и противник Тиберија Граха. Кад је Тиберије Грах 133. године пре Христа против устава хтео да задржи трибунство и друге године, позове Сципион Насика, као што Цицерон на једном месту својих *тускуланских расправа*

вели, оне, који желе да се очува република, да пођу за њим. Тако је он највише учинио да се Тиберије Грах убије.

Као што се Цицерон у својем делу *о држави* угледао на Платона, тако се угледао на њега и у самом свршетку дела. Одступио је од Платона у том, што је према идеалној Платоновој држави изнео у својем делу онакво државно уређење, какво у истини може бити и какво је у његовој отаџбини. Па и у самом свршетку свога дела Цицерон је и поред угледања на Платона тако слободан и самосталан да се може рећи да је у том свршетку свога дела био срећнији од Платона. Платон је замислио мртваца да је оживео и да тај мртвац прича о наградама за добра дела и о казнама за рђава дела, које је видео на оном свету. Како су Платону замерали Епикуровци због тога, што је место философских доказа о бесмртности узео да му о том говори мртвац, који је оживео, то је Цицерон, да би му оно, што у Сципионову сну прича, било истинитије, замислио сан и узео да у сну мртвац говори о будућем животу.

Цицерон је изабрао сан стога, што су стари сматрали снове као неко природно предсказивање. Како „душе људи“, као што вели Цицерон на једном месту свога дела *о прорицању*, „кад су у сну ослобођене тела, виде оно, што не могу видети, кад су спојене с телом“, то се веровало да су снови божанска откривења и да душа баш у сну, кад је ослобођена тела, може да прими оно што богови јављају.

Главна личност како у делу *о држави* тако и у *Сципионову сну* је Сципион Африкански млађи. Публије Корнелије Сципион Африкански млађи био је други син Емилија Паула, а посинио га је син Сципиона Африканскога старијега, Публије Корнелије Сципион, који је био слаба здравља, али врло учен. Његов посинак Сципион Африкански, назван и Нумантински, родио се по свој прилици 185. год. пре Христа. У бици код Пидне (168. год.) одликовао се и ако му је било тек 17 година, а 151. год. одликовао се у рату у Шпанији, где је задобио и љубав војника тако, да га је главни заповедник Луције Лициније Лукул за неко време уклонио од војске. У почетку трећега пунскога рата 149. год. отиде он као трибун у Африку. Ту се за две године толико одликовао храброшћу, поштењем, правичношћу и увиђавношћу да је после две године (147.) изабран за консула и добио управу над војском у Африци, којом је пре њега управљао без успеха Манције Манилије. Чим

предузме управу над војском, стане он нападати на град Картагину, заузимајући поједине делове тога града, док напослетку није заузео и тврђаву. Тако Картагина падне 146 године пре Христа после јуначкога отпора грађана њених. По повратку његову у Рим дочекају га с великим почастима. Године 142. био је ценсор и у ценсорству се одликовао озбиљношћу и строгошћу, сузбијајући раскош, а после тога ишао је у Египат и Азију као сенатски посланик да испита стање у тим покрајинама. Године 134. постане опет консулом и добије заповест да с војском иде у Шпанију и угуши у њој устанак. Прво поврати ред у војсци, па онда нападне на варош Нуманцију, коју после упорне одбране грађана њених заузме и разори 133. год. пре Христа. У том настане реформни покрет браће Граха. Сципион Африкански млађи био је њихов зет и он није одобравао њихове намере не из начела, већ због бојазни од унутрашњих немира. Кад је Тиберије Грах 134. год. пре Христа постао трибуном, предложи закон о подели земље, који није ништа друго до обнављање Лицинијева закона од 367. год. пре Христа, по ком ни један грађанин не би могао имати више од 500 јутара земље. Како је Сципион био противан реформама браће Граха, то он стекне многе непријатеље у народу и једнога јутра 129. године пре Христа нађу га мртва у његовој постељи. Сципион је до смрти био здрав човек и због тога се мисли да га је убио неки политички противник из странке браће Граха. „Убиство Сципиона бејаше", вели Момзен, „демократски одговор на аристократске крваве призоре у храму верности". Народна странка, бојећи се да не буду окривљене њене вође Гај Грах, Флак и Карбон Папирије, не допусти судске истраге и тако се не дозна, ко је убио Сципиона. Сципион је био врло образован и племенит: оплакивао је судбину града Картагине, који је сам он разорио, помишљајући на неглашњу судбину града Рима, који је био веома искварен. Био је знаменит као беседник и темељан познавалац грчке књижевности и философије. Цицерон није могао наћи подесније личности од Сципиона Африканскога млађега, за кога Момзен на једном месту своје историје вели ово: „Римска историја познаје не једног оштроумнијег човека од Сципиона Емилијскога, али ни једнога, који је њему једнак у моралној чистоти, у потпуној политичкој несебичности, у најплеменитијој љубави према отаџбини, може бити и ни једнога, коме је судбина трагичнију улогу одредила. Сципиону је било

суђено да се бори на многим бојним пољима за своју отаџбину и да се здрав врати кући, те да ту нађе смрт од крвничке руке: али он је у својој мирној соби умро за Рим не мањи, него да је пао пред картагинским зидовима“.

Публије Корнелије Сципион Африкански старији био је дед Сципиону Емилијеском Африканском млађем по свом сину, који је посинио Сципиона Емилијескога. Од Сципиона Африканскога старијега није могао Цицерон наћи опет подесннју личност међу мртвима, која би се у сну јавила Сципиону Африканском млађем и која би му причала о наградама, које очекују на небу људе, заслужне за отаџбину. Још као млад одликовао се 218. године на Тицину у бици против Ханибала, где је спасао својега оца, а 216. године борио се код Кане као трибун у својој деветнаестој години. Кад су картагинске војсковође 211. год. у шпанском рату победиле и побиле римске војсковође Гнеја и Публија Сципионе, одлучи римски сенат да пошље у Шпанију нову војску и новога војсковођу, кога би народ изабрао. Од старијих се војсковођа за дуго не јави ни један за вођење тако тешкога и опаснога рата, као што је био тадашњи шпански рат. Напослетку се јави само Публије Сципион Африкански старији за врховну управу над војском у Шпанији. Како се већ дотле одликовао као храбар и увиђаван, изабере га народ за врховнога војсковођу, и ако му није било више од 27 год. Године 210. стигне Сципион с војском у Шпанију и друге године у пролеће заузме Нову Картагину пре него што су јој дошле у помоћ картагинске војсковође. Код варошн Бекуле победи истина 209. године Хаздрубала Барку, али му није могло спречити прелаз преко Пиренеја у Галију, а ни прелаз у Италију. Године 207. победи он Хаздрубала, Гисконова сина. Због тога му се покори цела Шпанија. Од тада је мислио о прелазу у Африку. Пошто је угушио једну војничку буну и заузео Гад, отиде 206. год. у Рим. Консулом постане 205. године и затражи да с војском иде у Африку, али му сенат то не допусти, јер се бојао Ханибала. Место тога да му се покрајина Сицилија и допусти да одатле, ако би било корисно по Рим, пређе с војском у Африку. Године 204. пређе у Африку. У Африци га дочека Масиниса, краљ источне Нумидије. Масиниса је у почетку другог пунскога рата био савезник картагински и помагао Картагињане зато, што му је картагински војсковођа Хаздрубал Гискон обећао дати за жену своју кћер Софонибу. Масиниса

је био у непријатељству са краљем Сифаком, који је владао над једним другим племеном у западној Нумидији и у почетку био у пријатељству с Римљанима. Хаздрубал, да би придобио за савезника краља Сифака, обећа да ће њему дати своју кћер Софонибу за жену, коју је већ раније обећао дати за жену краљу Масиниси. Масиниса због тога одустане од Картагињана, приђе Римљанима и постане им савезник и пријатељ, особито пријатељ Сципиону, коме је остао захвалан до смрти своје стога, што му је Сципион Африкански старији не само повратио краљевину, из које га је отерао краљ Сифак, него му је после победе над Сифаком дао и део Сифакове краљевине. После узалудне опсаде вароши Утике 204. године, разбије Сципион Картагињане и њихова савезника Сифака 203. године. Наскоро затим ухвати Сципион краља Сифака, којег одведе у триумфу у Рим, где Сифак у тамници и умре. Сад Картагињани позову Ханибала из Италије, гледајући да дођу до мира с Римљанима. После узалудних преговора о миру стигне у Африку и Ханибал, кога Сципион сасвим потуче код вароши Заме 202. год. Картагињани сад пристану на мир, али с врло тешким погодбама за себе. Сципиона одликују Римљани називом Африкански и сјајним триумфом. Године 193. ишао је Сципион у Африку и био судија у спору између Картагињана и краља Масинисе. Био је подвојвода своме брату Луцију Сципиону 190. године у рату с Антиохом, сирским краљем. По повратку Сципионову стану Сципиона и брата му нападати његови противници и завидљивци и оптуживати их због тога, што их је по њихову мишљењу подмитио Антиох при склапању мира с Римљанима. Трибун Тиберије Грах заузме се за Сципионова брата, те тако буде ослобођен. Сципион Африкански се уклони из јавнога живота и отиде на своје пољско добро код вароши Литерна у Кампанији, где и умре, по свој прилици 183. год. пре Христа. Био је пријатељ грчке књижевности и образованости, због чега су му опет замерали противници јелинства. Цицерон вели за њега да је био и речит.

Кроз цео Сципионов сан износи се у главном Платонова мисао да је смрт највећи добротвор за духовни живот. („ваш пак тако звани живот, смрт је" III, § 6.). Смрћу се душа ослобађа тела, које је тамница и казна за душу; њено је место у просторима изнад земље. Такве се мисли често налазе у Цицероновим делима. У свом говору за Скаура (глава

3, § 4), причајући, како је неки млади Грк, по имену Клеомброт из Амбракије, кад је прочитао Платонову књигу о бесмртности душе, скочио с градскога зида и допао себи главе, вели Цицерон: „а у овој књизи, као што мислим, Сократ је баш онога дана, кога је морао умрети, врло много расправљао о том, да је то смрт што ми сматрамо за живот, јер се душа држи у телу исто тако као у тамници, а да је то живот, кад се душа, ослобођена телесних окова, врати на оно место, из кога је изашла“. Осим тога у Сципионову сну има и мисли, које се слажу с хришћанским учењем. Кад је Африкански старији казао да је овај наш живот управо смрт и кад се Сципион видео с оцем Паулом (§ 6), рекне (§ 7), кад је то тако, зашто онда да се не убије, па да дође пре к њима на небо. Отац му каже да то не чини, јер он има на земљи да сврши послове, које му је Бог одредио, а на небо не може доћи никако, ако Бог, који управља целим овим светом, не ослободи његову душу телеснога окова. Како су стоици држали да је земаљски живот веће зло од смрти, то су мислили да се душа ослобођава тога зла само смрћу и стога су се многи сами убијали (на пр. Ханибал, Катон и др.), а самоубиство се сматрало као јуначко дело. Хришћанско учење сматра самоубиство као грех, а самоубиство се не допушта ни у Сципионову сну. У светом писму (дела апост. 1., 24. и 25.) осуђује се самоубиство Јудино, где се вели: „И помоливши се Богу рекоше: ти, Господе! који познајеш срца свију, покажи једнога од ове двојице, кога си изабрао, да прими део ове службе и апостолство, из кога испаде Јуда да иде на место своје“. С мишљу „ваш тако звани живот, смрт је“ сродна је мисао јеванђелиста Јована, који вели: „ја сам васкресеније и живот: који верује мене ако и умре живеће. И ни један који живи и верује мене неће умрети завек“ (свето писмо, Јован 11, 25. и 26.). И хришћанско учење да је човеку душа главна и да треба и тело жртвовати да се само душа спасе, слаже са Цицероновим мишљењем (§ 18) да је душа боља од тела и да је душа свакога човека управо прави човек.

Сципионов сан превео је на српски језик Никола Симић 1798. године у Будиму („М. Т. Цицерона из VI књиге о свободномъ народном правленіи Сципиона сонъ с латинскаго на сербскій претолковао Николай Шимичъ, венгерскихъ

прав., адвокат, свободнаго и краљевскаго града Сомбора сенатор. Въ Будинѣ Градѣ" итд.), али с неразумљивим и рђавим српским језиком и местимице погрешним преводом.

Сан

I. 1. Кад сам дошао у Африку под консулом Манијем Манилијем као војни трибун при четвртој легији, као што знате, ништа ми није било preче, него да се састанем с краљем Масинисом, због оправданих узрока највећим пријатељем наше породице. Чим сам му дошао, старац ме је загрлио и заплакао се и нешто после погледао на небо и рекао: Захваљујем теби, вишњи боже сунца, и вама, остали богови,[1] што, пре него што отидем с овога света, гледам у својој краљевини и у својој кући Публија Корнелија Сципиона, чије ме само име оживљава: тако никад из моје душе не ишчезава успомена на онога најбољега и најнепобедљивијега човека. Затим сам ја питао њега о његовој краљевини, а он мене о нашој републици, и у дугом међусобном разговору проведемо тај дан.

2. После пак, пошто смо се краљевски почастили, продужимо разговор дубоко у ноћ, када старац ни о чем не говораше осим о Африканском и сећаше се не само свих његових дела, већ и речи. Затим, кад отидемо да спавамо, мене, једно уморна од пута, друго, што сам био будан до неко доба ноћи, обузме тврђи сан него обично. Ту ми се — мислим пак због онога, што смо говорили; јер обично бива, да мисли и говори наши стварају у сну нешто такво, какво Еније[2] пише о Хомеру, о ком је заиста врло често будан обично мислио и говорио — Африкански[3] покаже у оном облику, који ми је познатији по његовој слици, него по њему самом.[4]

[1] мисли се на звезде, јер су Нумиђани обожавали сунце, месец и звезде као богове.

[2] Квинт Еније, рођен у вароши Рудијама у Калабрији 239. год. пре Христа, био је епски и драмски песник. Главно му је дело анали, историја римске државе од доласка Енејина до његова времена. Еније је први место старога латинскога сатурнискога стиха увео грчки хексаметар. У писању свога епа угледао се на Хомера, који му се, као што казује у почетку свога епа, у сну јавио.

[3] старији.

[4] по Цицерону (Cato maior 19) старији Сципион умро је 185., а по Полибију 183. године, кад и Ханибал, а по свој прилици те се године родио

II. 3. Видиш ли онај град, који, пошто сам га нагнао да се покорава римском народу, понавља пређашње ратове и не може да мирује? — показиваше пак Картагину с висока и пуна звезда, светла и сасвим сјајна места[5] — сад ти долазиш да га нападаш готово као прост војник. Кроз две године постаћеш консул и разорити овај град и собом стећи себи надимак[6] тај, који имаш наслеђен од мене. Кад пак будеш Картагину разорио, триумфовао, био ценсор и као посланик походио Египат, Сирију, Азију и Грчку, бићеш изабран по други пут за консула у одсуству свом и свршићеш врло велики рат — разорићеш Нумацију. Али кад се будеш возио колима у Капитолије, наћи ћеш државу узнемирену намерама унука[7] мога.

4. Овде ће, Африкански, требати да ти покажеш отаџбини сјај духа, ума и памети своје. Али видим, рекао бих, сумњив пут судбине тога времена. Јер кад твој век буде достигао осам пута по седам сунчаних токова[8] и кад оба ова броја, од којих се и један и други, један због једнога, други због другога узрока, за потпуне[9] сматра, природним окретањем (сунца) буду навршили збир година теби судбином одређен, теби једином и твом имену обратиће се цела држава, у тебе ће сенат, у тебе сви родољуби, у тебе савезници и Латини упирати очи, ти ћеш бити једини, до којег стоји срећа државна, и, да не говорим

Сципион млађи, те стога Африкански млађи није могао познавати Африканског старијега.

[5] млечни пут.

[6] т. ј. надимак Африкански.

[7] Тиберије Грах, син Корнелије, кћери Сципиона старијег, познат по законима о подели земље.

[8] т. ј. кад ти буде 56 година.

[9] Питагоровци су као математичари давали бројевима особити значај. Њихово је начело: све је у свету уређено по бројним односима: број је суштина свих ствари, све је број и постаје од броја. Особити су значај давали планетарном броју седам, који су сматрали за „савршен“ (cf. § 10 „а овај је број веза свих ствари“) стога, што је он једини број у десетици, који се не може делити нити је производ других бројева. Затим се број седам може раставити на бројеве 3 и 4; 3 је први непаран и савршен број, јер је у броју три прво почетак, средина и крај; 4 је први квадратни број као што прва четири броја (1, 2, 3, 4) сабрани дају савршен број 10, број, који обухвата све. Број осам назива се савршен стога, што је он први кубни број и што је укупни збир од почетних прва четири непарна и прва четири парна броја (1, 3, 5, 7 и 2, 4, 6, 8 = 36) једнак кубовима од 1, 2, 3 ($1^3 + 2^3 + 3^3 = 1 + 8 + 27 = 36$).

много, као диктатор треба да уредиш државу, ако будеш избегао безбожне руке сродника. Кад је при том Лелије врпснуо и кад су остали одвећ дубоко уздахнули, Сципион, смешећи се благо, рекне: Пст! молим, не будите ме иза сна, и за часак пажљиво чујте остало.

III. 5. Али да би, Африкански, био што живљи за чување државе, знај: да је свима, који су отаџбину сачували, у помоћ притекли и увећали, на небу поуздано одређено место, где блажени уживају вечан живот. Јер ништа није, што пак бива на овом свету, оном првом богу, који целим светом управља, повољније од људских скупова и удружења, основаних на праву, која се државама називају. Управљачи и чувари ових, кад одавде отиду, овамо се враћају.[10]

6. Овде сам ја, и ако се бејах уплашио не тако због страха од смрти као због страха од заседа од својих сродника, ипак запитао да ли живи он сам и отац Паул и други, за које мисlимо да су умрли. Шта више, рекне, ови живе, који су из телесних окова[11] као из тамнице излетели, ваш пак тако звани живот, смрт је. Зашто ти не погледаш на оца Паула који теби долази? Чим сам га видео, пролио сам заиста сила суза, али он ме загрли и љубећи ме забрањиваше ми плакати.

7. И ја, чим сам престао плакати и могао говорити, рекнем: Молим, најсветији и најбољи оче, кад је ово живот, као што чујем да Африкански каже, зашто се задржавам на овом свету? Зашто не похитам да овамо вама дођем? Није тако, рекне он. Јер ако онај бог, чиј је сав овај простор, што видиш, не буде тебе ослободио те телесне тамнице, овамо ти долазак не може бити отворен. Јер људи су с том одредбом створени да гледају ону куглу, коју видиш у средини[12] у овом простору, што се

[10] По Платону творац света створио је нашу душу од исте грађе као и душу света. Људске душе пре доласка на земљу станују свака на некој звезди. Ако су те душе тежиле за нечим добрим на земљи, онда се оне опет враћају у своју отаџбину, небо (cf. § 7, 17 и § 21).

[11] По питагорско-платонском учењу добива душа своју првобитну божанску чистоту опет, кад се ослободи тела, које је за душу тамница.

[12] Стару теорију да је земља непокретна и средиште васионе, око кога се окрећу звезде у концентричним путевима, оборио је Коперник (1473–1543) и доказао да је сунце средиште и да се земља и друге звезде окрећу око сунца (cf. § 9. и § 10).

зове земља, и њима је душа дана из оних вечних ватра,[13] што их називате звезданим јатима и звездама, које, лоптасте и округле, оживљене божанским душама,[14] довршују кружне путеве с чудноватом брзином. Стога и ти, Публије, и сви побожни људи треба да задржите душу у телесној тамници и без заповести онога, од кога вам је она дана, не треба да умрете да се не би чинило да сте избегавали од бога одређену људску дужност. 8. Али тако, Сципионе, као овај твој дед, као ја, који сам те родио, гаји правду и љубав, а кад је она велика према родитељима и сродницима, онда је према отаџбини највећа. Тај живот пут је на небо и на овај скуп оних, који су већ живели и који, ослобођени тела, станују на оном месту, које видиш — бејаше то пак круг, врло сјајне светлости, који се сијаше између звезда — и које ви, као што сте примили од Грка, називате млечни пут.[15] Мени, кад сам посматрао све с овога места, чинило се остало изврсно и дивно. Бејаху пак такве звезде, које никад нисмо видели с овога места[16] и такве величине свих, за које никад нисмо мислили да их има, а одових бејаше најмања она, која, најдаља од неба, а најближа земљи, сијаше туђом светлошћу.[17] Звездане пак кугле без сумње превазилажаху земљину величину. Сад управо чинила ми се земља тако мала, да бејах незадовољан нашом државом, којом, рекао бих, додирујемо тачку њену.

IV. 9. А кад ја њу више гледах, рекне Африкански: Докле ће, по богу, твоја душа бити управљена на земљу? Зар не видиш, у које си просторе дошао? Све је свезано у девет кругова или

[13] стоици замишљају душу као топал дах, који се распростире кроз тела као светска душа кроз свет и да се звезде састоје из ватренога етера. Цицерон у својем делу о природи богова вели: „звезде су по природи пламенови“.

[14] стоичко мишљење да су звезде жива, разумна и божанска бића. Цицерон у својем делу о природи богова вели на једном месту „пошто је ова божанственост света сасвим очигледна, треба такођер божанску природу приписати звездама, које постају од најпокретљивијега и најчистијега дела етерскога... да се сасвим право каже да су оне и жива бића с осећањем и разумом“.

[15] млечни пут као стан блажених.

[16] т. ј. са земље.

[17] т. ј. месец сунчевом светлошћу.

боље рећи кугли,[18] од којих је једна небеска, крајња, која обухвата све остале и која је сам највиши бог,[19] што ограничава и обухвата друге, а у њој су утврђене звезде, које се вечно обрћу. Овој је подложно седам кугли, које се обрћу у правцу противном небеском кретању[20] и од којих једну куглу заузима она звезда, коју на земљи називају сатурном. Затим је за људски род срећна и спасоносна[21] сјајна звезда, која се зове јупитером; после тога црвенкаста и за свет страшна звезда, коју зовете мартом; затим доле скоро средину обима заузима сунце, вођ, старешина и управљач осталих светила, душа и управа света, толике величине, да све својом светлошћу осветљава и испуњава. За овим иду као пратиоци један венерин, други меркуријев пут, и у најнижем кругу окреће се месец, осветљен сунчевим зрацима. Доле пак ништа више нема до оно што је смртно и пролазно осим душа, даних поклоном богова људском роду (изнад месеца је вечно све). Јер земља, која је у средини и девета, не окреће се и најнижа је, и њој теже све тежине својом тежом.

V. 10. Кад ово гледах, чудећи се, пошто сам се прибрао, рекнем: Шта? Какав је ово тако јак и тако пријатан глас,[22]

[18] како су стари мислили да је немогућно слободно кретање планета у васиони, то су замишљали да постоји систем од 7 концентричних, једне у другу уметнутих кугли или планетских сфера. Осма и крајња кугла, која све остале затвара, то је небесна. У средини васионе стоји земља, коју Цицерон назива деветом куглом.

[19] стари философи, особито стоици, идентификовали су небо или небесни етер с богом. Аристотелу је небо „нешто бесмртно и божанско“.

[20] по Платону планете имају двојако кретање: прво опште васионско, при којем се с небом окрену у правцу екватора од истока на запад за један дан око светске осовине; друго посебно, супротно у еклиптици кроз 12 знакова животињскога круга од запада на исток, а време обртања је различно према њиховој даљини.

[21] стари народи веровали су да звезде утичу на судбину људску.

[22] сферна хармонија је хипотеза Питагороваца, који су узимали да седам планета својим окретањем у васиони производе гласове, који чине хармонију и које људско ухо не може чути, јер је за то неосетљиво. Питагоровци, узимајући целу васиону као хармонију, сматрали су симболички седам планета као седам жица тада познатога хептахорда Терпандрова (музичар и песник из Антисе на Лезбу око 644. г. пре Христа) и гласовима сфера, које се окретаху, давали интервале седам гласова тога хептахорда. И даљину звучних сфера одређивали су према појединим тонским интервалима. Цицерон такођер узима седам гласова, јер меркурије и венера имају један исти глас.

који испуњава уши моје? Ово је, вели, онај глас, који, и ако растављен неједнаким, али ипак сразмерно различним одстојањима, постаје окретањем и обртањем самих кругова и мењајући високе гласове с ниским производи подједнако различне складности. Јер се у тишини не могу извршити тако велика кретања, и природа собом доноси, да крај с једне стране даје ниске, а с друге стране високе гласове. С тога се онај пут највишег звезданога неба, чије је окретање брже, креће с високим и јаким гласом, а с најнижим овај месечев и то најнижи (пут). Јер земља, која је девета и непокретна, остаје увек на једном месту и заузима средину света. Оних пак осам путева, код којих у два[23] иста природа, производе седам гласова, различних према одстојањима, а овај је број[24] свеза готово свега. На ово су се учени људи угледали у свирци и песмама и отворили су себи повратак у ово место, као и други, који су, обдарени извренним умовима, у људском животу гајили божанске науке. 11. Од овога гласа људске уши су оглувуле. Нијсдно чуло у вас није слабије (т. ј. од слуха), као што због јачине шума нема слуха оно племе, које станује поред онога места, где Нил с највиших планина нагло пада на тако звана Катадупа.[25] Овај пак глас[26] због врло брзог окретања целога света тако је јак, да га уши људске не могу чути, као што у сунце не можете право гледати, већ шта више његови зраци савлађују ваш оштар вид. И ако сам се овоме дивио, ипак сам често упирао очи у земљу.

VI. 12. Тада Африкански рекне: Видим да ти и сад гледаш стан и кућу људску. Ако ти се ова тако малом, као што и јест, чини, ово што је небеско увек гледај, а оно што је људско презири. Јер какво величање од говора људскога или какву славу, коју треба желети, можеш ти задобити? Видиш да се станује на земљи на раштрканим и уским местима и да се као између самих тачака, на којима се станује, налазе простране пустиње; да су земаљски становници не само растављени тако, да се ништа између њих од једних другима не може разгла-

[23] Т. ј. меркуријеву и венерину; првo се знало за седам планета, а кад је нађена још венера, онда је њој и меркуру дала исти пут и исти сферни глас.

[24] Cf. § 4. и нап. 9.

[25] Катодупа су нилски водопади на етиопској граници.

[26] Т. ј. небесних тела.

сити, већ да стоје које према вама, које са стране, које противно од вас. Од ових заиста не можете очекивати никакву славу.

13. Видиш пак да је и земља обмотана и опасана као неким појасима, од којих су се, као што видиш, два, који су између себе највише различни и наслоњени на саме небеске полове и с једне и с друге стране, укочила од зиме, а онај пак средњи и то највећи пече сунчана жега. Два су појаса, у којима се може становати, од којих се онај јужни, чији су становници ваши антиподи, никако не односи на ваш народ; од овога пак другога, који се граничи са севером и на ком ви станујете, гледај, како мали део долази на вас. Јер је цела земља на којој станујете и која је сужена на половима, а на боковима шира, неко мало острво, обливено оним морем, које атлантским, које великим морем, које океаном на земљи зовете, а видиш, како је овај океан и поред тако великога својега имена ипак мали.

14. Зар је из самих ових обрађених и познатих земаља или твоје или икога од нас име могло прећи било овај Кавказ, који видиш, било ону Гангу препливати? Ко ће у осталим крајњим источним или западним или северним или јужним крајевима чути за твоје име? Кад се ови крајеви одузму, видиш свакојако, у коликој ускости ваша слава хоће да се шири. Сами пак они, који о нама говоре, докле ће говорити?

VII. 15. Шта више, макар желело оно потомство будућих људи славу свакога појединце од нас, примљену од отаца, у непрекидном реду предати потомцима, ипак због потопа и светских пожара,[27] који се у одређено време морају догодити, не само (не) вечну већ ни дуговечну славу не можемо постићи.

[27] Стоици су учили да ће свет, који је постао из ватренога етера, после свршетка велике светске године због општег светскога пожара прећи у првобитну ватру. Из те првобитне ватре постаће нови свет, који ће бити као и пређашњи. То би уништење света пожаром било могућно само тако кад би кретање небесних тела због трења о етер бивало све лакше и кад би на послетку тако слабо постало, да центрипетална сила надвлада центрифугалну. Тада би небесна тела пала једна на друга, а због судара би постала тако велика топлота да би чврста тела прешла у течна, а за тим у гасовита. — Осим уништења света ватром узимаху стоици и потопе, који се периодично јављају и тако уништавају свет. Приче о великом потопу налазе се у свих народа, на пр. у Грка у причи о Деукалиону и у Јеврема у причи о Нојү. По геолошким тврђењима ти су потопи често бивали и према том се могу и у будуће очекивати, а то због тога што се земљина површина непрестано диже и спушта.

Шта је пак стало до тога што ће они, који ће се доцније родити, говорити о теби, кад неће говорити они, који су се пре тебе родили? А ових није било мање и заиста били су бољи људи, 16. особито пошто код самих оних, који за наше име могу чути, нико не може постићи спомен и само једне (светске године.[28] Јер људи обично мере годину само према повратку сунца, тј. једне звезде; кад се пак буду све звезде вратиле на исто место, одакле су један пут пошле и кад буду повратиле после дугог времена исти положај целога неба, тада се та година заиста може назвати потпуном; а једва се усуђујем рећи, како она садржи многе људске векове. На пример некад су људи видели да се сунце помрачава и гаси, тада кад је душа Ромулова ушла баш у ове просторе. Кад год се на истој страни и у исто време буде сунце по други пут помрачило, тада, када се сва звездана јата и звезде врате своме почетку, сматрај годину за потпуну. А ти знај да од ове године није прошао још ни двадесети део. 17. Стога ако се не будеш надао повратку у ово место, где је све одређено за велике и одличне људе, како напослетку мало вреди та људска слава, која се може простирати тек мали део једне године. Дакле ако хоћеш високо да гледаш и посматраш ово седиште и вечну кућу, да се ниси подао говорима простога народа нити полагао наду у људске награде твојих дела. Својим дражима треба сама врлина да те води правој слави. Шта о теби други говоре, нека сами расправе, али ће ипак говорити. Али цео тај говор је и у границама оних уских крајева, што их видиш, и није никад ни о ком био вечан: и престаје с пропашћу људи и губи се због заборава код потомака.

VIII. 18. Кад је он то рекао, кажем ја: Ако је, Африкансе, заиста пак људима, заслужним за отаџбину, отворен тако рећи пут за улазак у небо, ја ћу се, и ако сам од детињства ишао трагом очевим и твојим и нисам осрамотио вашу част, ипак сад, кад ми је одређена тако велика награда, трудити много неуморније. А он рекне: Ти се пак труди и знај да ниси

[28] Мисли се на велику светску годину, која настаје, кад се планете врате у пређашњи положај једна према другој. Дужина те године различно се рачуна. Цицерон узима да она износи 12.000. У § 16 је казано да од Ромулове смрти (716. г. пре Христа) до године Сципионова сна (149) није прошао ни двадесети део велике године. Према овом излази да је најмање 11.340 година (20 × 567).

ти смртан, већ ово тело: јер ти ниси тај, којега тај твој облик показује, већ душа свакога то је свако, а не тај лик, који се може прстом показати. Знај дакле да си ти бог, ако је иначе бог, тај, који живи, који осећа, који се сећа, који унапред види, који оним телом, коме је постављен за господара, тако управља, влада и покреће га, као овим светом онај први бог: и као што свет, који је с неке стране смртан, покреће сам вечни бог, тако вечна душа покреће трошно тело.

19. Јер што се увек креће, вечно је:[29] оно што пак покреће друго и што се само од другога покреће, кад кретање престане, мора имати крај живота. Дакле само то, што се креће, зато што никад себе не оставља, никад и не престаје кретати се. Шта више и за остало, што се креће, ово је извор, ово је почетак кретања. Почетак пак нема никаква постанка: јер од почетка постаје све, а сам почетак не може постати ни од чега другога: јер то не би био почетак, који би постао од нечега другога. Ако овај почетак никад не постаје, он и не пропада никад. Јер ако се почетак уништи, нити ће сам од другога чега опет постати нити ће од себе друго што створити, ако заиста мора све од почетка постати. Тако излази да је почетак кретања у оном, што се само од себе креће; то пак нити се може родити нити умрети, или би се иначе морало цело небо срушити и сва природа стати и не би нашла никакву силу, која би је опет покренула и кретала.

IX. 20. Како је дакле јасно да је оно вечно што се од себе креће, ко је тај, који каже да ова природа није дана душама? Јер је мртво све, што се покреће спољашњим утицајем: што је пак живо, то се покреће унутрашњим и својим покретом. Јер ова природа и бића припада само души: ако је ова једина од свега, која се сама покреће, онда она заиста није постала и вечна је.

21. Ову душу ти вежбај у најбољим пословима! Али најбоље су бриге за срећу отаџбине, и душа, гоњена и мучена

[29] Доказ за бесмртност душе узео је Цицерон из Платонова Федра (глава 24), одакле га је верно превео. Душа је по својој природи сила која се сама покреће и према том не може имати ни почетка ни краја и ниједнога се тренутка не може замислити као мртва. Доказ се састоји из 3 закључка: 1. душа се од себе покреће; што се пак од себе покреће, почетак је кретања: дакле душа је почетак кретања. 2. душа је почетак кретања: што је пак почетак кретања, није рођено: дакле душа није рођена. 3. душа није рођена: што пак није рођено, бесмртно је: дакле душа је бесмртна.

њима, брже ће се журити у ово седиште и кућу своју. И то ће у толико брже чинити, ако већ тада, кала буде затворена у тело, устежи на поље, и ако се, посматрајући оно, што је изван ње, ослободи што више тела. Јер и душе оних, који су се предали телесним уживањима и као њихове слуге начинили и који су, робујући уживањима, због подстицања жеља, повредили божанска и људска права, кад из тела побегну, окрећу се око саме земље и после вековних мука враћају се у ово место.

Њега је нестало, а ја сам се изасна пробудио.

Београд, 1904. године.

Ј. Лукић.

ХРОНИКА

Савремено стање науке о земљотресу

Програм и задатак сеизмологије. — Историски развитак. — Данашња служба посматрања земљотреса. — Међународно испитивање земљотреса. — Примењена сеизмологија.

Појаве земљотреса нису тако ретке ни у нашој ужој и широј отаџбини, а има земаља где су она сасвим редовне и посведневне. Отуда и то питање усталаса и наше суграђане с времена на време, некада јаче, некада слабије. Последњих дана се нарочито много и говорило и писало о томе, поводом познате земљотресне катастрофе у Врању. И наше читаоце ће свакако интересирати то питање те ће неки и желети да се упознају са том особитом појавом у природи. Пре но што би прешли на разматрање наших земљотресних појава и катастрофа, потребно је да читаоци буду претходно обавештени о целокупној служби за посматрање тих појава, како је оне распоређена по целој Земљиној површини, као и о данашњем циљу свих тих испитивања. Задатак је овога чланка да то представи нашим читаоцима.[1]

I Програм и задатак сеизмологије

„Наука о земљотресу" или „сеизмологија" је наука о покретима у Земљиној кори: она је самостална грана геофизике. Сеизмологија испитује све покрете земљине површине било да су њихови узроци у унутрашњости њене лопте, било да су то последице атмосферских покрета или каквих других прилика. У првом реду њен је циљ да испита природу правих земљотреса: честоћу појављивања, периодичност и последице. Разматрајући различне врсте тих покрета, којима се обелодањује сеизмичност

[1] August Sieberg; Rudolph Hoernes и Compt. Rend. des séances de la I et II conférence sismologique internationale.

наше Земље; пратећа их у њиховом простирању преко разних предела — она тежи да загледа и у сам унутрашњи живот целокупне наше Земље.

Сваки покрет у самој Земљи резултат је многобројних и најразличнијих узрока. Узроци, који изгледају на први поглед неосетни, могу изазвати најтеже последице, кад се појаве у своје време и у своме месту. За познавање праве природе Земљиних потреса неопходно је потребно да се добро испита: густина, притисак и еластичност Земљине коре, а исто тако и опште познавање тих елемената. С друге стране, данас постоје средства, којима се у сеизмичким испитивањима иде сасвим новим и врло важним путевима ка тачнијем сазнању природе саме земљине унутрашњости. Герланд с правом вели о томе: „што је телескоп за свод небесни, то је сеизмоскоп за унутрашњост Земљину." Разне врсте тих инструмената, сеизмоскопа, данас врше необично велику услугу познавању тих покрета, који нису готово никада усамљени.

Примера ради наводимо само, да је још једнако отворено питање о односу између сеизмичности и Земљиног магнетизма, студија планинских формација тесно је скопчана са сеизмичким испитивањима и т. д. С тога се и сеизмичност никада не обрађује издвојена сама за се, већ се хвата у исто време за све силе: и хоризонталне и радијалне у свима деловима Земље, води рачуна и о космичким утицајима на промене Земљине коре.

Већина природних, научних дисциплина, извесним својим гранама служе као помоћне науке сеизмологији, нарочито: астрономија, географија, метеорологија и физика. У исто време и она помаже свима тим наукама.

На основу сеизмичких података, добијају се и извесни резултати, који су веома значајни за практичан живот. О тим резултатима примењене сеизмологије, проговорићемо још на завршетку овога чланка. Из овога прегледа лако је оценити вредност науке о земљотресима, која је као научна дисциплина једна од најмлађих.

II Исторски развитак сеизмологије

1⁰. — Стари век. Земљотресима су се бавили још филозофи класичкога старог века. Њихово интересирање том појавом ограничавало се на описе појединих земљотреса онако како их је појединац запазио на извесним местима. После тога још су они покушали да се баве и питањем о суштини те појаве. Неке њихове теорије не одступају тако много и од неких данашњих погледа на ту ствар. Још су они разликовали две врсте земљотреса: сукусорни и ондулаторни. О тој подели говори се још код Аристотела, а први ју је Посидонијус јасно изнео.

2⁰. — Средњи век. У средњем веку су се учени људи бавили махом расправљањем Аристотелове философије. Код таквих околности, није учињен ни један корак ка напредовању науке о земљотресима. Ипак је у XVII веку Франческо Травагини дао извесног полета тој науци својим доказима: да се покрети у Земљиној кори јављају као последице каквог било удара у њеној унутрашњости. Он је констатовао, да се сукусорни земљотреси опажају нарочито на оном месту, које се у модерној номенклатури назива епицентром, а да се ундулаторни покрети јављају у пределима даље од епицентра. Те покрете назива он „бочним вибрацијама“.

3⁰. — Нови век. Знатно напредовање ове науке отпочело је тек у новије доба, управо тек у XIX столећу. За утврђивање природе земљотреса ударило се на две стране: Једни су испитивали распоред земљотреса по месту и времену, чисто статистички; тако је уређен каталог земљотреса. Други су испитивали начин покрета, било да су ти покрети примарни у епицентру или да су изведени од њих простирањем око њега; њихова су главна средства инструментална.

Па и крај свега јаког напредовања раније, може се рећи, да је сеизмологија око пре 30 година још била завијена у тами, у колико су се њена факта узимала као споредна уз геологију. Ну сеизмолошки циљ извесног низа врло знаменитих научара био је тако добро смишљен, а инструментална средства била су им на расположењу у изобиљу — да је познавање тих појава сада у највећем полету и сеизмологија је већ сада постала самосталном науком.

Томе су прокрчиле пута оне земље, које се најчешће потресају тим појавама и то: Јапан и Италија. Лако је разумети што оне у томе имају првенства. Њих је на тај корак нагнао пре свега практички циљ те науке. Тачним испитивањем природе, узрока и простирања земљотреса, хтели су да нађу начина, да се сачувају од штета, што их доносе те појаве, да их ублаже колико могу више или да се боре са њима. Тиме је задовољен и чисто научни интерес, јер је тим путем стечена велика количина факата, којима су решена многа геофизичка питања.

Проф. **Јеленко Михаиловић**

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

F. Kircheisen. **Bibliographie Napoléonienne.** Collection de sources classées par ordre de matières. Paris. Librairie R. Chapelot. 1902, 8°, стр. VI—188; стаје 6 дин.

Један прост случај нас је намерио на писца ове Билиографије, једнога младог немачког књижевника и полиглота. Има већ неколико месеци, како заједно радимо у Библиотеци, и мени је пао у очи, претурајући стално многобројне каталоге чувенога British Museum-а у Лондону. Видећи да ја сваки дан, пре него што пређем на посао, прелиставам српске дневне листове, њега, као полиглоту, заинтересује да види на коме су језику те новине. Пошто сам му дао тражени одговор и с њиме ближе упознао, дознао сам од њега да зна, више или мање, све европске језике, изузимајући словенске, мађарски, турски и арнаутски, али да намерава да научи и руски, пошто је то језик једнога великог народа, који има врло богату оригиналну и преводну књижевност. Том сам приликом од њега дознао, да је писац предње библиографије, и да у овоме тренутку штампа у Лајпцигу, прву свеску своје Die Geschichie des literarichen Porträts in Deutchland, дело које ће изнети три свеске.

Како је г. Кирхајзен био тако љубазан да нам поклони један примерак своје Библиографије, ми смо одмах помислили, да неће бити без интереса за читаоце „Дела“, да им прикажемо ову књигу и да их упознамо изближе са овим пишчевим предузећем, на коме ради има већ неколико година у Немачкој, Паризу, Лондону, и које је дошао да заврши у Женеви,

Његова је намера да пружи историској науци једну што је могуће потпунију Библиографију дела и извора на свима познатијим

језицима о Наполеону I-ом, његовом животу и раду и његовоме добу, времену, када је он имао моћнога утицаја на односе, судбину и ток ствари држава и народа тога доба, а које захвата у историји епоху од 1789. до 1815., пада Наполеоновог. Он је до данас прикупио више од 30.000 списа на различним културним језицима, који се тичу Наполеона и његове епохе, и предња је књига, чији наслов исписасмо у зачељу овога реферата, само један мали извод из овога великог и трудног предузећа, које ће, по писчевој замисли, обухватити две до три дебеле књиге.

Ево какав је план усвојио писац у овој књизи, који нам излаже у њеном предговору, штампаном на немачком, француском, италијанском и енглеском, т. ј. постоје четири различита издања према поменутим језицима.

У првоме реду своје Библиографије, уређене хронолошким редом и по садржини, писац је прибрао списе и саставе, који се тичу Наполеонове личности, појединости његова живота и његове породице.

У другоме делу забележио је списе, који се односе на политичку и унутрашњу историју Француске Наполеонова времена.

У трећем пак делу, третира међународне односе европских држава; ту долазе ратови од 1796. — 1815. г. и дипломатски извештаји слати у току ових кампања.

У четвртом делу, забележио је саставе, у којима се износи историја европских држава за време Наполеонове владавине, без које се не да потпуно разумети ни његова историја. У овоме је одломку писац унео и приличан број списа, већином на немачком, енглеском, француском и руском, који се тичу Балканскога полуострва у време Наполеоново, и у којима је реч о његовим односима са овим крајевима источне Европе.

У петем делу класирани су, азбучним редом, најглавнији мемоари, преписке, биографије, које су у вези са овим предметом.

У шестоме делу, као додатку, писац је забележио мали број критичких радова о мемоарима, који се тичу Наполеона.

Г. Кирхајзен био би врло срећан да у дефинитивном издању своје Библиографије о Наполеону, унесе саставе на српскоме језику, који се тичу Наполеона и његова времена, било то оригинална дела и расправе из наших повремених листова, било пак натписе преведених списа на српски о горњем премдету. Ко би био код нас у могућности да му учини ову услугу, умољава се да препише тачно латиницом натписе појединих дела или расправа и да забележи го-

дину штампања књиге и издавача, формат, пагинацију и цену: а из повремених листова: тачан натпис расправе, наслов листа, годину и свеску у којој је дотичан рад публикован.

Подаци се могу послати или преко нашег уредништва, или директно самом писцу, у Женеву (rue du Léman, 20). Он ће бити особито захвалан на овој услузи, која ће бити учињена, на тај начин, неоспорно и српској књизи у једноме значајном и корисном научном предузећу.

Н. С. П.

J. Cvijić (Comptes Rendus IX. Congrès géol. internat. de Vienne 1903.) **Die Tektonik der Balkanhalbinsel**[1] mit besonderer Berücksichtigung der neueren Fortschritte in der Kenntnis der Geologie von Bulgarien, Serbien und Makedonien. Mit einer Kartenbeilage. Wien 1904.

После прегледа целокупне старије (А. Буе, А. Викенел, Ф. Хохштетер, Хердер, Е. Тице, Ф. Тула и др.) и новије (Златарски, Г. и Ст. Бончев, Л. Ванков, А. Димитријев, J. М. Жујовић, С. Урошевић, С. Радовановић, М. Живковић, В. Илић, Д. Антула, С. Брусина, П. Павловић, Dr. К. Естрајх) литературе, која се бави о геологији, а поглавито тектоници, нашега полуострва, г. Цвијић прелази на резултате својих путовања и испитивања, од којих су главни, резултат испитивања вршених последњих година, а поглавито прошлога и претпрошлога лета, по Балкану и планинама Источне Србије. Међу тим резултатима има и сасвим нових ствари за науку; то су: апигматичне (ненабране) површине у Источном Балкану и структурне удолине.

Између појединих, грчевито набраних, зона у Источном Балкану, јављају се простране, већином сочивасте, уметнуте површине, у којима су слојеви хоризонтални или готово хоризонтални. Ове готово мирне (ungestörten) површине дуге су 15 km, а широке 5—6 km, али су већином незнатнијег пространства. Најбоље се виде на простору од Сливена до Ески-Џумаје, од Карнабата до Шумена и од Ајтоса до

[1] Предавање, држано на деветом интернационалном геолошком конгресу у Бечу.

Провадије. Ова врста бора разликује се битно од заједничког појава антиклинале и синклинале, на који смо навикли. Трајекторија набирања је сасвим друкчија: између појединих области, које су претнатно, често грчевито набране, уметнуте су дакле елипсоидне површине са готово мирним слојевима. То је интермитентно набирање, и површине са мирним слојевима г. Цвијић зове антигматичним (ненабраним) површинама или мостовима између бора (Faltungsbrücken)

У западном пак Балкану јављају се два језгра старе планине, која се састоје из палеозојских стена, местимице и из кристаластих шкриљаца, пробијених гранитоидним стенама. Једно старо језгро иде од Кадибогаза у Србији до Искрове пробојнице. Ова група бора одликује се двема важним особинама. Интензитет набирања смањује се врло јако на ЈИ, у близини Искрове пробојнице; боре постану тако равне, да слојеви, који су далеко на З јако набрани, у Искровој су пробојници готово хоризонтални. С оне стране ове области почиње на И једна нова група бора, која такође има једно палеозојско језгро и припада Средњем Балкану. И она постане у близини Искрове пробојнице нижа, има дакле незнатан интензитет набирања. Обе ове групе не стоје једна према другој, него је прва С, а друга Ј, помакнута. Тиме је околина Искрове пробојнице постала врло важна тектонска граница, а уједно и граница између Западног и Средњег Балкана. Такве, између две групе бора, удолине, назива г. Цвијић структурним удолинама (strukturelle Tiefenzonen). Једна таква удолина служила је као подлога за постанак Искрове пробојнице. Ствар је дакле сасвим нова: у пробојници не мора увек река да просеца попречно слојеве, него може, као што је овде случај да пролази између две групе бора. Овим се из основа мења мњење о постанку пробојница. Исту оваку структурну удолину констатовао је г. Цвијић и у црноречкој котлини, где Тимок пролази између две групе бора. Ту, у црноречкој котлини је и потолина, која са поменутом структурном удолином тектонски дели балкански систем од карпатског система.

Интересантан, али још хипотетичан, општи закључак из тектонике Балканскога Полуострва, износи г. Цвијић на крају књиге. Од дилувијума западна обала Балканскога Полуострва са великим делом динарске системе спушта се (најдубља места Скадарског Блата испод морскога нивоа), док се источна обала диже, и ово дизање те обале продужује се у унутрашњост полуострва, (девненске терасе, 10—12m. над морем, 20 км. од обале удаљене) тако, да се може

поставити једна осовина, око које се ова два процеса врше. Ова осовина иде са СЗ на ЈИ кроз родопску масу и испада на Егејско море, источно од Орфанског Залива. Изгледа, даље, да се овај процес продужује и на полуострво Крим: југозападна обала тога полуострва тоне, а северна се диже. Али сем овога процеса г. Цвијић износи још један процес на Балканскоме Полуострву, који је противан овоме првом. На име: источна област полуострва у неогену се спуштала (бугарски лимани потопљене долине, Босфор и Дарданели потопљене речне долине), док се североисточна дизала. Из овога излази, да се на Балканском Полуострву од неогена врши око оне осовине покрет као у љуљашке (Schaukelbewegung).

Из досад наведених редова може се у неколико видети од колике је вредности ова књига: то је управо синтеза свих досадањих тектонских и осталих геолошких испитивања г. Цвијића, и зато данашњи највећи тектоничар, дакле најмеродавнији критичар за тектонске ствари, Е. Сис, с правом каже о њој на једном месту ово: „Jch betrachte die Congress-schrift von J. Cvijić als einen der werthvollsten Beiträge zur Kenntniss Europa's. Die Schrift vereint in seltener und glücklichster Weise einen weiten Kreis eigener Beobachtungen, volle Kenntniss der älteren Arbeiten und jene weite Auffassung, die den wahren Naturforscher unterscheidet von dem agnostischen Sammler unzusammen hörgender Einzelheiten."

На тектонској скици Балкана, Средње Горе и планина Источне Србије (размер 1:1.200.000), која је на крају књиге, представљени су правци планинских бора, њихов геолошки састав, антигматичне површине и области појединих геолошких формација. О методи, којом г. Цвијић на тој карти представља тектонске резултате, Е. Сис пише: „ich finde sie viel vorzüglicher als bisherige Darstellungen; sie ist klar und zugleich lehrreich".

Р. Д.

БЕЛЕШКЕ[1]

КЊИЖЕВНОСТ

Цртежи. — Владоје С. Југовић, који је познат и читаоцима Дела, предузео је да под именом Цртежа издаје новије радове своје, у свескама величине Летописа Матице Српске), где их обично прво и штампа. Добили смо прву свеску Цртежа, у којој су Љубав? и Господин начелник: поред нежне, пријатне слике, у којој се износи један проблем из дечије психологије, друга немила, тешка слика одвратности „зрелих“ људи, с мизерним јунаштвом главне личности. Цена је овој свесци 0.50 потура.

Дилетантке. — Нису сви и свуда срећни да имају Позориште, стално и уређено, (ма и не свраћали тако често у њ) или да су на ударцу бољој бар путујућој дружини глумачкој, а жељни су забаве, па се где-где спомажу с времена на време образовањем дилетантских позоришних дружина, обично преобраћањем певачких дружина у њих. Али су за таке представљаче обично тешки прави комади, тако да и њиховој, и необиклој публици, лако пада у очи како натезање „глумаца“ тако и неподесан костим и јадна сценарија, с чега и жалосне представе испадају шаљивим, и шаљиве жалосним. Тој невољи свакако хоће да прискочи у помоћ, одмерујући терет према снази, г. Јован Живојиновић у Новом Саду, који је прво у Женском Свету (бр. 8 од ове год.) а ових дана у засебној књизи од 16 стр. ср. 8⁰ штампао мелодраму у два призора Сретан пастир, коју је, како сам вели, извео за дилетантски приказ донекле по замисли и грађи г. J. Екслера, члана новосадског певачког друштва „Невена“. Комад је врло прост и по предмету и по обради, тако да представљачи у њему заиста не морају бојати да ће им пастир на пр. испасти неприродан, јер је он то већ и у самом комаду, како га је писац дао. Види се још да у комаду треба да има и „морал“ неки, и он вам је модеран: срећан је пастир не зато што је, и у онакој сиротињи, нашао чиста одзива чистој љубави својој, него што је с помоћу вила дошао до ћупа дуката, и што — тако му некако излази

[1] Ко од писаца или издавача жели да му се дело прикаже у овоме листу, међу белешкама или међу рефератима, нека изволи свој спис или своје издање послати уредништву овога листа.

— богати сељак и кћи му, што презираху сиромашна пастира, осиромашише преко ноћ. Г. Живојиновић ће свакако наставити издавање Дилетантака, само би требало у њих да уноси што више песама, јер му је проза и у овако кратком комаду прилично досадна. Цена је овој првој свесци 0.25 потура.

Упут за командовање четом у ратно доба. — Коста Јокић, пешад. п. пуковник, штампао је треће издање Упута за командовање четом у ратно доба, допунивши и поправивши га према изменама у ратној служби и другим уредбама и прописима. Упут има 480 стр. мале 8⁰ и стаје 3 динара.

НАУКА

Социјална хигијена. — У последње време опажа се и код нас јачи покрет и живље интересовање за „народно здравље“ и санитетске мере, тако потребне нашој земљи, која је нарочито у том погледу много, врло много заостала иза западних држава. Сада смо већ у стању да поред стручног лекарског органа наведемо и неколико радова ширега интереса и више практичног значаја, који су се до сада појавили било у облику предлога, књига за народ или стручних извештаја. Тако Dr. В. Кујунџић написао је књигу (99 стр. 8⁰): „Неколико општинских установа на Западу“, у којој се износи: какве су пијаце по Европи; убоги домови; домови за напочад; новине по гробљима; народна купатила и друге санитетске установе. А срески лекар Dr. Доб. Гер. Поповић досада је (у току ове године) оштампао већ две „књиге за народ“: „Како да се сачувамо од болести носа, уста, зуба, гуше и грла“ и „Нега болесника“. Тако исто лекар среза пожешког Милутин Живковић писао је о санитетским и здравственим приликама своје околине и засебно и по дневним листовима.

Без сваке сумње да је сваки овакав рад за највећу похвалу и признање, у толико пре, што у Србији има лекара, који своје драгоцено време и стручну спрему употребљују на прављење — рђавих стихова, а народ остављају, да га лече свештеничке молитве и сеоске врачаре.

Толстој о рату. — „Шта је то? Да ли се све ово дешава у сну или на јави? Нешто, што не сме и не треба да се догађа, сада се збива: човек би радо замислио да сања, — и врло би се радо пробудио. Па ипак не, то није сан; то је страховита стварност.“ Тако узвикује философ из Јасне Пољане, један од највећих и најпризнатијих мислилаца нашега времена. И он је узео перо, да у читавом једном делу искаже слободно и отворено свој суд о језовитој драми, која се ових дана све више и заоштреније развија на азијскоме истоку. То његово дело зове се „Опаметите се!“ и оно ће се за који дан појавити цело у издању Еугена Дидриха из Лајпцига. Прво у берлинском часопису „Die Zukunft“ а затим у енглеском листу „Тајмсу“ изнесене су главне мисли овога Толстојева дела, које, и поврх свих његових претензија има данас само литерарне вредности.

Писац „Ане Карењине“, „Рата и Мира“, „Воскресенија“ и „Крајцерове Сонате“ почео је, има томе већ неколико година, да троши бесциљно и бескорисно свој велики таленат и ум у разним религиозно-мистичким спекулацијама. Раније један од највећих реалиста, који је најбрижљивије студирао Ламарка, Дарвина, Спенсера и Маркса, пред завршетак своје књижевничке и философске каријере, из тежње да објасни и оне проблеме, који

савремена наука још не може да реши. философ руских религиозних секта (како би Толстоја према последњим философско-религиозним радовима требало назвати) почео је свему да нађе објашњења у — библијским цитатима.

Колико је он у суштини појмио правилно живот и друштвени развитак т.ј. колико је он са својим рационализмом далеко од тога, да све то правилно схвати, најбоље показује тај факт, што он, ма да је један од највећих умова свих векова људске историје, ипак није могао да се стави на матицу каквог великог прогресивног покрета, што су у своје време умели урадити: Буда, Христос, Мухамед, Лутер, Маркс и др. великани. У таласима локалног религиозног мистицизма данас је већ сасвим потонуо велики ум философа из Јасне Пољане. Печат философско-рационалистичких погледа на друштво носи на себи и овај последњи смели покушај Толстојев против рата. Главна му је мана односно заблуда, што он мисли, као што је око половине прошлог века мислио Чернишевски, да се убеђивањем може све постићи. Не звучним фразама и проповедима о хришћанском браству, већ ратом противу разних супротних интереса можда ће се извојевати оно што Толстој данас на овај начин тражи, ако у истини „идеја о вечитом миру није само примамљив натпис на вратима — гробља."

ЛИЧНИ ГЛАСОВИ

Стогодишњица једнога великог философа. — 28. јула (п. н.) ове године прославили су мирно и у тишини, без икакве званичне помпе и церемонија сви напредни елементи немачкога народа стогодишњицу рођења великога философа Лудвика Фојербаха. Интересантно је, да година његова рођења пада у исто време када и година смрти једног од највећих философских умова — Емануила Канта, који чини почетну и главну тачку у немачкој класичној философији, док је Лудвик Фојербах њу завршио. Он је пореклом из једне баварске породице, која је из три узастопне генерације дала неколико знаменитих талената. Отац му беше знаменити криминалист Анзелм Фојербах, који је имао четири сина, од којих први беше чувен археолог, други правник, трећи математичар и четврти један од најзнаменитијих великана, који се је борио за напредак и самосталност човечије мисли — философ Лудвик Фојербах.

У наше дане, а специјално у земљама, где је религија већ у неколико сузбијена у границе свога домена, тешко би било представити у правој боји све оно, са чиме је имао да се бори слободни дух Фојербахов. Верски традиционализам заглупеле католичке масе и поповштине, званична катедарска философија, која није пошла даље од апсурдности метафизике, као и политичка реакција, која је у његово време владала у Немачкој — све су то биле главне и велике препоне, преко којих је имао високо да се уздигне позитивистички геније Фојербахов. У почетку је, по очевој жељи, студирао теологију, али је већ у двадесетој години напусти а оцу написа једно посве карактеристично писмо, из кога ћемо овде да извадимо главне мисли. „Са мирном савешћу — писаше он — могу рећи, да сам у теологији живео, на њу се навикао, њу осећао и о њој мислио, био сам на оним изворима, где се је она, као вечито млада и лепа нимфа, преда мном уздизала, али сам био и на оним згариштима, где је она као вештица ликовала.... Са пророком Јеремијом јадиковао сам на развалинама пропалог господњег града.... са млађим нараштајем путовао сам у

Богом одређену земљу, са господњих усана спао сам мед његове науке: — у теологији сам живео. Али ме сада она више не умирује, не може ми дати оно, што ја тражим и што мени треба, мој свакидањи хлеб, моју духовну храну: беднику на крсту она и данас пружа у место свежег напитка хладне воде — сунђер са сирћетом. Палестина ми је и сувише тесна: ја морам у далеки свет, кога пак само прави филозоф на својим плећима носи.... Кад бих и даље у теологији остао, морао бих ићи — без ногу а дисати — без ваздуха. Она је за мене умрла а и ја за њу.... јер ми философија пружа златне плодове бесмртности и прибавља ми уживање вечитог блаженства, присебности и једнакости са самим собом."

После тога студираше он философију код Хегела у Берлину, а 1828., као његов убеђени присталица, отпоче он своју каријеру као приватни доцент у Ерлангену. Али већ 1830. све то би од реакције разрушено, кад се појави његов аноними спис: „Мисли о смрти и бесмртности", који одмах би конфискован. Он је јасно увиђао да професор на универзитету неће моћи никад постати и због материјалних незгода би принуђен на брак са поседницом једне фабрике у неком малом средњефраначком селу. Ту је у осами он био већ изгубљен за осећање великог напретка у друштвеноме развићу, који су чиниле науке (нарочито природне) и бурни политички живот, али се је зато у свежој природи могао још више предати своме главном предмету — философији религије, на коме пољу и јесте његова највећа слава и заслуга. 1841. појави се његово главно дело о томе предмету: „Wesen des Christentums", које је од свих тадањих прогресивних људи са највећим одушевљењем дочекано. Цео остали његов живот испуњен је мучном борбом за опстанак — с једне стране и бурном али величанственом борбом против језуитизма а за напредак човечанства. Значајне су његове речи, које најбоље карактеришу целокупну његову философију: „Човек је оно, што једе (der Mensch ist, was er isst); и објашњење метафизике налази се у физиологији." Он је био један од титана новога времена, који су разрушили небо, да би спасли људски род. Са буктињом Истине и критике осветљавао је он катакомбе мрачнога веровања. Са оштрим стрелама позитивне критике он је задао најјачи смртоносни удар ономе „блаженоме чудовишту", коме су сваки народ и свако столеће, поред материјалних жртава, приносили још и крваве људске жртве. Он је прокламовао веру Човечанства, људског права и достојанства: беднога просјака и нађеника из прашине диже и од њега начини човека. За њега се с правом може рећи, да је философију скинуо с неба — на земљу. А смрт његова (12. септембра 1872.) значи за човечанство величанствено васкрснуће његова искреног, поштеног и генијалног духа.

Власник и уредник **Др. Драгољуб М. Павловић**

(Дубровачка ул. бр. 17.).

Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Македонска улица бр. 40)

ДЕЛО

КЊИГА 32. Септембар, 1904. год. СВЕСКА 3.

ПОЕЗИЈА

ПОСЛЕ СТО ГОДИНА

1804.—1904.

И минуло је стотину лета
Како васкрсе вера чиста,
И паде месец с мунарета,
И место њега крст заблиста.

И за сто лета кол'ко сјаја
И сунчанога топла зрака,
Колико дана без маглина
И ведра неба без облака!

Из крви, што се негда проли
На олтар вере и слободе,
Сада се дигла црква света
К'о символ свести за народе.

Где негда клетва небо пáра,
Молитва сада Бога хвали;
А где се дизаше дим згаришта,
Мирисни тамјан сад се пали.

Јуначка куд се крв расула,
Радости суза сада плови;

А мртви борци где лежаху,
Сад леже венци лаворови.

Те цео народ руке диже,
И спомен светих сени грли;
Молитву топлу небу шаље:
Хвала вам борци неумрли!

Ужице

Пијетро Косорић

ИЗ „КАРАЂОРЂА“

ТРАГЕДИЈА У 5 ЧИНОВА

НАПИСАО

ПИЈЕТРО КОСОРИЋ

II ЧИН

(У Азањи, у кући Вујичиној. Велика гостинска соба, лепо намештена; српске тканине; по зидовима оружје).

ПОЈАВА ПРВА

Јевра, Вујичина мајка, пали кандило; **Анђелија**, Вујичина кћер, спрема собу; затим; **Вујица, кнез Бојан** и **Наум**; доцније **Карађорђе**.

Анђелија

Сада је, мајко, распремљено све,
Све к'о што треба на месту је свом.

Јевра

Кандило јоште да запалим ја,
Пред иконама нека гори, сја.
Све ми се чини празничан је дан,
Где тако света почиње се ствар.

Анђелија

Ал' мене, мајко, све је нешто страх.
Све људи неки мрки, озбиљни
И натмурени, неми, ћутљиви,
К'о мрачне сенке кад мину у двор;

А где се сретну по двојица њих
У шаптању им цео разговор.
Најгоре јоште што је бабо љут,
Те никад израз лица да је благ,
Већ осоран му поглед очију,
А када збори, осорна му реч.

Јевра

Озбиљан, чедо, није осоран,
К'о његов пос'о што је озбиљан,
Тешко је бреме, што га носи он,
Па тешке мисли слетају му дух.
(Пођу; на вратима се сусретну са **Вујицом**, **Бојаном** и **Наумом**).

Вујица

Је л' дош'о који од кнежева већ?

Јевра

Нема их, сине, ви сте први ту. (Оде с Анђелијом).

Наум

Откад дому нисам био твом!

Вујица

Мислим да има четир' године.

Наум

Откако с Вождом земљу оставих,
Да, четир' равно биће на јесен.

Вујица

Најцрње доба!

Бојан

Најкрвавије!

Вујица

Најцрње доба! А шта ради Вожд?

Наум

Онако, седи крај огњишта још,
Тренуо није целу Божју ноћ;
Нит' штогод тражи, нит збори што,
Поднимљен тако мисли о нечем,
И само каткад штрецне к'о у сну,
Осетим, како уједе га бол,
Уздахне горко, па је опет мир.

Бојан

Чудноват човек, редак заиста!
О чем ли мисли, шта ли смера он?
Да нико не зна намере му те,
Да ли су добре, рђаве ил' зле,
На пропаст нашу, ил' на добро нас!

Наум

Чудноват човек! Не, велики човек.
Без престанка му будни дѐлâ дух,
К'о што делају силе природне;
Нечујно, тихо, невидљиво за нас
У његовом духу купи се
Мис'о по мис'о, а у срцу му
Осећај силан један за другим;
Па кад се скупе, кад набујају
И цело кад му биће обузму,
Тад се изразе са силином свом
У свету као дело велико,
К'о грома тресак, к'о подземни трус,
Ил' као вулкан, што из утробе
Земљине бљује пепео и жар,
Те спржи, згори све на путу свом.
Да, нечујно се скупља мис'о, бол,
К'о што се скупља воде кап по кап,

Па кад у једну салију се моћ
Запљусне моћна бујица на мах,
Понесе собом и занесе све,
Разруши давно сталожени ред
И обичајни сруши поредак. —
Такво је срце, такав његов ум.

Боја̀н

Ум му је такав! Велики је дух!
Ал' чујеш, нас смо пријатеља три
Из старог још, из сретног времена:
Нашто му гордост, беси нашто ти
И мрзовољни с нама зборови?
Та као сенке да смо, људи не
И не види нас, презире нас све.

Наум

Други је човек него што смо ми,
Па како ћемо њега појмити!?
На истој равни није с нама он,
У истом реду нисмо с њиме ми.
Дубоко доле у понорима,
Куд само крајња мис'о залази,
Станује вечно проницав му ум.
Ко ће за њиме у те дубине?!
Изађе л' из њих, лети преко нас,
Над нама хвата крајње врхове
У највише му мис'о највишу,
К'о ор'о смеон, поносит к'о ждрал.
Ко може с њиме у те висине?!
А спусти ли се кадгод међу нас
Са својим он нас мери мерилом.
Ко да га појми, ко ли да га зна
Кад прилике му нема међ нама?!

Бојан

Хм, добро; реци, да је тако то;
Али нам кажи јасну истину:
Шта хоће Ђорђе, какав му је смер?

Наум

Шта хоће, велиш? Откуд знадем ја!
Могу ли знати, нашто сунцу сјај,
Нашто му огањ што нас греје све!?

Бојан

Ти мораш знати, једнако си с њим,
Те, мислим, да је дужан пријатељ,
Да обавести пријатеља свог,
Опасност сваку да му предочи,
Јер, гледај, цео Вождов умишљај
К'о да је само борба против нас.
Зар није тако, кнеже Вујица?

Наум

Махни се, кнеже, не детињи већ,
Смешно је чути такав разговор.

Бојан

Баш, велиш, не знаш шта је Вожду смер,
Велиш да не знаш, не знаш, не видиш?

Наум

Не видим, не знам.

Бојан

Али ја га знам.
Па ево слушај да ти кажем ја:
Прљав је извор умишљаја тог,
Прљави пути којим иде он,
И циљ је прљав коме греде он;
Себичност људи зову извор тај,
Са крвљу људском напојен му пут,
Животи њихни средства су му, знај,
А циљ му крајњи господство и сјај.

Наум

Шта чујем, кнеже, зар из уста тих
Поруга таква и такови срам?!
Зар Вожду, кнеже, такова подла реч,
Од тебе, кнеже, такав разговор?!

Бојан

Од мене Вожду, ето, рекох већ,
Што мислих, казах, нека и ти знаш.
Истина све је што изнесох ја,
Пропаст је наша срећа Вождова.

Наум

Умукни, скоте! Истина и Бог
Још једна речца, јоште један миг
И пиштољ ће ти бити одмазда,
К'о што би био, да је Ђорђе ту.

Вујица

Мир, људи, јесте л' деца, шта вам је,
Зар пријатељи, па расира и крв?!

Наум

Ни пријатељи, нити дао Бог,
Такове речи па још пријатељ!
Зар прљав извор онај свети бол
И узвишени, свет'о осећај?!
Зар је слобода брата рођеног
Прљава тежња, недопуштен циљ?!
А зар себичност жртвовати зна
За друге живот свој и своју крв!?
Из гроба дићи завичај ти драг
Из мртвила васколики род,
Васкрснут мрца и срамоте жиг
Скинути с роба, то л' је себичност!?
Зар је себичност мис'о дивовска,
Којој ће веци дивити се тек,

И свем што пати, што се зове роб
Слободу дати!? Је ли сраман циљ
Од једном цео Балкан поджећи
Од Црног Мора па до Адрије
И од Дунава до на славни Крит,
Запалит Босну, Грчку, Бугарску,
Крстити народ крстом дедовским
И запојити духом слободе,
На човечански степен дићи га,
Не дати да је вечни роб и скот!?
Срамне су речи, сраман ти је збор
И предстојећи јадан договор.

Вујица

Умирите се, људи, шта вам је?
Смирте се, ево где долази Вожд.
(**Карађорђе** улази замишљен)

Карађорђе (за себе)

И опет, ево, где је дош'о дан
Борбе за живот, за име и част,
Дан мушке воље, смеле крепости,
Дан смрти можда, ал' ведар и свет.
Залуду беше расточена крв
И зајажена незасита смрт,
Надчовечански залуд подвизи,
Херојска, мушка дела узалуд;
Узалуд, кад је Србин јоште роб
И кад је опет ликом опасан,
Кад му је добро туђа прћија,
А земља опет турски пашалук.
Муселим поред кнеза царује
И турском мером дели правицу,
Галијаш, што је вук'о галије
На огуљеним леђма, поново
Везене златом носи доламе,
А голотрби некад балија
Позлаћен ханџар меће за појас. —
Нашто ти живот, кад је живет' срам,

Кад само с голом душом останеш,
У беду кад се завијеш и јад,
Те божјак будеш, туђи измећар!?
Живот је онда свети, Божји дар,
Када си човек и свој господар.
А роб да будем целог века свог,
Да покор сносим, живим као скот,
Под жигом срама да проведем век,
Не, нећу више и не д'о ми Бог! —
Бар да ти хоће оставити труд,
Што знојем стекнеш нека ти се зна!
Ал' грамжљивост је силна ознака,
Па залуд радиш, течеш узалуд:
Роди ти поље, десетину дај,
Виноград роди, десетину дај,
Успе ли саће, сладак му је мед,
Обереш воћњак, на њега је ред,
Ојагњи л' овца, јагње му је тал,
Његова сила, па његов и мал.
Даш цару харач и спахији дај,
А чифлик бегу деветину још,
Димницу дадеш светом владици,
Без плаће, враће однесу ти све. —
Па кад те згули, кад те пороби,
Огњиште расне и разори дом,
Кад код имућа просјак постанеш,
Кад узмеш торбу и просјачки штап,
Онда ти образ окаља и част,
Прељуби жену, обешчасти шћер,
Те од свег блага што ти даде Бог
Остане теке овај живот го. —
Зовеш га живот, ал' да ли је твој,
Када му суди Турчинова ћуд?!
Тицу на грани и у шуми звер,
И тебе, сина, у дому твоме шћер
Без суда, пута убија и тре,
И благо оном, који сврши пре!
Страшна је мора пала на наш род,
Последњи земљи куцнуо је час,
У крви нам је земља огрезла,

Крвљу смо нашом њиве кропили,
Те је крвнику жито бујало,
Бедеме градске крвљу дигосмо
И рушисмо их просипљући крв. —
О може л' бити, она света крв
Узалуд да је расточена? Зар
Крв племенита, најчистија крв,
Крв за слободу и за човечност,
Нештедимице разасута крв
Срдаца чистих, груди витешких
Да залуд буде? Је ли ово пут,
Којим нас вечна Правда проводи?
Или је и то Искушења миг,
Које нас прати кроз векове већ
Да очеличи срце рода мог?

— — — — — — — — — —

И ко да буде човек наспрам њих!
Спрам насилника сила није грех,
А непоштење не каља ти част,
Правда ти сама дозвољава све,
Што нужда створи опрашта ти Бог,
Шта више грех је овде света ствар,
Што ти отвара небеса и рај. —
Те прва искра кресну у пламен,
Разбукта ватру, први плану хан,
И од тог доба лета толика
И још се светли, још је видан дан.
Варница прва Јанка загреја,
Слободе мишљу запали му дух;
Чарапић веран светом помену
Због братске крви купа се у крв.
С гудура хладних, стена голијех
Хајдучке чете, жедне освете,
Слетеше као вихар разуздан,
К'о олуј бесни Главаш пред њима;
Сибница прво Србе сусрете.
А смрт ту прво Турке сусрете,
Мис'о се брза, реч је крилата,
Ал' смело дело још крилатије
Те Колубара шумом пронесе

Кроз равна поља поклич одлучан:
„Диж'те се, Срби, час је куцнуо,
Зора се буди, свануће нам дан!“
Јаков га зачу, благо Србима,
Алекси ево дивне освете!
Ћурчија пред њим барјак понесе,
Крвави хајдук барјак крвави;
Поп Лука место јеванђелија
У руци бритки за освету мач.
Ал' гле, зашумље и Моравин вал:
„Диж'те се, Срби, дошао је дан!“
Миленко уста, и Добрињац с њим,
Те плану исток огњем крвавим.
И једног дана и у један мах
Нахија дванест, цела Србија
И цео један народ потлачен
Подиже главу смело, поносно,
И као бура заори се глас:
„Слобода или смрт!“

— — — — — — — — — —

Очајник више не зна шта је страх,
Страшиви не зна шта је победа,
Смелом се клања бесни отмичар,
Храброга силни моли за милост.
Милости нема кад прекипи бол,
Од мача раје, некад презрене,
Дахија силних просипа се крв;
Угњетеноме угњетач је роб,
А господару слуга господар.
Селиме, сва ти срдба узалуд,
И залуд бедем тврда гранита;
Селиме, дрхти у Стамболу свом!
С планина кад се нагна бујица
Ко плеву руши бедем камени.
„Су чим ћеш, велиш, рајо“? Са срцем,
И са јуначким, мушким поносом!
Ни тврди камен није одбрана,
Није ли тврђе срце од њега,
Понос је људски бедем најтврђи,
О бедри правда сабља најбоља.

Да славне борбе, дела херојских,
Каквих јоште не доживе свет!
Да горостасна мушког поноса,
Докле се људско срце уздигло!...
Ал' заман — — — —
Издајства клица и слабоумља
Дубоко лежи у мом народу.
О чудне игре, горке судбине!
У једном срцу једно до другог
Витешки дух и ропска стрпљивост,
Крај горског лава зêче плашљиво.
Нек једном само срећа поклекне,
И поуздање поклекнуће с њом;
Нека га једном изневери друг
Изневериће и он себе сâм.
Најтврђи бедем, срце најтврђе,
Огњевит јунак паде. Узаман!
Не спречи мртви живу бујицу,
Нит' ули снагу срцу плашљивом.
О Вељко, сине, злокобан је дан
Херојске смрти твоје; одлучан
За мукотрпна лета толика
И за јуначки проливену крв.
Издаде Живко своје Кладово,
Милошев брат, нераван Милошу,
Лешницу даде, Младен издаде,
И залуду се брани Делиград,
Нада је пала, клонуо је дух,
А очајање спопало је све,
Слободе свакі свёту изда ствар,
Те попришта нам — ругоба и срам! —
Осташе пуста; крв да их је бар
Последња наша попрскала, крв! (Замисли се)
Па нека буде!
Света је мис'о, света наша ствар,
К'о двери свете, црква и олтар.
Ал' цела јој је жртва голема:
У крви само слободи је стан,
На гробовима њен се диже храм,
Из смрти ниче племенит јој плод,

Смела су срца браћа јој и род.
О земљо српска, заклињем ти се
Племена мога жићем патничким
И светом крвљу што те росила,
Костима светим што те прекрили,
И кунем ти се својим именом
И својим гробом у недрима ти
И светлим лицем поколења мог,
Слободом, нашом жељом највећом:
Никад те нећу напустити већ,
Нит' ће те игда издати ми мач,
К'о што те нигда мој не изда дух
И моја љубав, никад ни до век;
Са љубављу ћу дићи народ твој,
И мачем ћу ти круну сковати,
Мачем је чуват од обести зле,
Круну слободе вековечите.

— — — — — — — — — —

— — — — — — — — — —

ПРВЕ ЛАСТЕ

— СЛИЧИЦА ИЗ ПРОШЛОСТИ —

I

Било је доба жиропађе. Лугови родили, па лежи стров по земљи. Домаћини села Али-Агиног Салаша истерали своја крда свиња у лугове пославши сваки уза своје крдо и чобанина. Чобани се састали у лугу, нашли један пропланак у Кусаљи, код Жураве, и ту начинили неку колебу. Ту су ноћивали, а ту су по ваздан и проводили обилазећи на измену свиње у лугу.

Било их је четворица: Живан Чоњага, Милинко Вилаћ, Јездимир Кеда и Зарије Јошић. Беху то све одрасни младићи, здрави, снажни, куражни, којима је ноћ што и дан. Посао су лепо удесили: један иде у село по храну, један надгледа мал, а двојица се одмарају. У вече седну поред ватре и ту причају и загонетају. И тако проведу у шуми јесен и зиму све до раног пролећа.

Милинко је умео лепо да прича, Кеда да гуди и пева уз гусле, Чоњага да загонета, а Зарије је умео мртва уста насмејати. И тако су им пролазили дани брзо, неосетно. Они за бољи живот нису знали, па нису ништа више ни желели. Оно било је и жеља, али оне не беху само њихове, тим су жељама жудили и њихови старији, а то беху жеље које су годинама, као приче, прелазиле с колена на колено, жеље да се ослободе Турака.

Много се беху Турци осилили. Триста чуда чинили су они по Мачви, шта ти нису избичкавали и тражили и какву срамоту све нису морали они јадни људи подносити. Оно, дође неком па му смркне пред очима: али пусто срце стегне се, кад

помисли на ону пилеж што иза њега остаје. Човек сагне главу, уздане дубоко и прогута чемер…

Једнога дана, баш некако по Аранђелову-дне оде Милинко у село да донесе хране. Одрано је. Прође ручаница — њега нема: подне — нема га.

— Шта ли је са Вилаћем, што га нема? — пита Чоњага Кеду и Зарија.

— Заврљује! — рече Зарије. — Не знаш Вилаћа! И сад кад дође окренуће причати како је видео вилино коло и седамдесет и четири вукодлака!

Ови се насмејаше. Вилаћ је збиља волео причати такве приче. Због тога му је и тај надимак дат.

Али дође и ићиндија, а њега опет нема. Сад се, богме, сви забринуше.

— Или му код куће није добро, или се њему самом нешто десило — рече Кеда.

Још они у речи, док тек бану сасвим с друге стране Милинко.

II

Сва тројица погледаше га зачуђено. Пребацио преко рамена шешану, сјаји се на њој нафта као да је од злата. За појасом му два пиштоља и белокорац искићен драгим камењем. Руво му беше све попрскано крвљу.

Запрепашћени не умедоше му речи рећи. Он приђе журно, спусти пушку на земљу па стаде дрешити торбу.

— Ево — рече, донео сам хлеба.

— А шта је то? — једва дође себи Чоњага и запита показујући на оружје. — Што си такав?

— Е, једанпут пуче! Дође довде! — и ту се маши подгрлца. — Више се није могло трпети!

— Ти си некога убио!? — повикаше сва тројица.

— Јесам. Убио сам Турчина.

— Где?

— На измаку из села. Али то би Туркешања. Као цин!

— А чим си га убио?

— Коцем… Пођем од твоје куће, Кедо. Таман да изиђем из воћа а чујем јаук. Поред мене пројури Гагића девојка, цвили

као гуја у процепу. „Шта је?“ — „Бежи, ето Турчина!“ — рече ми она и побеже. Ја изиђем на рудину, кад имам шта видети. Зајмио балија неке жене и децу пред собом на коњу па бије канџијом...

— Ух! — рече Чоњага и позелене у лицу.

— Мени се смрче пред очима. Хтедох полетети на њ, али видим како му сија шешана на рамену. „Чекај, Турчине!“ — помислим, па обиђем Гагића воће и изиђем иза села на пут. Станем, из ограде ишчупам један колац па ухватим бусију иза једног грма...

— Их, брате! — рече Кеда.

— Чекао сам дуго. Још чујем писку. Срце ми лупа да искочи. Али чекам... Док тек чујем топот коњски... Погледам иза бусије — иде Турчин... Крв ми јурну у главу па лепо обневидех...

— Па?... — упита Зарије.

— Док ти тек он наиђе. Ама тиком уза ме прође. Ја се скамених. И онда, као да ме неко гурну полетим и распалим оним коцем по потиљку... Он се заљуља, а ја докопам за ногу и свучем с коња...

— Јел' био жив?

— Жив. Ја га притиснем коленом, докопам му нож иза појаса и закољом га као брава.

— Па шта си радио с њим?

— Увукао сам га у честар, свукао сам све с њега и узео оружје. А после... после ми паде неки мрак на очи, не знам ни куд сам прошао, ни како сам овамо дошао.

— Брже да идемо тамо! — рече Чоњага.

— Шта ћемо?

— Да га затрпамо и уклонимо траг.

Што рекоше и учинише. Турчина увукоше у луг и затрпаше. Вилаћеве рубине опраше у Журавн, оружје и рухо сакрише у један шупаљ грм недалеко од колебе.

III

Почеше Турци тражити свога Дели-Селима, али га не нађоше. Тераше му трага до изнад Салаша, нађоше и коња, ал Селима нема, као да је у воду пропао. Хтедоше неке и обедити

за смрт његову, али се људи оправдаше. Сва се кривица сручи на хајдуке који се овда-онда јављаху у луговима мачванским.

Али случај са Селимом као да острви Вилаћа и другове му. Они већ више не имађаху мира. Онај мирни чобански дух остави их. Песме, што их Кеда уз гусле неваше, запалише неку ватру у грудима њиховим. Марко Краљевић, Милош Обилић, Старина Новак, Илија Смиљанић, Јанковић Стојан, Сењанин Тадија, то им посташе као неки знаци. Свако дело њихово беше њима као нека светиња. Доста пута остављаху свиње у лугашни и одлажаху у пресрет овоме или ономе. За кратко време они беху наоружани до зуба.

Поче се и у селу поговарати. Оцеви и старешине њихове поплашише се и први беше Милинков отац који сина кући позва.

— Ти ћеш остати код куће, нека иде Љубинко свињама.

— Што?

— Тако. О теби се нешто много говори...

— А шта се говори?

— Шта! Још и теби да се исповедам! Твоје је да слушаш! — рече му отац строго и пресече оком.

Али Милинко издржа сасвим мирно његов поглед.

— Хоћу да те слушам...

— Мораш да ме слушаш!

— Отац си ми, па ми је зазор да ти кажем! Али те молим не одводи ме од мога посла...

— Посла? Зар ти можеш имати другог посла до оног на који те ја пошљем?

— Бог је ваљда, тако рекао.

— Шта мешаш Бога, несрећни сине, у твоја зла дела!?

— Не говори ми тако, молим те! Ја нисам учинио никакво зло дело! И не ускраћуј ми ништа јер... јер те нећу послушати!...

То рече па изиђе из куће.

А старац је осећао своју немоћ и добро из оног ока његовог видео његову снагу и одлучност, па му више ништа није ни говорио.

IV

У пролеће се пронесе глас да се у ваљевској нахији већ бију с Турцима. И у Мачви се поче осећати да се нешто ради.

Чупић Стојан, Прота Смиљанић, Сима Катић, Илија Срдан, Шуманац Василије, Игњатије Белић, Поп Теша из Бадовинаца и јоцу многи почеше се некако чешће састајати, нешто договарати и сашаптавати. После сваког таквог разговора тек се чује како је овде или онде страдао понеки Турчин или и по читав буљук Турака.

Хајдучке чете почеше ницати по луговима мачванским. Станко Алексић, Суреп, Ногић, Чоњага, Вилаћ, Кеда, Крајчин, Иванко, Латковић, Ниниковић, Зврзан, Дева — то постајаху све чувенија и чувенија имена... Посташе позната и Србима и Турцима.

Те чете учинише те Турци не смедоше више залазити по селима, него се држаху друмова, бегајући кроз Мачву као кроз шибу.

Ти незнатни људи дигоше листом народ у Мачви и окупише га око Чупића, Катића, Проте Смиљанића и створише војску која је одољевала навалама турским и прославила се на Салашу, Мишару и Равњу...

То беху **прве ласте** нашега српског пролећа.

Јанко М. Веселиновић.

ПЕТАР ЈОКИЋ

О ДОГАЂАЈИМА И ЉУДИМА ИЗ ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА

Српска Краљевска Академија издала је 1891. год. у XIV књизи Споменика: „Причање Петра Јокића о догађајима и људима из првог српског устанка (1804.—1813.) које је записао г. М. Ђ. Милићевић крајем 1851. и почетком 1852. године. Међутим од истога П. Јокића забележена су нека казивања о догађајима из првога српског устанка и 1841. године. Још године 1840. беше се обратила Руска Академија Наука у Петрограду нашем Министарству Иностраних Дела тражећи да се испитају старији људи о ратовању руске војске у Србији за време војне 1806.—1812. године. Министарство тај позив Руске Академије Наука пошље Министарству Унутрашњих Дела а ово се опет обрати једним расписом 1841. г. окружним старешинама да они, сваки у свом округу испитају старе људе, који су ратовали од 1804.—1813. године, да та казивања забележе и пошљу министарству. Окружне старешине обрате се опет подручним среским старешинама, те ови почну саслушавати поједине људе. Ондашње наше полицијске власти николико не беху спремне да тај посао сврше. Оне су просто „полицијски" испитивале и бележиле појединa казивања старајући се много више о томе, да она буду што лепше написана „калиграфски", него о томе да што тачније испитају и што верније забележе оно, што им је казивано. Ондашњи канцеларијски стил и форма, а не садржина, много су више занимали наше среске старешине, те је тако врло мало прибрано грађе за историју, којом би се могао историк да послужи. Од свију забележених казивања највер-

није је причање Петра Јокића, који је у оно време био члан суда округа ваљевског. То Јокићево казивање и износимо овде с врло незнатним изменама у ортографији и интерпункцији.

Мил. Вукићевић.

Година 1807.[1]

Отиде Миленко с војском Фетисламу и Неготину с војводама својим, а имено: Милошем Перишићем, војводом из Крајине, Радуканом, фетисламским војводом, Јованом, бимбашом поречким, Живком Шљивићем из Брадараца среза рамског и Ђорђем Влахом из Пека. А господар Вељко одређен буде отићи са својим војводама: Петром Цодом из среза црноречког — доњег, Милисавом, кнезом из среза црноречког — горњег, Томом, војводом гургусовачким, Крстом, војводом сврљишким и Иваном, бањским војводом, нахији црноречкој, бањској, гургусовачкој и сврљишкој.

Господар Петар Добрњац отиде градити Делиград.

Господар Вељко одузме црноречку нахију и Турке истера и пређе с војском и дође Петар Добрњац из Делиграда, те се туна састану и узму Бању и сврљишку. Затим ударе на Гургусовац, варош заузму али град нису могли онда, јер је стигла војска турска у помоћ. Тако се Добрњац врати с војском у Делиград, а Вељко остане чувати она места, што су одузета. Добрњац дође у Делиград и крене се с војском те узме Крушевац и остане туна чувати границу,

Господар Ђорђе крене нахију смедеревску и пола грочанске, која је Маркова кнежина, и крене по нахије крагујевачке: срез јасенички и Гружу и нахију ужичку и рудничку те ударимо на Ужице на јуриш и узмемо варош. А кнез Сима и Јаков Ненадовић и Лука Лазаревић изведу војску према Босни од Саве Дрином до Сокола. Од Сокола постави господар Милан границом свуда до Нове Вароши шапчеве, а ове изнутра нахије остави чувати град у муасери, и остави команданта Милоја Љубичића војводу. Тако господар Милан начини шанац на Златибору и чува од Вишеграда, а мене — Петра Јокића — и Милоја Љубичића остави да чувамо град, не би ли Турке

[1] Догађаје по годинама распоредио је приређивач. М. В.

предали. А господар Ђорђе отиде кући. Ту седимо око града од 7. априла до 16. маја. Тада дође мени — Петру Јокићу — писмо 16. маја од господар Ђорђа из Тополе, да кренем нахију крагујевачку и 600 коњика, што су под мојом командом били и пише ми да идем с војском у Крајину, јер је Миленко у муасери.[1] А господар Милан и Милоје нека чувају град: „А ти с војском да идеш и дан и ноћ, да мене стигнеш у Смедереву, да друго не чиниш“.

Кад дођем ја њему, он тура пешаке у лађе а он седе на четокани па оде у Пореч. Мене и господар Вујицу спреми сувим поред Дунава те се саставимо на Поречу. Ту бејаше дошао Добрњац, Вељко и Петар Дода, буљубаша Вељков, те саставимо једно 5000 војске и кренемо после подне у три сата и јунија 1807. године дођемо у Малајницу и ту се с Турцима побијемо и курталишемо господар Миленка муасере и уцијасеримо Гушанац-Алију са његови 7 шанчева.[2] Остане на пољу Мула-пашин шанац и Карафејзин а ми нашим шанчевима их добро утврдимо и ту се 15 дана добро биемо. Кад се добро утврдимо, изведемо 600 пешака и 1000 коњика и одемо на Брзу Паланку и ту се један данваздан биемо па не могосмо шанац да узмемо, већ се опет вратимо Малајници. Кад дођемо у Малајницу добије господар Ђорђе писмо од генерала Исаџије (треба Исајева) из Влашке да иде нама у помоћ војска из Русије, него га позива: „Да дођеш на Дунаво да се састанемо и да пређем и ја (т. ј. Исаџија) с војском к вама“. Тако господар Ђорђе узме једно 600 коњика и пођу сви: господар Ђорђе, господар Миленко, господар Добрњац и господар Вујица. Оне млађе старешине остависмо да чувају шанчеве док дође он. Ми тада отидемо на Дунав ниже Неготина на Велико Острво, где бијаше генерал Исаџија на брду, на оној страни и поручи да пређемо ми онамо њима, те он, — господар Ђорђе — пошље мене — Петра Јокића — са 40 момака, те пређемо и кажемо Исаџи[3] да је господар с војском дошао и чека њега, и он тако навезе војску и ми пред њим дођемо на Острво, те онде и ручамо.[4]

[1] Миленко је опкољен после бојева, који су били 14—17 маја 1807.

[2] Ово је могло бити последњи дана месеца маја или првих јуна, јер је Миленко већ био слободан 8. јуна и састао се с генералом Исајевим 8. јуна на Гогошу с леве стране Дунава. М. Вукићевић.

[3] Јокић свуда Исајева зове Исаџијом.

[4] Овај прелаз Исајева био је 18. јуна 1807. године. М. В.

По ручку упита г. генерал како је распоређена војска турска. Тако му ми покажемо да је велики пашин логор у реци Малајници а други логори расули су се око Миленка за пола сата уз реку на више. При том опет упита генерал Исаија: „Каква је ваша намера и где мислите најпре ударити?“ Тако му ми одговоримо: — господар Ђорђе и прочи више именовани: „Да ударимо најпре на Гушанац Алију и његове све редом логоре, па ако ми њега надбијемо, лако ћемо пашу придобити и у муасер њега поставити“. На то нам одговори генерал:

— Та у свима тим малим логорима туна јесу многе убојите, пак ћемо ми погубити војску, него што ћемо ми туда ударати. Дајте, да ми на пашу ударимо, па кад тако пашу добијемо, сви логори Гушанца Алије биће готови.

На то онда сви пристанемо, кренусмо војску и дођемо до близу наших логора. Тада нам заповеди господар да идемо сваки у свој логор и да своју војску преберемо а ујутру на расвитак дана да ударимо на јуриш Турцима. Тако смо и урадили и ујутру сваки своју војску довели. Кад беше у рађање сунца ударимо јуришом на Турке и ту онда пашу добијемо и сва војска му изгибе,[1] мало ко утече. Карафејзија кад то виде, да паша паде, оно побеже са својом коњицом, а пешаци сви му изгибоше, мало који утече. Ми им све узесмо, што се туна затекло, и топове и муницију и све друго.

А Гушанац Алија, који се био умешао између наших логора, није могао побећи, него га унијасеримо и тако три дана држимо у муасери. Кад трећи дан освану[2] дође му помоћ у 1000 коњаника, одкуда се ми надали нисмо, и он побеже и што би коњика нешто мало утече а пешак му сав изгибе.

После тога један дан онде седесмо, пак се кренемо, и наша и руска војска, те одемо на Неготин и унијасеримо га.[3] Ту се бисмо недељу дана. Тада господар Ђорђе крене се са крагујевачком и смедеревском нахијом, те одемо на Дрину, а оставимо господар Миленка и генерала с њихном војском. Ту после ударе и узму Неготин, па господар Миленко остане у Неготину, а генерал дигне се те оде с војском у Влашку на зимовник.

[1] Ова је битка била 19. јуна 1807. г. М. В.

[2] 22. јуна у суботу. М. В.

[3] Неготину су стигли 23. јуна у вече а 24. опсели га. М. В.

Година 1809.

У 1808. години, пошто генерал Исаија оде на зимовник, господар Миленко остаде држећи команду над Неготином и Крајином до 1809. године.

У 1809. пак години расположи се војска на четири части. Господар Миленко с његовом војском узме под своју команду Неготин и Крајину а господар Милоје Лубичић крене се из београдске варошн с београдским бећарима и Петар Добрњац с нахијом ћупријском и војвода Илија Барјактаровић с нахијом параћинском и господар Вељко с Црноречанима, војвода Ђорђе с нахијом ражањском и крушевачком. Тако све те војске потпадну под заповест Милоја Лубичића и отиду те начине логор на Каменици код Ниша.

Друга се војска одреди и господар Ђорђе предводитељ пред њом да буде, т. ј. нахија смедеревска, нахија гроцанска, и крагујевачка и рудничка и пожешка и отиду на арнаутлук Пазару и Сеници.

Нахија пак београдска, ваљевска, шабачка и подринска одреде се под командом господар Симе Марковића, господар Јакова Ненадовића и господар Луке Лазаревића на Босну војевати. Тако оду и пређу под Зворником и поправе шанчеве преко Дрине.

Господар Ђорђе, који је на арнаутлук отишао, учини један бој и разбије Турке, узме Сеницу, па се крене и разбије Нуманпашу Пећанског на Суводолу и врати се на Нови Пазар и удари и узмемо варош, а град умуаесеримо. Потом нам стиже писма од нишевачкога логора да је разбијен на Каменици. Онда оставимо Нови Пазар и вратимо војску Делиграду. Кад дођемо у Карановац пошље Господар мене — Петра Јокића — са 600 коњика да ухватим Делиград, да не би Турци освојили, јер је војска на Каменици изгинула. Дође он — Петар Јокић — у Делиград и застане г. Милоја и г. Петра Добрњца, а Турци већ бијаху дошли, те се ту бисмо три дана и затворише нас у муасеру те будем месец дана.

Гушанац Алија и Карафејзија ударе на Бању и умуасере господар Вељка. Тако Вељко пише у Делиград и моли за помоћ, јер не може сам да се одржи. Зове Петра Јокића у помоћ, које се ми договорисмо и ја — Петар — узмем моју војску и отидем у Бању и ноћу уђем у шанац у помоћ Вељку. И ту будемо три

недеље дана у муасери, које ми неста џапре а врло мало и џебане,¹ имa, те се договоримо да кољемо и коње да једемо. У том стиже господар Миленко с војском из Крајине и господар Вујица, те се ноћу прикучише с војском и ударише, а ми опет из шанца ударимо те се туна извадимо.[1]

Делиград се држа још мало времена пак и он подлеже.[2] Паша крете војску низ нахију пожаревачку на Дунаво, а ми војску разредисмо и уватисмо од Јагодине до Дунава логор низ Мораву на сваком броду, те се бисмо од полак августа до последњег саптембра месеца, које паша врати војску у Ниш, а ми се опет вратимо у Делиград, те туна зимујемо. Један генерал руски био је пошао нама у помоћ и дошао до границе, али му не знам имена овде ставити, јербо сам био рањен, пак сам боловао.

Година 1810.

У 1810. години пођемо да отмемо Бању и Гургусовац и Црноречко, и дође генерал граф Орурко с војском, те узесмо Бању[3] и дођосмо у Делиград, па он остаде с војском у Делиграду, а ми одосмо у Крушевац и даде нам његови за 200 козака и улана, те у Јасици један дан државсмо баталију с Турцима, па изведемо војску те начинимо шанац у Темнићу, у селу Варварину и ту дође генерал из Делиграда с његовом војском нама у помоћ. Господар Ђорђе отиде кући, јер смо се бојали да се неумуасеримо, пошто је Турака много било а нема нам ко у индат доћи, да нас курталише, него њега извадисмо напоље да би нам могао доћи у помоћ. Ми остасмо с војском код генерала и ту смо државли бој 6. августа од јутра до мрака[4] и 8. такођер исто, кад 9. Турци утекоше, а генерал се крену и оде на Гургусовац, које сам разумео да је још један полковник био пошао у индат,[5] али не знам, био сам онда рањен, пак сам

[1] Ово одступање од Баље било је по свој прилици 8. јула 1809. год.

[2] Делиград су заузели Турци 3. августа 1809. г. М. В.

[3] Бања је заузета уз помоћ руске војске под командом грофа Орурка 22. августа. М. М.

[4] По руским изворима овај бој је био 26. августа. М. В.

[5] Ово се по свој прилици тиче генерала Заса. М. В.

отишао у Јагодину, а он — генерал — отишао у Гургусовац, те узео Гургусовац,[1] и оставио господар Велька тупа а он отишао у Влашку на зимовник.

Година 1811.

1811. године дође господар Ђорђе с војском у Црну Реку у Ракогрњац (Вражогрнце) и оданде пошље мене — Петра Јокића — у Влашку с писмима генералу да однесем на Калафат. Тако дођем ја — Петар Јокић — на Праово и пођем да пређем у Влашку и сретнем онде једног полковника с војском, а он иде у Неготин и поиштем од њега момака, да ме превезу на Дунаву да идем по заповести генералу. Тако он мене заустави код себе и каже: „Пиши господар Ђорђију нека иде у Неготин да се састанемо“. Тако ја пишем господар Ђорђу и дође у Неготин он сутра дан, те се с њим састане и ту ноћим с њима и у јутру пође један полковник генералски, те дођемо у Бању, а господар Ђорђе отиде кући а нас остави у логору у Бањи. И господар Вујица с његовом војском остане, а после дође господар Младен, те ту седимо дуго време, а он дође т. ј. господар Ђорђе с војском у Делиград. Из Делиграда пише нама да идемо у округије сврљишко, Нишу а он ће отићи друмом на Тополницу. Тако ми кренемо се и дођемо у сврљишку нахију на Грамаду и ту заноћимо с војском. Ујутру дође нишевачки паша с војском на Грамаду и ту се побијемо. Ујутру и до мрака бисмо се и разбисмо пашу. Тако ми ту заноћимо, а паша оде у Ниш. У по ноћи стиже нам писмо од господара Ђорђа из Топонице у Грамаду, и пише нам, да господар Вујица и Младен иду с војском у Топоницу а мени — Петру Јокићу — пише, да узмем своје коњанике и да осванем у Топоници, и пише да је он био под Нишом у Медошевцу и Каменици и „да нема Турака тамо, него ће осванути код мене, тако брже отиде у шидат“. И ја таки пођем и осванем код њега с коњицима и Турци дођоше и ту не би боја, него се Турци вратише натраг и онда оправи мене да визитирам границе, које не знам гди је он пак зимовао ону зиму.

[1] Гургусовац је заузет 7. новембра 1810. г. М. В.

Година 1813.

У 1813. години расположе се војске. Пред кнезом Симом Марковићем опредељене буду на војну њи и проче под њим старешини чувате од Саве до Сокола. Од Сокола господар Милош Обреновић до Мучња нахијом соколском, ужичком, рудничком и пожешком. Господар Антоније Пљакић оде од Мучња до Ибра Новом Пазару. Од Ибра војводе одређене буду ове: Цукић, Сарановац, Милош и Анто на Жупу крушевачком нахијом. Смедеревска, гročанска, Београд, крагујевачка, пожаревачка, ћупријска, параћинска, ражањска и левачка, ове се нахије одреде у Делиград. Иван, војвода бањски и сврљишки одреде се у Бању. Крајина фетисламска и поречка остану пред господаром Вељком у Неготину. Господар Ђорђе буде у Делиграду предводитељ војске. Toma војвода с гургусовачком нахијом остане у Гургусовцу. Господар Младен, председатељ Совета, одређен буде да потпуни џебаном, запром и прочим потребама Неготин, Гургусовац и Бању. Па да ће и он у Делиград доћи пак и он и господар Ђорђе да један седи у Тополнику, један у Делиграду. Тако опредељени буду: сваки старешина своје војске купити и на своје место одлазити. Тако господар Ђорђе крене се и дођемо у Јагодину с војском и онде се улогоримо и војску искупимо. Господар Ђорђе сакупи неколико старешина: Господина Вујицу и проче неке у један разговор. Тек што се сви састанемо он — господар Ђорђе — пита: „Како мјеније ми имамо с војском овом управљати." Ми њему во опште одговоримо: „Како ваша воља буде, ми смо дужни поступати онако". Он опет пита: „Кажите ви мени, јербо неће бити добро, па ћете ви мене кривити"? И ми тако опет њему одговоримо: „Ти си до сад управљао и били смо срећни с поступком, пак ћемо те и опет слушати". Он нама каже његово мјеније: „Моје је мјеније, да коњике све одберемо на страну, у један логор, и да буде Петар Буљубаша пред њима командант, а проче старешине коњици, што би он рекао, да не могу ни један кварити, па кад сакупимо једно 6000 коњика нека узме Петар собом па нек иде у Неготин, па нека се састави с Вељком и да извади војску из Неготина, па оно, што има запре и пешака, нека изведу и где нађу на планини место нека начине шанчеве и нека их оставе и њима старешине добре поставе, а народ сав нека претерају преко планине у нахију пожаревачку, да Турци не поробе, па тако исто и Гургусовац

и Бању нека уреде, и тај народ у Ћуприску и у Мораву нека се претера, па ћемо им дати храну, па нека се од десеткова хране, а пешак све планином од Поречa до Бање нека начини шанчеве, па нека чувају, а они нека дођу с коњаницима у ражанску нахију, ту има траве па нека леже. Ту ћемо саставити 12.000 коњаника, како ће сваки да има 6000 под својом командом, а ја се могу у њих уверити, они јесу коњаници добри, они се пазе, пак ће један другог добро чувати, па којој страни нужно буде, они ће са тим коњаницима ићи. Кад удари 12.000 на једног пашу, тај се никакав паша одржати не може“.

И онде заповеди мени т. ј. Петру Јокићу, да се одвојим побашка: „јер тако време доноси, а рад нисам тебе пустити, него узми твоје момке, барјаке, шаторе, пак иди у јагодинска поља ниже вароши и води момака ово што има“. Тако ја узмем 60 момака, који су били под његовом гардом и 200 катана, што је био под регулу ставио и миздраке им поковао, и отидем по заповести на исто место и шатор разапнем и барјак отворим. Он остане онде и како која војска долази да коњике све шаљу мени — Петру, а он чека док дође Младен из Крајине, да и њему искаже заповест како је наредио. Саопштим старешинама, а по том и Младен друго вече дође и све нас старешине ту затече, јербо бијасмо код њега на скупу. Ту се Младен с нама поздрави и седе, па одма упита: „Чи је оно логор у пољу јагодинском?“ Поче он — Ђорђе — њему казивати, како је наредио с господар Вујицом и прочим старешинама:

„Оно је логор што смо наредили Петра Буљубашу, да он буде старешина пред коњицима од ове стране планине видинске, пак да иде у Неготин код Вељка, да Вељка из Неготина извади и шанац неготински да заравни, а што има џебане и хране и пешака да изведу на планину и да начине шанчеве, да чувају да Турци не би могли куда проћи, пак да отиду у Гургусовац и Бању — да исто тако и одатле војску изведу и шанчеве на планини начине, јербо не могу Турци планином проћи, зашто је планина велика а друмови тесни одвише. Може се 200 људи од 5.000 бранити да не прођу. Фетисламског војводу да крену с места у Поречу у помоћ Јови, бимбаши поречком да начине шанчеве и наместе топове да чувају Дунав, да не би Турци прошли уз Дунаво, а планином, знам, да проћи не могу. Кад они та места утврде, да дођу у Ражањску Нахију с коњаницима и да се улогоре. А ми обојица да идемо у Де-

лиград с војском пак ћемо један у Делиград, а један у Тополник сести па где буде ком логору нужно, они ће онда са ти места помоћ додавати, а они знаду војску располагати. Где буде нужно бно, ће један а где буде одвише потребно а они ће обојица. Тако смо ми нашли за најбоље, да би се ово лето могло одржати. Ако да Бог, те се ово лето одржимо, а ми надамо се да ће и Русија да се ослободи од ове војске француске, она ће онда нама опет помоћи".

Када Младен саслуша те његове уредбе, он стаде њему одговарати: „Истина, да није ништа рђава уредба, али ја не би био рад да се квари, што сам ја наредио, ја сам шанчеве утврдио а запре доста оставио, може им бити за годину дана хране да се бране, а џебане сам оставио доста".

Тако њему Ђорђе одговори: „Добро, Младене, ти што си тамо оставио, и то може бити, да ће доста бити, а може бити и да неће, но ако видински паша умуасери Вељка а друге паше Бању и Гургусовац, а дође велики везир, те нас умуасери у Делиграду, као што је доста пута тако бивало, а Босна навали на Дрину а познато је да се никад они одржати не могу, док помоћи од нас немају, тада хоће ли Турци у нахије проћи, пак поробити и попалити; нема им ко помоћи. А ако би који мали логор изгинуо, чим ће се онда потпунити, кад ми паднемо у муасеру".

На то Младен одговори:

„Ја сам добро утврдио, а ако случајем којим логор изгине, свадба не може нигде без меса бити, а ви сте старији како хоћете, ми ћемо онако, а моја воља не би могла оно покварити, што сам ја наредио".

Тада се Ђорђе заплака и рече два пут:

„Младене, зашто спротиња хоће с тебе да пропадне? грех ти на душу! До сад је била на мом врату, пак је све било добро!"

Како то изговори, скочи и у шатор отиде и затвори се, а ми остасмо око шатора, који седи, а који стоји. То је било у вече око два сата ноћи. И тако Младен изазва мене — Петра, — мало на страну и стаде мени говорити:

„Ја, Петре, хоћу да идем у Ћуприју, тамо су ми момци остали, а он се, видиш, на ме наљути, а знам ко је он, може ме и убити, него ви гледајте кад устане те га ублажите, па како зна, нека тако и уређује, ја му се нећу у то наметати".

За тим узјаха коња и оде у Ћуприју. Не постаја један сат, док он поче искати воду да пије и ми њему дадосмо воде. Како

се напи он окрете једом бљувати и тако сву ноћ пије воду и бљује. Кад би пред зору рече он: „Нађите кола, да ме однесу у манастир Јошаницу и нека иође Јанићије са мном и једно два-три момка, а ти остани ту с тим момцима док видим шта ће од мене бити“.

Тако и учинимо. Нађемо кола и он отиде, а ми останемо. Кад би сутра дан око 9. сати пише он мени: „Како примиш ово писмо, јаши коња и мени потрчи, ако не дођеш за један сат, нећеш ме жива наћи, него похитај да се сад последњи пут очима видимо“. Ја, пак, како писмо видим, таки узјашем коња и њему отрчим у манастир. Ја дођем манастиру, а господ. Јанићије и момци товаре га на кола. Кад мене угледа, упита ме: „Зар дође Бульубаша?“ Ја њему кажем: „Дођох, Господару“. „А камо ти момци твоји?“ Ја њему кажем, како сам писмо видео, ја сам таки узјахао, а момци су остали, како који може и ево их где трче за мном. Он рече: „Добро кад си дошао, понесите ме кући, да умрем код куће, ја већ живота немам, а момцима заповеди, нека ти понесу чадоре и нека иду за нама“.

Тако ми понесемо њега и донесемо га у Крагујевац. — Кад у Крагујевац а стиже му писмо од кнеза Симе са Дрине и моли га: „Пошљи ми Петра Бульубашу макар са 50 момака, јербо ти војске не смем искати, само ми пошљи њега, нека виде овдашњи људи да има твојих момака и да је Бульубаша овде, зашто је Турака много, пак људи о свачем говоре.

Кад му Јанићије то писмо прочита, он гледа, с душом се бори, не може ни да говори, само рече то: „Зар не видите, где из мене душа излази, него још питате, шта ћемо радити, како вас Бог учи, ви гледајте, у мене се немојте ништа уздати, а што ће он ићи са 50 момака, него пишите кнезу Марку и кнезу Вићентију, нека врате војску, па нека иду с том војском на Дрину у помоћ, па како им Бог даде“.

Тако Јанићије њима и пише: „Да вратите ту војску што брже и хајте с њом у Тополу“.

И њега натоваримо ујутру и донесемо у Тополу. Трећи дан дођоше оба кнеза с војском у Тополу и он њима заповеди овде: „Идите с Петром Бульубашом на Дрину, иште га кнез Сима са 50 момака, а шта је 50 момака? Него идите и ви у помоћ тамо њему, па гледајте како рекне Бульубаша и договарајте се и путујте што брже можете“.

Ту ми предаде две хиљаде пешака и 270 коњаника и 6 топова и кренем се с том војском и дођем у београдску нахију, у село Рудовце. Кад у јутру ја се кренем с војском а стиже ме господ. Јанићије и каже ми: „Господар ме поставио на кнеза Симино место и да свом војском ја командирам". И одавде кренемо се и дођемо 19. јуна 1813 год. у Лешницу на Дрину, а Турци беху опколили Лозницу и дошли с логором у Лешницу и измешали се и српски и турски логори заједно један до другог и бију се сваки дан непрестано. Кад би 20. јуна заповеди господ. Јанићије, да све старешине дођу код његова шатора; тако се по заповести сви искуписмо. Онда господ. Јанићије каже: „Имам једну заповест, да вам прочитам". Тако сви кажу: „Изволте нам прочитати". И он извади једно писмо под печатом, отвори и поче читати. Прва реч: „Ја сам врло болестан, него шаљем мога писара Јанићија и Буљубашу Петра, кога сте искали с 50 момака, ја сам послао и 2000 с њим тамо, вама шиљем Јанићија у име мене, што он рекне сви да имате слушати. Он ће заповедати вама старешинама и војсци". Тако, кад старешине ту заповест чуше, сви ћуте ништа не говоре: тако дуго време постаја, све ћути.

Тада упита Јанићије:

„Људи, што ћутите, ако нећете ову заповест примити, ја се могу и натраг вратити". Онда рече кнез Сима: „Што би се ви натраг враћали, ми се господарској заповести не можемо противити, истина, да сам ове три године с овим старешинама овде владао и све, вала Богу, до данас добро је било, дакле сад је и мени лакше кад ви заповедате, него када сам ја некада заповедао. Дакле, ви сада заповедајте, ја ћу слушати". Онда Јанићије упита њих, где је најпре нужно и где Турци највише штету чине? Они кажу по Јадру, и веле да је најгоре затворена Лозница, пак онуда најгоре пале, робе и марву терају. Тако он њима рече, нека иде Петар Буљубаша. Он има 270 коњаника и подајте и ви ваше коњанике, па нека иде, нек брани себе и то робље, што они одводе. Тако они одоше сваки у свој логор и мени дадоше и још 800 момака: и ја по заповести отидем у Јадар, они остану ту и одреде Јанка војводу са 600 момака у Лешницу, да се затвори. Сутра дан дође господар Јанићије мени у Јадар; како дође он пише господару Милошу Обреновићу у Златибор и заповеда му да, остави своју наређену границу с војском и да још узме војске и да дође

њему у Јадар, јер има Турака множество. И тако господар Милош дође с 1500 људи и ту се улогоримо и Турцима пут прекратимо, да не иду више у вилајет. На Лозници Турака је много, не можемо да им помогнемо никако. Зато нађемо једног и дамо му 20 дуката да пронесе писмо у Лозницу а имено војводи Молеру, и пишемо му да гледа како га Бог учи, ми му помоћи не можемо. Ударали смо, али Турака много, ми не можемо провалити. И Петар Молер, војвода улучи своје време: кад удари једну ноћ киша, он отвори капије и изведе војску напоље и доведе нама у Јадар и ту ми оснажимо се и чекамо, да би она турска војска дошла од Лознице на нас, да гледамо, да би је како разбили — Турци не дођоше нама него кретоше војску на одоше у Лешницу. Како дођу они ударе на кнеза Симу и проче старешине, који су биле онде, и бију се туна од јутра до мрака непрестано, и затворе ту војску од Дрине до Цера, да не може никуд нико проћи. Кад буде вече виде се кнез Сима у чуду где ће војска да пропадне и сва муниција, тако сазове своје старешине и договоре се: „Да ударимо преко планине, не би Бог дао да војску изведемо“. Тако принуђени буду, и одреде одабране момке у бусије, а друге људе са секирама те просеку планину ону ноћ и изиђу с војском у манастир Чокешину и све изнесу, што је било с војском, само остане Јанко Поцерац у муасери у Лешници. И ми ону ноћ стигнемо у Чокешину и кнеза Симу онде с војском нађемо и кренемо те дођемо с војском сви на Братинац и ту поправимо шанчеве и чекамо Турке, да би дошли онде Турци. Неће него бију Лешницу једнако.

15. августа дође нам господар Ђорђе са 20 момака и то јако срдит, јер му је неповољан распоред војскама и доста свакојаки речи старешинама говори. Тако сутра дан дође једна чета Турака око 2000 људи и ударише на наш логор, а ми видле, као карати од свог старијег и љутити, јако их разбисмо тако, да оно што утече један за другог не знадоше а што погибе, погибе. У јутру крену господар војску сву те одведе у Мачву у село Липолист и ту ону ноћ преноћимо и у јутру сви се код њега искупимо. Он тако раздражен, да нико не сме с њим говорити. Он погледа по свим старешинама и рече: „Што ћутите, што не говорите што-год“? Тада неки између нас рече: „Ви заповедајте, господару, ми не знамо ништа“. Он се тада прво загледа у господара Милоша Обреновића и њему рече: „Што

стојиш, куме Милошу"? Милош на то: „Заповедајте господару ја сам на служби готов". — „Ја ти заповедам, да скинеш чизме и обујеш опанке, одпаши сабљу и задени пиштољ и нож велики за појас, узми дугу пушку у руке, а то остави, узми 2000 људи, па иди у Засавицу на запти, нек не иду Турци низа Саву; а ти, Бул.убаша Петре, узми коњанике, па иди у Мачву, те се удри с четама како знаш, а ти, кнеже Симо, спремај војску, да идемо у Шабачко поље, ако Турци мимо њих прођу, да их ми у пољу шабачком дочекамо, а они нека бију с леђа, а ми ћемо иза бусије, па шта Бог да и ту ћемо мегдан поделити. Ваља Турке у месо бити, није вајда с брда топом плашити". Ништа више не рече него се растасмо, и сваки на своје место одосмо. — После не прође 6 дана, док мени стиже писмо од Господара Ђорђа, да му шаљем у Шабац Лазу буљубашу и добри стари познати 6 момака, „јербо ођу да идем у сваке логоре наше, који су поред Мораве, да видим и да у сваком по једног момка оставим и да боље утврдим зашто су Турци из Делиграда у Пожаревац с војском дошли". Видевши шта писмо гласи, ја одмах њему пошаљем Лазу буљубашу и 6 момака добри у Шабац, а ја опет на свом месту у Мачви останем.

Потом неко време постаја, дође нам абер да је Господар Милош на Засавици разбијен и да му је много војске изгинуло, а и оно што је остало дође у Шабац, при том и мени абер стиже, да и ја одмах у Шабац идем и ја тако узјашем и у Шабец дођем, и са својом војском улогорим се ниже Шанца у Тополику. После кратког времена стиже са војском и босански везир и у истом шабачком пољу спрам нас логор постави, и чим логор постави, он таки поче лагум копати и нашем се логору примицати, но ипак по његовом копању и лагуму могаше се онде још читав месец дана бавити. Али нам стиже писма од Стевана Филиповића, зета кнеза Симиног, да су господар Ђорђе, Јанићије, Недоба и Леонтије владика, ноћас Београд оставили и у Цесарију прешли. Саслушавши ми писмо, сви се скупимо у шабачком граду, а имено: господар Сима, господар Лука Лазаревић и господар Милош Обреновић, господар Матеј Ненадовић, господар Чупић и господар Петар Јокић и прочи онде бивши капетани договарајући се: шта ћемо сад да радимо? И сви нађоше за добро да пошљу мене — Петра Јокића — с оном војском и с још коњаника да идем и Београд уватим, а они да се затворе у град с онолико војске колико би, кад би нужде било, у лађе стати

могло, да би војску избавити могли; а ја кад Београд уватим, да држим до пролећа, а на пролеће како Бог дâ и како се окрене. А оне старешине, које су на границама, кад би било нужде да могу побећи у Београд или ти у Шабац. Сада пак ја им тако рекнем: „Ако никако друкче не може бити већ морам да идем у Београд, а ви ми дајте писмену сигурацију да не би после рећао ко-год, да сам издао, но да је с договором било, када сам отишао“. Тако ми дадоше и печатима својим потврдише. И тако се кнез Сима понска да и он иде са мном, говорећи да ће бити сигурније. На то му све старешине рекоше: „Ићи нећеш, и то је доста, што је и Јанићије отишао, па није дошао већ нас оставио а Петар, сви се надамо, да нас оставити неће. Оно исто вече доведемо две кумпаније, те мој шанац попунише, а ја моју војску изведем и у Београд пођем. Путујући тако, 4 сата од Шанца одмакнем, док стигоше момци и казаше ми, да је кнез Сима побегао, а тако и сва војска са Шанца. Чувши ја то запретим момцима, да нипошто не кавују мојој војсци, да се не би војска узјазбила, док ја само Београд ухватим; а ја ону ноћ осванем на Палежу. Кад ја дођох да војску превезем а скелу отерао господар Јаков, да народ на Забрежју у Цесарију превози. Ја тада рекнем војсци: „Стојте ви туна, отрча ја да скелу спустим да се превозимо“. Говорећи ја то њима, а они мене одговарају: „Зашто нас водиш у Београд, кад је на Шанцу поћас војска разбијена, а ти нас водиш у Београд да се затворимо, а Турци наше робље да воде; ми ти ово кажемо: да се одавде нећемо ни маћи, него ево ти предајемо топове и муницију, а ми одосмо сваки своје робље тражити“. И тако учинише и одоше куда који знаде, а ја се вратим на Забрежје и упитам господара Јакова, куда ћу ја сада ове топове и шта ћу са њима? На то он одговори: „А што ме питаш, кад ти ја сада ништа не могу помоћи, него донеси топове овде у шанац, па да претуримо на ону страну“. Које тако и учинимо.

И ту је био конац страдашија.

Ово је преповедање господина Петра Јокића, члана суда окружија ваљевског о Србији за владјеније господара Ђорђа Петровића преслушано. Од 1806. год бивше војводе по имену овде не изостављам поменути, и које где био и каквог је званија био.

У 1806. год. узет је Београд. На Св. Андрију лицем узе се вароши на јуриш. А град београдски узе се 25. фебруара 1807. год. и онде била је скупштина и разговор куда ће полазити војска и ко ће бити командант пред војском. Оданде се кренуло за полак војске и господар Ђорђе пред војском, те су Шабац узели месеца Јануара исте године, и истог месеца врати се војска натраг у Београд и ту господар Миленко постане велики командант и узме војску пола нахије подунавске и крене се на Крајину са својим поглаварима: Милошем Перишићем, војводом и Арсом Протићем, писаром из Рама и Радукан, војвода фетисламски, Јова, бимбаша поречки, Рајица, бимбаша градишки, Ђорђе, Влаиз Пека и Живко Н. из Брадараца обојица бимбаше, а под командом господара Миленка.

Господар Петар Добрњац прими команду у Делиграду на путу нишевачком а његови су поглавари били: Паул из Горње Млаве нахије пожаревачке, буљубаша Илија Стошић из Омолске, Јован кнез Омољски, Момир из Лучице нахије пожаревачке, обор кнез: Стеван Н. војвода из Грабовца нахије ћуприске, Милован Н. бимбаша из Стењевца нахије ћуприске, Ђура Н. буљубаша из села Војске нахије ћуприске, Станоје Росић из вароши Ћуприје, буљубаша Илија Барјактаровић, војвода нахије параћинске, Ђорђе Скорички, нахије ражанске, Никола Перша, нахије алексиначке и Симо Цико[1] пред бећарима. Г. Петар Добрњац он је над свима вишеименованим био командант и отиду те начине Делиград у нахији ражанској против друма нишевачког. Но пошто је он на служби захвално и отишао у Русију, његово место заступи Иво Момировић. Но затим

[1] Ја мислим да овај Симо Цико није нико други, већ чувени Цикић капетан српских фрајкораца, који је у 1806 години заједно с Петром Добрњцем засновао Делиград, а који је познат под именом Жика капетан. Родом је из Маћедоније. До Кочине Крајине механџија у Београду, затим одликовао се у фрајкорцима и постао капетаном. Имао је браћу: Илију и Јована. О погибији Цикића рећи ћу овде само толико: да су Турци на велику среду и четвртак 10—11 (22—23) априла 1807 силно напали на Делиград, да су одбијени, и добивши помоћи опет напали. Да су Србе у пољу потисли и затворили у Делиград, па је ту рањен Цикић и на Ускрс — 14. априла 1807 — издануо. М. Вукићевић

мало време нешто Иво вали и изиђе из службе, а његово место заступи Циицар-Јанко из Ваљева, нахије ваљевске и постане војводом.

Господар Вељко Петровић постане војводом на Црној Реци и под њим потпадну ове поглавице: Петар Цода на доњем срезу црноречком, Милисав кнез црноречки, Иван бимбаша, нахије бањске, Крета бимбаша, нахије сврљишке, Тоша бимбаша нахије гургусовачке, кнез Нина нахије гургусовачке. Предводитељ је био Хајдук Вељко Петровић, и они опредељени буду на нахију гургусовачку, Бању, Црну Реку и сврљишку војевати. —

Над нахијом нишевачком и прокупачком постављени буду: Петар Стреља и Петар Цида и Момир прокупачки. Они отиду на Сићево, у нахију нишевачку и начине шанац на друму, и ту нам многа изгине војска, нешто мало остане.

Нахија пак левачка и њен кнез Јевта Темнићски и његов барјактар Милета Радојковић, Стеван Н. бимбаша из села Варварина, Милоје Теодоровић, кнез из Горњег Левча из села Цриче, Стеван бимбаша из истог среза, села Белушића, Никола Бабовић, буљубаша из Грабовца, Мијушко Н. буљубаша из Свилеуве опредељени буду у помоћ нахији крушевачкој с окружијем левачким и пођу у помоћ нахији крушевачкој и начине шанац поред Бинач-Мораве према Делиграду у нахији крушевачкој.

Нахија крушевачка опредељена буде нахијом левачком. Обор кнез Андрија, Ђорђе Симић и Здравко среза шилаговачког, буљубаше и они согласијем шиљаговачким начине шанац у Тополнику и у Шиљеговцу. Затим опредељени буду Павле Цукић и Мијајло Н. с прочим старешинама, на границу вучитриску. Димитрија Кулунчића, Илију Сталаћанина определе на Дежево према Новом Пазару шанац да начине.

Антоније Ристић, Максим, старовлашки кнез; Аџи Продан старовлашки војвода, Милутин прота из села Гучева, Новак из Горачића, Милић Радовић из Каоне — то је окружије пожешко, те војводе отиду, а Пљакић начини шанац на Дежеву код Новог Пазара, ове друге војводе ухвате планину од Мучња до Голије.

Рудничка нахија комендант и предводитељ војске Господар Милан Обреновић. Он је пред нахијом рудничком, ужичком и горњим срезом соколским. Старешине, које се находе под његовом командом: Лазар Мутап из села Прељена нахије рудничке и војвода Арсеније Лома на срезу качерском војвода Милић Дренчић из Теочина нахије рудничке, војвода Јован буљубаша из Сврачковаца нахије рудничке, Васиљ из Катрге буљубаша нахије рудничке.

Алекса Поповић, војвода из Субјела окружија ужичког, Мијаило Радовић, војвода Чајтине, Никола Карамарковић, војвода ужички, Демир Јован буљубаша ужички.

Нахија соколска.

Карамарко среза рачанског војвода, Цинцар-Марко, војвода подрински из Баурића.

Рудничка, пожешка, ужичка и соколска нахија, и поменуте војводе и старешине у та 4 окружија потпадале су под господара Милана до 1810. год. У 1810. години отиде господар Милан у Букурешт, у Влашку и умре тамо, а наследи га господар Милош Обреновић од 1810. год. до 1813. год.

Нахија ваљевска.

Од 1804. год. настане господар Јаков Ненадовић и старешине под његовом командом пребивају т. ј. војводе Милован Грбовић из Мартишића среза колубарског војвода: капетани Грбовића: Јовица Милутиновић из Станковића, Гаја Петровић из Шушеоке, Никола Кутлача из Заруба, Марко Радомировић из Стопшића, Мартин Јовановић из Попадића, Живко Саић из Кадине Луке, то су све капетаније, под руком и влашћу Милована Грбовића. У срезу под-

горском нахије ваљевске Милић Кедић, војвода из села Суводања, капетан Јован Бобовац из Бобове, Максим Н. капетан из Буковице, он погибе а његово место наследи Миливоје Тадић из истог села капетан, Никола Ииргић из Ребеља капетан. Ови су били под заповешћу Милића Кедића.

Из тамнавске кнежине Живко Дабић из Јаутине војвода. Он у 1809. лету погибе, а његово место наследи његов синовац Гаја Дабић капетан, Милован Зујаловић из Тулара, Ђорђе из Забрдице, капетан; капетан Ђуро Н. из Црвене Јабуке, капетан Петар Ерић из Звечке, капетан Васиљ Павловић из Бајевца, капетан Арсеније Раонић из Лознице капетан. Командант од 1804.—1810. господар Јаков Ненадовић, у 1811. лету постане совјетник, а командантом га је наследио Јефрем Ненадовић син његов, када је ова нахија потпала Сими Марковићу из села Борка нахије београдске.

Нахија шабачка.

Командант Лука Лазаревић из Свилеуве, Стојан Чупић из Нобаја, војвода мачвански, Милош Поцерац војвода из Горње Врашке среза поцерског села Варне. Милош погибе. Јанко његово место наследи т. ј. брат његов. Војвода Јанко се зароби на Лешници, те наследи најмањи брат Ђуко војвода: капетан Милосав Бакал из Шапца, Илија Срдановић. капетан мачвански из Прњавора, Прото Смиљанић, капетан мачвански Данил из Белобабе, капетан поцерски Јован (Томић) Белов из Црниљева, капетан Нинко Н. из Јаловика, капетан Петар из Мрђеновца округа шабачког, Ђуро Лазаревић из Свилеуве, капетан тамнавски.

Нахија зворничка.

Максим Крстић из Крупња, војвода Антоније Богићевић из Јаребица војвода јадрански. Војводе пред оним бећарима, који су пребегли из Босне под српско владеније, био је Сима прекодринац војвода и Зека прекодринац капетан прекодрински.

Нахија београдска.

Јанко Катић, командант. Јанко погибе, а брат му Марко наследи војводом. Марко погибе а наследи га војводом најмлађи брат Стеван Катић. И Стеван умре а наследи га Никола сестрић

војводом. Сима Марковић обор кнез београдски из Борка, кнез Аксентије из Чибутковице. Капетани окружија београдског: Мијаило Ђурић из Венчана, катан Живан из Петке, Милован Ристић из Јасенка, Вићентије Станковић из Остружнице, Ђорђија Гузоња, командант града београдског из села Железника.

Нахија крагујевачка.

Ђорђе Петровић господар и управитељ вообште војске која се находи; команданти његови дворски, писар Јанићије Ђурић, Стеван Стевановић писар; командант Петар Јокић на дворјанима његовим обштим и гарди његовој: Милован капетан јасенички, барјактар Атанаско Рајић из Страгара, Марко кнез из среза јасеничког, села Орашца, кнез Ђука Филиповић из Јагњева, над Лепеницом капетан Димитрије Парезан из села Брзана, Илија бимбаша из Крагујевца, Милош, војвода гружански; нахије крагујевачке, капетан Милисав из села Кнића, среза гружанског, Петар Оташевић кнез из Забојнице.

Нахија смедеревска.

Ђуша Вулићевић војвода из Азање. Ђуша погибе а наследи га брат Вујица Вулићевић војводом: капетан Милосав Лаповац, обор кнез Радојко из Селевца, Обрад бимбаша из Крсне, Вуле војвода смедеревски градски, Ђорђе Загла од вароши смедеревске војвода, Станоје Главаш[1] окружија смедеревског из Глиповца. Ове описане старешине биле су под командом Вујице команданта.

Нахија гроčанска.

Марко Чарапић обор-кнез погибе, наследи му место брат Васо војводом, и Васо погибе а наследи му брат Танасије војводом, и Танасије погибе наследи га Васиљ син Илија војводом. Капетани његови Живко Мијаиловић из Ђинчара, Веса буљубаша из Калуђерице, Лазо буљубаша из Великог Села, Војин буљубаша из Пиносаве.

[1] Станоје Главаш презивао се Стаматовић. М. В.

У срезу космајском.

Кнез Виђентије из Кораћице, капетан Драгић Горуновић из Роночева, буљубаша Лаза Ивановић из Пожаревца Малог, буљубаша Милија Чојановић из Иванче.

Београд.

Војени командант варошн Милоје Љубичић, војвода Милоје погибе а наследи му место војвода Јовица, бимбаша Конда Н., буљубаша Крета; капетан Коста Кучета, капетан варошки Алекса Н.

20. октобра 1841. г.
у Ваљеву.

Петар Јокић
член суда окружија ваљевског.

КАКО ЈЕ ПОГИНУО ТЕОДОСИЈЕ ИЗ ОРАШЦА?

Теодосија Маричевића из Орашца називају кнезом. Сима Милутиновић у својој „Сербианки“ (II, стр. 45—53 и 53—60), Вук Караџић у свом забавнику „Даници“ за 1828. годину (стр. 164—165 и 217—218) и Гаја Воденичаревић у своме причању о догађајима из првога устанка (Гласник III стр. 263). Међу тим Јанићије Ђурић назива га трговцем (Гласник IV, стр. 114) а Петар Јокић у својем причању о догађајима из првога устанка (Споменик XIV) не помиње нигде овога Теодосија, а као кнеза у Орашцу помиње неког Марка (Споменик Срп. Краљ. Акад. XIV стр. 46). Као кнеза помиње Теодосија још и прота М. Ненадовић у својим мемоарима (издање од 1867, стр. 8.). Чудновато је да га П. Јокић нигде не помиње. Од свих наших мемоариста једино Сима Милутиновић вели да је погинуо после устанка на годину дана. За тим вели да је то било о Ускрсу. Према томе то би било 1805. године. Милутиновић вели да је то било кад је сазвана скупштина у Пећанима. Међу тим скупштина у Пећанима (или Остружници) била је 17. априла 1805. као што је то записао у једном запису и Алексије Лазаревић, депутат српски за Цариград, који је и изабран на тој скупштини за депутата, а Ускрс је 1805. године био 9. априла. У документима, која сам до сад имао при руци, нигде се не помиње овај Теодосије, чак ни на оној молби српских кнезова земунским трговцима од 15. маја 1804. године, на којој је потписано поред Карађорђа и Јакова Ненадовића још 64 српска кнеза и старешине. Исто тако у току целе године, од Ускрса 1804. до Ускрса 1805. године нигде се не помиње. Те стога сумњам да

је у то време био жив. Већ мислим да је погинуо о Ускрсу 1804. године одмах после боја на Лештанима.

О смрти Теодосијевој С. М. Сарајлија прича врло опширно у поменутим двема песмама. А Гаја Воденичаревић прича овако:

„Карађорђе зато је убио свога кнеза Теодосија (свога побратима), што је кнез Теодосије (пре него је Рудник пао), с Кучук-Алијом уредио послове да обали буну Карађорђеву и да умири народ и да раја буде, као што је и била: и кога ће посећ' да посеку Турци, и кога оставит' да оставе. — Сва она штета на Јагодини и по другим местима приписује се кнезу Теодосију (јер се на њега поуздао Кучук Алија и с војском попао у вилајет). Зато кад се о васкрсу (1804.) скупише у Остружници, узме га Карађорђе на одговор, и кад се с њим свади, кнез Теодосије први потегне пушком, но Ђорђе претече и убије га. Али кнез Теодосије не издане ту, него га још жива однесу кући у Орашац и ту умре“.

Вук Караџић у „Даници“ за 1828. год. (стр. 18) вели, да су се Карађорђе и Теодосије свадили око старешинства и да је Теодосије такође први потегао пушку на Карађорђа, али га пушка превари, а Ђорђе онда потеже, те њега посред среде говорећи: „Којекуде, по души те! — Кад си ти знао боље од мене уређивати и заповедати, зашто си мене нагонио, да се овога посла примам“?

Вук је био даљи од места догађаја и бележио је по причању других, а Сима Милутиновић слушао је о томе много доцније. Г. Воденичаревић био је ближи месту догађаја, могао је бити и очевидац. А није немогуће ни оно, што вели да је ишао Кучук Алији на руку. Руднички Турци знали су да им иде у помоћ Кучук Алија, стога су и отезали с предајом Рудника. Кучук Алија изашавши из Београда беше се упутио Венчацу и допао у Врбицу. Није немогуће да је кнеза Теодосија затекао у Орашцу и да га је задобио за се и да му иде на руку. И кад је чуо да је пао Рудник Кучук Алија је променио правац и попао Крагујевцу. Да ли је за штету на Јагодини крив Теодосије у свему или Младен, то је питање за сад тешко расправити, јер је о томе оскудна грађа. Највише се криви Младен.

Кривица Теодосијева била је у овоме: Кад је Карађорђе дошао пред Јагодину при распореду устаничких чета заповедио је Теодосију да са 1500 устаника заседне на Липару и да чува, да Кучук Алија не прође туда и не оде или у Крагује-

вати или у помоћ неким Арнаутима, који су били опкољени у Баточини. Теодосије не оде на друм који пролази кроз Липар, као што му је заповеђено, већ постави само стражу на бусију а он се одмакне за читав четврт сата далеко. Кучук Алија одреди Тосун-агу, са 500 коњаника а ноћу прође преко Липара и нико га не опази. Стража то јави Карађорђу да Турци прођоше преко Липара и без пушке и без боја и да исекоше неколико људи а Теодосија нигде нема. Карађорђе није имао времена тражити Теодосија тада, да га као издајника казни, већ остави Јагодину и похита Баточини, а и Теодосије се беше склонио. Тако је кривицом Теодосија ометен за овај мах напад на Јагодину".

После бојева на Јагодини, кад су Срби нагнали Кучук Алију да се врати Београду, Карађорђе га је гонио, а Васа Чарапић дочекао на Лештанима и добро разбио Турке. Наводим овде очевидца, који је и сам био у чети Васиној нека он сам прича и о боју на Лештанима и о погибији кнеза Теодосија.

Марко Јовановић, доцније абаџија у Београду, причао је 12. новембра 1841. године овако о поменутим догађајима:

„Били су у оно време београдским Турцима старешине: Кучук Алија и Гушанац. Кучук Алија беше пошао из Београда у Ћуприју, да доведе у помоћ Београду Гушанца. Онда нам беше предводитељ Васа Чарапић. Он одабере нас 150 добрих бећара и изађемо у село Лештане у сусрет Кучук Алији. Ту се побијемо и 150 турских глава задобијемо, осим рањеника, а од наше стране срећом ни један не погибе, осим једнога, који је пошао Турцима пут показивати. Њега наши ухвате и посеку. Сву цебану Турци су ту оставили, коју су собом имали и ми је задобијемо, а они, који су се животом курталисали, у Београд побегну.

После тога кренемо се и отидемо у очи воскресенија из Лештана у село Пећане и ту смо на воскресеније ручали с Карађорђевом тевабијом. У том ће доћи писмо у ордију из Кленка да се узети барут плати. Онда ће Карађорђу рећи Теодосије:

„Ти си старешина сада и овој побуни узрок, пазато и тај узети барут да платиш".

У тој речи одмах коње појаше и један другог напред истерује. У томе одмах се посвађаше и један другог с коња свалише. Тада Теодосије потегне пиштољ и опали у прса Кара-

ђорђу и и не погоди га. По том ће Карађорђе узети шишану од Станоја Главаша, потегне и на место убије Теодосија.

Оданде се кренемо и на Кленак[1] отидемо. Онда ће Карађорђе Младену казати:

— Камо? Ти си толико година трговац био, камо ти новац да барут платиш?

Младен одговори:

— Ја више немам него 9000 гроша, које, ево, одмах и полажем.

Потом Карађорђе повика на Станоја:

— И ти, толико си година хајдук, камо ти новаца?

— И код мене, рече Станоје, имаде 20.000 гроша и драге воље ево их полажем,

И Ђуша Смедеревац даде 9000 гроша".

Тако прича очевидац о боју на Лештанима и о погибији кнеза Теодосија.

Бој на Лештанима био је 18. априла 1804. године на Велики Понедељак. Карађорђе је после отишао с Васом Чарапићем у Ритопек 19. априла а 20. априла дођу на Володер код Раковице. Из Раковице у Ресник где се састану с кнезом Симом. Одатле сви заједно дођу на Велику Суботу у Остружницу на пољану окружену шумарцима између Остружнице и Ћећана. Априла 25. (по старом календару) јављено је из Земуна страним новинама: „Од како је дошао Карађорђе (од Јагодине) у главни стан, у Остружницу, свакога дана држе ратни савет сви команданти (војводе) из пашалука под председништвом врховнога вожда (général en chef). Дакле, на скупштини која је држана о Ускрсу (24. априла 1804. год.) погинуо је, мислим, Теодосије Марићевић из Орашца, а не о Ускрсу 1805. године. И 1805. године о Ускрсу не помиње се никаква скупштина јер је Ускрс 1805. године био 9. априла, а скупштина у Остружници била је 17. априла.

Према томе погрешно је оно, што се до данас држало, да је Теодосије погинуо 1805. године о Ускрсу, а ту је погрешку први унео својом песмом С. Милутиновић.

М. Вукићевић.

---

[1] Где је овај Кленак, не знам. Изгледа да је неко место више Остружнице уза Саву.

НАПОМЕНЕ О СРБИЈИ ОД 1804—1806[1]

I

Физичку и моралну снагу државе једне одређују и јачина народа тог, што чини државу, и средства његова за вођење рата. С тога, ако хоћемо да познамо ону прву, сасвим је природно да пре тога промотримо ове.

Хришћани у Србији, који су у овај мах у устанку противу Турака, стоје на политичком хоризонту Европину не као народ који би чинио једну своју државу, него само као гомила људи, које је више него четворовеки деспотизам потискао на најнижи културни ступањ међу свима народима у Европи, и који не би могли задовољити ни једнога од захтевâ, неопходно потребних за добро уређену државу.

Кад дакле о њима говоримо, не може се ни помишљати на снагу какве добро уређене државе: све, о чему се за њих

[1] Ове „Bemerkungen über die Stärke und Mitteln der wider die Türken in Aufstand begriffenen Serviers, wie auch über die beyderseitigen Wünsche und Anträge bis Ende October 1806.“ поднео је крајем 1806. г. аустроугарској влади Dombay, ц. к. тумач, из Земуна. Он је готово сваки дан прелазио у Београд паши, односно дахијама, због трговачких и др. спорова и послова између аустроугарских поданика, којих је било и у Београду, и турских власти или поданика. Тако је ето био у врло подесној прилици, да дође у непосредни додир са многим утицајним људима, да што пре и што боље разабере за све што се значајно догађало у побуњеној Србији, све што је тада, и поред Наполеонових дела, тако интересовало сву Европу, Аустроугарску нарочито.

Извештај овај чува се у Hof- Haus- und Staats-Archiv-у у Бечу, под Serbica H). Aufstand des Kara Gyorgye. Varia. Noten. Vorträge. Memoranda. 1807—1814. Лист 1—48.

може питати, односи се на број њихов, дух, храброст, и на оно мало средстава којим располажу.

Број бораца

Није тако лак посао тачно одредити број бораца међу хришћанима у Србији. Највероватније би се он дао изнаћи политичким рачунањем, кад би тачно знали укупан број душа. Али у држави једној, у којој се досад никако још није ни помишљало на попис народа, нема таких података никако.

Чини се додуше да би се вероватан број бораца могао прорачунати према укупном износу харача (главнине, пореза на главу), који у Турској плаћају сви хришћани мушкарци од седме године, или од времена кад могу радом што заслужити. Али, кад се узме у рачун: да се обично многи на разне начине извлаче од плаћања те главнине; да даље стварни износ те контрибуције и број пореских глава тешко да је Турцима, па и самом паши београдском, као управнику провинције, баш тачно познат; да осем тога многе нахије полажу харач овај другим харачлијама (као што је на пр. случај у мачванској нахији, која полаже ту контрибуцију паши зворничком), — то ће и тај кључ за изналажење броја бораца изнићи врло непоуздан.

Ни из исказа самих Срба и вођа устаничких исто се тако не може дознати ништа одређено. Јер кад их запитате колико их је у устанку одговориће готово увек: да их има 1800 села, да у Србији има 19 кадилука, да би они према томе могли имати бораца колико би само хтели, кад би тек имали доста новаца, оружја и муниције. Броја свога неће или не могу тачно казати. Међутим као да су и ови само генерички подаци врло сумњиви и непоуздани; нарочито, кад помислимо како је у Турској обичај увеличавати све, онако оријенталски, у китњеним фразама.

Ја знам, истина, да званични извештаји наши, који се ослањају нешто на казивање самих Срба, нешто на извештаје агената, пењу број Срба, што су у устанку, на 100, па и више хиљада. По мом пак мишљењу биће тај број сувише високо срачунат. На то су свакако често могли навести и рђаво писани извештаји агентски. Сам сам ето имао прилике видети како се у једном званичном извештају број бораца, које Црни Ђорђе,

како тобож сам вели, има уза се, постављао, према извештају, који је писан првобитно илирским писменима па преведен на немачки, место грубим пером написаних 17 хиљада на 97 хиљада. Тако велики и неокругао број као да већ сам по себи потире тај податак. Јер кад би Црни Ђорђе збиља уза се имао 97 хиљада устаника, то се чини вероватније, да би он, како је то обично у говору, пре употребио који округао број, те за силу своју рекао да је чини управо 100 хиљада, а не баш 97.

На казивање Турака можемо се исто тако мало ослањати као и на казивање овамошњих хришћана, јер Турци, по урођеној им азијатској поноситости, говоре обично о Србима само с презирањем и омаловажавањем.

Како се дакле свим тим и другим сличним путевима, којима сам покушавао ићи, не може изнаћи вероватан број бораца међу хришћанима у Србији, то сам мислио да ми треба поћи странпутицом, те тако доћи до најпоузданија кључа за одлучивање о том питању.

Имају у Србији или београдском санџакату две владике источне цркве: један наиме у Београду, који се зове митрополитом и живи сад у Смедереву, други ужички, који је пре устанка боравио у Шапцу, сад се пак, сигурности ради, повукао на нашу страну. Они добивају од хришћана, о којих се души брину, приходе своје под разним рубрикама, између којих је једна потпуно одређена и зове се д и м н и н а (плаћање од димњака, оџака т. ј. куће). Тај данак постоји код свију хришћана у Турској, како је постојао још из најстаријих времена (Lewnclav, Jur. Rom. Tom. I pag. 121), па га је било и на нашој страни до године 1770, док није изишао Илирски Регуламент. Сасвим је дакле природно да рођени интерес њихов мора гонити епископе да знају поуздано број домова у епархији својој.

Од шабачког односно ужичког епископа добио сам написмено овај преглед домова у његовој епархији:

Име нахије	Број домова
1. Шабац	3918
2. Ваљево	3620
3. Рудник	1342
4. Чачак	1014
5. Ужице	1879
6. Соко	824
Свега:	12.597

При савесности овога човека, како је она мени позната, не могу сумњати у истинитост тих података.

Исти ме још уверавао да београдски митрополит, сразмерно својој дијецези, има више од 15 хиљада домова. Поменути пак митрополит београдски не хтеде ми или не могаде ми, истина, ништа написмено јавити о томе, али ми је усмено признао да у његовој дијецези има домовā која стотина више од 14 хиљада. Имам међутим узрока да више полажем на податке шабачког епископа. Јер ми је протопрезвитер једне пограничне нахије у Босни, где је хришћана сразмерно мање него у Србији, рекао да у његовој има на 1459 домова. Када дакле, с обзиром и на ову околност, упоредим број нахија у београдској епархији са бројем њиховим у шабачкој, онда у толико више налазим узрока закључити да број домова у београдској епархији прелази и 15 хиљада.

Према томе можемо као највероватнију ствар узети да у Србији, т. ј. на земљишту од Дрине до реке Поречa, које мери преко 400 квадратних миља, има 27 до 28 хиљада домовā.

Кад помислимо сад да је у Срба врло прост начин живљења, и да немају потребе делити се, те тако обично по више породица стanују заједно у једном дому; па кад даље узмемо у обзир урођено им неповерење према тиранској влади, тежњу им да се заштите од насиља, међусобно убеђење међу крвним сродницима о помоћи и освети, па још и то да се Срби, угледајући се на Турке, вежбају обично од рана детињства у оружју, секу и гађају — онда можемо с једне стране урачунати на сваки дом више душа, него се обично узима, а с друге стране неће далеко бити од вероватности ако на сваки дом ставимо 2 борца.

Према тако изнађеном кључу, излазио би број бораца у Србији на 54 до 56 хиљада.

Да овај број није претеран, чини се, да потврђују и овогодишње борбе. Готово на свима тачкама провинције своје били су Срби нападнути од, можда и многобројнијег, непријатеља, а са несравњено јачим оружјем, па су га ипак свуда срећно сузбили. То можемо разумети само тако, ако се сетимо да су се Срби борили на дому, и да се борци нису узимали по избору каквом, или попису на познатим основама, него су покренути устанком in massa, што, разуме се, не би могло бити, да су се морали борити негде далеко од домова својих, што би их

у таком случају тек половина или највише две трећине могло отићи у бој.

Међутим не може се сумњати да наведени број устаника̄ Срба није знатно повећао и број дошљака̄, туђинаца̄: јер је овака прилика за пљачку примамила велики број свакојака олоша, скитача̄ и волонтера, из Босне, Бугарске, Херцеговине и других пограничних покрајина. Осем тога треба још споменути да, како би Срби преко које тачке земље своје проширили силу своју, тако би им се тамошњи становници хришћански придружили те увећали број бораца.

И тако би, ето, према ранијим обзирима, број бораца у Србији био, ако не сасвим тачно одређен, а оно баш не и претеран.

Осем о броју треба понешто напоменути и о дисциплини њиховој, о начину наоружања, и о тактици.

Дисциплина у војсци српској

Може се већ у напред мислити да, како код свију некултурних народа, који нису научили војевати вештачки на европски начин, тако и код Срба није могло настати оне субординације и реда, који се иначе траже код регуларних војсака. Онде где све бива онако тумултуарно, каоно у устанку сељака̄, ту се о дисциплини у правом смислу те речи не може ни говорити. Бојазан од заповедника једино је средство за спречавање преступа, и оно се показује више или мање успешно, према томе какав је који заповедник.

Код једног Црног Ђорђа, који обично преступнике или оне што не би послушали заповести његове, убија из пиштоља, порађа страх брзо и тачно извршење наредаба његових. Код осталих вођа зависи то од тога колико је који од њих строжији или мекши, као што је то случај код свију народа, још не везаних каквом уредбом, те и код самих Турака.

Оружје

Наоружање у Срба пре устанка било је врло јадно. Турци су увек настојавали да се раји с времена на време одузима оружје. Али је опет страх од насиља̄, којих је онде увек и не-

престано било, постицао свакога да набави и прикрије бар једну пушку, пар пиштоља и јатаган. Али тако наоружање тешко да је стојало према турском као 3 : 100. И као што је устанак избио случајно и неочекивано, каоно да је с неба пао, исто је тако и положај Срба у почетку устанка био врло неугодан и очајан, што се тиче оружја. То је поводом, те је још с прва почетка устанка па до овога часа, при сваком сукобу, нарочита тежња њихова упућена на то, да се докопају оружја турског. Успех је за њих и био тако повољан, да данас неке од њих каоно најодличније Турке красе дивни цевердани, пиштољи, ханџари, сабље и буздовани, па и раскошно турско одело.

Али при свем том немају још онолико оружја, колико би им требало према броју дораслих за њ. Како су ме уверавали, биће међу њима још 15 до 20 хиљада људи без потребна оружја.

Свако већ може лако и сам запазити како је неудесно и недовољно тако наоружање, али у томе су Срби једнаки са Турцима, с којима и имају посла.

Осем овога оружја имају они сад већ и неколико топова, које су било задобили при освојењу неких паланака и других утврђених места, било набавили преко трговаца. У последњим сукобима према Нишу, кажу, да су задобили око 14 комада, тако да ће сада имати артиљерију од 40—50 топова. Али им је ова још исто тако рђаво инструисана као и турска, и Срби су у руковању њоме исто тако невешти као и Турци; дакле су и у овом погледу једнаки с њима.

Муниција

У муницији су Срби с почетка били врло оскудни. Где би у Турака, растурених по земљи својој, нашли праха и олова, отимали би им га. Неке суседне паше, који су испрва сматрали дизање њихово на дахије као потпуно праведну ствар, помагали су их и сами овим артиклима. Доцније пак морали су џебану набављати преко трговаца. Па ће у опште у том погледу, у набављању муниције, заувек зависити од суседске милости.

Војска пак, да не речем: која је без икаквог научног знања ратног, него тек: која је без бајонета и без потребно инструисане артиљерије, остаје и остаће само нерегуларна руља. И у томе су, како српска, тако и турска војска готово сасвим једнаке.

Тактика

Тактика је српска нарочито у бијењу из пушака и пиштоља, у сечењу и бодењу сабљом и хандаром. Ко од њих уме најдаље избацити пушку и на највећој даљини нанишанити и оборити угледна Турчина, тога други држе за јунака. Отуда потиче она особита љубав њихова према тој врсти ватреног оружја.

Ако их где на отвореном пољу изненада нападне турска кавалерија, одлична на свој начин, и како они нису кадри сузбити напад својом маленом и још неизвежбаном кавалеријом, којом највише ако се послуже за намамљивање непријатеља, то их је невоља толико изоштрила, да се они, и недочекавши јуриш на пушке своје без бајонета, што брже повуку у лугове и шуме, па се ту заклоне грањем. Ако ли су унапред већ сазнали за напад непријатељеве коњице, а стало им је до тога да се одрже на отвореном пољу, то ће се, према околностима, понекад и два пута ушанчити. Па ти они умеју ископати чак и као неке јаме за вукове, којима су се с тако великом користи послужили у последњим сукобима према Нишу.

Udari ли на Србе турска пешадија, која исто тако није снабдевена бајонетима, те с тога, ако није бројем јача, боји се да се упусти у клање и гушање, то обично обе стране ухвате једна према другој добре позиције, ушанче се, па се бију тако из пушака вас дуги дан, немогући ништа одлучније учинити. Тиме се може објаснити зашто често и у најжешћим бојевима падне тако мало мртвих, и зашто понекад нису устању да један другом натерају на одступање и најмање одељење, које се где било ушанчило и онако на њихов начин. У овоме ће свакако лежати и узрок што Срби досад нису могли у суседним провинцијама, у којима, као нпр. у Босни, има више утврђених места, учинити већих напредака.

Храброст и дух у Срба

Оскудицу ту у оружју и цебани као и вештину модерног знанственог ратовања надокнађује у Срба храброст њихова и дух, које урођена мржња према Турцима с дана у дан све више подстиче и распаљује. Хабер на устанак утицао је као

електрична варница, и не беше ни једне нахије — ако изузмемо једину шабачку, такозвану Мачву — која се, поред све оскудице у оружју и другим ратним потребама, и колико премишљала, да на први миг устане на Турке.

Запажено је случајева, у којима се та храброст и дух показивао на диван начин и код појединаца. Могло се тако нпр. видети како су понеки, нарочито у почетку, и на најоштријој хладноћи стојали на пикету (мртвој стражи) до гуше у води; нека су места — као што је то био случај с Карановцем — узимали на јуриш, не залажући се по три дуга дана ничим другим осем црним и белим луком, које су налазили у обликњим баштама.

Подстицању храбрости њихове много је допринело и предосећање бољег живота. Како га пљачка обогаћује и чини, те трање своје може заменити сјајним оделом, којим ће у браће своје задобити више угледа, све то одмах у Србина буди други дух. У колико су дакле веће користи што их Срби задобивају борбом, у толико више осећају они снагу своју, у толико се више убеђују о могућности, да се одрже према душманима својим.

Тај дух, сећање на понеке раније несреће, мржње према Турцима, с једне стране, и турска азијатска обест и охолост, по којој за ђауре нема милости, с друге стране — у стању су да Србе с дана на дан чине све мудријима, све опрезнијима, досетљивијима, јачима; као што је све то лепо већ и показао досадашњи успех.

Средства

Расмотримо ли њихова јавна и приватна средства, морамо признати да су, према оном како су се досад показала, врло оскудна.

Немају ни текућих финансиских прихода, ни уредно устројених магацина, нити осталих установа и реквизита, потребних за обезбеду војске.

На непосредне порезе и данке мрзе Срби још са Турака; а исто се тако не сме на народ ударати ни каква јача контрибуција, јер сваки појединце сноси већ сав терет ратни. Посредни пак данци, као нпр. царински и други, које су Турци завели, тако су сахнули, откако је букнуо устанак, да их није вредно ни помињати.

Уза све то најгоре је још што они немају никакве правилне уредбе ни прописа, по којима би се корисно трошило на што треба и како треба и оно мало прихода што падне. Свему томе криви су нешто њихово незнање и непримање бољих идеја, а нешто наравно и непрестани насртаји непријатеља њихових, због којих они опет морају да се растурају по свима тачкама отаџбине своје. Јер како су они људи, што имају више угледа, те од којих би се с правом и могло очекивати нешто, у исто време и вође у борбама, то их, кад се баш и састану да већају о јавним пословима, сваки час одашиљу било на границу, да одбијају упаде непријатељске, било под Београд или Шабац, да сузбијају испаде ондашњих гарнизона и спречавају пљачкања њихова.

Ове им је године живот био нарочито тежак. Преко целе године узнемиравали су их душмани на свима тачкама провинције њихове. С тога нису били кадри ни поорати како треба земље своје, па ни летину срадити. Морају се дакле са страхом надати беди за цео народ. Па им ту невољу појачава још и то, што су се досад задужили преко 200 хиљада гроша, од којега су дуга свакако нешто отплатили и марвом. Али им поред свега тога морају лебдети пред очима још и потребе за идућу годину.

Незнатност средстава што стоје на расположењу Србима толика је, да се морамо дивити како се народ овај могао тако дуго одржати према онако моћном непријатељу, и какве је изгледе на будућност могао имати. Јер сва њихова позната помоћна средства, што им добро дођоше у устанку, ограничавају се готово само на ове добре стране и ресурсе:

а). Како народ живи врло просто и задовољава се најнезнатнијом храном, то је и војник кадар провести више дана уз „погачу“, пресну, испечену у пепелу, од ржана, пројина или просена брашна. Уз то још обично свако село снабдева своје војнике, и шаље захиру и у најудаљеније крајеве на товарним коњима, које они зову комором. Ако коме баш недостане хране, помоћиће га друговн његови. Месом се врло мало снабдевају, пошто се у ондашњем шумовитом пределу веома намножило свињâ, те је тај артикал врло јевтин.

b). Царине и други ђумручки дохотци нису при садашњем застоју трговине и промета баш тако велики, међутим добивају Срби нарочито од скеларине при превозу рогате стоке и свиња ипак понешто, што им добро дође за њихове потребе.

c). Много је већи приход од жиропађе. Они обично један део својих шума издају под кирију трговцима, који им нешто плаћају готовим новцем, нешто им се одужују лиферовањем хране и других потребних им артикала; други део шумâ употребљавају сами. Овај помоћни извор већ им је толико пута лепо помогао, тако да су не само исплатили један део дуговањâ и покрили годишње потребе своје, него су понешто пригштедели и за другу годину. Жиропађа и с њом свезано успешно гајење свињâ, које не тражи никакве нарочите индустрије, у опште су од памтивека били најобилатији и готово једини извор некадашњег благостања ове провинције, коју сад потпуно уживају српски хришћани, тако да им шуме и горе не служе само као тврди градови, него заслужују да их сматрамо и за ризнице њихове; и кад их, због слабости овогодишње летине, не би очекивале толике нове бриге, то би приходима од летошње жиропађе тако лепо могли да покрију потребâ својих.

d). Не достигне ли ово средство да помогне, онда обично попишу један део рогате стоке и свињâ, те га уступе трговцима.

И тај начин отплате пада тако сировим људима, без индустрије, као што су Срби, много лакше него плаћање готовим новцем.

e). Ако ли је пак државна невоља још већа, то онда ударе и у контрибуцију. Ту, по угледу на Турке, имају више различних рубрикâ, као што се може видети из приложеног прегледа.[1]

[1] **ПРЕГЛЕД**

разноликих данака, које су хришћани под турском управом у Србији морали плаћати пре устанка, онако како ми то усмено саопштише различна лица, која имају тачна знања о томе.

I Султану

1. Харач т. ј. главницу (порез на главу) плаћа свака мушка глава од седме године своје или од времена кад почиње радити, а он износи 3 гроша и 4 паре, у нашем новцу отприлике 3 f. 40 hl. Сума та нарасте у неким другим крајевима, у којима има људи од различних класа по имућности, нпр. грађана, од 3 до 6 и од 6 до 12 гроша. Али и поред те разноликости ипак овај данак, по свима исказима, није ни издалека тако тежак као понеки други.

2. Чибук. Под том рубриком плаћа се султану сваке године у Марту месецу по 2 паре на сваку овцу.

II Држави

ПРЕМА РАЗНОЛИКИМ ГРАНАМА УРЕЂЕЊА

1. Порез плаћа свака ожењена глава у 25—35 гроша годишње, према томе колике су кад потребе државне, и према имовном стању пореских об-

Знајући пак да се народ сам собом брани, те и налази у непрестаним борбама, и нарочито на граници, живи у непрекидном немиру и бригама да га Турци не нападну и покољу, а осем тога да је сав народ пре устанка био и сувише сиромашан, — ц[illegible]авари су народни врло обазриви у резању непосредног пореза.

ђ. Најзад је и сам успешан рат донео неке користи. Турци што се дижу противу Срба већином су били поседници земље, те врло богати. Па како су се дакле Срби већином одржавали на мејдану, а често односили и потпуну победу, то је природно, да су ту увек задобивали знатну пљачку не само у оружју и бојним реквизитима, него и у готову новцу.

То је ето, што је досад како у вође тако и у простог војника најбоље подстицало храброст, појачавало му намеру да се одржи, а у исти мах давало му средстава да се боље наоружа, лепше одене, и заборави на понеке тешкоће које се чиниле да се не могу издржати.

И у томе би били ресурси и користи, које су, колико се зна, српским хришћанима добро дошле у садашњем устанку

везника. Овај се данак употребљава на издржање паше, милиције и (мобилне) војске у случају рата; и с тога је он један од најтежих.

2. На разноликe потребе управне власти, под разноликим именима, и на различне начине нпр.: a) војводи, b) кадији, c) спахији мора се дати од сваке заоставштине један део, често чак и десети. Па је тако и подизање разних грађевина, као цркава и др., подвргнуто разним таксама. Исто се тако често одсецају и разне казне у новцу, нпр. ако се где у близини догоди убиство какво или проливање крви, и др., које све народу може пасти тешко и преко мере, пошто већином завиcи само од ћефа.

3. Спахија узима:

1) од сваке ожењене главе по 4 гроша;

2) од удаје девојчине 5—6 гроша према имовном стању, од удаје удовичине и три пута више;

3) од сваке свиње по две паре, на име попаше;

4) од сваког казана ракиског по 6—7 гроша;

5) од сваког пласта сена, ако је одређен за продају, колико кад, према разноликости прилика;

6) десетину од сваке врсте жита;

7) а затим од истог тога прихода узимљу и јаничари деветину.

Прелазим преко свију радова и кулука, који су се тражили било непосредно, било у накнаду за мање данке. Поменућу само да ова врста данка поседнику није у прво време била у народу тако омрзнута као друге. А најтеже у свему томе свакако је начин на који се све гране управне власти, јаничар, кадија и др. лично мешају у примање и потраживање ових данака

њихову: да ли пак можда има и других каквих још, према физичким и моралним приликама земље ове, нисам кадар одредити, пошто ми овако удаљену нису могли бити тачније познати.

Упоређење са снагом и средствима Турака

Само се по себи разуме да је снага Турака несравњиво већа. У београдском се пашалуку истина у овај мах, изузевши Београд и Шабац, не налази више Турака, који би са Србима били у отвореку рату: јер оно мало Турака што мирно живе међу Србима у Смедереву и другим неким мањим местима, не могу се сматрати за непријатеља; а оне пак, што их у већем броју има у Ужицу, Срби су већ толико пута умели смирити и обуздати. При свем том на Србе су досад ударале већ све околне паше.

С истока је већ више пута полазио на њих оршавачки командант Реџеп-ага, којега су увек срећно сузбијали. Исто је тако пролазио и Пазванџи-оглу, паша видински.

С југа им је прошлог лета претио нишки Авус-ага. Ни он није био боље среће: потпуно је поражен.

За њим је са исто толико успеха окушао срећу своју и Шашиш-паша из Лесковца, као и друге околне поглавице турске према Босни. А овога лета крену на Србију и сам румели-валеси Ибрахим-паша скадарски, и друге паше и капетани, са свом силом својом. Све су њих Срби не само сузбили, него и тукли. Босанци као да се хтедоше најдуже одржати, али су, према последњим извештајима, и они приморани да се повуку преко Дрине, и да, препаднути у одступању, оставе све што су попљачкали као и остали пртљаг свој Србима, који су их гонили.

Проценимо ли снагу свију провинција из којих се нападало на Србе, као и ту околност, да је сваки од тих нападних одреда био довољно снабдевен оружјем, муницијом, новцем и свима другим бојним потребама, — то ћемо одатле добити масу једну од ратне снаге, која би могла бити и два и три пута већа него српска.

Зашто Срби нису подлегли?

На инак Срби не подлегоше Турцима. А то можемо себи само овако протумачити.

Србима служи као згода та околност: што се они нису латили оружја, да би се отресли верности према турском двору, или да би истребили турску веру, него само с тога да се заштите од тираније пређашњих им управљача. То је, нарочито с почетка, и задржало понеког Турчина сиромашнијег или мирнијег, да не насрне бесно на Србе; или му било поводом да чак и не полази на њих.

Срби се боре не само pro aris et focis, него много више за своју рођену егзистенцију. Ако изгубе, знају да је одзвонило свима који могу носити оружје. Отуда у њих оне безграничне храбрости: они се усуђују у крајност, примењују сва средства само да одбију непријатеља. Турчин међутим, нарочито из нижег сталежа, полази на Србе само с тога, што га је виша власт кренула: па као што он у тој борби не налази никаква интереса жртвовати живот свој, то му и отпор није тако упоран: опази ли да му прети опасност, лако је готов да утече.

Турци не могу међу Србима тако лако наћи шпијона, с тога морају улазити у земљу њихову врло опрезно, као у тамну ноћ. Тако је у последње време и Ибрахим-паша био приморан, да марш свој етапу по етапу заштићује шанчевима и остављањем јачих поседа (Posten), да би се обезбедио од заседа Срба, који су са свију страна вребали војску његову, као и од оних хришћана на границн, које је походом својим расплашио и кренуо на устанак. Србе међутим тачно извештавају о свима кретањима војске турске хришћани што живе свуда у овим крајевима, те су они кадри да им заседну, да их препадну, и одбију од граница својих.

Сваки од тих пашâ што ударају на Србе имају хришћанских поданика, у верност којих нису баш тако сигурни, те морају сразмеран део војске своје остављати и дома, да би их одржали у јарму. Јер пошто све те паше тешко да од султана икакве потпоре добивају на походе против Срба, то они немају куд него већином сав трошак око тога морају товарити на хришћанске поданике. А како они знају узроке овога рата, то се лако даје помислити да их оваки терети много више огорчавају, него кад би се рат водио против других непријатеља.

Варварски начин ратовања, у коме једна страна ретко да даје пардона другој и држи заробљенике, него их обично све поколье, изазива на обема странама сасвим супротне нагоне: у Срба настојавање да никако не падну Турцима у руке живи;

у Турака пак да не ризикују живот свој, пошто они за то немају онаких побуда као Срби, те помишљају: зашто би живот свој и добро своје управо тек онако жртвовали?

Најзад Турцима је увек још у крви да број свој хвалисаво увећавају, док им он није можда ни у пола толики, коликим га они кажу. Позната је анегдота из велике ретираде у Банату. Веле да је славне успомене цар Јосиф 2-ги рекао тада: опколило нас је 180 хиљада Турака; док се после показало да је упад предузело једва на 30 хиљада Турака. Уопште је данас свуда познато, да готово за читав век на овамо још није Порта на један мах сакупила на једно место армију од 100 хиљада.

Какав се исход српског устанка може очекивати?

Закључујући према горе наведеним околностима, чини ми се поузданим да све те околне паше (изузимајући оне Турке који су отерани из Београдског пашалука и лишени имања) нису војевали са Србима из рођена нагона, него по заповести Дивана. Међутим, и ако су разне турске нападне војске по два и три пута надмашавале јачином српску, можемо с потпуном вероватношћу претпоставити ово: ако се Порта не лати других средстава, и не пошаље других војсака на Србе, него ове којима се у летошњем походу послужила, — да се не може никакав други исход ствари ни очекивати него овај који већ знамо; да и не помињем како ће варница која је Србе електризовала лако моћи да дохвати и хришћане суседних провинција, те и њих да распали на устанак in massa.

Шта више још, убеђен сам да би баш и сам велики везир, кад би кренуо противу њих с војском, тешко могао учинити што, најмање још што добро за турску државу.

Неповерење Срба према Турцима тако је велико, да би тешко икоме могло испасти са руком толико наговорити Црнога Ђорђа и друге меродавне патриоте, да, не знам уз каква још обећања, одлуче на голу реч турску положити оружје и покорити им се.

Ако их велики везир збиља нападне, али не и свлада, онда се треба бојати да примеру Срба не следују и хришћани што живе у суседним провинцијама, те јавно откажу послушност управљачима својим, а удруже се са Србима. Буде ли их пак збиља и свладао, то се и у том случају не може ништа

друго очекивати, него да ће се Срби повући у шуме и горе, куда их не може никаква војска гонити, а где ће их сродници њихови потајно снабдевати храном, те ће одатле као хајдуци у растуреним четама час овде час онде испадати и гледати да тако тим непрестаним узнемиравањем војску турску толико ослабе, да везиру најзад ништа друго неће остати, него или да се одлучи и на тај очајни корак те истреби цео невини народ, или да се, поседавши градове, врати натраг несвршена посла.

Нешто слично томе догодило се већ у самом почетку устанка. Злогласни дахија Кучук-али прешао је тако, са неком стотином Турака, преко Мораве, да прихвати једно појачање од 2000 крџалија. У повратку у Србију с том помоћу био је свуда на путу толико узнемираван, да се само с великом штетом и готово бежећи могао докопати Београда. — Тако је и оним Турцима што према Шапцу упадоше из Босне била намера да продру управо до Београда. Срби, будући већим делом својих трупа заузети на другој страни, нису им могли одмах ставити на супрот сразмерну војску. Морали су их само узнемиравати у чаркашким четама испадајући из шума, и то им је средство тако добро послужило, да су Турци могли поплачкати само најближу околину Шапца, па се затим утврдити под њим, док се ту скоро нису морали и одатле повући изненада и с великом штетом. — Оваки људи, а у оваким приликама, кадри су и најрегуларније војске изморити и упропастити. — То нас подсећа на чувени вандејски рат у Француској Револуцији, где је један једини Charette, потпомаган од народа, кријући се по планинским кланцима и пећинама, дуго и дуго давао отпора најрегуларнијим војскама француским, па их често и растурао.

Чини се да се и Дивану ствар на овај начин представља, пошто се он боји предузети и тај критичан корак, те послати великог везира; него се труди да савлађивање Срба изврши само с помоћу суседних пашâ.

Али сам ја можда с оваким мојим разлагањима о турској ратној снази на пољу туђем за мене: с тога ћу их завршити још с напоменом, да су рат против Срба, колико се чини поуздано, водили досад већином само добродушни Босанци, док се остале паше, код оваке слабости турске државе, никад нису потрудили показати вољни да узму озбиљна учешћа у њему.

II

Покушаји и предлози за умирење Срба с турске стране

Што се дакле тиче обострaних предлога и жеља, били су они с турске стране још од почетка устанка на то само ограничени: да Срби положе оружје, врате се кућама својим и онде мирно гледају посла своја. На побољшање судбине њихове ништа се иначе није предлагало, до само промена паше и других турских чиновника. Није се дакле чак ни помишљало на то како да им се беда искорени и обезбеди будућа сигурност.

То су увек биле речи како дахија тако и спахија и других чиновника у Србији, па чак и пошто су дахије уништене, није се могло чути ни речце о коквим другим предлозима.

Па је и сам турски двор учинио погрешку, затајивајући, како се чини, како изненадан постанак устанка, тако и дуго трајање његово. Наиме место да су београдске дахије и вође јаничарске, пошто су смакли Хаџи-Мустафа-пашу, кажњени за такав злочин, то им се гледало кроз прсте, па су и помиловани, што их је учинило још дрскијим и безобразнијим. Дадоше им место погинулога за пашу једног старог човека; он је пак с места подлегао њиховој власти, те се тако дотадашњи обичан gouvernement у Београду изметао сасвим у војничку управу јаничарску. У то изби устанак српски. Дахије су без успеха покушавале да га раније споменутим предлозима уташкају. Они су мислили да ће се то понајпре постићи тиме, што би неки мухасил Исмаил, који је тада боравио у Београду, постао пашом. Они га потпомогоше новцем, послаше га у тој намери и у Цариград, и Порта га је збиља и наименовала пашом, без обзира и разбора о том да ли ће он с једне стране имати довољно снаге, да се уздигне над дахијама и јаничарима, и да ли ће бити одлучно вољан да се откине од интереса њихових, с друге пак стране да ли ће у Срба уживати поверења, потребна да успостави мир међу њима. Последице таког једног непромишљеног корака одмах су се и показале. Пре повратка његова у Београд дахије су прибрале испреко Мораве на 2000 крџалија, довели их у Београд, те одатле неколико пута ударали с њима на Србе. Него се ускоро променила сцена. Гушанац-Алија, вођа ове разбојничке руље, који је дотад три пута већ

оглашаван за ферманли,[1] опакији још него и дахије и њихове присталице, ускоро је отерао дахије из тврђаве и присвојио себи силу њихову. Новог пашу није чекала боља судбина него пређашњега. И он је исто тако потпао под власт Гушанац-Алила, команданта крџалијама, и ствари још и дан данас стоје тако.

Свако себи лако може представити какав су утисак морале учинити на Србе онаке мере какве је предузела влада турска, кад су видели да и нови паша, одређен баш нарочито да успостави мир, још и мање силе има него његов претходник, и да су се крџалије изметле још у горе дахије, него су били они раније.

Слат је додуше у години 1804 Ебу Бекир паша из Босне, као царски пуномоћник, да саслуша обе стране и створи мир. Али је овај, иначе мудар и добар човек, учинио непромишљен корак један ушавши у Београд, те тиме допао у шаке Гушанац-Алилу и крџалијама, и подлегао тако потпуно утицају силе њихове. С тога су и његови покушаји да примири Србе остали исто тако сасвим без успеха, као и настојавање његово побудити крџалије да отидну из тврђаве. Јер, и ако су се они показивали вољни да то учине, па у то име примили по уговору од Срба на 200 хиљада гроша, ипак се под различним изговорима и до овога часа још не макоше из тврђаве. Да би најзад бар и пашу скинули с врата, морали су се Срби одлучити да на одужење дуга његова даду на 180 хиљада гроша, те се он вратио натраг не свршивши ништа.

На скоро затим чуло се истина као да су кнезови Влашке и Молдавије слали своје људе Србима, али се о налозима њиховим није могло ништа дознати. Толико се ипак тек прокљувило као да су они тражили од Порте да узму Србију под закуп, и да њоме управљају преко чиновника својих. Да ли се то међутим догађало у истини а са знањем Портиним, или то треба сматрати само као приватно предузеће кнезова, није се могло дознати.

После бесплодног покушаја Бекир-пашина добије у години 1805 Авус-ага из Ниша налог да са 2000 људи иде у Београд, и на леп начин уклони одатле крџалије, а Србе умири. Као награду за то добио би достојанство паше београдског. О свему томе известио је Србе владика нишки. Они одмах изјавише не-

[1] Стављан ван закона, да га може свако убити.

поверење своје према томе човеку, и побојаше се е ће поћи с оноликом истом силом као остали, да би обладао њима, али се оставише страха, кад чуше да ће он поћи само са 2000 људи. Међутим он се ипак кренуо са 8000, а у исти је мах испод жита подбо Турке у Ужицу, Карановцу и Смедереву, да и они у исто време с њим ударе на Србе.

Тенденција настојавања његова била је нарочито на то управљена, да се пре свега докопа главара српских, њих уклони с пута, па остали народ разоружа и попаље кућама, те да једном већ могадне засести на пашалук београдски и почне владати њиме по пређашњој навици. И ма колико да се према Србима показивао миролубив, ипак су они били на опрезу. Обладаше прво Карановцем, Ужице обуздаше, примираше на неко време смедеревце који су попљачкали неколико села и на превари убили једнога од њихових главара (Ђуису), па се кренуше у сусрет Авус-аги који је надирао, да би дознали шта он управо хоће. Претходно му потанко поручише, да у Србију може мирно проћи, ако има ферман на то. А он се и показивао као да би био вољан преговарати са Србима; али ти ови у брзо опазише замку, у коју је хтео увући вође и главаре њихове, и видеше чисто да он предлогом својим иде на то да их превари. И тако се на место трактата роди формална битка, у којој су Срби над Авус-агом задобили потпуну победу. Ту понесе и сâм Авус-ага рану, од које је и умро.

Све до ове етапе чини се да су како Диван тако и паше суседних провинција сматрали дотадашње кораке српске само као нужну одбрану од својих угнетача, која према тиме заслужује да јој се прогледа кроз прсте. Али пошто су Срби наскоро после тог догађаја освојили Смедерево, те се тиме докопали једне гране управне силе, а мимо то, огорчени са неискрена понашања према себи, учинили и друге екцесе према појединим невиним Турцима, било приватним, било званичним личностима, то су их увређени Турци, нарочито пак неки мухасил, који је уживао поверење на турском двору, оцртали као најогорченије непријатеље Портине. И тако се Порта најзад одлучи да противу њих предузме најозбиљније мере. Са свију страна послаше летос на њих трупе, екседицију поверише румели-валеси Ибрахим-паши. Како су испали сви ти насртаји на Србе, што их Турци предузеше на разним местима у разним

одредима, и какав је у опште исход имала и ова експедиција, види се подробније из званичних извештаја са границе.

Из свега тога излази, да је у послу овом тенденција мера, предузетих са турске стране, била досад само на то управљена, да се покуша примирење Срба на леп, али и врло инконсеквентан начин; а у противном случају да се силом разоружају и покора потчине владању паша опако по старински. О предлогу каквом, којим би могли достићи потпуна обезбеђења будуће судбине своје, није никако ни било говора. Јемства за то никако им није могла дати промена управних личности; док би то свакако пружиле велике политичке мере и предузећа, која би у толико више била потребна, што је целом свету познато како паше не слушају увек ни самог султана, камо ли тек да би се сматрали обвезанима увек одржавати вере и речи своје неверничним поданицима и ђаурима.

Жеље и предлози самих Срба

Што се најзад тиче жеља и предлога самих Срба, поуздано је, да се они још одмах од почетка нису никојом другом мисли носили, него да се ставе под заштиту нашег Двора. Пошто су пак увидели да је то немогућно, и да немају куд него морају остати Порти увек верни, то би се они у почетку, да су дахије заједно с њиховим присталицама и крџалијама уклоњени из Београда, задовољили и мањим којим уступком: они би можда задовољни били, да су им данци тачно утврђени, а репартиција, давање и слање њихово поверено царским харачлијама, који би се завели, и то властитим кнезовима и оборкнезовима, а Турцима да буде забрањено да бораве по селима под разним изговорима и чине зулуме. Али од свега тога тада не беше ништа. Настављени отворени рат, и непрестано а увек срећно сузбијање нападаја турских и Србе је учинило досетљивијим и мудријим. Они разабраше да у Султана има и више провинција и крајева, којима управљају намесници хришћански, баш и првога ранга, као нпр. у Влашкој, Молдавији и нахији Крајини. Сасвим је природно да је то у њима оживело жељу, да се и њима управља на исти начин. Али на какав би баш начин желели да то остваре, о томе без сумње нису били кадри дати никакву идеју. И то не с тога што би у томе можда

крили какво лукавство, него с тога што ни сами не знају боље шта би за њи било штетно, него то: шта би за њих било корисно. Непрекидни пак нападаји не даваху им времена да већају о томе. Исто тако ни од стране Порте не добише никаква мига за то, и ако су већ више пута слали своје депутације у Цариград, па се чак ради посредовања обраћали како руском тако и нашем Двору. Колицно је пак мало утицаја све то имало на Порти, показују летошњи нападаји који су предузети с већом енергијом него прошлих година, али који су, како је раније већ споменуто, промашили циља свога: да пониште Србе; већ напротив храброст и снагу њихову приказали још у већем сјају него досад.

Узмемо ли на ум огорчење ових људи према Турцима као својим пређашњим управљачима, и страх њихов од освете коју би ови једном могли извршити над њима, то можемо готово с поузданошћу претпоставити, да Срби са Турцима, баш да би они остали само као посада у трима тврђавама Србијиним у јачини од прилике на 15.000, не би могли у једној провинцији живети друкчије него с оружјем у руци, или би се једна странка морала потпуно иселити из провинције. То би наравно било много жалосније за Србе него за Турке, који су и онако већ навикли да лутају из једне провинције у другу. Чини се пак да тај екстрем лебди Србима пред очима. Јер и кад би у Србији остао само мало час наведени број Турака, а хришћани били принуђени да положе оружје своје; то се лако даје и унапред видети, да онима никоји углед, никоја заповест султанова не би улевала баш толико респекта и држала их на узди, те да не би могли у уговорено време изненада грунути у земљу, поклати све мушке главе, као што се то у почетку устанка разгласило међу хришћанима као намишљај дахија.

Не може се сумњати да се Србима не роје по глави и таке идеје, те да ће се они потрудити да се што више обезбеде с те стране, кад су ону олујину, која им је овог лета лебдела над главом, умели разбити на начин, који им даје повода да снагу своју цене још више. И при таким околностима тешко да би се и за које друге предлоге могло рећи да ће се прихватити осем оних, којима би се установило не само да Срби задрже оружја свога — најбоља могућна гаранција у данашњим приликама — него у исто време и најпоузданија сигурност, и будући углед свију личности што у овај мах стоје на челу на-

роду било као вође у рату било иначе као поглавице. То се чини данас да је један глас, једна conditio sine qua non, која би морала да се узме као базис свима будућим уредбама, којима би се ишло на умирење народа овога.

Баш кад је чланак овај био већ готов, пронесе се са свију страна глас да се вратио познати већ некадашњи конзул у Београду, Петар Ичко, који је пре неког времена отишао у Цариград, стигавши одатле са 5—6 Турака преко Ниша у Смедерево, и да је српским главарима донео радостан глас како је турски двор ферманом једним, упућеним Ибрахим-паши, дао Србима потпуну амнестију како за све оно што су учинили тако и за у будуће, и како је као закључио да управу земљом и свима тврђавама што су у њој повери Србима с неким погодбама, које би се концентрисале у овом: крџалије да изиђу из Београда, а у њему у будуће да остане као гарнизон само 300 Турака из регуларних трупа. Осталим Турцима оставља се на вољу да и доцније остану онде зараде ради, али да се не могу наплаћивати за раније што ни с које стране. — Старе спахије, поседници земаља, задржали би права своја, али само с тим условом да не бораве по селима својим него у Београду, а имања своја да издаду Србима на управљање, — у опште не би по унутрашњости земље могао боравити ниједин Турчин, а у Београду да осем паше не буде ни један чиновник турски више него још само мухасил. Срби би међутим били дужни давати годишње мухасилу за Порту 12 хиљада кеса или 6 милиона гроша, а у тврђаву свозити 2000 кола сена и толико кола дрва. — За то пак опет остављају им се на уживање сви могућни приходи земаљски као царина, ђумручина, скеларина, ханови и горосеча итд.; у тврђави да држе 500 својих људи као гарнизон, а земљом да управљају један оборкнез и 12 других кнезова.

Одмах још, чим се дознало за услове ове, никако није хтело разумнијим Србима ући у главу, да су ти предлози истинити, или да се они лако даду извршити. Јер се заиста имало и узрока још у напред посумњати е ће се Гушанац-Алил моћи одлучити да преда тврђаву, те да се према томе могадне испунити главни услов. Па се онда видело да су данци сувише високо срачунати, толико да се већ унапред могло претпоставити

да ће се тешко хтети Срби одлучити да приме их на се. Сваком искуснијем човеку чинило се да је у свој тој ствари имао јака удела и шпекулативни дух појединих људи, који би желели да постану државни закупници, па међу њима као да је био и сам Ичко.

Али се убрзо затим ствар мало боље разбистрила. Мухасил један, послат од Порте, беше стигао на границу Србије. Ичко му с оним Турцима што их је довео и с једно стотину Срба оде у сретање, допрати га и у Смедерево, где је дочекан са највећим одликовањем. Напрегнуто пак очекивање односно фермана и предлога, којих би као било у њему, остало је и после доласка његова не сасвим задовољено, јер је ферман био упућен на Ибрахим-пашу, а он у тај мах није више боравио у нишком крају; мухасил пак сам био је снабдевен само инструкцијама, које су се тицале начина како би се остварили предлози у ферману.

То је међу мудријима између Срба пробудило сумњу о превари. Они су мислили да је Ибрахим-паша можда још и онда могао добити тај ферман, кад се с војском појавио на граници, па је требало да покуша прво потчинити Србију с оружјем у руци, а тек кад ништа већ не би могао силом успети, да потури ферман, која би околност, чини се, сасвим јасно показивала е турски двор никако не мисли озбиљно умирити Србе задовољавањем жеља њихових. Него се Ичко трудио да ствар осветли боље оваким тумачењем: За боравка свога у Цариграду он је, вели, дознао да су различне експедиције које су досад предузимане противу Срба, стале двор турски преко 12 милијона гроша, и да је као Ибрахим-паша, после претрпљених несрећа код Ниша, доставио како је он и сувише слаб да би могао предузети што енергичније противу Срба, којих је он рачунао на 80 хиљада ратника, те с тога на продужење експедиције тражио понова још 6 милијона гроша. И тада је Ичко, како вели, био нашао прилику, да разложи дивану, који се находио у недоумици, како су такви трошкови сасвим излишни, и да би се шта више могли и уштедити, јер су људи, које хоће да покоре, и онако већ одани поданици султанови, и да су сасвим вољни плаћати контрибуцију, а и иначе ништа друго не желе него безбедност и удаљење злих Турака. И том као представком, а можда и с обзиром на прилике побуна што су избиле у Румелији и око Адријанопоља, нашао се султан побуђен наредити да се Ибрахим-паши пошаље споменути ферман, којега је главно на-

стојање било у томе да се обустави рат противу Срба и они примире задовољењем њихових већ много раније изражених жеља. Па се услед тога и догодило што су мухасил и остали Турци послати у Србију. Али пошто се међутим паша удаљио од Ниша, а ферман мо кда послат даље за њим кући му, то је предаја његова сасвим природно морала у извршењу предлога проузроковати застој, при чему се мухасил с осталим Турцима заклињао, да у ову ствар никако не треба сумњати, и да се она, у сваком случају, може сасвим поуздано потврдити другим новим ферманом.

Том приликом, вели даље Ичко, да је и ствар о оној контрибуцији султановој, која је требала да буде утврђена на 6 милијона гроша, објашњена тако, да износ тога данка не би никако могао досезати више од 600 хиљада гроша, а са осталим управним трошковима највише 800 хиљада гроша.

Како су пак Срби наваљивали на мухасила да се испуни најглавнији услов у ферману, наиме предаја Београда и других тврђава, то се он истина у пратњи осталих Турака, и са српским поглавицама и вођама упутио под Београд, и захтевао од Гушанац-Алила да се уклони са крџалијама. Три се пута обнављао покушај, али је, како се већ могло у напред видети, увек остајао без икаква успеха. Одговор Гушанац-Алилов увек је на то излазио: ако има какав ферман царски, да се он мора објавити у царском граду: и тако, ако је мухасил посланик царев, то он треба да дође у град царски а не да стоји у логору Срба, који би лако могли преобући и кога Јеврејина или некога од попова својих, да им представља мухасила, и друго још тако. Пребеглице неке из тврђаве разгласише да Гушанац кључеве од капија увек код себе држи, и прети смрћу свакоме који би му што поменуо само о предаји. Чини се да га је глас један који му је дошао од шабачког диздара, а који је он грувањем из топова објавио, још више утврдио у намишљају његову. Глас је тај био у томе да је свргнут с престола и заједно с министрима и другим саветницима својим погубљен у Цариграду султан, који је досад био толико наклоњен непријатељима турским, ђаурима, а да је сео на престо други султан; тако да се сад Турци могу надати бољим временима.

Кад су дакле како мухасил тако и Срби увидели да се с тим тврдоглавцем не може ништа доброга учинити, вратише се ових дана понова у Смедерево.

И као што се већ и под Београдом заједнички већало о томе шта би требало радити у овакој прилици, тако се то већање, чујем, наставило и у Смедереву, и резултат његов излазио је с почетка на то да у Цариград пошаљу с потанким извештајем мухасиловим о правом стању ствари мухасил три повереника од својих људи, а Срби исто толико од својих, поред Ичка, искуснога и вештога у таким пословима; па да ови настану онде испословати у султана и дивана његова даље наредбе и одлуке како у погледу непријатељске посаде београдске, тако и односно остварења предлогā, којима би се ишло на будућу безбедност Срба и побољшање удеса њихова; па је шта више требало да Срби као у стварни доказ верности своје према султану, највише по предлогу лукавога Ичка, пошаљу по истим посланицима неку суму, као аконто својих данака. Али се, како дознајем из последњих извештаја што су ми стигли, одустало сасвим од те намере, па је у Цариград послат с извештајем мухасиловим само један татарин, којега очекују да се врати за 15 дана с даљим одлукама двора турскога.

Управо кад је татарин већ био отишао, чујем, да је стигао Црном Ђорђу од паше травничкога гласник, по коме му је поручио како је добио ферман и да је опуномоћен извршити будуће уређење у Србији; с тога позива к себи српске поглаваре, да би се с њима разговорио о тој ствари. Глас је тај примљен с чуђењем, нико није могао разумети откуда би то долазило, да је и овом паши послат ферман исте садржине које и онај што је као послат Ибрахим паши. Али су сви мислили да се узрок може наћи у томе, што, ако можда тај ферман није баш онај исти споменути, тај паша, који је, у исто време кад и Ибрахим паша, ударио на Србију са западне стране, није можда био њему потчињен, те с тога је морало да и он добива заповести непосредно из двора.

При таком стању ствари послали су Срби из своје средине у Травник само једног повереника, који би прво разабрао какве је то заповести паша могао добити, а друго да му јави како су они, још и пре него су знали што о предлозима његовим, послали већ били татарина у Цариград; нека им дакле не би замерио што они у оваким околностима мисле да им ваља причекати на даље кораке султанове.

Међутим су Срби с једне стране довољно опрезни, те се не даду успавати тим гласовима у миру, и, да их под тим из-

говором можда опет не би напали споља, стоје они на опрези с трупама својим на граници. А с друге опет стране у исти мах сву пажњу своју обраћају на то, да одбију од себе и најмањи изглед каквог неповерења према мухасилу и осталим Турцима, трудећи се што могу боље да се опходе с њима што може достојније: а Црни је Ђорђе, веле, предузео већ најстрожије мере ради васпостављања слободног промета, подизања ханова, и т. д.

Из свега тога види се лепо да су ствари српског устанка узеле истина такав обрт који иде на успоставку мира, али да још ни издалека нису сасвим изведене на чистину, нити доведене у потребан ред.

Могу се, разуме се, предузети стотину различних уредаба, које би на себи носиле потпун лик основа разумности и најискусније државничке мудрости, али ако се уредба нека не би прилагођавала генију, тежњама и наклоностима велике гомиле, то она престаје бити угодном и не даје никаква јемства о трајашности својој. Само се оном уредбом може постићи и обезбедити прогресивно благостање било кога му драго народа, која се ослања на примењивање и прилагођавање основâ разумности и државничке мудрости разноликом темпераменту и тежњама свакога народа.

У осталом, ако су у сваком случају и они предлози, што их објавише мухасил и Ичко, били основани на истини, то се ипак још пораћа питање: да ли можда не ће на српске послове штетно утицати промене, које су се међутим догодиле у Цариграду у турском министарству и дивану, при којима се чини да је странка јаничарска, којој припадају и београдски Турци, добила надмоћ, тиме што је за великог везира постављен јаничар-ага? У питању је даље: у том случају кад би споменути предлози збиља били потврђени од стране турског двора, да ли би отеране спахије и други Турци, придошлице из осталих провинција, били вољни да се мирно подаду судбини својој, те да не насрћу опет на Србе? Јер није сасвим без основа бојазан да ће суседне паше настојавати да пламен устанка подржавају и из тога узрока, што су како хришћански становници из нишког краја, тако и они из подунавских крајева и сувише јавно држали са Србима, пошто се често догађало да су и они, у онаким приликама кад би Срби жене и децу своју били приморани пребацивати на нашу страну, исто тако ради безбед-

ности своје жене и децу слали у Србију испред Турака на маршу, да би се тако лакше могли придружити Србима и помагати их. Пошто дакле такав преступ њихов према власницима својим може у ових пробудити непријатне успомене, то би, у случају да се у Србији успостави ред, врло лако могла за оне хришћане настати опасност да их њихови осветнички управљачи жртвују гневу свом и униште.

Да ли ће се у преговарањима узети у обзир, и колико, и ове околности, то ће тек будућност показати.

Не треба у осталом никако ни сумњати у то, да је довођењу до ових прилика највише допринело учешће Ичка, којега сам још у пређашњем чланку оцртао, као ни у то да ће човек тај, који је задобио себи корисна угледа како код Срба тако и код Црног Ђорђа, потрудити се, баш и из обзира према врло порушеном стању своjем, свом силом и употребити сву умешност своју у Цариграду да у Србији опет васпостави мир, од којега зависи и побољшање стања његова. Јер као што је он Србима прибавио најлепше наде, тако је и од Црнога Ђорђа добио велика обећања.

У таком ето стању стоје сад српске ствари.

Dombay.

ВЕРОЧКА

А. П. ЧЕХОВ

Иван Алексијевић Огњев сети се, како је једнога августовског вечера, са великим треском отворио стаклена врата и изашао на терасу. На њему је био лак капут с крагном и шешир сламни са широким ободом, онај исти који се сада заједно са чизмама ваља под креветом у прашини. У једној је руци држао велики завој књига и свезака, а у другој — дебео чворновати штап.

Иза врата, осветљавајући му пут лампом, стајао је домаћин куће, Кузњецов, ћелав старац, са дугом седом брадом, у као снег белом, кратком капуту. Старац се задовољно смејао и климао главом.

— Збогом, старче! — викну му Огњев. Кузњецов спусти лампу на сточић и изађе на терасу. Две дугачке, узане сенке прекорачише преко степеница према цветним алејама, покренуше се и подупреше главама стабла липа.

— Збогом, и још један пут хвала, драги мој! — рече Иван Алексијевић. — Хвала вам за вашу искреност, за вашу наклоност, за вашу љубав... Никада, док год сам жив нећу заборавити ваше гостољубље. И ви сте добри, и ћерчица је ваша добра, и сви око вас добри су, весели, услужни... Тако је дивна околина, да је не могу описати.

Под утицајем осећаја и под утицајем, мало раније попивене, ракије Огњев је говорио семинарским гласом и био је тако раздражен, да је изражавао своје осећаје не само речима, него и жмиркањем очију и мрдањем рамена. Кузњецов, који је исто

тако био повукао мало више, и раздражио се, наже се младоме човеку и пољуби се с њиме.

— Навикао сам на вас, као псето! — настави Огњев. — Скоро сваки дан сам се код Вас довлачио, око десет пута сам преноћио, а ракије сам толико попио да ме је страх сада да се сетим. А главно, зашто вам захваљујем, Гаврило Петровићу, то је за ваше учешће и помоћ. Без вас бих се ја са својом статистиком до октобра мучио. Разуме се написаћу у предговору: „Сматрам за дужност да изјавим захвалност председнику Н-ске окружне земаљске управе Кузњецову за његово пријатељско учешће". У статистици је сјајна будућност? Вери Гавриловној најсрдачнији поздрав, а докторима, обојици окружним судијама и вашем секретару кажите, да нећу никад заборавити њихову помоћ! А сад, старче, загрлимо се и пољубимо последњи пут! Малаксао Огњев се још један пут пољуби са старцем, и поче силазити наниже. На последњој степеници он се окрете и упита:

— Хоћемо ли се видети још кад год?

— Бог зна! — одговори старац. Сигурно никад!

— Јест, то је истина! У Петрограду вас ни колачима не могу домамити а ја ко зна да ли ћу кад год доћи у овај округ. Па, збогом!

— Ако хоћете оставите књиге овде! довикну му Кузњецов. — Како вам је то задовољство да вучете толику тежину? Ја бих вам у јутру по човеку послао.

Али Огњев већ више није чуо и брзо се удаљавао од куће. На његовој души загрејаној вином било је и весело и топло, и жалосно... Он је ишао и писао о томе, како се често дешава у животу, да се човек нађе са добрим људима и како је жалосно, што од тих сусрета не остаје ништа више до успомене. Дешава се, да на хоризонту пролете ждралови, слаби ветар донесе до нас њин жалосно узбуђен узвик а после једног минута, с жељом да их видиш, ма како дуго гледао у плаву даљину, нећеш видети ни тачке, нећеш чути ни звука. Тако баш и људи са својим лицима и речима промичу у животу и губе се у нашој прошлости, не остављајући ништа више, осим ништавних трагова сећања. Живећи од раног пролећа у Н-ском округу и долазећи скоро сваки дан код љубазних Кузњецових, Иван Алексијевић се навикао на њих, као на рођаке: на старца, на његову кћер, на послугу, проучио је до ситница целу кућу, згодну те-

расу, вијугање алеја, силуете, дрвета над кухињом и купатилом. Али чим изађе кроз капију, све ће се то претворити у сећање и изгубиће за њега на свагда своје стварно значење, а прођеу ли година-две све те мале слике ће потамнети у свести и постаће замишљене слике и плодови фантазије.

„У животу нема ничега милијег од људи! — мислио је узбуђени Огњев, корачајући алејом к малим баштенским вратима. — Ничега!“

У врту је било мирно и топло. Мирисало је на резеду, дуван и хелиотроп.

Празни простори између џбунова и стабала дрвета били су пуни магле, ретке, меке, скроз прожете месечевом светлошћу, и, што је дуго остало у сећању Огњевљевом, праменови магле, слични привиђењима, мирно али приметно за очи, ишли су један за другим унакрст по алејама. Месец је стајао високо над вртом а испод њега негде у правцу ка истоку виделе су се прозрачне маглене мрље. Изгледало је, да се цео свет састојао само из црних силуета и белих сенки које су се полако мицале, а Огњев посматрајући маглу, месецом осветљеног августовског вечера, за мало што није први пут у животу помислио, да види не природу, већ панораму, у којој су невешти механичари, желећи да осветле врт белом бенгалском ватром заседи испод џбунова, а заједно са светлошћу појавио се и бели дим.

Кад се Огњев примицао баштенској капији, од ниске баштенске ограде одвоји се тамна сенка и пође му на сусрет.

— Вера Гавриловна! — обрадова се он. — Ви сте овде? А ја сам вас тражио, тражио, хтео сам да се поздравим... Збогом, ја одлазим!

— Тако рано? Та још нема ни 11 часова.

— Не, време је! Имам да идем око пет врста, и још морам да се пакујем. Ујутру морам рано устати...

Пред Огњевом је стајала кћи Кузњецовљева, Вера, девојка у својој 21 г., обично тужна, немарно обучена и интересантна. Девојке које много сањају и које целе дане проведу, лежећи лењо, у читању свега што им дође до руке, којима је све досадно и које тугују, облаче се уопште немарно. Онима од њих, које је природа обдарила укусом и осећањем за лепим, та лака немарност у оделу даје необичну лепоту. Бар, Огњев, сећајући се доцније лепе Верочке, није ју могао замислити: без простране хаљине, која се савијала око појаса у дубоке боре, али

се ипак није дотицала струка: без локне, која се из високе фризуре одвојила на челу; без онога црвеног везеног шала са чупавим ресама по крајевима, који је у вече, као застава, кад је мирно време, висио на раменима Верочкиним, а преко дана се ваљао изгужван у предсобљу између мушких капа или у трпезарији на сандуку, где је обично безбрижно спавала стара мачка. И баш по тој марами и борама хаљине, видела се њена леност, љубав према кући и пријатност. Можда, стога што му се Вера допадала, он је у сваком дугмету и бори умео да чита нешто топло, пријатно, наивно, нешто тако лепо и песничко, чега нема код жена неискрених, ружних и хладних.

Вера је имала лепе црте: имала је правилан профил и лепу локнасту косу. Огњеву, који је у своме животу видео мало жена, она се чинила лепотица.

— Путујем! — рече он, поздрављајући се с њоме пред баштенским вратима. — Задржите ме у лепој успомени. Хвала за све!

Истим гласом, певушећи семинарски којим је говорио са старцем, исто тако жмиркајући и мрдајући раменима почео се он захваљивати Вери за гостољубље, наклоност и срдачност.

— О вама сам писао матери у сваком писму, рече он. — Кад би сви таки били, као ви и ваш отац, онда не би на свету био живот, него рај. Код вас је цела околина дивна, цео свет, и ако је прост, гостољубив и искрен.

— Куда сад путујете? — упита Вера.

— Сад идем матери у Арнјол. Бићу код ње оно две недеље, а одатле у Петроград на посао.

— А затим?

— Затим? Целе ћу зиме радити, а у пролеће ћу опет негде у округ да скупљам материјал. Па будите срећни, живите сто година... Задржите ме у лепој успомени. Више се нећемо видети! Огњев се саже и пољуби Верочкину руку. Затим у тихом узбуђењу намести капут, узе згодније пакет књига, поћута и рече:

— Колика се магла спустила!

— Jесте. Ви нисте код нас ништа заборавили?

— А шта би? Чини ми се ништа...

Неколико секунада Огњев постоја ћутећи, затим се неспретно окрете капији и изађе на врата.

— Чекајте, ја ћу вас до шуме пратити, — рече Вера излазећи за њим.

Упутише се путем. Сад веђ дрвеће није заклањало простор и могло се видети небо и даљина. Као да је покривена велом, сва се природа крила иза прозрачног тамног покривача, кроз који се јасно видела цела њена лепота. Магла, која је постајала све гушћа и бела, полако је падала око јама и жбунова, или је у праменовима лутала преко пута, припијала се уз земљу и као да се трудила да не заклони собом околину. Као кроз вео видео се цео пут до шуме са тамним јамама са стране и малим жбуновима, који су расли по јамама и који су сметали магленим праменовима да лутају. Пола врсте од баштенске капије тамнио се крај Кузњецовљеве шуме.

„Зашто је она са мном пошла? Та ред је да је отпратим натраг!“ — помисли Огњев, али, погледавши на Верин профил, он се пријатно насмеја и рече:

— Не путује ми се кад је време овако пријатно! Вече је сасвим романтично, са месецом, тишином и свима лепотама. Знате шта, Вера Гавриловна? Већ живим на свету 29 год. али у моме животу још није било романа. Целог живота ни једне романтичне историје, тако да сам са састанцима, са масом уздаха, и пољубаца само по чувењу познат.

Чудновато! У вароши, кад седиш сам у соби, не осећаш тај недостатак, али овде на свежем ваздуху, он се јако осећа... Како ми је жао!

— Зашто сте ви такви?

— Не знам. Сигурно, целог живота нисам имао времена, а може бити, просто нисам имао прилике да се сретнем с таким женскима, које... У опште ја имам мало познатих, и нигде не идем.

Око триста корака млади људи пројоше ћутећи. Огњев је погледао на откривену главу и мараму Верочкину, и у души његовој једно за другим појављивали су се пролетњи и летњи дани: то је било време кад, далеко од своје тамне петроградске собе наслађавајући се љубазношћу добрих људи, природом и омиљеним послом, није имао времена да примети, како се јутрење руменило замењивало вечерњим и како су једно за другим проричући крај лета престали певати прво славуји, затим препелице а мало доцније прдавци... Време је летело неприметно, значи, живело се добро и пријатно... Почео се јасно сећати тога, с каквим је незадовољством, он, сиромашак, ненавикнут на кретања и људе, крајем априла допутовао овде у

Н-ски округ, где је очекивао да ће наћи досаду, самоћу и равнодушност према статистици, која по његову мишљењу од свију наука заузима сад највидније место. Допутовавши једног априлског јутра у окружну варошицу Н., он је одсео у гостионицу код староверца Рјабухина где су му за два гроша на 24 сх. дали светлу и чисту собу, под погодбом да пуши на улици. Пошто се одморио и распитао ко је у округу председник земаљске управе, он је полако, пешке, пошао Гаврилу Петровићу. Имао је да иде око четири врсте преко дивних ливада и кроз младе шумарке. Под облацима, испуњавајући ваздух својим сребрнастим звуцима, летеле су шеве, а над зеленим њивама мирно и гордо летеле су чавке.

— Господе! — чудио се тада Огњев. — Зар се овде удише увек такав ваздух или то само данас тако мирише, због мога доласка.

Очекујући хладан, званичан пријем он није ушао код Кузњецових слободно, већ гледајући испод очију и стидљиво чупкајући своју браду. Старац се у почетку мрштио и није разумео зашто је младоме човеку и његовој статистици могла бити потребна земаљска управа али кад му је овај опширно објаснио, шта је то статистички материјал и где се он скупља, Гаврило Петровић се освести, насмеја се и с детињским љубопитством стаде загледати у његове свеске... У вече тога дана Иван Алексијевић је већ седео код Кузњецових за вечером, брзо се опио од јаке ракије, и гледајући на мирна лица и лене покрете својих нових познаника, осећао је по целом телу леност, која наступа од дремежа, кад се човеку спава; тетио се и смешкао. А нови познаници, пријатно су га посматрали и запиткивали, да ли му је жив отац и мати, колико зарађује месечно, да ли често иде у позориште...

Сетио се Огњев путовања по срезовима, излета, риболова, пута целога друштва у девојачки манастир код игуманије Марте, која је свакоме од гостију поклонила бисерни новчаник, сећао се ватрених, бескрајних, чисто руских препирака, кад се свађалице, трескајући и лупајући песницом по столу нису разумевали и прекидали један другог, сами не примећавајући то, и противречили сами себи у свакој фрази, непрестано мењали тему док се после 2—3 часа препирања не почну смејати:

— Ђаво би знао, око чега смо се препирали! Почели смо о здрављу, а свршили смо смрћу.

— А сећате ли се, како смо ја, ви и доктор јахали у Шестово? — говорио је Иван Алексијевић Вери, приближујући се с њом шуми. — Тада смо лудака срели. Ја сам му дао 5 пара а он се три пут прекрстио и баци мој петпарац у раж. Господе, колико ја утисака носим са собом, и кад би их било могуће скупити у целину, добио бих добар комад злата! Не разумем, зашто се паметни и осетљиви људи гурају у престоницу и не дођу овде? Зар је на Невском и у великим влажним кућема више простора и истине него овде? Истина, мени се моја меблирана соба од врха до пода испуњена сликарима, књижевницима и новинарима увек чинила предрасудом.

Око двадесет корака од шуме преко пута налазио се мали узани мостић са стубовима на угловима, који је увек за време вечерњих шетњи служио Кузњецовима и гостима као мала станица. Одавде су они, који су желели, могли чути шумски одјек и видело се како је пут ишчезао у црном просеку.

— Гле, ево га и мостић! — рече Огњев. — Одавде се морате вратити натраг...

Вера се заустави и одмараше се.

— Хајте, мало да седнемо, — рече она, седајући на један од стубића. — Кад се пред полазак поздрављају, обично сви седе.

Огњев приђе и седе поред ње на свој завежљај од књига, и продужи говорити. Она је тешко дисала од хода, и гледала је не на Ивана Алексијевића, већ негде у страну, тако да јој он није могао видети лице.

— И на један пут после десет година ми се сретнемо, — говорио је он. — Какви ћемо тада бити? Ви ће те већ бити честита мајка породице, а ја писац некога часног никоме не потребног статистичког зборника, дебелога као четрдесет хиљада зборника. Срешћемо се и спомењућемо прошлост... Сад ми осећамо садашњост, она нас окружује и узбуђује, а тада, при сусрету, ми се већ нећемо сетити датума, ни месеца, па чак ни године кад смо се последњи пут видели на овом мостићу. Ви ће те се, можда, изменити... Чујте, ви ћете се изменити?

Вера је задрктала и окренула се лицем к њему.

— Шта? — упита он.

— Ја сам вас сад упитао...

— Извините, ја нисам чула шта сте говорили. Овде је само Огњев приметио код Вере промену. Она је била бледа, задувала

се, и дрхтање њеног дисања видело се и у рукама и на уснама и на глави, а из фризуре избијале су на чело не једна локна као увек већ две... Као што се видело, она је намерно избегавала да га гледа право у очи, трудећи се да сакрије узбуђење. Час је поправљала оковратник, који, као да јој је жуљио врат, час је преносила свој црвени шал с једног рамена на друго...

— Вама је, чини ми се, хладно, — рече Огњев. — Седети на магли није са свим здраво. Хајдете ја ћу вас пратити до куће.

Вера је ћутала.

— Шта вам је? — осмехну се Иван Алексијевић. — Ви ћутите и не одговарате на питања. Или сте болесни или се љутите? А?

Вера је чврсто примакла длан на образ, окренути на страну Огњева и одмах га је брзо тргла натраг.

— Ужасан положај... — прошапута она са изразом јаког бола на лицу.

— Ужасно!

— Због чега је ужасан? — упита је Огњев, сажимајући раменима и не сакривајући своје чуђење. — Шта је у ствари?

Непрестано тешко дишући и мрдајући раменима, Вера му окрете леђа, око по минута гледаше на небо и рече:

— Ја имам с вама да говорим Иване Алексијевићу...

— Ја слушам.

— Вама ће се учинити може бити чудновато... ви ће те се зачудити, али мени је све једно. — Огњев још једном слегну раменима и спреми се да чује.

— Ево шта — поче Верочка сагињући главу и чупкајући прстима једну страну мараме. — Видите, ево шта сам вам хтела рећи... Вама ће се учинити чудновато и глупо, а ја... ја више не могу.

Говор Верин је прешао у нејасно мрмљање и наједанпут се претворио у плач. Девојка покри лице марамом, још више се наже, и поче горко плакати. Иван Алексијевић горко уздахну и чудећи се не знајући, шта да говори и ради, очајнички погледа око себе. Пошто није био навикао на плач, и код њега се појавише сузе у очима.

— На, гле још! — промрмља он збуњено. — Вера Гавриловна, та зашто је то, питам вас? Драга моја, ви... ви сте болесни? Или вас је ко увредио? Кажите, и можда ћу ја то... можда ћу вам моћи помоћи... Кад је он, трудећи се да је утеши,

опрезно одмакао од њеног лица руке. она се осмехну на њега, кроз сузе и рече:

— Ја... ја вас волим!

Ове речи, просте и обичне, биле су речене простим човечјим језиком. но Огњев у лакој забуни окрете се од Вере и одмах после забуне осети страх.

Жалост, топлота и сентиментално расположење, који су наступили код њега услед опроштаја и ракије на једном су ишчезли, уступивши места силном непријатном осећању сметености.

Као да се окренула душа у њему, поче гледати попреко на Веру, а она сад, после тога кад му је изјавила љубав, одбацила је од себе стидљивост, која краси женску, чинила му се као нижа растом, простија и тамнија.

„Шта је то? — уплаши се он у себи. — Па да ли је... волим, или не? Ето питања!“

А она, кад је најглавније и најтеже рекла, дисала је лако и слободно. Она се исто тако подигла и гледајући право у лице Ивану Алексијевићу, почела је говорити брзо, без паузе, ватрено.

Као човек, који се изненада уплаши, па не може после тога да се сети реда којим су се ређали звуци катастрофе, која га је уплашила, тако и Огњев није се сећао речи и израза Вериних. Он се сећао само садржине њених речи, ње саме и тога осећања, које је у њему произвео њен говор. Он се сећао, како јој је био загушен, мало промукао од узбуђења глас, необичне музике и страсности и у интонацији. Плачући, смејући се, са сузама на трепавицама, она му је говорила да ју је првог дана њиховог познанства задивио својом оригиналношћу, памећу, добрим, паметним очима, својим задацима, и циљевима живота, да га је заволела страсно, до лудила и дубоко; да јој се дешавало преко лета, кад из баште улази у кућу и види у предсобљу његов капут с крагном, или чује из далека његов глас, онда јој око срца наступи хладноћа, предосећај среће: његове чак и глупе шале, приморавале су је да се смеје, у сваком броју његових свезака она је видела по нешто необично паметно и огромно, његов чворноват штап чинио јој се најлепши од свега дрвећа.

И шуме и магловито грање и црни јендеци по странама пута, чинило се, да су умукли слушајући је, а у души Огњева дешавало се нешто рђаво и чудновато... Изјављујући му љу-

бав. Вера је била заносно лепа, говорила је дивно и страсно, али он је осећао не уживање, не животну радост, као што је желео, већ само осећање саучешћа, бол и сажаљење, што због њега страда добар створ. Бог би га знао да ли је у њему почео говорити разум, или му је говорила стална навика према објективности, која тако често смета људима да живе, али само усхићење и страдање Верино чинили су му се досадним, неозбиљним, и у исто време осећаји се узнемирише у њему а нешто му је шапутало, да је све, што сад види и чује, са природне тачке гледишта и личне среће озбиљније од статистике, књига, истина... И он се љутио и кривио себе, мада није разумевао у чему се састоји баш његова кривица.

Завршетак његове сметености било је то, што он категорички није знао, шта треба да каже, а говорити је било неопходно потребно. Рећи јој истину: „ја вас не волим" није имао снаге, а рећи „да" он није могао, зато што, ма како да се трудио није налазио у својој души чак ни искрице....

Он је ћутао, а она је међутим говорила, да за њу нема веће среће осим да види њега, да иде за њим, па ма одмах, куда он хоће, да буде његова жена и помоћница, да ће, ако он оде од ње, она умрети од туге...

— Ја не могу овде остати! — рече она ломећи руке. — Мени је омрзла и кућа и ова шума и ваздух. Ја не могу да трпим непрестани мир и живот без циља, не могу да трпим наше безбојне и бледе људе, који су сви слични један другоме као капље воде! Сви су они пријатни и добри, зато што су сити, не страдају, не боре се. — А ја баш хоћу велике, влажне куће, где страдају, измучени радом и невољом... И ово се учинило Огњеву одвратно и неозбиљно. Кад је Вера свршила, он није знао шта да јој каже, али није било могуће ћутати и он промрмља:

— Ја вам, Вера Гавриловна, много захваљујем, ма да осећам да ничим нисам заслужио то... од ваше стране... осећање. Друго, као поштен човек ја вам морам рећи, да је срећа основана на сразмери т. ј. кад се обе стране... подједнако воле...

Али, одмах се Огњев застиде свога мрмљања и ућута. Он је осећао, да му је овог тренутка изглед лица био глуп, неправедан простачки, да је био напрегнут и надувен... Вера је, мора бити, одмах прочитала на његовом лицу истину, јер је на једанпут постала озбиљна, побледе и спусти главу.

— Ви ме извините, — промрмља Огњев, не могући ћутати. Ја вас толико ценим, да... ми је тешко!

Вера се брзо окрете и пође натраг летњиковцу. Огњев пође за њом.

— Не, није потребно! — рече Вера, махнувши руком. — Не идите, ја ћу сама ићи...

— Не, ипак... треба да вас пратим...

Ма шта да је Огњев говорио, све му се чинило до последње речи да је одвратно и глупо. Осећање правице расло је у њему, сваким кораком. Он се љутио, стезао песнице, проклињао је своју хладнокрвност и неспретност у понашању према женскима. Трудећи се, да се узбуди он је гледао на диван Верочкин струк, на њену косу и трагове њене ножице, који су остајали по прашљивом путу, затим се сети њених речи и суза, али све је само изазивало пријатно осећање, а није му дражило душу.

„Ах, та немогуће је на силу заволети! — убеђивао је он сам себе и у исто је време мислио: кад ћу ја заволети, али не силом? Та мени је већ скоро тридесет година. Бољу женску од Вере ја нисам никад видео, нити ћу је икад видети... О, псећа старости! Старост у 30-тој години!“

Вера је ишла испред њега све брже и брже не окрећући се, са погнутом главом. Њему се учинило да је од туге омршавела, и да се сузила у плећима...

„Замишљам шта се дешава сад у њеној души! — мислио је он, гледајући је у леђа. — По својој прилици је стидно и жалосно да од тога умре! Господе, колико је у целом животу поезије. разума, да би се камен покренуо, а ја... ја сам глуп и рђав!“

Код капидика је Вера узгред погледала на њега и сагнувши се, увијајући се у шал, брзо је пошла алејом.

Иван Алексијевић остаде сам. Враћајући се натраг у шуму, ишао је лагано, непрестано се заустављао и окретао на капидик, са таким изразом у целој својој фигури, као да није веровао себи. Он је тражио очима по путу трагове Верочкиних ногу, и није веровао, да је девојци, која му се тако допадала, само што му је изјавила љубав могао тако неспретно и одсечно „одрећи“... Први пут у животу њему је дошло да искуси, како мало зависи човек од своје слободне воље, и да искуси сам на себи положај поштеног и љубазног човека који и против своје воље причињава своме ближњем немилосрдно и незаслужено страдање.

Њега је гризла савест, и кад је нестало Вере, он је тек онда видео да је изгубио нешто врло драгоцено, блиско што се више не може наћи. Он је осећао да му је с Вером умакао део младости, да му се минути које је он тако бескорисно преживео, неће вратити.

Дошавши до мостића, он се заустави и замисли. Он је хтео да нађе узрок своје чудноватe хладнокрвности. Да није био изван себе, већ при чистој свести, за њега је било јасно. Искрено је признао у себи, да није разложна хладноћа којом се тако често хвале паметни људи, да није то хладноћа самољубивог глупака, већ просто немоћ душе, неспособност да прима дубоко лепоту, рана старост, која се добила путем васпитања, непрестаном борбом за комад хлеба самачким а не породичним животом.

Од мостића, он је тромо, као да није хтео, пошао у шуму. Овде, где се на црним густим тамнинама овде-онде видело ретким мрљама светлуцање месечеве светлости, где он није ништа осећао осим својих мисли, он је страсно зажелео да поврати оно што је изгубио.

И сети се Иван Алексејевић да се опет вратио. Дражећи себе сећањем, сликајући насилно у својој фантазији Веру, он је брзо корачао према врту. По путу и врту магле већ није било и светли месец гледао је с неба, као да се умио, само се још Исток маглио и мрштио. Сетио се Огњев својих опрезних корака, тамних прозора, јаког мириса од хелиотропа и резеде... То је било једино живо биће које га је видело како је он два пут обишао око куће, постојао испод мрачног Вериног прозора и махнувши руком са дубоким уздахом изашао из баште.

После једнога часа он је већ био у вароши, намучен, изнурен и прислонивши се трупом и усијаним лицем на врата гостионице, лупао је штапом. Негде у варошици сањиво је лајало псето и баш као одговор на његову лупу, око цркве почеше ударати у клепало.

— Тумараш ноћу — мрмљао је газда, староверац у дугачкој, као женској кошуљи, отварајући му врата. — Боље би било да си се Богу молио него што си тумарао.

Ушавши у собу, Иван Алексејевић се спусти на постељу и дуго је дуго гледао на прозоре, затим отресе главом и поче се паковати...

Превела с руског
Вера Богдановићева

ХИПОТЕЗА РАЗВИЋА[1]

— ХЕРБЕРТ СПЕНСЕР —

У једној препирци о Хипотези Развића, коју ми је недавно саопштио један пријатељ, неко од диспутаната доказивао је да, пошто у целокупном нашем искуству не знамо ни за какав феномен претварања врста, то је нефилософски претпостављати да претварање врста икада бива. Да сам ја био присутан, ја бих без сумње, прелазећи преко његова тврђења, које је подложно критици, — одговорио, да, пошто у нашем целокупном искуству не знамо ни за какав пример да је нека врста створена, било би, по његовом властитом гледишту, нефилософски претпостављати да је икада нека врста створена.

Они који кавалерски одбацају Теорију Еволуције као недовољно подкрепљену фактима, чини се да заборављају да њихова рођена теорија није подкрепљена ни једним јединим фактом. Као и већина људи, који су срођени с каквим веровањем, они захтевају најстрожије доказивање за противничку поставку, а пристају да њихова буде без икаквог. По земљиној кугли налази се сада раштркано биљних организама (према Хумболту) око 320.000 врста и животињских око 2,000.000 (види Керпентера) а ако овоме додамо бројеве биљних и животињских врста, које су нестале, можемо поуздано сматрати, да је број врста које су постојале и постоје на земљи, не мањи него десет милиона. И сад, које је логичније објашњење ових десет милиона врста? Да ли је вероватније да је било десет милиона специјалних стварања? Или је вероватније да су непрекидним модификаци-

[1] Овај чланак преведен је из најновијег енглеског издања Спенсеровних „Есеја“, који су скупљени и издани у три велика тома.

јама изазваним мењањем прилика, десет милиона варијација произведене онако како се варијације увек производе?

Нема сумње, многи ће одговорити да они могу лакше схватити да је било десет милиона специјалних стварања, него што могу схватити да је десет милиона варијетета поникло из сукцесивних модификација. Међутим, кад би испитивали себе, сви би они увидели да су у илузији. Ово је један од многих случајева, у којима људи истински не верују, него само верују да верују. Они у ствари не могу схватити да је било десет милиона специјалних стварања, него мисле да могу. Брижљива интроспекција показала би им, да они никада нису могли стварно представити себи стварање ма и једне врсте. Ако су добили потпун појам о том процесу, онда нека кажу како је створена нека нова врста, и како се појавила? Да ли је бачена из облака? Или морамо замишљати да се из земље извукла? Да ли се удови и утроба стичу са свију страна те се сједињују? Или морамо усвојити стару јеврејску идеју, да Бог од иловаче прави нова створења? Ако кажу да нова створења нису створена ни на један од ових начина, који су и сувише апсурдни да би се у њих веровало, онда су дужни да опишу начин на који нова створења могу бити створена, — један начин који не изгледа апсурдан; и онда ће видети да такав начин нису никад појмили нити могу појмити.

Ако би они, који верују у стварање врста, сматрали да је неправедно тражити од њих да опишу на који је начин било стварање врста, ја одговарам да је то много мање него оно што они траже од присталица Хипотезе Развића. Од њих само тражи да покажу само један појмљив начин, док они на против траже не само појмљив начин, него актуелан начин. Они не веле — покажите нам како то може да буде; него веле — покажите нам како бива. И далеко од тога да је нелогично постављати горње питање, било би чак логично захтевати не само могућан начин, него и констатован начин стварања врста, будући да ово није никакво веће захтевање него оно што они чине својим противницима.

Овде се тек види колико се нова доктрина даје боље бранити него стара. Баш кад би заступници Хипотезе Развића само показали, да је постанак врста процесом модификације схватљив, они би били у бољем положају него њихови противници. Али они могу да учине више но ово. Они могу да покажу,

да је процес модификације произвео и производи одлучне промене у свима организмима, који су изложени модифицирајућим утицајима. И мада они, због немогућности да добаве довољно факата, не могу могу обележити многобројне фазе, кроз које је нека врста прошла док је достигла свој садашњи облик, или да пронађу узроке који су произвели сукцесивне модификације: они ипак могу показати да се нека актуелна врста, биљна или животињска — кад се постави у погодбе различне од пређашњих, почиње одмах подлегати извесним променама које је прилагођују за нове прилике. Могу показати да се у сукцесивним генерацијама ове промене настављају; дакле, најпосле, нове погодбе не постану обичне и природне. Могу показати да су код биљака, које се обрађују, код домаћих животиња и код појединих људских раса такве промене бивале. Могу показати да су степени разлике тако произведене често, као код паса, већи него они на којима се у другим случајевима оснива разликовање врста. Могу показати да је то споран предмет да ли су ови измењени облици варијетети или одвојене врсте. Могу чак показати да су свакодневне промене које бивају у нама — лакоћа која прати дуго вежбање, и губљење подобности које почиње кад престане вежбање — јачање страсти које су обично задовољене и слабљење оних које су обично задовољене — развијање сваке способности: телесне, моралне, или интелектуалне, према употреби која се од ње чини, — да се све те промене објашњују овим истим принципом. И тако они могу да покажу, да у целој органској природи делује такав један модификујући утицај, који они сматрају као узрок разлика̂ у специјама: утицај који, и ако тих у својој акцији, с временом и кад то усхтедну прилике, производи видне промене, — утицај који би, по свима изгледима, произвео кроз милионе година и при великој разноврсности погодаба, коју показују геолошки анали, извесну суму промене.

Која је онда логичнија хипотеза? Да ли она о стварању врста, која нема ниједан факат да је поткрепи, нити се икада може потпуно схватити; или хипотеза модификације, која је не само потпуно схватљива, него је и потврђена навикама сваког организма.

Да низом промена један протозоа икада постане писар, изгледа врло чудно онима који нису добро познати са зоологијом, и који нису видели како јасна постаје веза између нај-

простијих и најсложенијих облика, кад су испитани средњи облици. Обично гледајући на ствари, више на њихов статички него на динамички изглед, они никада не схватају факат да се прираштајима модификације може произвести временом извесна сума модификације. Оно изненађење, које они осећају када некога кога су знали као дечка, опазе као одраслог човека, — постаје неверовање кад је степен промене већи. Међутим, обиље примера стоји нам на расположењу који показују како можемо доћи до најразличнијих облика неосетним градацијама. Доказујући ову ствар пре неког времена с једним ученим професором, ја сам илустровао моје тврђење овако: — Ви признајете да нема никакве видне везе између круга и параболе. Једно је ограничена крива линија а друго неограничена. Код једне сви су делови слични: код друге никоји делови нису слични (осим делови на супротној страни). Једна затвара известан простор; друга не затвара никакав простор па ма се продужила до бесконачности. Па ипак, ма како супротне биле ове криве линије у свима својим особинама, оне могу бити међу собом везане низом посредних кривих линија, од којих се ни једна не разликује приметно од суседне. Тако, кад се конус пресече једном равни управном на његову осовину, добијамо круг. А ако, место да буде потпуно управна, раван заклапа са осовином угао од 89° 59', имаћемо једну елипсу коју никакво људско око, баш кад би било потпомогнуто и најтачнијим паром циркала, не би могло разликовати од круга. Са смањивањем овог угла, минут по минут, елипса постаје најпре приметно ексцентрична, после очевидно ексцентрична, и мало по мало добија тако огромно издужен облик да нема више никакве видне сличности са кругом. Са настављањем овог процеса елипса прелази неосетно у параболу; и напослетку, са све даљим смањивањем угла, у хиперболу. Овде сад имамо четири разне врсте кривих линија — круг, елипсу, параболу и хиперболу, од којих свака има своје нарочите особине и своју одвојену једначину, и од којих су прва и последња потпуно супротне по природи, — везане међусобно као чланови једног низа, и свака подложна да произведе једино процесом неосетне модификације.

Али заслепљеност оних који мисле да је апсурдно претпоставити да сложени органски облици могу постати сукцесивним модификацијама из простих, постаје чудновата кад се сетимо да се сложени органски облици свакодневно тако продукују.

Једно дрво разликује се од семена у сваком погледу неизмерно — по величини, по структури, по боји, по хемијском саставу: разликује се тако много да се никаква видна сличност ма које врсте не може показати међу њима. Па ипак се једно у току мало година промењује у друго: мења се тако постепено да се ни у каквог момента не може рећи: — Сад семе престаје да буде, и настаје дрво. Може ли бити већег контраста него између новорођеног детета и мале полупрозрачне лоптице, која сачињава људски овум? Дете је тако сложено у структури да је енциклопедија потребна да му опише саставне делове. Семени пак везикл тако је прост да се у једној врсти може дефинисати. При свем том неколико месеца је довољно да се једно развије из другога: и то шта више, низом модификација тако малих, да кад би се ембрион испитивао у сукцесивним минутима, и сам микроскоп тешко би открио осетне промене. Кад би неко необразован или рђаво образован сматрао као смешну, хипотезу, да су се све расе бића, подразумевајући и човека, могле с процесом времена развити из најпростије монаде, — то не би било чудновато. Али кад физиолог, који зна да се свако индивидуално биће јесте тако развило, — који зна, даље, да су у свом првом стању клице свију биљака и животиња тако сличне, да се не може опазити никаква разлика међу њима која би дала могућности да се одреди да ли је неки нарочити молекул клица конферве или раста, зоофита или човека", — кад он од тога прави тешкоће, онда је то неопростиво. Зацело, ако једна проста ћелија може, кад је подложна извесним условима, да постане човек у размаку од двадесет година, онда није ништа апсурдно у хипотези, да се под извесним другим погодбама, из једне ћелије може, у току милионā годинâ, развити људска раса.

У ствари, ми у овом учешћу многих научних људи у овом спору „Закона са Чудом", имамо добру илустрацију жилаве виталности празноверица. Запитајте неког од наших главних геолога или физиолога да ли верује у Мојсијево објашњење стварења, и он ће сматрати питање без мало не као увреду. Он или одбацује причу потпуно, или је разуме у неком неодређеном, неприродном смислу. Па ипак, један њен део он несвесно усваја, и то шта више буквално. Јер откуда је добио ову идеју о „стварању врста", за коју мисли да је тако логична, и за коју се бори тако упорно. Очевидно, он јој не може наћи

извора на неком другом месту него у оном листу који одбацује. Он нема ни једног јединог факта у природи који би цитирао у прилог њој: нити је она спремљена каквим ланцем резоновања с помоћу којег би се могла успоставити. Испитајте га и он ће бити принуђен да призна да му је та идеја уливена у душу за детињства као део једне приче, коју сад сматра као апсурдну. А како је могао, пошто је одбацио све остало од те приче, одушевљено бранити овај њен последњи остатак, као да га је примио од неког важног ауторитета, он ће бити збуњен да каже.

С енглеског превео **В. Р.**

РУСЛАН И ЉУДМИЛА

— ПУШКИН —

(НАСТАВАК)

ПЕСМА ЧЕТВРТА

Кад год се пренем иза сна,
Хвалим те душом, вишњи Бого,
Зато, што наша времена,
Чаробника немају много.
А уз то — част и слава им! —
Женидбе су нам безопасне,
Нити су више већ ужасне
Момку, момама млађахним.
Но чаробника иних има,
За које баш не марим ја:
Осмејком и плавим очима,
Гласићем љупким — друзи, да!
Не верујте, лукаве су те!
Клонте се од њих, као ја,
Беж'те од слатког отрова
И жив'те усред тишине!
Песништва чудни геније ти,
Певче виђења чаровних,
Врагова, маште, љубави
Гроба и раја жилче верни;
И моје музе несташне
Љубимче, мили, заштитниче!
Праштај Орфеју северни,

Што сред повести моје славне
За твојим трагом узлетам
И лиру музе лакоглаве
У лепој лажи ометам.
Другови, ви сте сви слушали,
Врагу у давној давнини,
Зликовац како даде себе
И душе кћери невиних;
И како после милостињом,
Молитвом, вером и постом
И непритворним покајањем
Заштите доби у Светом;
И како умре, како уснуше,
Дванаест кћери његових —
Ал' нас пленише, ужаснуше,
Причања тајних ноћи тих,
И чудновата та виђења,
Тај мрачни бес, тај Божји глас,
Грешничка ужасна мучења
И непорочних дева крас.
Плакасмо с њима и бродисмо,
Око бедема зупчатих,
И срцем дарнутим љубисмо
Сужанство тихо, сан им тих;
Душом Вадима ми их звасмо,
И пробуђене, видли их,
И ко иноке често њих
На гроб очински спроваћасмо....
Па јел' могуће?... Нас су лагали!
Но да л' ћу слагати и ја?

Млаћахни Ратмир крете југу
Нестрпељиви кас коња,
Мишљаше већ до сутона
Стићи ће Руслана супругу.
Но заход већ се багрио;
Залуд је витез пред собом
У неме даље мотрио:
Све беше пусто над реком.
Последњи сунчев блесну зрак

Врх јасно позлаћена бора,
Наш витез тамног крша мрак
Тихано пређе и, погледом,
Међ дрвљем тражи одмора.
Кад сиђе у до међу крше
Угледа замак пред собом,
Зупчате стене к небу стрше,
Црне се куле бедемом;
И по широкој дева стени,
Ко лабуд морем усамљени,
Плови у сјају руменом,
И песма јој се једва чује
По долу тихом, зеленом:

„Пољем се нија поћ и сан,
Са реке лёће ветар хладни,
Позно је, о, путниче млади,
Склони се у наш дивни стан!

„Овде је одмор слађани,
А дању шум и пировање,
Ходи на братско призивање,
Путниче, ходи млађахни!

„Лепотица је у нас рој,
Слатко је њихно миловање.
Ходи, на тајно призивање,
Ходи, путниче млади, мој!

„А већ у зрачак јутарњи
Пићемо пехар опраштања,
Ходи на мирна призивања,
Путниче, ходи млађани!“

Она га мами, она пева; —
Под бедем млади хан се креће,
А њему у срет, ко да снева
Прекрасних дева јато лећe;
Уз жамор речи ласкавих
Опкољен је; с њега не своде
Очију својих убавих;
Девојке две му коња воде.
И ступа хан ко под кров свој;
За њим самица дивни рој;
Једна му снима шлем крилати,

Друга ће оклоп раскопчати,
Ова мач скида, она штит:
Миловање ће замenит`
Панцир од гвожђа искованн.
Но прво младог хана воде
Дивној, удобној руској бањи.
Пуше се ту од топле воде
Сребром ливени бадани,
Прскају хладни шедрвани;
А на ћилиму раскошном
Уморан хан се већ одмара,
Над њим прозрачна трепти јара.
Чежњиво, негом милосном,
Прелепе деве, полунаге,
У нежности се надмећу;
Около хана, љупке драге,
Ко јато, жудно облећу.
Изнад витеза једна пише
Брезове танке гранчице,
Топлина из њих миром дише;
А друга, соком ружице,
Уморно тело расхлађује
И мирисима попрскује
Тамних му коса витице.
И витез, душе опијене,
Већ се не сећа заробљене
Некада миле Људмиле;
Тоне сред слатког уздисања;
Поглед му жељка жудни час,
И препун чежње и чекања,
Он срцем таје, гори вас.

Но сад излази он из бање,
Опет у ризе златоткане;
И с дивним момама, Ратмир,
Богати започиње пир.
Ја нисам Хомер; он једини
Високим стихом певат зна
Витеза грчких весеља,
Вино и звук песама дивних.

Радије ћу вам, ко Парни,
Безбрижном лиром прослављати
Наготу у ноћној тами,
Пољубац слатки, умиљати!
Месецом замак обасјан;
Ја видим кутак удаљени,
Где витез, жудњом успаљени,
Усамљен чека тихи сан;
Његово чело, врело лице,
У пламену се згарају,
И полусклопљене уснице
Пољупце тајне чекају.
Он страсно и лагано дише,
Види их — у заносном сну
Покривач грудма вуче више.
Но гле, кроз глуху тишину
Шкрипнуше врата; под издајни
Испод ножица шкрипи бајних,
И под месецом сјајаним
Промаче дева. Снови лаки,
Мичите сад вам ваља поћ!
Устај — настаје твоја ноћ!
Буди се, — скуп је часак сваки!...
Она приступа, он лежи,
У сладострасном дрема сну;
Са груди покривач бежи.
Осећа даха топлину,
Ћутљиво дева, ту, пред њим,
Не дишућ стоји нема, бајна,
Као варљива Дијана
Пред милим пастирем својим.
И сад на одар свога хана
Склања се коленом једним,
Уздахну, лице њему наже
Чежњиво, с пламом жуђеним,
И санак лаки бегат наже
Пред пољупцима ватреним...

Ах, браћо, девичанска лира
Овде прекида звучак свој,

И слаби глас се губи мој —
Махнимо младог хан — Ратмира;
Ја не смем певати о том.
Руслан је главно спеву мом,
Руслан, тај витез безпримерни,
Душом убојник, драган верни.

Упорним бојем уморан,
Под богатирском оном главом,
Он, проспављује слатки сан.
Но ево већ и зором плавом
Затрепта Исток обасјан.
Свануло; јасни зрак јутарњи
Космату главу осветли,
Диже се Руслан; коњиц харни
Ко стрела путем полети.

И дани журе; зри пшеница,
С дрвећа пада листак жут;
Јесењи ветар звижди љут
Пернате певце заглушава;
Магловит и суморни дан
Брегове наге омотава,
Ближи се зима, но Руслан
Свој пут одважно продужава,
На даљни север; сваким даном
Њему се нова сметња јавља:
Или се туче с богатиром,
С вештицом или са вампиром,
Или под бледим месецом,
Чаробним као занет сном,
Скривене седом маглицом,
Русалке, тихо са грана,
Љуљајући се, из сенке тамне,
Лукавим смехом с усана
Витеза младог себи маме.
Но штићен тајним промислом,
Он смело језди циљу свом;
За њевом пламти врела душа;
На њих не гледа нит их слуша,
Срце је пуно Људмилом.

А тамо, јоште усчувана
Од нападаја грбина,
Чаробном шапком сачувана,
Шта ради моја кнагиња,
Прекрасна моја Људмила?
Жалосна она и суморна
По вртовима самује,
О другу мисли и тугуіе,
Или маштава жеља орна,
Кијевском завичају свом,
Облеће жудњом пламеном;
Оца и браћу своју грли,
Другарицама младим хрли
И мамицама премилим.
И милином се пуне груди!
Но брзо, јадна кнагиња,
Из маштавих се снова буди
И тужи као робиња.
А слуге страшног чаровњака,
Дању и ноћу без престанка,
По замку, врту, јуре свуд;
Где ли се сакри ропче красно,
Премећу, зову громогласно,
Но све им беше узалуд.
Људмила им се подсмевала,
Измеђ чаровних древета,
Без шапке би се указала,
Кличући: амо, ту сам ја!
И сви полете у јатима
Кад, али тамо пусто све —
Нечујним она корацима
Испред носа им исчезе.
Свуд су се јасно опажали
Њезиног бића трагови:
Час позлаћени плодови
Са гранчица су нестајали,
Час капље хлађане струје
На изгажен су луг падале;
И тад су сви у замку знали,
Да пије или благује.

Међу кедрима и брезама,
У ноћи тако скривена,
Бар кратког тражила је сна —
Ал ноћ би прошла у сузама;
Жудећ за драгим и за сном,
Свуноћ би тако бденисала,
И ретко кад, пред освитом,
На грани главом клонулом,
Ако би мало продремала.
Но чим заруди зорин крас,
А она слапу у тај час,
Хлађаном струјом лице кваси:
Па и сам кепец једном спази,
Кроз зору, мотрећи у сад,
Под невидовном како руком
Пљуска и бризга водопад.
Са тугом љутом и подмуклом
До нове ноћи, тамо — ту,
Луташе она по врту;
Често су у сумрак слушали
И милозвучни гласак њен;
Често су тако набасали
На венчић њоме одбачен,
Ил персијскога парче шала,
Ил рубац сузом наквашен.

Жестоком страшћу обрањени,
Досадом, злобом помрачени,
Вештац у јаду смисли свом,
Људмили најзад да доскочи.
Тако Лемноса ковач хром
Примивши венац супруга,
Из руку Цитереје сјајне,
Размаче мрежу с пленом дивним,
Бозима откри подсмешљивим
Киприде најнежније тајне....
Тако књагиња суморна,
У хладу мраморне сенице
Сеђаше покрај прозора,
И заљуљане кроз гранчице

На цветни гледала је луг.
Од једном зачу: „мили друг!“
И виде верпога Руслана,
Стас и ход његов; а поглед
Замагљен, лицем врло блед,
А на бедрима љута рана.
Задрхта срце: „ах, Руслан!
Руслан!... јест, он је!“ у часу том
Супругу ледну ко стрела,
Кроз сузе кличе весела:
„Ти... рањен... шта је то с тобом?“
Но, стигнув мети жељканој,
Исчезну призрак... грдни јаде!
То мрежа беше; с чела јој,
На земљу, доле, шапка паде,
Сад она зачу грозни клик:
„Моја је!“ и, у овај миг,
Вештац се створи пред очима.
Одјекну уздах жалостан,
Људмила паде — тешки сан
Осенчи несретну крилима.

Шта ли ће с јадном књагињом!
Ужасан час: чаробник гнили,
Милује руком порочном
Красоте на младој Људмили!
Хоће ли сретан бити он?
Чуј... одјекује рога звон,
То неко грбу изазива;
Блед и забуњен страшћу свом,
Кепец под шапку деву скрива;
А труба зове под замком!
И он полети у сусреће,
А браду затури за плеће.

(Наставиће се)

ПОРОДИЦА ПОЛАЊЕЦКИХ

РОМАН

ХЕНРИКА СЈЕНКИЈЕВИЋА

У 3 КЊИГЕ

ПРЕВОД С ПОЉСКОГА

ДРУГА КЊИГА

(НАСТАВАК)

VI

Завиловски је волео да се његово заручење не изврши увече, пред људима, него пре тога; њему учинише по вољи у толико пре што га је у томе пред тетком Брон준човом помагала Кастели, пошто је и сама хтела да пред госте изађе као заручница. Тако су били слободнији, и кад гости бише ту, њих двоје изађоше пред њих већ као млади пар. Линета је сијала у срећи. Сама је налазила чари у улози невесте и њено заручништво давало јој је чара. Њено пуно облише тело као да је добило крила: очи јој нису више биле полузатворене; зенице су јој сијале, око усана јој био осмех, а лице румено као ружа. Била је тако лепа, да се Завиловски није могао уздржати а да неколика пута не уздахне за изгубљеним рајем.

У осталом свима је пала у очи њена лепота. Стари господин Завиловски, који је наредио да се пренесе заједно са својом фотељом у салон, држао је неко време њене руке у својима, гледао јој у очи, па погледао у ћерку и најзад рекао:

— Но! оно овакп „полуђаво млетачки" да може човеку да заврти мозак, може, а нарочито песницима, јер је њима нарочито, како веле, и иначе глава пуна којечега.

После се обрати младому Завиловскому па запита:

— Шта? Зар нећеш сад да ме удавиш, што сам јој рекао „полуђаво млетачки?"

Млади се засмеја, наже и пољуби старога у раме.

— Не; сад не бих могао никога удавити.

— Нека вас благослови сам Бог и пресвета Дјева. Велим вам: Пресвета Дјева, јер је њено окриље за то први основ — рече стари, радујући се таком знаку пажње.

Кад то рече, стаде се окретати и десно и лево у фотељи, нађе кутију с драгоценостима, пружи је Линети, па јој рече:

— Ово од фамилије Завиловских, дај Боже да то дуго носиш.

Кастелка прими кутицу па наже свој витки стас да га и она целује у раме, али је он обгрли око врата, па рече младому:

— Ходи и ти!

Целива их обоје у чело, јаче узбуђен него што је хтео да се опази, говорећи при том:

— Волите се и поштујте као честита чељад.

После Линета отвори кутију а у њој на сафирској кадифеној постави засја дивна огрлица.

Стари рече још једном:

— Од фамилије Завиловских — хотећи тиме очевидно да истакне то, како госпођица, која полази за Завиловскога, који је без имање, ипак не полази за лошу партију.

Али га нико није чуо јер се главе све женскадије: и Линетина и Основске и Машкове и Бигјелове, па чак и Маринина пригнуше једна уз другу, те начинише затворен круг над сјајним камењем, а неко време и дисање затајише, док се све то не прекиде пљуском од похвала и дивљења.

— Није ствар у поклону, али каква срећа само такво срце! — трештала је г-ђа Броничова, која у мало не полете у наручја старому Завиловскому.

Старац се само бранио и понављао:

— Та оставите се, молим вас, то је ситница!...

Друштво се после подели пар по пар и на мале гомилице. Заручници опет заузеше се сами собом тако, да никога нису видели. Основски и Швирски прићоше Бигјеловој и Марини,

Коповски стаде забављати г-ђу Основску, а Полањецки г-ђу Машкову. Што се тицало самога Машка, њему је било веома стало до тога да се позна са старим Крезом, јер је тако био наместио столицу до његове фотеље да му нико није могао приступити, те је отпочео с њом разговор о прошлим временима и о овом данашњем, које је било јако интересантно за старога, као што је одмах погодио.

Био је опет толико оштроуман те није у свем попуштао старчеву мњењу. У осталом стари Завиловски и није баш толико нападао на ово ново време, на против понешто му се и дивио а нешто му и признавао, да у многом иде на боље, али да не одобрава све, а Машко му опет тумачио да се све на свету мора мењати, па како остали људи тако и пољско племство. Он је говорио:

— Ја се, цењени господине, држим улоге, која ми је некако као наслество у крви, јер човека, који се на земљи родио, вуче земља, али уз управљање својом имовином, бавим се и адвокатуром, нешто и из начела, јер ваља имати наших и у тој грани. Иначе бисмо остали на милост и немилост људи, који су поникли у другим слојевима, а који су врло често баш против нас склони да раде. И морам одати хвалу нашим баштиницима да то већим делом и разумеју, те више воле своје интересе да повере мени, него неком другом. По неки то сматрају баш за своју обавезу.

— Некад је било наше само у војним околима и вецбалиштима — одговори стари Завиловски — али по другим струкама, хвала Богу, не знам да нас је било! Чујем сад како ваља и ми да се одајемо сваковрсним пословима, само људи заборављају: да је друго нешто послова се лаћати, а друго успевати.

— Па ето вам овога Полањецкога, господине. Он је са својом комисионерско-трговачком радњом зарадио добру парицу, и што има све му је у готовини, тако да може кад усхте све на сто метути. Не би вам ни он порекао: да су му моји савети били често од потребе, али све што је зарадио, зарадио је поглавито на житу.

— Молим вас! — рече стари Завиловски и погледа на Полањецкога мало с разрогаченим очима од чуђења. — Зар је заиста стекао? Молим вас... Ако је он од правих Полањецких, они су добра фамилија.

— А онај дежмекасти пришурко, сликар је, Швирски.

— Њега знам, виђао сам га на странп. И Швирски, господине, нису ма ко... Али је он можда себи само насликао новце, јер друкчије тешко да их је стекао?

— Како да није! — рече хвалисаво Машко. — Ниједно породско имање не даје толико ренте, колико зарађује он са својим акварелима.

— А шта су му то акварели?

— Слике с посном бојом...

— Молим вас, зар и без олаја! Па он тако? Ха, ха! Онда ће и мој синовац стећи стиховима! То му неће узети за зло. Слободно нека их пише... Пан Жигмундо је био шљахтић, па је списивао, и то, господине, не онако тек да се чује. Пан Адам је био такође шљахтић, а за њега знају сви, знају за њега много више, него за онога битангу што се бавио демократијом... Кад је тако, нек је. Велите да се време мења? Хм? Молим вас!... Нека се мења само нека да Бог да буде на боље.

— Главно је ово: не ваља затварати дарове у глави и новце у касе, јер ко тако чини тај просто чини грех према друштву.

— Ту, молим да опростите! Како то ви разумете. Дакле да не смем кључем затворити што је моје, него да отворим широм, па нек диже ко хоће?

Машко се насмеја нешто онако свише, мету руку на наслон од фотеље па рече:

— Није о томе реч, цењени господине.

Па онда отпоче износити старом Завиловском основе политичке економије, а стари га је племић слушао машући главом у знак одобравања, понављајући с времена на време:

— Молим вас само! То је нешто ново! Али сам ја и без тога умео изаћи на крај с мојим имањем!

Госпођа Броничова гледала је само у млади заручени пар, а у исто време причала пану Плавицкому (који је још мање скидао очију са г-ђе Основске) о својој младости о животу с Теодором и несрећи, која је задесила са превременог доласка на свет њиховога јединога потомка.

Пан Плавицки слушао је расејано, а она се најзад растужи од своје рођене приче, те му говораше дрхтавим гласом:

— И тако је сад цела моја љубав, нада и вера у Линетци! Ви ћете то разумети, јер и ви имате кћер! А да нам је оно дете било, можете замислити каква би то била срећа.

— О то је тако дирљиво, тако дирљиво! — прекиде је пан Плавицки.

— О, да! — настављала је г-ђа Браничова, — о да; И то је било у толико већи губитак, што је то била последња нада! Мој муж је био човек већ зашао у године, и могла бих рећи да се о мени старао како нико не би, али је после те несреће остало само на том.

— Ту га не разумем више — рече пан Плавицки. — Хе, хе, сад га савршено не разумем!....

Мало зину и погледа у г-ђу Броничову некако шеретски, а она га нежно ћуши хладилицом па рече:

— Баш су ти људи несносни: за њих нема ничега светога!

Швирски запита Марину:

— А ко је она, сушта Перуђино, она бледа дама, с којом говори ваш муж?

— То је наша познаница, госпођа Машкова. Зар нисте били њој представљени?

— Напротив: познао сам се јуче с њом о погребу, али сам јој заборавио име. Знам да је то жена онога господина што говори са старим Завиловским. Права Ванучи!... Исти онај квијетизам, а уз то и риђа. Али у ње су веома лепе црте.

Гледао је још мало па додаде:

— Лице тмоло, али су необичне контуре целог тела. Нешто сувља, али погледајте јој само рамена и плећа.

Али Марина није погледала на линије у рамена и плећа госпође Машкове, него у својега мужа, и на лицу јој се указа страшна узнемиреност. Баш у тај пар Полањецки се нагао био до саме г-ђе Машкове и говорио јој нешто, што Марина није могла чути, јер су седели подаље, али јој се учинило да он погледа у оно тмоло лице и оне сиве очи таким погледима, како је понекад погледао у њу за њиховог свадбеног пута.

Ах, она је знала тај поглед! Срце јој стаде силно лупати, као кад човек осети какав силан немир. Али одмах рече у себи: „Не, то не може бити, то не би било достојно мојега Стаха.“ Али се ипак није могла уздржати а да их не посматра. Полањецки је говорио нешто врло живо, а госпођа Машкова слушала онако равнодушно, као обично.

Марина опет помисли: „Шта се то мени учинило! Он говори онако живо, као увек, али ничега ту нема више.“

Остатак њенога сумњичења уништи Швирски, који, можда зато што је слутио откуда немир на њену лицу, или није познао израз на његову лицу, тек рече:

— Али она ништа не збори: ваш муж мора сам да подржава разговор и изгледа да му је то досадно и да га срди.

Наједаред засија Маринино лице.

— Имате сасвим право! Стаху је зацело мало и досадно, а чим њему постане досадно, он се тада срди.

Она се опет потпуно расположи. Дала би она у том тренутку онакав исти коље, какав је стари Зивиловски даровао Анети, само да Стах дође до ње и да јој рече коју лепу реч. Кроз неколико минута жеља јој се испуни, јер господин Основски приђе г-ђи Машковој, Полањецки устаде, успут рече реч две г-ђи Основској, која је разговарала с Каповским, и најзад седе крај жене.

— Имаш што да ми кажеш? — упита је.

— За дивно чудо, Сташо; баш сам те ја, у себи, звала, а ти у тај пар осети то па дође — рече му Марина.

— Видиш какав сам ја муж! — одговори он у смеху. — Али одиста, узрок је сасвим прост, спазио сам да мотриш на мене, побојао сам се да ти што не буде, па сам и дошао.

— Ја сам гледала у тебе — досадно ми.

— А ја, опет, долазим, што је и мени досадно. Како се осећаш? Да не би хтела дома?

— Не, Сташо, пријатно ми је, жив ми ти. Ја и господин Швирски говорили смо о г-ђи Машковој, па сам се прилично забављала.

— Могу напред знати да сте је оговарали. Тај вештак и сам за себе каже: да има оштар језик.

— Напротив — одговори Швирски. — Сад је само говорио о њеној фигури. Оштар језик може после доћи на ред.

— Тако дакле — рече Полањецки — госпођа Основска за њу вели да има баш ружан стас, а то је знак да јој је стас леп. Али, Марино, да ти кажем нешто о г-ђи Основској.

Ту се наже жени и шапну јој на ухо:

— Знаш ли шта сам чуо овако у пролазу из уста Коповског?

— Шта? Ваљда нешто забавно?

— Како ко узме: чуо сам како он говори госпођи Анети: „ти“.

— Сташо!

— Жива ми ти! Рекао јој: „Ти си све једнако таква!“

— Можда је цитирао туђе речи.

— Не знам! Може бити да јесте, а може бити и да није. Она је такође некада била заљубљена у њега.

— Ух, зар те није стид!

— Кажи ти то њима — управо Анети.

Марина је знала да постоји и то брачно неверство, али је го више сматрала као неку књижевну француску теорију, те да се не може наћи на сваком кораку, сад поче зачуђено гледати у Анету, а уз то је тако силно обузела радозналост, како само долази честитим женама, кад случајно угледају оне, које су имале смелости да изађу из главног друма у побочне улице. Али је Марина била и сувише честита душа те није одмах поверовала у зло, и некако јој никако није ишло у главу да се може што рђаво догодити између оно двоје, макар и због оне претеране глупости Коповскога. Али је ипак опазила да им је међусобни разговор веома жив.

А Анета и Коповски завукли се били тамо негде између велике порцеланске вазе и клавира, па не само да су се живо разговарали, да већ не може бити живље, него су се већ читав четврт часа на овамо чисто свађали.

Кад прође Поланецки госпођа Анета рече Коповскому:

— Бојим се да не буде овај што чуо; ти никад ниси пажљив.

— Дакле опет ја крив! А ко ти други непрестано само и говори: буди пажљива!

И заиста њих су двоје били једно таман као и други: он као глуп човек није могао ништа да предвиди, а она је била непажљива толико, да је то прелазило у дрскост. Њихову тајну опазило је већ двоје, остали су је могли нагађати, а Основски је морао бити готово слеп, па да ништа не види. Али је она баш на то и рачунала.

У том Коповски погледа у Поланецкога па јој рече:

— Није ништа чуо.

После се врати пређашњем говору, само га је сад водио тише и то француски.

— Па ти да мене волиш била би друкчија, али како ме не волиш, шта би ти то онда могло шкодити?

Говорећи то он управи у њу своје чудне очи, у којима се није могла видети ни мрва разума, а она му нестрпљиво одговори:

— Волела те или не волела, али кад би ти узео Кастелку онда занело те не бих никада волела! Разумеш ли, никада! Пре бих пристала да узмеш другу коју, и ако не би ни мислио о женидби, кад би мене волео.

— Ја на то не бих ни помишљао да си ти друкчија.

— Patientez!

— Тако! Све до гроба? Кад бих се оженио с Кастелком онда се не би раздвајали.

— То никада, опет ти велим!

— Па зашто?

— Ти то не би могао разумети. У осталом Кастелка је заручена и сад о том не вреди ни речи једне потрошити више.

— Сама си ми рекла да се све правим као да сам јако њом заузет, а сад ми пребацујеш за то. Ја спочетка нисам ни мислио на то, а после ми се допала и не бих био с раскида: она се сваком допада, а у осталом и прилика је добра.

Госпођа Основска стаде кидати прстима убрисачу.

— И ти смеш мени у очи да кажеш: да ти се допала она; па која онда управо: ја или она?

— Па ти, али се с тобом не могу оженити, а с њом могу, јер сам лепо запазио да се и ја њој допадам.

— Кад би ти разумевао женскиње, хвали Бога што ти нисам допустила то. Не знаш ти њу. Она је сва од главе до пете као прутић, вије се, али је опака иначе. Па ти ниси ни то разумео што сам ти казала да облећеш око ње, због света и због Јузја. Иначе чиме би се могло оправдати то што си скоро сваки дан у нас?

— Ја бих разумео да си ти друкчија.

— Не квари ми посла. Видиш ли да сам све то удесила ја: да се твоја слика не довриши, да би имао долазити и у летњиковац. Тамо ће да буде после Стевка Ратковска, далека рођака Јузјова. Разумеш сад? Ти се мораш правити да ти се она допада, а ја ћу Јузја наговорити на што ми је воља. На тај ћеш начин моћи остати и тамо. Госпођици Ратковској сам већ писала. Она није лепа, али је умиљата.

— Све једнако да се правим, па опет ништа.

— Онда бих ти могла рећи да и не долазиш.

— Ането!

— Онда буди стрпљив. Не могу дуго да останем љута на тебе. Али сад већ иди. Иди забави мало госпођу Машкову.

За мало час па госпођа Основска остаде сама. Мало отпрати очима Коповскога, мало срдита, али у исто време и јако раздражена.

Са његовом белом кравaтом а онако здраве боје, био је толико истински леп, да га се није могла сита нагледати. Линета је била већ заручена са другим а њој је још тешко падало да јој га може бити ривалком те да јој га може уграбити и као милосника. И кад је говорила Каповскому да би она пристала да он ма коју другу узме, само не њу, праву је истину говорила. Била је веома слаба према том лепом глупаку, а у исто време и силно частољубива. То јој просто нису могли подносити њени нерви. Њен миран и здрав разум заступила је била у ње нека љубав ка естетичному, коју је она сама сматрала као нешто узвишено, као нешто што долази од грчке природе, што је у ствари био само низак и ружан нагон. Тај је нагон учинио да је остала под силним утицајем Коповскога али при тако успаваној глави а темпераменту хладну као у рибе, волела је више, како је то Завиловски казао, да се поигра са злом, него што је волела само зло. Држећи се опет својега начела „ако нећу ја, друга ће“ она је готова била и на остало, само да не дође до његове женидбе са Линетом, у толико пре, што је опазила: да је и Линета, поред свега њеног причања о Коповском, поред ироније којом је о њему говорила, поред шала на његов рачун, да је, дакле и она била очарана његовом силном лепотом и да су све те шале само дражење саме себе а у томе се крије нешто што је силно вуче к њему, а да оне подједнако уживају у њему. Али није запазила да баш због тога она у дубини своје душе тајн неку мржњу на Линету.

Хтела је пошто по-то победити и то је постигла помоћу Завиловскога. Знала је да она просто из дуга времена неће моћи да се одупре њену наваљивању и онако ваљану човеку, са онаком славом. На тај је начин сачувала за се Коповскога и створила себи широке хоризонте, за којима жуде све жене, којима је више стало до утисака него до осећаја. А кад би хтео и тај славни Завиловски, кад му тамо доцније жена постане са свим нешто обично, кад би он дакле хтео имати своју Беатричу, можда би напишао на њу.... Људима, који су били у стању да одоле краткоћи човечјег века, да вечито живе, ништа се не одриче. Те своје планове на будућност г-ђа Анета није дотле

тачније оцртала, него је све то осећала некако као кроз маглу, да би јој тада био потпун тријумф.

И сад је тријумфовала, јер је све ишло како је она хтела. Љутио је само Коповски. Држала је да је он без мало њена ствар, а међутим је опазила да је он, при свој својој ограничености, ипак могао да схвати: да је што више то боље, и да му Анета ништа не би била на одмет поред Линете. То је толико једило да је овда онда размишљала, чиме би му се за то осветила; међутим јој било мило што је Линета изгледала као да се одиста заљубила до ушију у Завиловскога, што је за Коповскога било у исто време и неразумљиво и тешко.

Сад су јој те мисли пролетале као муње за оно кратко време што је сама била. Али је у том прекиде вечера.

Основски је био рад да се његовој жени чини увек и свуда, као што јој он чини, а учинило му се још веома згодно оно што је он говорио Завиловскому о брачном животу, те га надари ђаво да при првој здравици изрази жељу: да Завиловскому у нову животу буде онако исто добро са Линетом, као и њему са Анетом. Но очи Завиловскога и Полањецкога нехотице се окретоше лепој госпођи, која брзо погледа у Полањецкога, и сумње и једнога и другога у тренутку ишчезоше, то јест она стече потпуно уверење да је Полањецки њих чуо, а он да Коповски није цитирао туђе речи, него просто њој говорио са „ти“. Госпођа Анета је разумела одмах и то да је он о том говорио с Марином, јер је опазила дасу они, неко време пошто је он оно прошао, разговарали и радознало погледали у њу. То је страшно наједило, те је зажелела да се освети и забави, и није ни обраћала пажње на даље здравице, које су држали Завиловски, Плавицки и најзад и Бигјел.

Одмах по вечери паде јој на памет да удеси „dancing-party“ а већ њен Јузјо, послушан, као увек, док она оком трене, а после вечере и мало ћефнут, прихвати и живо навали да се изведе. Марина није могла играти, али је осим ње било пет младих госпођа и госпођица: Основска, Бигјелова, Машкова и госпођица Завиловска. Оно ова последња изјави такође да не игра, али пошто се о њој и иначе говорило: да и не игра и не говари и не једе и не пије, то њено одбијање не поквари расположења. Основски је био необично расположен те изјави како је „ред да Игњат узме у наручја Линету, јер се за то досад зацело још није осмелио.“

Али је испало тако да се Завиловски није могао користити добром вољом Осиповскога, јер у животу никад није заиграо и није имао ни појма о том, чему су се госпођа Броничова и госпођица Линета не само зачудиле, него се стога и сневеселиле. За то је опет Коповски био у том велики мајстор, и он већ отпоче игру са госпођицом Линетом, као краљицом те забаве. Били су веома пристали један уз друго. Завиловски је морао гледати како се њена златножута глава приближује рамену Коповскога, како су им прса уз прса скоро, и како се обоје по такту Бигјелове музике крећу сливајући се некако у једну целину. Гледајући у то кидао се само, јер је видео да има нечега што он не уме, и што ће везивати Линету за другога, а што ће њега растављати од ње. А да зло постане и горе, они око њега почеше говорити: како је леп онај пар што игра, а Швирски, који је поред њега седео, рече:

— Како је леп онај господин! Кад би било мушких хурија, као што има женских, то би он зацело био у женском одељењу Мухамедовога раја.

(Наставиће се)

ХРОНИКА

Друштвена хроника

Већ је на измаку ова година признања, захвалности и славља, година, која је завршила по српски и све паћеничке балканске народе оно знаменито столеће, које је отпочело нову историску епоху на Балканском полуострву: епоху ослобођења и самосталног живота. Револуција, коју је дигла 1804. год. српска раја у Београдском пашалуку, била је као неки претеча ослобођења од грубог османлиског ропства не само свога већ наскоро затим грчкога а нешто касније и бугарскога народа. Ма колико мирисао тамљан, којим из захвалности кадимо данас свете гробове наших витешких прадедова и ма колико били лепи и искићени венци, које на њихове травом обрасле бурумке полажемо — ипак су то све мале накнаде за све оно, што су они своме народу и човечанству учинили.

Нас од њих раздваја истина тек један моменат из времене бесконачности, али зато опет један знатан простор времена за живот и културни напредак једнога народа. Од њиховог јуначког и благотворног деловања па до нас протекло је већ 100 година; и наш би задатак био данас, да сумирамо све оно, што су за то време урадили они, њихови синови и наши оцеви, па да онда одредимо правац и директиву наше садашње и будуће делатности.

Имајући на уму, да је минули XIX. век у културном развитку човечанства учинио без мало онолики исти корак у напред, колики је од људске преисторије па до њега, ми не можемо а да са великим болом у души не констатујемо: колико

је мало у том погледу код нас, после херојске борбе наших прадедова па до данас, постигнуто. Непосредни контакт са некултурном и скамењеном Отоманском Империјом — с једне и ајкојевачком капиталистичком Европом — с друге стране, са још неким другим околностима, учинили су, да смо се за читавих 100 година једва мало напред кренули. Оскудица државне и приватне иницијативе у свему ово је само још више потенцирала.

Али проналазити данас погрешке и грехове и туђе и своје из блиске и даље прошлости и на њих се љутити, било би бескорисно и бесцилно. Јер „човек не треба људске мане ни да кори нити да их исмејава, већ само да их схвати" (Спиноза). Та прошлост је и онако прошла а ми треба да живимо у садашњости и за будућност. Раније погрешке нека нас поуче само толико, да их не буде у будуће. Нашем народу треба културног живота у сваком погледу и тај благодетни серум треба њему на све могуће начине убризгавати. Здрав организам, удружен са бистрим умом и искреним и непокварени м срцем — главни су фактори по живот и развитак сваког социјалног бића, како јединке тако и читаве средине. Знање — наука и морал, као изрази што бржег напредног и самосталног економског развитка у оном смислу, у коме се данас цело човечанство развија, треба и од српског народа да начине народ будућности. Као што друштву може користити човек, који нема извесне удове, тако и данашња Србија, чији обим обухвата тек један мали део наше нације, треба и мора напред најенергичније да пође. И онда, кад она заиста буде постала и морални и материјални Пијемонат, моћи ће насигурно извршити велике, хумане и значајне задатке, који јој на Балкану предстоје.

*

Међу септембарским прославама Стогодишњице без сваке сумње да су од највеће важности и значаја ова два акта: Први Конгрес српских лекара и природњака и Прва Југословенска Уметничка Изложба. Ова два акта имала су да буду као нека смотра, извршена над научним и духовним животом српскога resp. југословенског народа за последњих 100 година.

И доиста на њима су очито показани, ако не неки нарочити научни проналасци и уметничке творевине, а оно бар сигурна способност нашега племена да се самостално развија у свима гранама културнога живота. Јер и то је једно крупно питање, да ли уопште има ма кога поле развијенога народа, који у животним околностима Енглеза и Немаца не би дао, ако не једнога Шекспира и Гетеа, а оно масу оних многобројних знаних и непознатих марљивих радника, који у ствари и крећу целокупну културу напред. Цео привредни, духовни и морални живот српскога народа треба да постане што пре свестранији инитензивнији. Српска наука пак и уметност, као делови универзалне науке и уметности, да и сами допринесу што више грађењу оне величанствене зграде, коју имају сви народи заједнички да доврше. А при томе трудном и благотворном послу нека сви ти радници имају непрестано на уму, да је и наука само средство а циљ је — бољи живот човечанства.

— а —

Први Конгрес Српских Лекара и Природњака

Под највишом заштитом Његовог Величанства Краља Петра I састао се у Београду Први Конгрес Српских Лекара и Природњака.

Организациони одбор овога конгреса известио је још у новембру пр. г. српске и словенске природњаке и лекаре, да ће се у септембру о. г. одржати поменути конгрес а у вези са стогодишњом прославом нашега Првог Устанка.

За десет месеци рада, организациони одбор конгреса поред осталог успео је да прикупи преко 400 чланова и то не само у Србији, већ, чланови овога нашег првог природњачког конгреса беху и Бугари и Хрвати и Словенци и Чеси.

Хвала свима на тако лепом одзиву.

Конгрес је свечано отворен 5. септембра у Народном Позоришту.

Највиши заштитник конгреса, Његово Величанство Краљ присуствовао је отварању конгреса.

Председник министарског савета г. Сава Грујић у име краљевске владе поздравио је чланове конгреса и затим је г. др. Јов. Данић председник конгреса складним говором отворио конгрес.

Веома одушевљавајућим говорима поздравили су конгрес у овој свечаној седници г. председник београдске општине и г. г. делегати наше браће Бугара, Хрвата, Словенаца и Чеха, који су затим изабрани за почасне председнике појединих секција конгреса, и тиме је свечана седница закључена.

По закључку свечане седнице, Његово Величанство Краљ благоизволео је примити и поздравити се са свима делегатима конгреса.

Само о тој свечаној седници конгреса имали би да говоримо много више, но што намеравамо сад овом приликом да кажемо о целокупном раду конгреса.

Нека нам се дакле допусти за сада, да само у најкраћим потезима изнесемо шта је на конгресу рађено а доцније вратићемо се опет да о томе проговоримо, кад радови конгреса буду наштампани. —

Конгрес је био подељен у овиx пет секција:

I Лекарско-Апотекарска.

II Физичко-Хемијска и Математичка.

III Биолошка.

IV Абиолошка.

V Ветеринарско-Агрономска.

I Лекарско-апотекарска секција.[1]

Седнице: 5. септ. после подне, и 6. и 7. септ. пре подне у сали Црвеног Крста.

1. Проф. Др. Хлава из Прага описао је нов микроорганизам који је приметио код егзантематичних болести и морбила.

2 Др. Петковић из Ниша саопштио је статистичке податке о лечењу у нашем Пастеровом заводу који су веома задовољавајући.

3. Др. Чачковић из Загреба износи своје успешне резултате од операција код дијабетеса.

[1] Белешке г. г. др. Нешића и др. Кујунџића.

4. Др. Вукадиновић из Београда изнео је своја два начина за популарисање хигијенских знања у народу: зидни календар „Здравац“ и штампана популарна упутства на полеђини рецепта.

5. Др. Чавов из Варне саопштио је нове огледе лечења ишијаса са потккожним убризгавањем стрихнина 0,001—0,003 за дозу, које је примењивао са врло добрим резултатима.

6. Др. Лаза Илијћ из Зајечара износи развој пелагре и предочава да ће услед рђавог кукуруза у овој години иста болест јако напредовати.

7. Др. Весели из Лухачовице — Чешка износи лепо уређење бање у Лухачовици која се по дејству равња са Емсом. Позива Србе и све Словене да посећују само словенске бање.

8. Др. Вучетић из Београда описује своја два ретка случаја Vaccina Generalisata.

9. Др. Нешић из Београда саопштава своја петогодишња истраживања над зарашћивањем рана на рожњачи, која је отпочео у 1899. години по предлогу проф. Кујукова из Москве. Ови су га радови довели на идеју да примени своју методу за лечење неизлечивих стафилома на очима. Рад је био потпуно успешан, јер је код 60 тешких болесника лечених овом методом било постигнуто потпуно исцељење.

10. Др. Субботић старији из Београда, саопштио је један случај апендицитиса, који он прилаже за разјашњење његове патологије. Случај је по своме напредовању и постанку веома интересантан.

11. Доценат Др. Хеверох из Прага саопштава своје погледе на транзиторан делиријум трауматичне природе.

12. Др. Суботић млађи из Београда, износи веома интересантне податке из судске психијатрије у Србији на основу материјала душевне болнице од 1861.—1904. год.

13. Проф. Др. Чокор из Беча побија мишљење Роберта Коха, да се туберкулоза животиња не преноша на човека. Др. Чокор је утврдио позитивним фактима да туберкулоза животиња нарочито крава, врло лако прелази на човека. Ради сузбијања предлаже као најсигурније средство, да се сви продукти као млеко, месо и т. д. увек добро кувају.

14. Др. Говедарица са Уба, износи занимљиве податке о гушавости у Подрињу, која пролази при исељавању у боље и здравије место. Сељаци сами упућују оболеле од гушавости у „ваљевски округ“.

15. Др. Павао Поповић из Београда, својим исцрпним подацима утврђује да трахома у Србији не постоји као ендемична болест но се махом и то у великој мери уноси из Угарске, Турске и т. д. Др. Поповић мисли да би преносу ове опаке болести требало — да је среће — до сада на пут стати.

16. Проф. Др. Шерер из Прага саопштава своје погледе на лечење еклампсије у дечијем добу.

17. Др. Нешић из Београда показује ретког болесника са нераэвићем дужице на оба ока. Овакви случајеви по статистици очне клинике у Москви долазе свега једанпут на 180.000 болесника.

18. Доценат Др. Хеверох из Прага говори о постанку функционалне афазије и предлаже своју нову поделу на Meiophasi-ју, Meiolexi-ју и Meiographi-ју.

19. Др. Папакостопулос из Београда изнео је своје погледе на лечење шарлаха Мозеровим серумом. На основу својих 10 посматрања Др. Папакостопулос находи да је дејство овога серума врло добро и жели да се његова примена што пре распростре.

20. Проф. Др. Шлајмер из Љубљане на основу великог искуства препоручује да се при радикалном лечењу ингвиналних херниjа употребљују ради анестезије инјекције раствора тропококаина од 0,05—0,07 он находи да се ово средство неда ничим заменити. Радови његови помоћу овога средства крунисани су потпуним успехом.

21. Др. Павле Јевтић из Ниша износи своја богата и позитивна искуства о Врњачкој Бањи у Србији и говори о врло добром утицају бањске воде на све срчане болести.

22. Др. Перичић из Задра на основу статистичких података утврђује да је Далмација најзараженија земља ехинококовом болешћу јер је за 14 година опажено 207. случајева.

23. Др. Јевремовић из Београда на основу врло исцрпних података које је покупио за 9 година утврђује да су дифтерија и богиње у Србији пређе јако косиле народ. Када су ове две болести сузбијене умирање је се од заразних болести јако смањило. Тек за последње две године почела је да прети опасност нашем народу од морбила и шарлаха који се врло јако шире.

24 Др. Марек из Прага показао је масу пројектила које је 1877—1878. за време српско-турског рата извадио из српских рањеника Већина је пројектила махом деформисана услед ударaца у кости.

25. Проф. Др. Франкенбергер из Прага описао је подробно утицај патогених микроорганизма при туберкулозном оболењу гркљана.

26. Др. Ј. Јовановић из Београда демонстрирао је множину лепих и ретких препарата извађених из трбушне дупље.

27. Др. Винавер из Шапца налази да рентгенови зраци могу са успехом да се употребе при лечењу неких кожних болести; на понеке пак болести они су без дејства. Др. Винавер налази да се инфилтрације плућа и многе друге болести лепо могу дијагностицирати помоћу рентгенизације.

28. Др. Николајевић из Београда на основу статистичких података доказује да се за последње три године морталитет у Београду повећао на 1%. Умирање је највише од 19—29 год., и то од туберкулозе. Занатлије умиру највише.

29. Др. Хаџи-Николић показује редак случај литопедиона извађеног из утробе операцном.

30. Др. Захорјк из Прага говори о санитетским погодбама града Прага и при крају са похвалом говори о извештају Др. Марковића из Београда на који би српска држава требала да обрати пажњу.

31. Проф. Хлава говорио је о разним врстама карцинома трбушне дупље с обзиром на лечење и патолошку хистологију.

32. Др. Блајвајс говорио је о мерама које треба предузимати у борби противу туберкулозе.

33. Др. Суботић, млађи, саопштио је интересантне податке о русаљу код нашега народ услед хистеричних наступа. Аутор је демонстрирао врло лепе скице и фотографије које се односе на поменуту тему.

34. Др. Каливода из Сенте говорио је о алкохолизму у народу.

35. Др. Миљковић из Београда доказује да Србија по потрошњи алкохола не уступа готово ни једној земљи на континенту.

36. Др. Мих. Петровић из Ниша показује два случаја акантозе.

37. Др. Суботић млађи показао је таблице на којима је представљено напредовање сифилиса и прогресивне парализе у нашем народу.

38. Др. Мишић из Књажевца указује да се у тимочком округу за последње време сифилис умањио док је пређе врло јако беснио.

39. Др. Кујунџић из Београда држи врло интересантно предавање о проституцији у Београду. Доказује да је Београд у погледу јавне проституције дошао у ред веома покварених вароши. Противан је растурању проститутских радња по Београду, а предлаже обавезну предохрану против полних болести.

40. Др. Матерни из Београда говори о неопходној дијагнози дифтерије на основу бактериолошких података и у приватној пракси. Саветује да се употреби ради дијагнозе немачки начин како би се избегла употреба серума код случајева који су слични дифтерији.

41. Др. Радојковић из Соко-Бање говори да је 285 случајева пелагре било само у његовом срезу и напомиње да је ова болест двапут више распрострта но сифилис у срезу бањском.

42. Др. Ненадовић из Београда говори о неопходности савеза свих Срба лекара.

43. Др. Випавер износи закључак да се сифилис мајке само преноси на пород.

II Физичко-Хемијска и Математичка секција

Седнице: 5. септ. после подне и 7. септ. пре подне у слушаоници Физике у Великој Школи

1. Др. Г. Јанечек проф. из Загреба: о реакцији сумпорводоника на талијумове соли.

2. Др. М. Т. Леко проф. из Београда: Лековите воде у Србији.

3. Светислав Обрадовић проф. из Крагујевца: О изотермној компресији гасова у вези са начелом о суштини унутрашње топлоте тела.

4. Др. Пенчо Н. Рајков проф из Софије: О угљеној киселини и њеној реакцији на соли.

5. Ђ. М. Станојевић проф. из Београда: О централним силама са експериментима.

III и IV Биолошка и Абиолошка секција[1]

Седнице: 5. септем. после подне и 6. септем. пре подне у слушаоници Хемије у Великој Школи

1. Ђорђе Мелентијевић проф. из Лесковца, у своме предавању о новинама за геологију Врнике Чуке, показао је да

[1] Белешке г. Пере С. Павловића проф.

у састав В. Чуке поред познатих чланова долазе још и средњи лијас, спонгитска фација горње јуре и средњи неоком. Златарски износи како је први члан несумњив а за неоком и допер не може тврдити.

2. Радослав Васовић проф. из Крушевца говори о траговима леденог доба у Србији поглавито у једном делу западне Мораве.

3. Жив. J. Јуришић проф. из Београда износи историску скицу радова на фанерогамској флори и криптоганих са кореном у Србији за последње столеће.

4. У предавању о талофитама проф. Н. Ранојевић изложио је преглед литературе на овој групи биљака из Србије.

5. Мих. Рашковић порезник из Неготина прочитао је свој рад о птичијем свету у Крајини.

6. Павле Аршинов проф. из Београда излаже морфолошко проучавање регенерације код тритона и др. биолошке појаве.

7. Др. Карло Горјановић — Крамбергер проф. загреб. свеучилишта, на основи остеолошких посматрања, доказује да модерни човек потиче од старо дилувијалног Homoprimigenius.

8. Миливоје Симић директ. крагујевачке гимназије држао је предавање о ботаничкој настави у Србији.

9. Спира Димитријевић проф. из Зајечара држао је предавање о маховинама у Србији.

10. Др. С. Петков доценат В. Школе у Софији изнео је резултате својих проучавања алга у Црном Мору.

11. Миливоје С. Добросављевић проф. срп. гимн. у Солуну говорио је о биолошким узроцима који су извршили диференцирање организама биљних и животињских и еволуцију упутили у два правца.

12. Светислав Матић проф. из Ниша указао је на један интересантан облик изметања код кукуруза, на његов значај и постанак, и у томе налази прилог селекционој теорији.

13. Ђорђе П. Ничић проф. из Зајечара приказао је новине за флору које је прикупио у Јужној и Источној Србији.

14. Др. Фран Гундрум из Крижеваца говорио је о отровним пауцима, са особитим обзиром на оне што живе у Хрватској.

15. Др. Стеван Бончев проф. гимн. из Софије, на основи својих седмогодишњих студија, држао је предавање о саставу и структури Западног Балкана.

V Агрономско-Ветеринарска секција

Седнице: 5. септ. после подне и 6. септ. пре и после подне у згради Срп. Пољопр. Друштва

1. Петар Д. Тодоровић: О хигијени крава музара и млеку као људској храни.

2. М. Савић: Стогодишњица развића виноградарства и воћарства у Србији.

3. Андра Врвић: Поглед на важност унапређења коњарства у Србији.

4. Милан Ђурић: О најновијим подацима о пореклу домаћег говечета и његова систематска подела.

5. Освалд Репић: Свињска куга и њено сузбијање.

6. Антоније Коблишка: Компаративна патологија с погледом на псећи бес.

7. Васил. Мацалик проф. из Прерова: „Anatomicko fisiologicky poklad pro posuzováni domáciho žvižectva“.

8. Рад. Нешић: О варијацијама домаћих пољопривредних животиња под измењеним погодбама за живот.

9. Савко Кучпарић: Развиће млекарства у Србији.

Из забавнога дела конгреса имали би да поменемо, да је према утврђеном програму 4. септ. у вече у очи дана отварања конгреса био у Гранд Хотелу другарски састанак, на коме су чланови конгреса, многи и са госпођама дошли да у друштву проведу пријатно вече.

5. септ. у вече била је позоришна представа, на коју су као гости били позвани чланови конгреса изван Србије са госпођама.

6. септ. после подне био је излет са породицама у Топчидер и Кијево и закуска у Кијево; у вече истог дана концерат музике Краљеве Гарде у дворани Коларчеве пивнице за чланове конгреса са породицом,

7. септ. у веча банкет. —

Многи чланови конгреса учествовали су у свечаностима Краљевог крунисања, и с тога је морао изостати пројектован излет лађама и жилезницом.

Остаје нам још да проговоримо о завршној општој седници, која је била 7. септембра после подне у Народном Позоришту.

Пошто су прочитани многобројни поздрави из Србије и из словенских крајева и после других поздравних говора, предложено је и усвојено, да се оснује удружење српских лекара и природњака са седиштем у Београду. Одмах су изабрани за чланове средишњег одбора тога удружења сви председници лекарских и природњачких удружења у Србији и ван Србије, где Срби живе, сви професори природних наука у Великој школи, председник Српског Пољопривредног Друштва и Српског Апотекарског Друштва. Даље је решено, да удружење српских лекара и природњака држи редовно у августу или септембру годишњи збор и то сваке године у другом месту; да средишњи одбор организује у сваком важнијем средишту српском пододборе, одржавајући везу са српским лекарским и природњачким удружењима, која већ постоје, а где таквих нема, да их оснива. И друге дужности поверене су даље средишном одбору, од којих да поменемо само још ову: да ступи у везу и са свима словенским лекарским и природњачким удружењима и да се договара о оснивању удружења словенских природњака и лекара. —

После кратког извештаја главног секретара конгреса о раду конгреса одлучено је, да се идући конгрес одржи 1909. године у Београду, и тиме је закључен први конгрес српских лекара и природњака. —

Код толиких радова, које смо овде побројали, не може се порећи значај овога конгреса.

Тек пошто организациони одбор наштампа цео рад конгреса, моћи ће стручњаци да кажу своје мишљење како о појединим радовима тако и о целокупном конгресу. —

Као свако дело човечије тако и наш **први** конгрес природњака и лекара неће бити без мана. Они, који су на томе конгресу озбиљно суделовали, знају их најбоље и њихова је дужност да још сада о томе размисле, те да се на идућем конгресу исте мане не појаве.

Прва Југославенска Уметничка Изложба у Београду

Прослављајући стогодишњицу првог Устанка за ослобођење, омладина наше Велике Школе позвала је на народно славље слободне Србије уметнике — сликаре своје отаџбине и уметнике свију јужних Словена, да се за прославу приреди од стране омладине југословенска уметничка изложба, што је заиста и учињено 5. септембра. Златним словима ваља записати рад наших омладинаца, као и идеју за уједињењем на културном пољу свих јужних Словена.

Сто година је равно, како наши преци дигоше борбу за слободу, а данас унуци тих див-витезова пружише руке осталој браћи, да се удруже и удруженом културном снагом боре противу германизма и варварства, те да после сто година њихови унуци прославе другу стогодишњицу јединства свих јужних Словена.

Као она четири раста у шуми, што висином својом надвисише сва остала шумска дрвета, који вековима трпљаху да их свака непогода савија и ломи, када им стабло ојача, и корен се чвршће прши за земљу, гране се њихове довољно развише, и под ладовину своју искупише у заклон сву своју браћу, и тако својом удруженом снагом данас прете јужни Словени Западу, довикујући својој северној браћи о своме скором јединству. Као што ова четири раста рашћаху и развијаху се у шуми сваки за себе, тако се и уметност ова четири брата гајила и развијала свака за се, и ако још слаба, ипак развитком својим доста јака за борбу; први успех је ту; пред нама је прва Југословенска Изложба која броји 96 излагача — уметника са 458 уметничких дела, од којих велика већина је од највеће уметничке вредности, која би могла красити највеће салоне и изложбе у Паризу и Минхену. Како су материјалне и политичке прилике коме од југословенских народа дозвољавале тако се и његова уметност развијала. Изложба је подељена у четири групе, свака народност посебице: српска, хрватска, бугарска и словеначка.

Морални успех, који се очекивао, неочекивано је велики. И ако су разни правци, којима је свака група и народност гредила и на себи носила донекле печат своје народности или печат западних старијих или новијих школа, ипак је свака народност за себе створила целину. Како се уметност развијала у народа просвећених на западу, тако су и ове групе по-

силе печат тога времена или како су је створиле саме прилике у земљи.

Подела на три групе могла би се извести по правцима уметничких радова: група историска, основана на народном епу (Срби); нео-импресионисте или поентинисте и импресионисте са својим натурализмом (Словенци); и артистички салон (Хрвати и Срби).

Импресионисте и поентинисте траже, да у својим пејзажима хармоничним слагањем боја новом техником: тачкама, флекама, пругама, разбацивањем чистих боја, ваздух и снагу светлости са новом техником представе.

У колико је труд уметника, да на уметнички начин дођу до што чистијих тонова, импресиониста Ферло Весел види то и ради сасвим друкчије од осталих својих земљака нео-импресиониста: његови портрети изгледају т. ј. његови људи па и младе девојке као да су заиста од теракоте или од жуте земље начињене. Са његовим сликама, где се нека радња развија, стоје у суштој противности: „Бајке“, „Свадба“, „Милосрђе“ и „Светитељка“, где са много грације црта он своје сељанке, где је и у колориту и у пластичности интензивнији. „Бајке“, симболично причање једног јунака, где је поред изврсног цртежа и композиција, која се огледа на свима његовим сликама; ту се дивно одваја оно поетско осећање, кад сивкасти зрак спољне светлости осветли тронуто лице једног девојчета, које би се чисто скрило од чудноватих прича и доживљаја неустрашимог јуноше. Онај прозрачни сиво зеленкасти ваздух пун нијанса осветлио је још две фигуре женске, које својим покретом и изразом уносе сумњу у ватрена причања младићева. Има нечег тужног, чак свечаног у целој композицији. Стара дворана са својим старим стилом и чађавим изгледом има нечег симболичног у себи. Лепши моменат сањарија није могао бити узет. Само су стари мајстори као Рембрант и Рубенс схватали овакe моменте, где је светлост ефектно обухватила у сутону или пуној светлости само карактерне црте форме а целој слици давала потребну рељефност и тон, детаљност се губила у тону, линије су се развлачиле и нестајале, остајала је само радња и главни психолошки део радње.

Код сецпониста Каријере и Бенара у његову „Угао интим“ главна карактеристика је изазивање пластичности помоћу светлости, која је вештачки осветљавала фигуре и давала им

форму остављајући детаљисање као споредно. Код ових форма и пластика, а код Весела светлост у свима њеним нијансама и финоћама. „Свадба“, приказује како се дневна светлост кроз прозор и врата труди да разбије собну полутаму и открије нам једну веселу сцену, која се одигравала при припремању невесте.

„Милосрђе“ много више но што би се речју добро могло искапати, показује при треперавој светлости лојанице, како милосрдна сестра, једна светитељка више, приноси храну или можда освежавајуће пиће рањенику; малаксао, болан, усне му само тепају о ужасном болу у глави; израз лица ове светитељке пун је болне чежње и љубави, радо би му много више жртвовала, од онога лончета, у коме му носи можда живот.

„Светитељка“: глава младог девојчета, крпом повезана, очију болног израза, фино моделисање форме очију, носа и уста; у опште дело кичице великог вештака; без много нијанса у бојама, оскудно у тоновима, али са она два три тона прљава много је урађено; прозрачно и ваздушно стоји биће нежног девојчета осветљено слабим жишком.

Са ове четири ствари Весел нам је пружио четири уметничка дела, која су на мене силан утисак учинила.

На грубоме џаку — платну широком кичицом и монументалним осаћањем стоји пред нама Рихард Јакопић трудећи се, да разреши психолошке моменте у души човековој, а ту је у исто време и појава сукобљавања светлости и мрака у природи; као и принцип „hell auf dunkel und dunkel auf hell“.

У извесним моментима у природи тело бива затвореније тамније од ваздуха а и светлије од ваздуха: „тамно на светлом, светло на тамном“. На својим трима сликама „Пред одлуком“, „Усамљене стазе“ и у „Тамном сјају“ мешају се хладни и топли тонови нарочито у слици „Усамљене стазе“. Светитељ у својој белој одори изабрао је усамљену стазу, којом греде само праведници; тамно на светлом, позадина је светлост равна сунчевој, фигура остаје у тами а хладни и топли тонови нијансирају од белог до плавог и зелено-плавог; у слици „На прагу“ фигура жене светла, светлија од ваздуха густог плавог и непрозрачног, те фигуру рељефно одбија, светло је на тамном.

Широким потезима сликано носи у себи бујност осећања, снагу у изражавању и расположају узимања у рам.

У слици „Пред одлуком“, и у бори хаљине и грчевито

стиснутим рукама у џеповима и повијеном стасу, огледа се одлучност, рефлексија душевног стања после борбе.

Код пејзажа „Под брезама“, који је један од најлепших, скреће пажњу сваког ко природу гледа као скуп свега што је најлепше и најузвишеније, богаство тонова, хармонија јесењег жутила са плавилом ваздуха пре сунчевог заласка. Ту је концентрисано на овој слици, све што је лепо и пријатно у природи. Поред те има још и мањих студија као: „Мочвар“, „Борје“, „На брегу“, „Под прозором“ и т. д.

„Светлости, светлости!“ — узвикнуо је умирући Гете; Иван Грохар светлошћу на својим пејзажима и мотивима из своје родне Крањске потсећа нас на великог песника, јер се код њега раскошно разлива светлост, као из пехара вино. Слика „На паши“ је пуна светлости, ту је море од светлости, које је просуло сунце рано у зору при рађању своме. Оно девојче што се онако лепо одмара на росној трави са својим козама, оне брезе глатко зелене, старе и високе, све је то обавијено силном светлошћу, од које нам чисто очи засене: прво ваља очи привићи те да би могле у Грохарево сунце гледати. Како су лепи и пријатни плави јутрењи сивкасти тонови! Ово је најлепши украс Југословенске Изложбе. Покушаји Ивана Грохара у студији светлости на осталим његовим студијама са разбијеним бојама, слагани су у виду тачака, пруга, флека — farben kleks испале су му за руком. Кад се тај хаос и неред од набацаних боја у љубичасто-жутом или плавкасто-љубичастом тону из далека посматра, кад се посматрач измакне подаље од њега, слика изгуби ону грубост и слива се у најнежније тонове, предмети добију своју пластичност и перспективу у самој боји.

Циљ овој техници је био, да се сваки тон боје што интензивније, снажније, чистије и свежије покаже. Мајсторе ове технике у 1889. години назваше Нео-Импресионисте или Поентинисте, а данас то све прелази у досадно манирисање. Овакве слике подсећају на мозаик, чију пластичност у великим пластичним формама добијамо посматрањем тек издалека. Прве поентинисте Серат и Сињак код Француза, код Талијана Сегантини, код Немаца Цигел, код Хрвата нас донекле потсећају на ту школу Шеноа са својим „Перивојем“ и Црнчић такође својим „Перивојем“, али само простијим набацивањем као год и Шеноа.

Грохар нам је показао природу снажном и интензивном.

Матија Јама чини са оном тројицом квартет: он је четврти поклоник светлости. Његов „Сељак“ обасјан јутрењим сунцем, ослоњен на мотику, посматра рођај сунчев: трудбеник је био вреднији, сунце га није затекло да спава, хлеб је потребнији човеку, чак потребнији и од светлости. Историја човечанства је доказала, да без светлости могу да живе не само појединци но читава покољења: али ово сунце огревајући њега, радника, посленика, огрејаће и развиће зрно, које он буде у земљу бацио и донеће му хлеба, пре него што му душа светлости добије.

Како је то лепо Јама у изразу лица свога сељака представио, па како је то снажно и меко потезом кичице извео: под енергичним потезом осећа се мекота материје и коже. Кроз обасјану, огрејану и опаљену сунцем кожу, струји крв — живот: његова нога и ако каљава од свеже ископане земље, ипак показује ударање дамара; а лаће и дуга бела кошуља оцртавају удове и мускуле његовог снажног тела. Потези су кичице снажни, енергични, слободни; јака и снажна воља се огледа у целом извођењу. Свежина у бојама, нечег мирног и бујног у исто време, јака индивидуалност, велики таленат, великог уметника.

Мотив „На Ампери“ са неколико широких потеза кичицом, вешто изведено огледање у бистрој води терена, куће и нешто ваздуха. Ко није у Баварској изучавао, тај не познаје лепе и романтичне мотиве из околине, где протиче речица Ампер. И ваздух и кућа и вода све је то пуно поезије, све је то складно са много колорита, и много мирноће. Затим „Сеоска кућа“, „Врт“, „Сеоце“, „Јутарње сунце“, „Вече“, „Врбе“, „Јасени“. Јама, Јаковић, Весел, Грохар, Зоља, Стернен, Вавпотић, Шантељ, Бирола, Гаспари стоје на земљишту самосталног посматрања природе, њених појава, промена и закона, стварајући за себе засебан Нео-Импресионистички правац, одвајајући се индивидуалношћу својом од пленериста и других праваца; свејим грубим набацивањем и својом техником слагања боја постижу на сасвим оригиналан начин склад и хармонију боја и тонова. Матеја Стернен два у истом правцу сликања пејзажа. Јосиф Зоља са два пејзажа у окер жутом тону, два шумска мотива, две студије старачких глава врло пластичних.

Један леп поглед из прашке околине од Ивана Вавпотића, чије је врхове кућа осветлио зрак залазећег сунца, као и „Дечко на прозору“, коме се на лицу спајају топли и хладни тонови од рефлекса и дневног осветљења. Антона Гвајца слика пријатног

колорита „Врбе крај Бистрице“. Александар Шантељ „Путник“ с корпом на леђима и фигура и топло зелена трава и ако мало тврдо ипак пријатне боје пленера. „Портре старе даме“ је пуно карактера.

Гвидо Бирола, „Црква на брегу“, добро цртâни сељачки типови; на осталим цртежима карикирање подсећа на карикатуре од Бруна Паула, Теодора Хајнеа немачких сељака; цртежи су добри.

Антон Ажбе, који својим портретом „Црнкиње“ никако не спада у ред импресиониста. Ова добро моделисана глава је изврсан оглед принципа кугле, о коме он већ скоро два деценија даје обавештења и поуке својим словеначким, српским, руским па и бугарским ђацима. Портре је сликан прозрачно и глатко са добрим цртежом и пажљиво моделисан. Гаспари својим цртежима пуним хумора.

Петар Жмитек својом „Невоља“, „Вечерњи сумрак“.

Хенриха Шантем „При молитви“ студију светлости од свеће и подрум, где је лепо падање светлости кроз подрумски прозор изведено; паучина у углу могла је бити прозрачнија и лакша, сувише масивна изгледа. На Беклиновој слици „Петрарка“, нацртао је у једном углу паучину која је изгледала са оним пауком на среди као права паучина.

Хинко Смрекер, карикатура „Католички младенци“.

Мелита Ројиц са двема сликама.

Јосиф Герм, студија старца. Август Бертолд портре Јакопића и неколико слика: „Под снегом“ и „Самоћа“; г-ђа Тратник, Роза Клајн. Разних украсних ствари: мапа, застора за лампу за пећ, параван, декорација за зид од Августа Шантеља, Александра Шантеља, Залке Новакове, Минке Раковец, Ружице Север; биле су са више или мање укуса у слагању боја и компоновању орнамената и шара.

Од вајарских радова Иван Кердић изложио је плакете од бронзе, од којих је портре Мештровића врло лепо моделисан, много топлине и осећања, лик је оштрији, глава дечка је мекше моделисана, топлији карактер носи. Јосифа Ајлеца „Млади Фаун“ добро моделисан, глава и рамена и козје ноге, тако да се осећа мекота мускула и костију.

Светислав Перуци са неколико добрих портрета и Целестин Мис са две доста добро моделисане главе.

Хрватско оделење са својом артистичко-салонском уметношћу носи на себи печат старије и искусније школе, где се осећа наизменице утицај тих школа у више праваца, онако како се она и тамо развијала; нови мајстори уносили су новине у своје радове, али је остало ипак много од оног академског шаблонисања, задржавајући стару технику, у којој је по мало уношено и понешто оригинално. Сецесион је нашао и код Хрвата својих посленика, Клиниг, а раније Муха и Маролд нашли су својих следбеника нарочито Климиг са својим фантастичким актовима у пленеру.

Индивидуалност и естетичко осећање бејаше јако истакнуто и истиче се у сликама Влаха Буковца, Целестина Медовића и Чикоша Стојановића, елегантне линије пуне лепоте, прозрачност и финоћа у изради и изразу осећања лепоте.

Медовића „Студија двеју глава“ и једног портрета. Буковца „Патрицијка“ и „Чикоша“, „Откровење Јованово“, то су обрасци изврсни, артистички израђени; колико је грације у фигури „Крањице“, каква елеганција у цртежу; мека коса са лаким нијансама од црвеног до жутог. Студија „Процвала ружа“ са нежним тоновима пленера; портре „Госпођице Мировић“ са много живота и израза, све прозрачно, тонови чисти и свежи. „Римљанка“ у елегантном покрету, види се много грације, форме до највеће финоће израђене, осећање живота под оном белом кожом; оне очи одају ватру, лепа облина руке, дужина прстију и нежност одају куртизанку. „Света Катарина“ до виртуозности малана. Свила, елегантна одећа Свете Катарине и Мајке божије као и цео шмук до детаљности изведен подсећа много на француску стару школу у првој половини 19 века.

Кућа у Далмацији (старо гробље) летњи пејзаж пун меланхолије и туге.

Наш Србин Далматинац Влахо Буковац заступљен својим старијим портретима „Патрицијка“, портре даме нежне и меланхоличне лепоте, болесног бледила госпоштине, финих црта и племенитог израза очију у дугој бело-жућкастој хаљини, готово боје њеног лица, са полеђином хладно-зеленом. Портре банског саветника Др. Ива Малине и у карактеру и у колориту је добар портре. „Завеса Загребачког Казалишта“, апотеоза Ивана Гундулића, је слика за завесу. Композиција и извођење појединих група на овој слици су ванредно добре; партија где представља Ивана Гундулића са музама, баханткиње и нимфе су одлично

нацртане: цела слика до детаљности, сваки део је унапред добро проучен, свако лице носи карактер славних људи онога доба, међу којима се налази, а у томе времену једина песникиња и књижевница Цвета Зузорића, која је окренута гледаоцу својим племенитим профилом. Бела Чикош пл. Стојадиновић поред своје изврсно израђене „Пиета" са двоструким осветлењем светлости месечеве, која се пробила кроз пећину, и осветљење жишка, који показа пут Мајци Божјој и Магдалени и осветли тужну слику мртвога Исуса и њихово оплакивање. Полу акт израђен је анатомски, на чијим се мускулима игра плавичасто осветљење дајући пластичност и мускулатуру голога тела. „Откровење Јованово", „Палахнуће Психе", „Innocentia" — то су символичне слике, добро нацртане са сопствено-удешеном светлошћу, која обавија радњу на сликама, а што има врло много сличности са колоритом новије школе, у којој су светлости удешавали по своме прохтеву и данас достигли свој највиши врхунац. У овоме и оваком осветљењу, где фигуре или појединим својим делом или чак и целе нису осветљене но се ма у каквом тону или плавилу изгубе пливајући у етару тонова ваздушних или водених, фигуре изгледају као изаткане у облацима прозрачним, у којима се не живи но вечито дише и вечито креће. У овоме правцу сликарства, где су фигуре од ваздуха, које земљу не додирују, главно је моделисање фигура; њему лежи почетак још у времену Леонарда de Vinci. Карије ра и други најбоље у овоме правцу индивидуално развише моделишући и стављајући своја лица на браун позадину, ваздух тежак и мрк, а доцније из пленера произађоше ови стављајући своје фигуре и акта у светле тонове тако да чисто заблесну очи од светлости. Чикошев акт и полу акт у пленеру најбољи је доказ тога издвајања: Бранимир Шеноа са изврсним осветљењем на пејзажу „Летње вече на Сави", где рујило залазећег сунца и огледање његово у води као и врба стара стоји gegen-licht у противности својим ладним тоновима.

Клеменс Црнчић са неколико врло добрих пејзажа, „Јутро на Јадранском Мору", „Перивој" са детаљисањем на начин поентиниста, чије флеке и тачке, издалека посматране дају и форму и ваздух цвећа, farben kleks се слиле једна у другу и чине ону живост, коју налазимо и код других његових пејзажа. „На кордуну", ова лепа слика у пленеру, коњи и коњаници у дугим кабаницама и са дугим пушкама и три војака, изашла је испод ки-

чице Отона Ивековића. Цео терен фигуре, коњи, све је добро и пуно израза. Пре одборске седнице типична лица два сељака, и у цртежу и по карактеру и пластици одлична студија, као и остале „У лову“, „Клепач“, „На домаји“ и „Млин на Сутли“.

У декоративном правцу у друштву с уметничким занатством обележен је правац сецесиона, у који спада и „Краљица ружа“ Роберта Ауера, „Кризантема“, „Слез“ и „Две пријатељице“. Јосиф Бауер са његовим симболичним цртежима и Драган Мелкус са неколико пејзажа.

Емануел Видовић са својим лепим приморским мотивима „Сплетска лука“, море мирно и као у огледалу се огледа цела лука у вечерњем сутону. Симболиста по предметима своје обраде, меланхолик и суморан на својим приморским мотивима, сањалица тужног расположења, песничка природа, коју роди далматински кршевити крај испод Велебита. У опште Хрвати воле вече — месечину са свима њиховим чежњивим милинама.

Јосо Бужан са својим добро сликаним портретима и код „Фонографа“, типична „Старица из загребачке околине“. Иван Тишов „Славонска идила“, једна сцена за време игре у пољу, на којој је врло добра сељанка, која притеже свој опанак.

Клеменс Црнчић са неколико особито лепих пејзажа из приморја, из вртова са набацивањем боја, свежих у тоновима, добро цртаних.

Томислав Кризман изложио је неколико пејсажа врло добрих и неколико литографија и цртежа, са много енергије у сликању и пријатним бојама. Најлепши део у хрватском одељењу је скулптура од Франђеша Михановића, која по својој каквоћи спада у ред најбољих скулптура. „Медецина“, „Римљанин“ „Св. Доминик“ и „Исус пријатељ деце“ све су то уметничка дела. Портре Ђалског изврсан портре, који је са много карактера израђен. Четири годишња времена су четири дивне моделисане женске главе.

Плакете, дипломе и медаље су врло лепи примерци од уметничке вредности.

Бик „Херкулес“ и „Атлет“ савијач гвожђа су анатомски израђени а мускулатура до ситнице изведена. Од Рудолфа Валдеца портре Бискупа Штросмајера медаљон — рељеф Змајев и Магдалена моделисани су добро. Од Ивана Мештровића пуна израза полу фигура „На гробу мртвих идеала“ и „Живот“.

Јосиф и Марија Бауер изложили су 29 емаљираних предмета уметничке израђевине.

(Свршиће се)

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Dr. Franko Potočnjak: **Pogledi na klerikalizam u Hrvatskoj.** Za tisak priredio, predgovorom propratio i izdao V. Korać. Budimpešta 1904. Jugoslovenska radnička tiskara „Budućnost“. Стр. VI+72; Cijena 1 kruna.

Књига Поточњакова, о којој хоћемо сада и на овом месту да проговоримо — приказујући је српској читалачкој публици, није и сама једна од оних многобројних стручних академских књига, које пишу појединци, а издају разне Академије, да их понајчешће они сами и читају. Нећете у њој наћи ни једнога реда, у коме би се расправљало којегод од оних многобројних ситних и незнатних питања из давне прошлости, од којих нико и нигде користи нема — изузев самих расправљача. Већ је ово књига једна између оних најдрагоценијих, у којој се третира и критикује савремени живот целога једног народа, који живи у тами, лута и пати се због тога, али који, спутан мрачњачким и експлоататорским ланцима, не уме и не може да нађе пута и начина: како ће сâм себи да помогне. Поточњак не припада ономе повеликом колу људи, који живе од садашњости и од ње а за — прошлост; он овом својом књигом објашњава садашњост, изобличава све штетно у њој и упућује свој народ ка бољој и срећнијој будућности. Укратко, Поточњакови: Погледи на клерикализам у Хрватској оцртавају критички, тачно и савесно културне, социјалне, политичке и религиозне прилике, у којима или боље под којима народ живи данас у Хрватској. Од појаве Светозара Марковића и његовог рада, о коме је прошле године у нашој књижевности изрекао један проф. В. Школе нетачан и неправедан суд, па све до ове Поточњакове књиге, једва ако се може наћи неколико

сличних и овако заслужних примера. — А да ли је уопште потребно истицати важност и значај једне овакве књиге по нас Србе, који непрестано захтевамо неки савез и заједнички рад са Хрватима, од којих су нас у давној прошлости раздељали само интереси две противничке цркве и две супарничке владавине. Јер између српског и хрватског народа нема ни етнографских, ни етнолошких па чак ни језиковних разлика, којима се типички обележавају националне јединице: они су ми, а ми они. Стога они људи, који у овом смислу хоће стварно да раде и да поправе оно, што је вековима рушено, морају пре свега познавати тачно своје сараднике, јер ће иначе све жеље и у будуће остати само лепе утопије, а сви покушаји ма у ком правцу биће — илузорни.

Одмах, још у „Предговору“, којим пропраћа Поточњакову књигу, истиче В. Кораћ значај теме, коју писац расправља. Он вели, да је клерикализам у Хрватској свемогућ: „он, (т. ј. клерикализам) господари у свима политичким странкама, господари у културном, друштвеном, политичком и економском животу целе Хрватске“. Овакву његову свестрану владавину, као и сваки други паризам, одржава глупост и религиозна затупаност најширих народних слојева. Са неколико изразитих речи говори он даље о свима методима, којима се у својој нечасној борби служе клерикали. Усавршен до виртуозности хрватски клерикализам, који је далеко надмашио шпански, „потпомаже у земљи „либералну“ и „фракмазонску“ владавину деморалисоване клике, владавину плаћеника мађарске аристократије и бургоазије, владавину своју властиту“. Са пуно похвале и симпатија истиче даље Кораћ значај Поточњаков у борби против клерикала, са којима се он бори и које изобличава и пером и речју: у штампи и у сабору.

Сама пак књига састављена је из десет већих и мањих одељака, од којих сваки за себе чини по једну малу целину. То су већином краће студије, које су штампане у „Слободи“, допуњене неколиким говорима, које је Поточњак држао у хрватском сабору. У првом одељку Curia romana i Slavenstvo u najnovijem dobu говори Поточњак о вековном наметању од стране Рима латинског језика у богослужењу а на штету народног и о различитим покретима, који су били за увођење народног језика и у цркви. Али благодарећи маски притворнога патриотизма, којом се клерикализам уме увек вешто заклонити, сви су ти покрети још у зачетку оглашавани за непатриотске и издајничке; те су на тај начин сви и угушивани, пошто је клерикализам имао увек и политичку власт.

Тенденције хрватскога клерикализма носе на себи само локално обележје оних свагдашњих тежња римске курије, да у својим рукама држи и световну власт по свима хришћанским државама. Пропратити од њена почетка ту вешту борбу папства за апсолутном светском влашћу, значи повадити и исписати све оне црне листове из светске повеснице (од поделе хришћанске цркве на источну и западну), који сачињавају ту „скандалозну историју“, како један писац назива историју римских папа. Петар Валдејац, Џон Виклеф, Јан Хус, Јероним Прашки, Абелардо, Мартин Лутер и други слободни духови радили су сваки у своје време и у својој средини оно, што данас чини, са неколико хрватских социјал-демократа, Поточњак у Хрватској. Јер као да беше судбина грандиозне филантропске утопије Исуса Назарећанина, да се и његова миролубива проповед о Једнакости, Братству и Љубави изметне након неколико векова (у католицизму) у једну од најгорих и најопаснијих тиранија, које су икад постојале. Ко се, са језом, не сећа оних убилачких религиозних ратова, који су човечанство стали милионе невиних жртава и уништили му најпоштеније и најискреније раднике? Ко се, са одвратношћу, не опомиње оних грозних и карактеристичних речи једнога „преподобног оца“ католичког у Валдежанском рату: „Кољите и сеците све без реда: како јеретике тако и правоверне; а небески отац нека одлучи тамо „горе“ добре од злих“?!

У другом чланку: Najnoviji pokret klerikalizma u Hrvatskoj говори Поточњак опширно о тамошњој најновијој акцији клерикала, која је организованија и интензивнија готово од свих ранијих, па дабогме и најопаснија. Приликом прогласа папе Леона XIII. за прославу „успомене Исусове“ требало је као бајаги дати национално обележје хрватским католицима: за ту најновију сепаратистичку „националну“ акцију клеракала вели Поточњак:

„То нити је акција народна, нити покрет народни“. „Јер за нас појам народа обухваћа сва племена једнога језика, који је нама једино меродавно и одлучно мерило једнога народа, према чему у сва четири племена југословенска — Словенцима, Хрватима, Србима и Бугарима гледамо један народ, и ако подељен у наречја једнога језика, растављен двема азбукама и толиким државним властима“ (стр. 13.). Циљ је данашњем клерикализму у Хрватској, где му служе свесно и несвесно све партије па чак и сва „интелигенција“ — вели он — да помоћу духовне и световне власти (viribus unitis) утуче у корену сваку напреднију и слободнију клицу код народа. Овоме највише припомаже само уређење интерконфесио-

налних односаја у Угарској, који су изведени без народа а на његову штету. И католичка штампа јесте једно од најјачих агитационих средстава, која служе клерикализму: иза обећавања „небеских награда“ следује затупаност и заглупљавање народа, који на тај начин несвесно упада у духовно и политичко ропство, да и не говоримо о економском, у коме се већина већ налази. Колика је слобода науке, види се најбоље по томе што је чак и у једној Геологији нађено и цензуром избрисано неколико „богохулних“ мисли. — Из овога само, да и не набрајамо сва остала многобројна средства, јасно се увиђа, колико религиозна затупаност и клерикализам — та вечита Вандеја свега моралног и истинитог — коче и спречавају у опште прогрес у Хрватској.

Од велике је важности, нарочито за нас трећи чланак: Hrvatska akcija po receptu Rima i Beča. Ту се говори о заблудама, које су хтели клерикали да протуре оглашавајући познату аферу јеронимскога завода у Риму за хрватско-национално питање. У вези с тим је и заједничка акција Рима и Беча на Балканском полуострву, где им се интереси потпуно поклапају: курија, да прошири и умножи своје бискупије а Беч, да се докопа Јегејског мора и „цивилизује“ несрећне покрајине балканске. На том путу налази се сада главни стан ова два завојевачка табора у Босни и Херцеговини. Због тога, Поточњак пребацује хрватским политичарима, који не само да не ометају ову убилачку акцију, већ је шта више и сами потпомажу — не знајући да на тај начин и своме рођеном народу припремају сигурну пропаст.

За „завршетак јеронимске афере“ вели Поточњак својим земљацима: „У (овом) конкретном случају заједничка акција ватикана и аустриске дипломације доживела је пораз, али рачун плаћају Хрвати, од чега би остали поштеђени, да се нису пртили у послове, који су се породили посве изван сфере њихових интереса и били вођени у рачун трећих.“

Говорећи о вулгарности антисемитског покрета, који клерикализам врло вешто подпирује зарад својих властитих интереса, Поточњак наводи познату пословицу, коју је из сопственог искуства створио руски народ: „Не тотъ жидъ кто еврей, а тотъ жидъ кто жидъ.“ (Није лопов ко је Јеврејин, већ је лопов онај, ко је лопов) и вели, да је њему „милији ма и најсиромашнији, а поштен, Јеврејин или Турчин, него непоштени владика или патријарх.“

Прва препона, на коју су у опште нашли клерикали у Хрватској при своме убилачком раду, била је тек са појавом социјал-демо-

рата у Хрватској, против којих су они одмах повели читав мали кресташки рат. Због тога у чланку: Socijalizam i proganjanje socijalista устаје отворено Поточњак и износи објективне факторе, због којих се у свакој поле културно развијеној земљи раднички покрет мора неминовно појавити. У два засебна чланка, које је пре тога држао у Сабору, говори он о потреби интерконфесионалних закона и о правом и притворном клерикализму „опозиције“, којом се тако вешто титрају хрватски фратри и бискупи.

У великом чланку: Ubitačnost konfesionalizma u narodnom pogledu, који је писац ове књиге такође као говор држао у хрватском сабору 1900. приликом дебате о буџету, износи како клерикализам поред тога, што морално, материјално и у сваком другом погледу убија народ у својој рођеној земљи, чини још и ова два зла:

1.) заоштрава распру српско-хрватску, на који начин, већ смо видели, и

2.) помаже владавину маџарске владе и буржоазије не само у Хрватској и околним крајевима, већ им пружа могућност, да својим црним велом обавију и велики део Балканскога полуострва.

На крају износи широј јавности конкордат, који је 1863. римска столица направила са државом Екуадор, којим је у овој земљи католичку религију учинила државном, сваку књигу подвргла поповској цензури, своје попове огласила неприкосновеним личностима и пружила им могућност и за највеће злочине, „свете оце“ ослободила порезе а од цркава и клостера начинила уточишта највећим лоповима и зликовцима.

На завршетку ове књиге у чланку: Strašilo kozmopolitizma говори Поточњак о овом великом и важном проблему, који у истини не негира народности, већ на против тражи слободан и самосталан развитак сваке од њих. Зато он и каже: „Пошто смо сви људи једнаки и исти продукт природе, то морамо радити тако, да омогућимо егзистенцију, дакле добро свакоме свуда на земљи, кад из ње и са ње и онако никуд не можемо. Цела земља има да нам буде свима добром домовином“ (стр. 71.).

Из краткога поговора Кораћева овој драгоценој књизи вадимо само ову једну реченицу:

„Ко има очи нека види, а ко уши нека чује!“

* * *

Она вечита борба, која се у свету води између добра и зла, између истине и лажи, између угњетених и угњетача, нашла је израза у братској нам данашњој Хрватској у неједнакој борби, коју са највећим пожртвовањем води Др. Франко Поточњак у друштву са неколико хрватских социјал-демократа противу католичког клерикализма. Овај (клерик.) поред гвоздене организације и огромних материјалних средстава, која је напљачкао у свима деловима света, има још за собом мацарску и аустриску владу и буржоазију, које му у свему иду на руку. Док ови први, и ако их је за сад врло мало, воде борбу за истину, правду и науку. Борба се води на живот и на смрт: жртве су многобројне: јер је прогресу заиста суђено, да напред иде „преко пагрђених рањеника и лешева“. Али ми већ у напред знамо поситурно, чија ће бити крајња победа. — Јер се већ нагло приближава оно красно време, када ће човечанство прећи из царства нужности у царство слободе, у коме ће и широке масе освешћеног и просвећеног народа узвикнути преосталим варалицама — Хајнеовим речима:

„Оставимо небо анђелима и врапцима“[1]!

Јер људима треба Рај створити — на земљи.

Ђурђе Јеленић

---

[1] Heines sämtliche Werke. II. Band: pag. 432.

БЕЛЕШКЕ[1]

КЊИЖЕВНОСТ

Теорија Књижевности. — М. К. Драгутиновић, професор II. београдске гимназије „по разним писцима и према наставном плану саставио је" уџбеник за V. разред гимназиског одсека: Изучавање српске књижевности. Ово је само прва књига, у којој се налазе ови одељци: увод у књижевност и песништво; главне особине стила и размера и српско народно песништво у прегледу. Књига је намењена школској употреби: да младе људе уведе у разумевање и студирање књижевности и надати се, да ће она (нарочито због многих примера) постићи своју мету и подмирити потребу, која се у средњим школама и сувише много осећа. Књига је лепо повезана, има 131 страну а цена јој је 2 дин.

Корисница Сави Јовановићу. Приповетке. — Сава Јовановић је ђак наше Трговачке Академије, родом је Херцеговац, болан је и преболан, треба му ићи у бању — а сиромах је. Нашло се људи болећивих, који хоће да му помогну од свег срца, али не могу новцем, како би желели и колико би му требало. Покушали су оним што могу, прибрали су неколико радова својих, краће ствари, у једну књигу Приповедака, и приход од ње наменили Сави на лечење. У овим Приповеткама, које чине књигу од 64 стр. ср. 8° и стају 1 динар, има овога: 1) Смрзотина од Николе Т. Јанковића; 2) У садашњем друштву од Милорада Ј. Илића; 3) Мамо, зима! од М. М. Ускоковића; 4) Савремени разлози на свом мјесту од Невесињског; 5) Никоговић од истога; 6) Како може да се излеже ђаво од Бране; 7) Јелин студенац од Мих. Сретеновића; 8) Дивна ствар од Пере В. Јовановића. И ако су све то дилетантске ствари и, осем 1. и 5., без литерарне вредности, ипак књигу препоручујемо због племените јој намене.

[1] Ко од писаца или издавача жели да му се дело прикаже у овоме листу, међу белешкама или међу рефератима, нека изволи свој спис или своје издање послати уредништву овога листа.

За слободу. — Неки Илија Ристић написао је „историску трагедију у пет чинова“: За слободу. Књига ова, односно трагедија, требала је да престави један трагичан догађај из Српске Револуције од 1804. год. Према свему што је стављено на пуних 64 стране: према познавању ондашњег народног живота и начину обраде, апстрахујући унутрашње мотиве и личне разлоге самога госп. писца, човек мора само да зажали, што се и овакве ствари посвећују „у спомен стогодишњице првог српског устанка.“

НАУКА

О првом Устанку. — Од почетка ове године на досад појавиле су се, поред неколико ситнијих радова других писаца, две веће и значајније студије једног од највећих српских научника — Стојана Новаковића, који расправља најразличнија питања из херојске Српске Револуције од 1804. год. Једна је изашла као 103. издање задужбине Илије М. Коларца под именом: *Устанак на Дахије 1804.*, оцена извора, карактер устанка, војевање 1804. с картом Београдског пашалука (стр. VIII+208. Цена 2,50 дин.). Ово је дело подељено на петнајест одељака, у којима се по реду расправљају ова питања: у I. Поглед и оцена извора; II. Карактер устанка на дахије. Како је постао и раширио се устанак. Устанак на дахије и идеја о народној самосталности; III. кретање устанка у Шумадији и у осталим крајевима Београдског Пашалука. Избор Карађорђа за врховног вођа; IV. Дахије покушавају мирење. Агаплијина мисија с таквом намером. Сукоб на Дрлупи; V. Војнички и политички положај дахија и њихова неспремност. Мисија београдског митрополита Леонтија и преговори у Паланци; VI. Напад устаничке војске на Рудник и узеће Рудника; VII. Кучук-Алијин излет из Београда против устанка. Сукоб на Врбици 8-ог марта 1804.; VIII. Ширење устанка. Карађорђева диверсија к Београду и к Смедереву и спрема за борбу с Кучук-Алијом око Јагодине; Гушанац—Алија и његове крџалије примичу се као најамници војници из Нишког Пашалука. Карађорђев напад на Баточину. Гушанац-Алији напад да продре десном страном Мораве одбијен истог дана; X. Два напада Карађорђева на Јагодину и узеће Јагодине; XI. Гоњење Кучук-Алије од Јагодине к Београду. Препади на Ропочеву и на Лештанима 17. и 18. априла, 1804.; XII. Скупљање устаничке војске под Београдом. Линија српска око Београда. Опсада Шапца. Топ у Срба. Сукоб с Бошњацима на Чокешини. Предаја Шапца. Подринска војска под Београдом. Предаја Пожаревца и Смедерева. Под Београдом у мају војска устаничка готово из целога пашалука. Бећир-пашина мисија. Обустава ратовања; XIII. Султански (добри) Турци и Срби у устанку на дахије: помоћ „добрих“ Турака српској акцији; XIV. Београдски Пашалук и Србија. Шта се ослободило првог лета. Културна белешка о Београдском Пашалуку и у XV. Земунски протокол од 28. априла 1804.

Друга политичко-историјска студија Стојана Новаковића о првом српском устанку 1804.—1813. зове се *Васкрс државе српске* (стр. 116. в. 8⁰; цена 2 дин.). Она је прештампана из Летописа Матице Српске, где се је прво и појавила.

Да пронађе праве а и непосредне узроке Српске Револуције од 1804. г., да критички, према историским подацима, пропрати развитак оне витешке деветогодишње борбе, да изнесе и објасни све стране утицаје и инспирације, који су се мешали и појављивали у току саме борбе, да објасни државну организацију српских уста-

ника и најзад узроке катастрофе од 1813. год., — ето, то је основ, на коме је имао да буде израђен „Васкрс српске државе.“

Схватајући у основи, да је српски устанак „не само никао из осталих одновремених бурних догађаја европских“ и да се и сам у њих уплео, што је само донекле тачно, Новаковић је у овој својој студији и обратно највећу пажњу баш на те међународне односе и утицаје: с тога је та страна најбоље обрађена, управо, она и даје тип целој књизи. Утицај Француске Револуције посредно на српске послове, сва мешања Аустрије и Русије, било самостална или на позив и молбу Срба, са свима њиховим аспирацијама, изнесени су у овој књизи што најбоље може. Везе српске са Наполеоном, преговори самостални као и помоћу туђе интервенције са Портом јасно су истакнути исто тако као и двосмисленост одредаба букурешког мира, које се односе на Србе. Кратко, али потпуно — према публикованом до сада материјалу — изнесен је кобни догађај од 1813. са свим оним, што је њему претходило.

Не упуштајући се сада и на овоме месту у детаљно и критичко претресање главних питања, о којима још ни из близа није изречен крајњи суд (као што је нпр. питање о узроцима Српске Револуције), обе ове студије Новаковићеве чине велики, врло велики напредак у нашој Историографији. А циљ ће бити постигнут тек онда, када сви позвани принесу на олтар Науке бар онолико, колико су дужни учинити.

Нов философски систем. — Petronievics Branislav Dr. ph. Principien der Metaphysik. III Erster Band, erste Abtheilung. Allgemeine Ontologie uud die formalen Kategorien. Mit einem Anhang: Elemente der neuen Geometrie und III Tafeln mit 56 geometrischen Figuren. Heidelberg. Carl Winter's Universitätsbuchhandlung. XXX + 444. Цена 16 марака. Дело под горњим натписом чини први одељак једног великог дела, срачунатог на четири свеске, у коме писац, како у предговору вели, има намеру изнети свој философски систем. Оно садржи у себи општу онтологију, први и општи део Метафизике, и први део примењене онтологије, науку о формалним категоријама (време, простор и кретање). Две су основне идеје, које се провлаче кроз цело то дело: наиме принцип апсолутног реалитета непосредне свести и принцип дискреције или негације, по коме се све ствари овог нашег емпиричког света множине и разноликости имају схватити као продукт принципа негације (растављања, дискреције). У општој онтологији писац је на основу ова два принципа решавао проблем јединства света (гл. III), и проблем постајања (гл. IV). Ове две главе допуњују се: по првој свет је систем ствари везаних реалном везом негације међу собом, по другој свет је продукт апсолутне супстанције, која је у исто доба и вечни носилац његов. У одељку о формалним категоријама писац је принцип дискреције извео до крајњих конзеквенција. По њему су и време и простор ограничени и састављени из крајњег броја недељивих делова: то исто важи и за кретање. Од особите је важности у томе одељак о простору: на основу философске теорије о дискретности простора писац је отишао један корак даље и поставио фундаменте нове геометрије, коју је и систематски извео у додатку (Anhang) књизи. Тиме његово дело добија и чисто математички карактер.

Општа историја. — Гимназиски професор Л. Зрнић саставио је и у државној штампарији оштампао и други

део своје Опште Историје, који обухвата ове историске периоде: Реформацију, Апсолутизам, Француску Револуцију и Најновије Доба. Књига је поглавито намењена за практичну средњешколску употребу, а због њених особености, као: начина излагања, схватања појединих догађаја и циља, који оваква књига треба да постигне, о њој ћемо проговорити опширније, утолико пре, што су и овакве појаве у нашем духовном животу врло ретке. Књига има 190 стр. а стаје 3.50 дин.

Нов рад. — Познати наш научник и академик, г. Dr. Јован Цвијић оштампао је и засебно из Mitt. d. K. K. Geogr. Gesellschaft in Wien своју студију: Neue Ergebnisse über die Eiszeit auf der Balkanhalbinsel, која се састоји из три главна одељка, у којима се расправља: о истраживањима и литератури, у којој се говори о глацијалном добу на Балканском Полуострву: о новим траговима његовим и о карактеристици овога доба.

Аустроугарска политика на Балкану и Краљевина Србија. — Божидар Никашиновић, који је у познатим брошурама својим на немачком и српском језику, с оноликим познавањем факата и умешношћу, којом се међу нашим публицистима нарочито истиче, писао о аустро-угарској политици у Босни и Херцеговини, проширио је круг рада свога, те у неколико расправа, штампаних у бољим дневним листовима нашим, приказао аустроугарску политику на Балкану уопште, истичући увек нарочито погубност њену за Краљевину Србију. Сад је предузео да знатније расправе своје прикупи и изда у књигама. Тако је ових дана и штампао у књизи од 136 стр. у в. 8°, под наведеним натписом, ове четири расправе своје: а) Ко је интелектуални убица двојице задњих Обреновића? б) Аустроугарска и њезине тајне војне конвенције. в) Србија и македонски устанак. г.) Да ли се може македонско питање решити без рата? Трећа је од ових расправа штампана раније у Трговинском Гласнику, остале у Дневном Листу. Писца су помогли да пружи ову књигу народу посланици народни Илија Батинић и Алекса Ратарац, те им је уза захвалу у предговору додао и слике. Цена је књизи 1 динар (круна). За кратко време издаће и другу овакову књигу: Берлински конгрес и аустроугарско даље продирање на Балкану.

Спорна питања у историји. — Пре кратког времена штампао је G. Ferrero, један од најодличнијих млађих радника на пољу римске историје у Италији, трећу свеску свог великог дела Grandezza e Decadenza di Roma (стр. VII—VIII и 1—599). У тој књизи расправљају се и два питања, која третира др. Н. Вулић у својој студији Contributi alla guerra di Ottavio in Jlliria (гл. „Дело“ 1903. Септ.) Говорећи о њима, Ferrero примећује, на стр. 460: Jl Vulić, Contributi alla guerra di Otavio in Jlliria, Padova 1903. le seg. conterta con ingegnosi argomenti guerte ipoteri del Kromayer (т. ј. В. спори с духовитим аргументима ове хипотезе Кромајерове) а на стр. 468:. il Vulić, op. cit. pag. 8 e seg., ta alcune obiezione di valore (В. чини неколике примедбе од важности). — У једној мисцели, која је, под насловом Die Ursache der Helvetierauswanderung im J. 58 v. Chr., изишла у Wiener Studien од 1900, доказивао је др. Н. Вулић, да по Цезаревим „Коментарима о галском рату“ узрок познатој хелветској сеоби од г. 58 пре Хр. није била пренасељеност, како се дотле мислило без изузетка од Дијона Касија (з. в.

по Хр.). То исто тврди сад швајцарски унив. професор Fr. Fröhlich у својој расправи Die Glaubwürdigkeit Caesars in seinem Bericht über den Feldzug gegen die Helvetier, 58 v. Christus (Aarau, 1903, 4⁰, 1—39), где се на стр. 6 [illegible]ком каже: Von „Übervölkerung“ spricht Caesar nicht.... Caesars Ausdruck „multitudo“: ist von Dio Cassius fälschlich als „Übervölkerung“ aufgefasst worden.

СОЦИЈАЛНА ХИГИЈЕНА

Књиге за народ. — Од среског лекара Д-р Доб. Гер. Поповића добило је наше уредништво три његове књиге за народ: Општи услови за чување здравља (стр. 14); О исхрани (стр. 16) и Нега деце (стр. 25).

У нашем друштвеном животу, који се уопште налази у једном прелазном, латентном стању, где се старо измакло а новога ретко чега има (јер ништа сем рђавих стихова не пада с неба), осећа се и сувише велика потреба за великом иницијативом како од стране, бар позваних, појединаца тако и од стране државе. А правога напретка у истини неће моћи бити све дотле, док год се капитал оплођава најгрубљим зеленашлуком, док се земља обрађује ралицом, док рудно благо лежи неексплоатисано, док се из земље извозе сировине у најгрубљем облику, док народ поред великих река плаћа поповима, да му читају молепствија за кишу или противу поплаве, док људи живе у чатрњама много горим од модерних штала; најзад све дотле, докле год лекари претпостављају напр. Шекспира или ручне апотеке своме правом: узвишеном и грандиозном позиву — истинском старању за народно здравље, за шта су у осталом, од народа само, и врло добро плаћени.

У наше дане, када се у Србији продукује и сувише много баналних и непесничких стихова, који ни својим творцима ништа не могу да користе, трезвен, озбиљан и хуман рад г. Доб. Поповића и др. ми немамо довољно речи да похвалимо, одајући му у исто време највеће признање и жалећи, што је и на овом пољу код нас тако „много званих, а мало, врло мало изабраних.“

Мајка и Одојче. — Под овим именом штампао је — Д-р Миленко Матерни, књигу за младе матере (са 17 слика), формат 16⁰, стр. 184., Београд, 1904., Штампа С. Хоровица, цена 1. дин. Статистика нам казује, да је смртност код деце у опште велика а нарочито код нас. Мислени су људи нашли да је томе, у главноме, узрок недовољна, или боље да кажемо, неумешна нега око деце, нарочито пак њихово храњење: с тога нису пропуштали да обавештавају своје и „словом и делом“. Ова иста околност, нема сумње, побудила је и нашег младог писца, да оно, што је као стручњак запазио и видео у напреднијег света, изнесе и нама на начин што разумљивији. После кратка и смишљена увода прелази писац на први и опсетнији одељак, бременост (трудноћа), па казује шта ће све млада жена у „благословеноме стању“ запазити на себи, шта мора упитати бабицу и кад јој је потребно да се обрати лекару. У другом одељку говори о порођају: кад наступа, шта се све има спремити за породиљу, о порођајним боловима и о њиховом значају за сам порођај, да буде лакши, и како их се за то не треба плашити и т. д. упућујући у исто време бабицу на њене дужности. Трећи одељак, бабиње црта, како се породиља има управљати после порођаја, да би се сачувала многих болести, које се том приликом обично залежу са недовољне пажње. У четвртом, петом и ше-

стом одељку говори о храњењу детета и то: у четвртом о значају и важности, да мајка лично доји: у петом упозорава родитеље на веома убедљив начин каква све мора бити дојкиња на случај да мајки није могуће дојити своје дете: у шестом прелази на вештачко храњење деце помоћу сисаљке (цуцле) наглашавајући кад се сме и мора приступити овом начину храњења код деце: болест материна а тање стање које онемогућава држање дојкиње. Седми одељак разлаже о одбијању детета од сисе и о поступности са којом се има оно извести. У осмом и последњем одељку говори писац опширније о неговању детета: купању, повијању, облачењу даље о избијању зуба и т. д.

Уверени смо да ће ова књига добро доћи свакој кући, те је с тога топло и препоручујемо.

РАЗНО

Из Позоришта. — Још одмах у почетку ове позоришне сезоне Управа је с правом изнела на бину дивног Војновићевог „Еквиноција“, који, и поврх свих критика, још није код нас довољно оцењен. Управо главна ствар, оно што „Еквиноција“ чини капиталним делом свога времена тако, да ће он остати не само као песничко дело првога ранга, већ и као један културно-историски фрагменат доцнијим поколењима, није ни додирнута. Јер је наша критика у њему оцењивала само поједине велике ефекте и импресије, елементарног, душевног и моралног Еквиноција, а нико се није постарао да загледа мало дубље, да скрене пажњу инертне публике и других мислилаца на оног (тако да га назовемо) примарног Еквиноција, кога су сви ови остали — изузев елементарног — само неминовна природна последица. Ту у исто време тачну, грозну и тужну слику негда славног Дубровника јасно је изнео Војновић, док су је његови критичари сасвим превидели. А тај најсташнији Еквиноцијо, који страховито бесни на целом словенскоме јадранском приморју од Лике па до Арнаутлука, и стотине хиљада душа отера у Нови Свет (Америку), јесте социјални Еквиноцијо, који је изазвао све остале. „Еквиноција“ бисмо желели да видимо скорије још који пут.

У самоме пак Позоришту у последње време испољава се све маркантније једна немила и жалосна појава: сваког вечера глумци постају све аљкавији и немарнији. Не само поједине улоге, већ се је дешавало, да смо читаве комаде једва могли познати као напр: Ибзенов „Поход на север“ или Јанкова „Ђида“ и др. Дабогме да у овоме има и изузетака... али се они и сами знају. Било је до душе и незнатних премијера, а доцније ће нам се ваљда дати прилика да видимо још који пут између комада из модерног живота и: „Драгану“, „Ткаче“, „Паланчане“ и др.

Ако је теже и скопчано са доста спреме: саставити добар репертоар, није бар много трудно: натерати „спаге“, да науче своје улоге и да изађу трезвени и присебни на бину.

У противном бићемо принуђени nolens volens сматрати, да је све оно, што је данашња Управа говорила и писала док је била у „опозицији“, чинила само зато, да сакрије оно, што она у истини зна, мисли и намерава.

Стенографске белешке. — Под руковођењем М. Савића; председника Срп. Пољопривредног Друштва одржан је 31. окт., 1. и 2. новембра 1903. г. привредни збор, на коме су читани реферати: о трговини свежим воћем: о ланарству и конопљарству и о унапређењу млекар-

ства. После сваког реферата вођена је дискусија о свима овим привредним питањима а нарочито о томе, како да се наша привредна производња појача и на који начин да се врши њен промет. Сви ти лепи разговори, вођени на жалост само од стручних људи, који мало а у већини случајева ни мало не производе на практици, као и сами реферати оштампани су у засебној књизи (од 161 стране), која је српским привредницима — добро дошла.

Мисли једног самоука. — Књажевчанин Ник. Р. Ђорђевић штампао је ових дана брошуру од 16 стр., у којој на свој „самоучки“ начин говори о економским приликама Књажевца и његове околине, износећи у исто време и своје, у истини самоучке, предлоге, како да се његову крају помогне. Мада писцу није стало до тога, „да се коме допадне или наметне своје мишљење о овим, заиста капиталним, питањима“, ипак овај његов покушај са свима својим предлозима може најмаркантније да покаже, како се економна политика не може водити читајући само В. Ига, Ламартина и друге фантастичне и реалистичне литерате или пишући литерарне студије о Гогољу, Додеу и т. д.

У оваквоме раду говори о „херојској, једнодушној борби срп. народа до 29. маја“, о економском процесу, социјално-економском животу, о солидарности интереса интелигенције са народним интересима — од стране једног самоука — били су сасвим излишни и некорисни. Од свега тога је од већег интереса и важности други — дескриптивни — део, у коме се прилично безизразно оцртавају економске прилике Књажевца и његове околине. Недовољност, оскудица комуникационих сретстава; патријархални начин производње у средини, која је хтела — не хтела изашла већ из „оних срећних времена“; културна зачмалост и као последица свега тога злогласна пролетаризација, спутана ланцима источњачког пауперизма и кобна печалба већ су теме, о којима код нас треба да говоре умнији људи од једнога самоука и социјално-политички спремнији од литерарних критичара.

Негоје. — Андра Милосављевић је написао књигу (од 214 стр.) Негоје, српско државно наслеђе и одговор опуномоћеном адвокатском посреднику г. Драг. С. Протићу. Поред историје овога државног наслеђа донео је и слику великога српског добротвора пок. Велимира Мих. Теодоровића, из чијег је племенитог завештања за последњих шест година однела срп. држави „не мутна Марица, него помућена савест српских правобранилаца“ само 500.000 динара.

ВЕСТИ

Састанци, конгреси и прославе. — Овога месеца, приликом Крунисања, и наша великошколска омладина прославила је Стогодишњицу Српског Устанка. На ту прославу, чији се видни израз једино налази у Југословенској Уметничкој Изложби, наша је омладина позвала како све српске академске омладине на страни тако и омладине осталих Југословена: словеначку, хрватску и бугарску. Том приликом одржано је и неколико омладинских конгреса.

Прво су (2. септ.) дошли Срби — омладинци са стране и 3. септ. био је целога дана Конгрес српске омладине из свих крајева. Не упуштајући се у оцену дискусије о појединим питањима (која је била и сувише штура и мртва), констатујемо, да је за велику похвалу изражена тежња за организацијом, која је заснована на

моралној обавези како целина тако и појединаца. Важно је забележити да реална подлога за рад целокупне академске српске омладине, и поред нејасних нагађања, није ни нађена нити утврђена.

4. септ. су допутовали Словенци и Хрвати а 5. и Бугари (дабогме све сами студенти); истога дана (5. септ.) одржата је свечана седница „Побратимства", на којој је поред различитих израза захвалности говорио један српски великошколац о Устанку. После тога Краљ је отворио Југословенску Уметничку Изложбу.

6. септ. био је целога дана Конгрес југословенске омладине, на коме је један Бугарин говорио о бугарској литератури, један Словенац озбиљно и трезвено о културном животу свога народа и његову географском положају. Посве је интересантна била улога једнога хрватског високошколца, који, немогући говорити о културним, економским и политичким приликама своје домовине (како сам рече), говорио је својим домаћинима о важности и значају хрватских (?!) књижевника: Марулића, Гундулића, Вучићевића, Качића — Миошића, Мажуранића, Прерадовића и др. После њега говорио је један Србин — великошколац о животу Срба пре и за време Устанка, о задругама и њихову уређењу и др. О првом срп. Устанку од оба говорника — Србина чули смо само неколико фраза и скоро целу дивну Драгашевићеву песму „Јека од гусала". О томе, како се је и колико Србија развила културно за минулих сто година као и то, у ком правцу треба у будуће да се развија, чули смо од омладинаца само неке magловите и неодређене изразе. Говор је завршен општом жељом свих нас, да се Српство што пре ослободи и уједини. Дабогме, после свакога конгреса написана је по једна резолуција, прочитана и — усвојена.

О Конгресу лекара и природњака као и о Југословенској Уметничкој Изложби, који су у свему овоме два најважнија акта, доносимо у Хроници извештаје из пера стручњака.

К. С. Академија Наука одржала је 7. о. м. свечану седницу у славу Стогодишњице, на којој је наш сарадник, академик и проф. В. Школе, г. Љуба Јовановић читао свој рад о Српском Устанку. Тако исто и Српска Књижевна Задруга одржала је своју редовну годишњу скупштину, на којој је наш сарадник а тајник Задруге, госп. Ж. О. Дачић читао свој рад: Српски Устанак у лепој књижевности.

Beiträge zur Flora von Macedonien und Altserbien von Prof. Dr. Lujo Adamović (Denkschriften d. kaiserl. Akad. d. Wisenschaften Bd. LXXIV. Wien 1904). Ми смо о овој расправи нашег сарадника Г. Л. Адамовића донели једну белешку, којом се истицало жаљење што је тај рад угледао света у издањима бечке Акад. Наука а не у српским органима. Накнадно доносимо ово врло важно саопштење, да је г. Адамовић саставио тај исти рад најпре на српском језику и да га је још октобра 1902 г. предао уреднику Просветног Гласника да га штампа. Што дакле српско издање није ни данас још угледало света, за то није ни најмање крив г. Адамовић.

НОВИНАРСТВО

Дом и школа. — Од 1. септембра т. г. под уредништвом др. Миливоја Јовановића а уз сарадњу др. Светозара Марковића, школ. лекара, Мирка М. Поповића и Луке Зрнића, професора, почео је излазити у Београду „лист

за васпитање школске омладине“ — Дом и школа. Лист је намењен како ђацима тако и њиховим родитељима, а задатак му је да створи — ако је могуће — извесну хармонију између домаћег и школског васпитања. Интересно је, да је у њему истакнута као главна идеја, на првом месту, национално васпитање (са религиозним), те изгледа, као да господа професори и васпитачи не знају, да је физичким, интелектуалним и моралним васпитањем обухваћено све оно, што од васпитаника треба да начини свесну социјалну индивидуу, разборитог патриоту — Србина, моралног човека и доброг грађанина. Надати се, да ово предузеће неће поћи стопама оних наших средњешколских професора, који су се трудили да пред наивним и безазленим ђачићима уображеном надутошћу и глупом строгошћу прикрију — своје незнање: или оних језуитских и свачијих (жеља извршиоци) директора, који су преко ноћ преиначавали побожне школске молитве а у најмањем и најправеднијем ђачком отпору изналазили и откривали (risum teneatis, amici!) — антидинастичке завере и т. д.

„Дом и школа“ излази сваког 1. и 16. на великом табаку а цена му је за 10 (школских) месеци 8 дин. или 10 круна.

*

У току последњег времена отпочела су у Београду излазити два дневна политичка листа, која се по свему дијаметрално разилазе. Старији од њих — Опозиција лични орган познатог адвоката и несуђеног председника Законодавног тела — јесте лист неозбиљан до изван обима баналности и тривијалности, који ни о чему не води рачуна а најмање о јавном моралу: нешто мало је млађа Правда, коју достојно, озбиљно, свестрано и уметнички уређује г. Павле Маринковић.

НЕКРОЛОГ

Антон Павловић — Чехов. Далеко од своје огромне и несрећне отаџбине, далеко од руске степе, прљавих мужичких изби, ниских, склонитих и мрачних, варошких радничких крчми, испуњених димом најпростијег дувана и мирисом убитачне „вотке“, у почетку месеца јула умро је у туђини на лечењу — поред Горкога највећи живи руски приповедач — (Антон Павловић) Чехов. Убрзо после смрти највећег руског сликара Верешчагина растави се за навек са својим љубљеним објектом — животом руског народа — и велики сликар мисли, жеља, туге и радости своје средине.

Чехов је рођен 17. јануара 1860. г. у Таганрогу, где је свршио и своје средње образовање. На московском универзитету постао је лекар, али се праксе није никако ни одавао. Још од ране младости био се је сав посветио приповеци, на којој је и постигао велику славу и признање. Због својих дивних приповедака и налази се данас име Чехова на оној табли руских бесмртника, где су исписана имена: највећег психолога Достојевског, литерарних социолога Толстоја, Чернишевскога, Писарева, Бјелинскога; револуционарнога песника „Бивших људи“, Горкога; Тургењева, Пушкина, Љермонтова и других великана.

Слава Чеховљева у толико је већа, што се пропела и ван граница простране Русије, а жалост за њим биће искренија и тежа, јер га оплакујемо заједнички сви ми, које је он водио по запуштеним и непросвећеним руским селима и упознавао са простим и закржљалим мужицима: сви ми, којима је он са благим хумором отварао душе својих „љубимаца“ и показао све добре и рђаве стране рускога живота заједно са оном уметничком и језовитом сликом његовог „Острва Сахалина“.

Нашим претплатницима и повереницима

Част нам је умолити сву нашу г. г. претплатнике, да нам дугујућу претплату izvole у што краћем року послати, као и да претплату за четврту четврт обнове.

Тако исто молимо и сву г. г. поверенике да се постарају са купљењем претплате, да је што пре покупе и са обрачуном нама пошаљу.

Надамо се да ће г. г. претплатници као и г. г. повереници појмити своју дужност наспрам „Дела" и тим дати пријатељског доказа, које с правом „Дело" очекује од својих поштованих читалаца и тако избећи опомене које смо принуђени чинити.

Молимо све претплатнике да нас на време извештавају о свакој промени адресе.

Они наши претплатници, који не би на време примили коју свеску, моле се да нас о томе известе у року од 15 дана. Потраживања која би нам доцније дошла нећемо моћи задовољити.

С поштовањем

Администрација „Дела"

Власник и уредник Др. Драгољуб М. Павловић

(Дубровачка ул. бр. 17.)

Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (Маћедонска улица бр. 40)